T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ: KONSTRÜKTİVİST (İNŞACI) BİR YAKLAŞIM

Mevlüt BULUT

DOKTORA TEZİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Arif Behiç ÖZCAN

Konya-2018

Mevlüt BULUT

Türkiye- İsrail İlişkilerinin Analizi: Konstrüktivist (İnşacı) Bir Yaklaşım

Doktora Tezi 2018

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı, sancılı bir iş olan tez yazma sürecinde beni yalnız bırakmayan ve sonsuz sabır gösteren eşim Seher ve kızım Hamiyet Rana'ya ithaf ediyorum.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Mevlüt BULUT
Numarası	164129002002
Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
Tez Danışmanı	Dr. Ögretim Üyesi Arif Behiç ÖZCAN
Tezin Adı	Türkiye- İsrail İlişkilerinin Analizi: Konstrüktivist (İnşacı) Bir Yaklaşım

ÖZET

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler yaklaşımları içerisinden Konstrüktivist (İnşacı) bakış açısı çerçevesinde, başlangıcından 2012 yılına kadar Türkiye ve İsrail ilişkilerinin gelişim sürecine odaklanmaktadır. Bu bağlamda kimlik kavramına özel bir değer atfeden çalışma, zaman içerisinde iki ülkedeki kimlik kavramlarının nasıl bir süreçten geçtiğini ve bu kavramın iki ülke arasındaki ilişkileri hangi yönde etkilediğini incelemektedir.

Çalışmanın ulaştığı en temel sonuçlardan birisi, kimlik kavramının birbirinden farklılaşan formlarda ortaya çıkabildiği ve farklı yansımaları olabildiğidir. Türkiye örneğinde, batılı/modern ve laik bir kimlik inşası ele alınmıştır. İlerleyen süreçte devleti yöneten elitlerin tanımladığı ve topluma sunduğu kimliğin, bütünüyle toplumsal meşruiyet sağlayamadığı ve süreç içerisinde yeniden yorumlandığı görülmüştür. İsrail örneğinde ise, Siyonizm kavramı bir kimlik olarak İsrail dış politikasının yaklaşım ve yöntemlerini belirlemiştir. İsrail'de kimlik değişimi neticesinde ülkenin dış politik davranışlarında bir değişiklik görülmemiştir. Dolayısıyla çalışmada, Türkiye'de kimlik bağlamında yaşanan gelişmelerin, Türkiye-İsrail ilişkilerine doğrudan etkisi olduğu savunulmaktadır.

Türkiye–İsrail ilişkileri tarihi boyunca sürekli olarak inişli çıkışlı olmuştur. Çalışmada bu iki ülkenin yakın gelecekte birbirinden farklı dış politikalar izleyecekleri savunulmaktadır.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Mevlüt BULUT
	Numarası	164129002002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Arif Behiç ÖZCAN
	Tezin İngilizce Adı	Analysis of Turkey – Israel Relations: A Constructivist Approach

SUMMARY

This study, which is formed within the framework of Constructivist perspective in international relations approaches, focuses on the development process in Turkey-Israel relations from the early day until 2012. In this context, this study, which gives a special value to the concept of identity, examines how the concepts of identity in the two aforementioned countries have gone through a transformation process and how this concept affects the relations between the two countries.

One of the most important results of the study is that the concept of identity can emerge in different forms and have different reflections. In the case of Turkey, the western/modern and secular identity construction is discussed. In the following process, it was seen that the elites, who governed state, and the identity they offered to the society, could not provide social legitimacy and reinterpret within this process. In the case of Israel, the concept of Zionism identified the approaches and methods of Israel's foreign policy as an identity. As a result of the change of identity in Israel, there has been no change in the foreign policy behaviors of the country. Therefore it is believed that Turkey-Israel relations are directly under effect of developments in Turkey, which the study of identity shows.

Turkey-Israel relations have always been bumpy throughout its history. This study is argues that Turkeys and Israels foreign policy will follow different from each other in the near future.

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

AEIA : Askerî Eğitim ve İşbirliği Anlaşması

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AIPAC :Amerikan Halkla İlişkiler Komitesi

AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP : Anavatan Partisi

ASALA : Ermeni Gizli Ordusu

AT : Avrupa Topluluğu

BM : Birleşmiş Milletler

BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

CENTO : Merkezi Antlaşma Teşkilatı

D-8 : Gelişmekte Olan Sekiz Ülke

DSP : Demokratik Sol Parti

DTP : Demokratik Toplum Partisi

DYP : Doğru Yol Partisi

FKÖ : Filistin Kurtuluş Örgütü

GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi

HAMAS : İslami Direniş Hareketi

I.H.H. : İnsan Hak ve Hürriyetleri Derneği

İKÖ : İslam Konferansı Örgütü

JCGA : Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları

KBY : Kürt Bölgesel Yönetimi

MİT : Milli İstihbarat Teşkilatı

MAH : Milli Amale Hizmeti

MOSSAD : İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

P5+1 : İngiltere, ABD, Çin, Fransa, Rusya ve Almanya

PJAK : Kürdistan Özgürlük Yaşam Partisi

PKK : Kürdistan İşçi Partisi

PDY : Demokratik Birlik Partisi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SSIA : Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması

STA : Serbest Ticaret Anlaşması

STK **:** Sivil Toplum Kuruluşu

TBMM **:** Türkiye Büyük Millet Meclisi

TOBB **:** Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. İnşacı Teorinin Ortaya Çıkışı 13
1.2. Hangi İnşacı Teori? 17
1.3. İnşacı Teorinin Temel Varsayımları 19
1.4. Dış Politika Analizi ve Yapı-Eden Sorunsalı 24
1.5. Uluslararası Sistemin Yapısı ve Anarşi Kültürleri 27
1.6. Özneler Arası Analiz Düzeyinde Fikir, Norm, Kültür ve Kimlik 34
1.6.1.Kimlik Kavramı 38
1.6.2. Kimlik ve Dış Politika 43

İKİNCİ BÖLÜM
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ

2.1. Yapı ve Aktörler 47
2.1.1. Uluslararası Sistem Yapısı 47
2.1.2. Bölgesel Yapı ve Aktörler 50
2.1.3. Yapının Kimlik Üzerindeki Etkisi 66
2.2. Soğuk Savaş Döneminde İkili İlişkilere Yakın Bakış 80
2.2.1. "İsrail: Bölgenin Bir Gerçeği" 80
2.2.2.Bağdat Paktı 81
2.2.3. Türkiye-İsrail Arasındaki İlk Kriz: Süveyş Krizi 83
2.2.4.Çevresel Pakt 87
2.2.5. Altı Gün Savaşı (1967) 90
2.2.6. Mescid-i Aksa'da Gerçekleşen Yangın ve İslam Konferansı Örgütü'nün Kuruluşu 93
2.2.7. Yom Kippur Savaşı (1973) 94

2.2.8. Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) 96
2.2.9. BM'de Yaşanan Siyonizm Tartışmalarının İkili İlişkilere Yansımaları ... 98
2.2.10. Kudüs Yasası 99
2.3. Soğuk Savaş'ın Son Yıllarından Türkiye-İsrail İlişkileri 101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ (1990-2002)

3.1. Yapı ve Aktörler 109
3.1.1. Uluslararası Sistem Yapısı 109
3.1.2. Bölgesel Yapı ve Aktörler 112
3.1.3. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye İsrail İlişkilerine Yakın Bakış 129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
2002 SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İKİLİ İLİŞKİLERİ

4.1.Kimlik Kavramının Dönüşümü 149
4.2. Bölgede Yaşanan Gelişmeler 155
4.2.1. Kuzey Irak İle İlgili Yaşanan Gelişmeler 159
4.2.2. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Restorasyon 162
4.2.3. İran Nükleer Programına Dair Yaklaşım Farklılıkları 164
4.3. Bu Dönemde İkili İlişkilere Yakın Bakış 169
4.3.1. Davos Ekonomik Zirvesi 175
4.3.2. "Alçak Koltuk" Krizi 175
4.3.3. Gazze İçin İnsani Yardım Filosu 176
4.3.4. Palmer Raporu 179
4.3.5. Arap Baharı Sürecinde İki Ülke İlişkilerine Dair Değerlendirmeler 181

SONUÇ 193
KAYNAKÇA 209
EK: RÖPORTAJ 237

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler literatüründe genellikle Soğuk Savaş diye nitelendirilen Doğu Bloğu ile Batı Bloğu arasındaki rekabetin Batı Bloğu lehine sona ermesi, uluslararası sistemde yeni bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde birbirinden farklılaşan yoğunluk ve içeriklere sahip olmakla birlikte Batı Bloğu içerisinde kendilerine pozisyon edinme ve bu pozisyonlarını sağlamlaştırma gayreti olan Türkiye ve İsrail bu dönemde gerek dönemin uluslararası konjonktürünün ortaya koyduğu çerçeve gerekse iç politikada yaşanan süreçlere bağımlı olacak biçimde ikili ilişkilerini yürütmüşlerdir. Aynı zamanda Soğuk Savaş döneminin kendine has ve bu süreç içerisine gömülü bazı karakteristik özelliklerinin ortaya çıkardığı sonuçların önemli rol oynadığı ilişkiler, bu dönemdeki ikili ilişkilerde inişli çıkışlı bir görüntü ortaya koymuştur.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktür, Soğuk Savaş dönemi boyunca inişli çıkışlı seyreden Türkiye-İsrail ilişkilerinde de yeni bir süreç başlatmıştır. Uluslararası İlişkiler literatürde *Altın Yıllar* (Arbell, 2014: 4) olarak nitelendirilen bu dönem Türkiye ve İsrail arasında ikili ilişkilerin siyasi, askeri ve ekonomik boyutlarına pozitif anlamda katkıda bulunacak stratejik işbirliği anlaşmalarının imzalandığı bir dönem olmuştur. İkili ilişkilerde yakalanan bu pozitif ivmenin Türkiye-İsrail ilişkilerini karakterize eden kısa yahut uzun süreli gerilimleri sonlandıramadığı da görülmüştür. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile beraber gerek araçsal gerek fikirsel anlamda dış politika yaklaşımlarını geliştiren Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin bu süreçte yaşadığı krizler, iki ülke arasındaki gerilimlerin tekrardan vuku bulmasına yol açmıştır. Mayıs 2010'da 2006 yılından beri İsrail'in yoğun bir abluka altında tuttuğu Gazze'ye insani yardım götürmek amacıyla yola çıkan yardım konvoyuna İsrail askerlerinin müdahalesi, biri aynı zamanda Amerikan vatandaşı olmak üzere 9 Türk vatandaşının hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum, Türkiye-İsrail ilişkilerinin, tarihinde hiç olmadığı kadar derin bir krize girmesine neden olmuştur. Mavi Marmara Olayı'nın yaşanması sonrası Türk yönetimi tarafından ilişkilerin normalleşebilmesi için bazı koşullar ortaya konulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013). Bu koşullar yukarıda bahsi geçen ikili

ilişkilerin yaşanan pozitif gelişmelere rağmen tam olarak 'uyum' safhasına çıkamadığına dair ipuçları barındırmaktadır. Bu koşulların birçoğu olayın gerçekleşme şekli nedeniyle hukuki açıdan değerlendirilmesi için uygulanması gereken gereklilikler olarak ortaya konulmuş iken bunlara bir de Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılması meselesinin de eklenmesi, ilişkileri bu zamana kadar önemli ölçüde etkilemiş olan Filistin meselesini tekrardan ön plana çıkarmıştır. İsrail yönetimi Gazze'de abluka olmadığını iddia ederken, Türk yönetimi bölgede Filistinlilere yönelik ortaya konulan politikaları ve bu bağlamda İsrail tarafından uygulanan abluka anlayışını oldukça sorunlu bir anlayış olarak addetmekteydi. Daha geniş bir perspektifle bakıldığında, Türk yönetimi bir taraftan Filistin-İsrail diğer taraftan Arap-İsrail ilişkilerini şekillendiren sorunların çözülmesini bölgede gerek kendi güvenliği gerekse bölgenin güvenliği açısından önemli bir faktör olarak değerlendirmekteydi. Özür ve tazminat konusunda Türk hükümeti tarafından ortaya konulan şartların sağlanmış olmasına rağmen, Gazze'ye uygulanan ambargo sorununun henüz tam olarak Türk hükümetinin istediği yönde çözülmeye çalışılmadığı görülmektedir. Bu durum gerek Türkiye-İsrail ilişkilerine gerekse iki ülkenin içinde bulundukları bölgeye dair bakış açıları bakımından farklılıklarına, hedeflerine, kısıtlılıklarına ve limitlerine dair ipuçları ortaya koymaktadır. Türk yönetimi tarafından İsrail'le ilişkilerin düzelmesi ve olası bir daha iyiye gitme konusunun Gazze'ye uygulanan ambargo konusunda İsrail'in nasıl bir uygulama ortaya koyacağı meselesine bağlanmış olması Türk yönetiminin bölgesel politikaları konusunda İsrail yönetiminden ciddi bir bakış açısı değişikliği beklediğini göstermektedir. İsrail yönetimi tarafından bu bakış açısının geliştirilmesi durumunun dış politika karar verme süreçleri, aktörleri ve enstrümanları açısından önemli meydan okumalar içermesi Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrinde iç faktörlerin önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda bu faktörlerin gerek içerik gerek oluşum süreçlerinin adım adım izlenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Türk yönetiminin İsrail yönetiminden talep ettiği hususların arka planında yatan sebepler Türkiye-İsrail ilişkilerinin Türk yönetiminin içeride yaşadığı değişim ve dönüşüm süreçleri üzerinden de okunmasını gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle, çalışma, Türkiye ve İsrail ilişkilerindeki dönüşümlere sebebiyet veren iç ve dış etkenleri ve ikili ilişkilerin başlaması sonrası gelişen siyasi boyutunu kapsamlı bir şekilde analiz etme

amacındadır. Bu iki devletin ikili ilişkilerinde, karşı karşıya gelme durumları, bazı bilim insanlarına göre Türkiye ve İsrail'in bölgede etkili bir güç unsuru olmayı hedeflemelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ve İsrail'in bölgede iki önemli güç olarak, bölgeyle alakalı dış politika karar ve uygulamalarının önemli olduğu fikrinden yola çıkan çalışma, ilişkilerin başladığı dönem olan 1949 yılından başlayarak 2012 yılına kadarki dönemi analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırma Soruları

Çalışma Türkiye-İsrail arasındaki ikili ilişkilerinin gelişimi üzerinde yapılan mevcut çalışmalara katkılar sunmayı ve bu amaçla aşağıda belirtilen soruları cevaplamayı hedeflemektedir:

- Türkiye-İsrail ilişkileri hangi aktörler tarafından belirlenmektedir?
- Türkiye-İsrail ilişkilerinin dönüşümünü hangi iç politik faktörler açıklamaktadır?
- Türkiye-İsrail ilişkilerinin dönüşümünü hangi dış politik faktörler açıklamaktadır?
- Kimlik unsuru, Türkiye'deki dış politika tartışmalarında etkili olmakta mıdır? Etkili olmakta ise bu nasıl gerçekleşmektedir? Bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimini ve mevcut durumunu nasıl etkilemektedir?

Çalışmada aşağıda ifade edilen hipotezler gözden geçirilecektir:

- Soğuk Savaş döneminde, iki ülkenin dış politikalarının Batıcı nitelikleri ilişkileri derinden etkilemiştir. İki ülkenin güvenlik politikasına dayanan ortak çıkarlar ve her iki ülkede de güvenliğin öncelikli olması Soğuk Savaş dönemindeki ilişkilerin seyrinde önemli rol oynamıştır.
- Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası güvenlik politikalarını etkileyen uluslararası yapının bir dönüşüm sürecine girmesiyle, dış politikasında baskın olan güvenliğe dayalı yaklaşım liberal bir yaklaşıma dönüşmüştür.

- Türkiye ve İsrail arasındaki ikili siyasi ilişkilerin kötüleşmesi, bir yönüyle Türkiye'nin dış politika kararlarında etkisi olan aktörlerin çeşitlenmesi ve Türkiye'nin dış politika doktrinin araçsal ve fikirsel anlamda dönüşüm geçirmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla ilişkilerdeki değişim daha çok Türkiye'nin kimlik değişimiyle alakalıdır.

- Türkiye ve İsrail, bilhassa 2002 yılı sonrası Orta Doğu'da kimlikleri üzerinden tanımladıkları çıkarlar konusunda farklılaşmaktadırlar. Bu durum iki ülkenin uzun süreli yakın ilişkilere sahip olmasını zorlaştırmaktadır.

Mevcut Literatür Taraması

Türkiye ve İsrail arasındaki ikili ilişkiler gerek Soğuk Savaş Dönemi gerekse sonrasında akademik ilginin üzerine yoğunlaştığı bir konu olmuş ve farklı açılardan tartışılmıştır. Mevcut literatür konusunda dikkat çeken bir husus, ilişkilerin inişli çıkışlı doğası nedeniyle ikili ilişkilerin yoğun olduğu durumlarda konuya yönelik akademik ilginin artması ve ilişkilerin yoğunluğunu kaybettiği zamanlarda bu ilginin azalmasıdır. Dolayısıyla kaleme alınan çalışmalar ilişkilerin içerisinde bulunduğu döneme bağlı olarak yoğunluk ve seyreklik göstermekte ve kesintili bir surette devam etmektedir.

İkili ilişkiler üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında, bu çalışmaların genellikle makale çalışmaları olup betimleyici özelliğe sahip oldukları göze çarpmaktadır. Bu çalışmalarda ortaya konulan temel amaç, genel olarak iki ülke arasındaki işbirliğinin kapsamını ortaya koymak, iç ve dış kısıtlılıkların ilişkileri nasıl etkilediğini ortaya çıkarmak ve bu ilişkilerin bölgesel ve küresel ölçekteki etkilerini belirlemek olmuştur. Çalışmada istifade edilen Abadi Jacob, Süha Bölükbaşı, Serhat Erkmen, Akram Hawas, Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli, Tarık Oğuzlu, Gencer Özcan, Umut Uzer, Michael Bishku, Efraim İnbar ve Ofra Bengio tarafından yapılan çalışmalar bu minvalde yapılan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Yukarıda bahsi geçen çalışmalar bu tez çalışması açısından önemli arka plan bilgileri sunmakta ve çalışmanın ortaya koymuş olduğu soruların aydınlatılması açısından önemli bilgiler içermektedir.

Abadi Jacob tarafından kaleme alınan Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations isimli makale, yukarıda belirtilen sebeplere binaen 90'lı yıllara kadar her iki aktör tarafından düşük bir profille sürdürülen ilişkilerin gerçekliği yansıtmadığını ancak uluslararası politik iklimin uygun olması sonucu iki ülke arasında aslında daha sıkı olan bağların resmî ve açık hale gelebildiğini savunmaktadır (Abadi, 1995). Süha Bölükbaşı tarafından kaleme alınan Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View başlıklı makalede, Türkiye'nin 1940 sonrası Orta Doğu politikasının jeopolitik gereklilikler konusundaki algılamaları tarafından yönlendirildiğini savunmakta ve bu gereklilikler üzerinden ilişkilerin şekillenme sürecini incelemektedir (Bölükbaşı, 1999). Türkiye'nin Arap dünyasının diplomatik ve ekonomik desteğe ihtiyaç duyduğu yıllarda İsrail ile ilişkilerininde bu durumdan etkilendiğini ifade eden Bölükbaşı 90'lı yıllarda gelişen olaylar çerçevesinde ilişkilerin hangi yönde evrildiğini ele almaktadır. Serhat Erkmen tarafından kaleme alınan 90'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği isimli makale, 2005 yılına kadar olan süreçte ikili ilişkilerdeki yapısal ve dönemsel faktörleri incelemekte ve bu faktörlerin ilişkiler açısından ortaya koyduğu etkileri incelemektedir (Erkmen, 2005). Hawas tarafından kaleme alınan The New Alliance: Turkey and Israel Is It a Course Towards New Division of the Middle East? isimli makalede; Türk ve İsrail yönetimlerinin gerçekleşmemiş tarihi hedeflerinin iki ülkenin politik uygulamalarının açıklanmasında önemli role sahip olduğu ifade edilmekte ve tarafların hedeflerine ulaşmalarında ekonominin rolü ortaya konulmaktadır (Hawas, 1998). Hawas, gerek Türkiye ve İsrail arasındaki askeri anlaşma ve ittifakın gerekse ittifakın ortaya çıkardığı ve çıkaracağı sonuçların bu bağlamda ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli tarafından 2001 yılında kaleme alınan The Turkish-Israeli Axis: A Matter of Geo-Strategic Change in the Middle East? isimli makale Türkiye-İsrail ilişkilerinin Orta Doğu'da yaşanan değişim ve dönüşümlerle ilişkili olup olmadığını ortaya koymakta iken (Jung ve Piccoli, 2001a), yine aynı yazarlar tarafından 2000 yılında kaleme alınan The Turkish-Israeli Alignment: Paranoia and Pragmatism? isimli makale ise, 90'lı yıllardaki Türkiye-İsrail yakınlaşmasında etkili olan faktörler arasında askerin rolünü ön plana çıkarmakta ve bu bağlamda asker tarafından ortaya konulan tarihi olayların etkili olduğu algısının altını çizmektedir (Jung ve Piccoli, 2000). Bu bağlamda her iki

ülkeninde AB ve ABD ile olan belirsiz ilişkilerinin yanı sıra füze sistemleri ve kitle imha silahları konusundaki yaşanan gelişmelerin, ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynadığını savunmaktadır. Tarık Oğuzlu tarafından 2009 yılında kaleme alınan *Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri* isimli makale, tez çalışmasının bakış açısına yakınlaşmakta olup iki ülke arasındaki ilişkilerde kimlik ve iç dinamiklerin rolüne dikkat çekmekte ve aynı zamanda yapısal faktörlere değinmektedir (Oğuzlu, 2009b). Yine aynı yazar tarafından 2011 yılında kaleme alınan Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz ve"Güçler Dengesi" Politikaları isimli makale (Oğuzlu, 2011) Mavi Marmara Olayı'na[1] ilişkin yayınlanan ve Palmer Raporu[2] olarak bilinen rapor sonrası Türkiye ve İsrail tarafından gelen farklı tepkilere yer vermektedir. Oğuzlu yaşanan kriz sonrası iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişemediğini iddia etmekte ve bu durumu Arap Baharı gibi bölgesel gelişmeler üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Oğuzlu aynı zamanda, Türkiye ve İsrail'in Orta Doğu bölgesinde alışılagelmiş güç dengesini gözettiklerini ve dış faktörlerinde etkisinde kalarak, ikili ilişkilerini geliştiremediklerini ifade etmektedir. Gencer Özcan tarafından yapılan Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken isimli makale (Özcan, 1998), ilişkilerin 50. yılında gelinen noktaya dair genel bir bakış ortaya koyarken, Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler isimli makalede (Özcan, 2010), İsrail'in bölgesel politikalarının Türkiye ile olan ilişkilerinde oynadığı role dikkat çekmektedir. Türkiye'nin İsrail-Suriye barışına dair oynamak istediği rolün İsrail tarafından başarısızlığa uğratılmasını, İsrail'in gerek komşularıyla barış yapmak konusunda ilgili olmadığı gerekse Türkiye'nin Orta Doğu siyasetinde oynamak istediği role sıcak bakmadığı şeklinde okuyan Özcan, Türkiye'nin bu bağlamda oynayabileceği rolü Türkiye-İsrail ilişkileri bağlamında tartışmaktadır. Umut Uzer tarafından yazılan Filistin Meselesi Gölgesinde Türkiye- İsrail İlişkileri isimli makale tarihi açıdan Filistin bölgesinde yaşanan gelişmeler bağlamında ikili ilişkileri değerlendirmektedir (Uzer, 2003). Yine aynı yazar tarafından kaleme alınan Türkiye-

[1] İsrail Silahlı Birlikleri'nin 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze halkına insani yardım malzemesi götüren Mavi Marmara gemisine yönelik gerçekleştirdikleri ve 9 Türk Vatandaşının hayatını kaybettiği saldırıdır.

[2] Mavi Marmara olayına ilişkin, Birleşmiş Milletler'de bir Soruşturma Komisyonu (Panel of Inquiry) oluşturmuş ve Komisyon Başkanı olarak Yeni Zelanda eski Başbakanı Geoffrey Palmer görevlendirilmiştir. Bu sebeple hazırlanan rapor Palmer Raporu olarak adlandırılmıştır.

İsrail İlişkilerinde Bunalım isimli makale ise kimlik ve çıkar eksenli bir bakış açısı ile 90'lı yıllar ile 2011 yılına kadarki süreçte bölgede yaşanan gelişmelerin ikili ilişkileri nasıl etkilediğini analiz etmektedir (Uzer, 2011). Michael B. Bischku tarafından hazırlanan How Has Turkey Viewed Israel? (Bischku, 2006) isimli makale, 1993- 2000 arası gerçekleşen (Kelman, 2007: 287) Oslo Süreci boyunca yaşanan kırılma noktalarına rağmen Türk yönetiminin sürece dair dengeli bir yaklaşım sergilediği fakat sürecin sona ermesi sonrası Türk yönetimi tarafından Filistinlilere karşı uygulanan politikalara karşı daha belirgin bir eleştirel duruş ortaya koyduğuna işaret etmektedir. Yazar, bu eleştirilere rağmen iki ülke arasında devam eden ilişkilerin ilerleyen süreçlerine dair değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Ofra Bengio ve Efraim Inbar Türkiye ve İsrail ilişkilerine dair çeşitli makaleler kaleme almaktadırlar. Ofra Bengio'nun Gencer Özcan ile beraber yaptığı The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment with Israel in the 1990's (Bengio ve Özcan, 2001a) isimli makale, öncelikli olarak Türkiye'de 90'lı yıllarda karar alma mekanizmalarında güvenlik aktörlerinin siyasi aktörlere nazaran daha etkili olduğu üzerinde durmaktadır. Türkiye ile İsrail arasındaki büyük çaplı askeri modernizasyon projeleri, ortak hava ve deniz askeri tatbikatları ve stratejik diyalog forumları çerçevesinde geliştirilen ilişkilerin, Türkiye'nin bu dönemdeki bölgesel politikasının temel unsuru olduğuna dikkat çekmektedir. Makale, bu süreçte karar alma mekanizmalarında askerin rolü üzerinden gelişen ilişkileri incelemektedir. Ofra Bengio ve Gencer Özcan tarafından kaleme alınan Old Grievances New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel (Bengio ve Özcan, 2001b) isimli makalede, yazarlar Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerde Türkiye'nin Arap algısının önemli bir faktör olduğunu savunmakta ve bu ilişkilerin Arap dünyasında nasıl algılandığını incelemektedir. Bengio tarafından ilk olarak 2004 yılında kaleme alınan *The Turkish-Israeli Relationship, Changing Ties of Middle Eastern Outsiders* (Bengio, 2004) isimli kitap çalışması, Türkiye ve İsrail'i Orta Doğu'nun en önemli iki ülkesi olarak değerlendirmekte olup, iki ülkenin politik ve kültürel nedenler dolayısıyla bölgeye yabancı kaldıklarını savunmaktadır. Analiz başlangıcı olarak 50'li yılları tercih eden Bengio, 2010 yılına kadarki Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin tarihini, jeo-stratejik ve politik-kültürel kökenlerini incelemektedir. İkili

ilişkilerde bu aktörlerin Arap dünyasıyla olan tarihsel bağlarının karmaşık olma durumunun özel bir yeri olduğunu savunan Bengio, Arap-İsrail ihtilafının çözümlenmesi konusunda tarafların yeni yaklaşımlar ortaya konulması konusunda çağrıda bulunmakta ve bu bağlamda Türkiye'nin daha merkezi bir rol alması konusunu tartışmaktadır. Bengio tarafından kaleme alınan Altercating Interests and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel (Bengio, 2009) adlı makalede ise, Türkiye-İsrail ilişkilerinde, 2002'de Türkiye'de iktidara gelen hükümetin geçmişinin ve 2003 yılında ABD tarafından Irak'a yapılan işgal hareketinin ikili ilişkilerdeki etkisi değerlendirilmektedir. Aynı makalede; Irak işgalinden sonraki dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki görüş ayrılıklarına, Türk dış politikasındaki çok önemli değişime ve iki ülke arasındaki krizlere rağmen ilişkilerin devam ettiği vurgulanmaktadır. Bengio tarafından kaleme alınan Turkey's Quiet Revolution and Its Impact on Israel (Bengio, 2015) adlı makale ise 2002 sonrası Türkiye'de yaşanan siyasi dönüşüm sürecinin İsrail'le ilişkiler üzerideki etkilerini incelemektedir.

Türkiye ve İsrail ilişkileri hakkında düzenli çalışmalarda bulunan bir diğer isim olan Efraim Inbar tarafından 2000'li yılların başında kaleme alınan Regional İmplications of the Israeli- Turkish Strategic Partnership (Inbar, 2001a) isimli makale, Türkiye ile İsrail ortaklığının stratejik bir boyuta ulaşıp ulaşmama durumunu incelemekte ve bu ortaklığın bölgesel etkilerine yoğunlaşmaktadır. Çalışma ayrıca bahsi geçen ortaklığın bölgedeki ABD çıkarlarını ne yönde etkilediğine değinmektedir. Inbar yine aynı yıl kaleme aldığı *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı* (Inbar, 2001b) isimli kitap çalışmasında, ikili ilişkilerin gerek iki ülke arasındaki askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik boyutlarını gerekse bölgesel boyutlarını daha geniş kapsamlı bir çerçevede ortaya koymaktadır. İki ülke arasında gelişen ilişki biçiminde stratejik çıkarların önemine dikkat çekmekte ve bu ilişki biçimlerinin stratejik etkilerine değinmektedir. Inbar tarafından kaleme alınan The Resilience of Israeli-Turkish Relations (Inbar, 2005) adlı makale ikili ilişkilerin esneklik boyutlarını ele almakta ve ilişkileri test eden yaklaşım farklılıklarına değinmektedir. Inbar tarafından kaleme alınan Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications (Inbar, 2011a) ve The Deterioration in Israeli-Turkish Relations and

its International Ramifications (Inbar, 2011b) adlı makaleler benzer amaçları taşımakta ve 90'lı yıllarda başlayan ve 2000'li yılların ilk on yılında devam eden Türkiye-İsrail ilişkilerine dikkat çekilmektedir. Bu çalışma aynı zamanda ikili ilişkilerin ileri boyuta taşınma gerekçelerini de ortaya koyulmaktadır. Türkiye'nin 21. yüzyılın başı itibari ile yaşadığı değişimleri inceleyen çalışma, Türk dış politikasındaki değişikliklerin Orta Doğu ve küresel politikalar üzerindeki etkisini değerlendirmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler disiplininde İnşacı teoriye (Konstrüktivizm) yönelik ilginin artışını Türkiye-İsrail ilişkileri ile alakalı literatürdede gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda çalışmanın teorik bakış açısı üzerinden Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri inceleyen bazı çalışmalar mevcuttur. Tuğçe Ersoy Öztürk tarafından kaleme alınan Religion as a Factor in Israeli-Turkish Relations: A Constructivist Overlook (Ersoy Öztürk, 2014) isimli makale reel politika ile ilişkili maddi nedenlerin yanı sıra İnşacı teorinin dikkat çektiği kültürel davranış kalıplarının liderler ve dolayısıyla ikili ilişkiler üzerinde rolünü incelemektedir. Bu kültürel kalıplar içerisinde Türk yönetiminin dini yöneliminin rolünü ön plana çıkaran Öztürk, bu faktörün ikili ilişkilerin durumuna dair açıklama getirme ve etki ortaya koyma durumunu incelemektedir. Derviş Fikret Ünal tarafından hazırlanan *Turkey's Relations with Israel in the 2000s: A Constructivist Perspektive* (Ünal, 2017) isimli kitap, Türkiye için ortaya koyduğu devlet kimliği bakış açısı üzerinden 2000'li yıllarda Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiğini ortaya koymaktadır. Farklı kimlik çeşitleri içerisinde devlet kimliği kavramını ön plana çıkaran Ünal, bu bağlamda Türkiye devlet kimliğinin zaman içerisinde hangi etkilere maruz kaldığını incelemektedir. Şaban Halis Çalış tarafından 1996 yılında kaleme alınan *The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy* adlı çalışma, kimlik kavramına farklı bir bakış açısı getirerek kimlik kavramını *ulusal kimlik* ve *devlet kimliği* şeklinde iki farklı formda incelemektedir. Çalış bu ayırımı yapmakla birlikte, çalışmanın kaleme alındığı 90'lı yıllara kadar modern Türk dış politikasını belirleyen kimliğin devlet kimliği olduğunu ifade etmektedir (Çalış, 1996).

Yukarıdaki arka plandan da anlaşılacağı üzere, elinizde bulunan çalışmanın amaçladığı gibi İnşacı teori üzerinden iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişim sürecini tez kapsamında ortaya konulan zaman aralığı içerisinde konu edinen bilimsel bir çalışma mevcut bulunmamaktadır. İsrail devletinin kurulmasından kısa bir süre öncesinden bölgeyi ve uluslararası konjonktürü resmederek başlayan çalışma belirli bir zaman dilimine odaklanmaktan kaçınmakta ve 1948 yılında İsrail devletinin kurulması sonrası ikili ilişkilere yoğunlaşmayı hedeflemektedir. İsrail devletinin kurulmasının üzerinden bir sene geçtikten sonra 1949 yılında başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri başladığı günden beri siyasi, ekonomik ve askeri alanda devam etmektedir. Çalışma, ikili ilişkilerin zayıf bir boyutu olan ekonomik ilişkileri, çalışmanın kapsamının daralmasına neden olacağı ve siyasi ve askeri ilişkilere nazaran ikili ilişkilerin seyrinde öneminin az olması nedeniyle sadece gerektiği durumlarda değerlendirme kapsamına almayı hedeflemektedir. Çalışmada, ikili ilişkilerin gelişim süreci bilhassa Türkiye'de iç siyasette yaşanan dönüşümler bağlamında ele alınmakta ve inşacı bakış açısı üzerinden devlet kimliği kavramı çalışmanın odak noktasına yerleştirilmektedir. Bu yoğunlaşma, çalışmada ortaya konulan hipotezlerden biri olan Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan dönüşümün, İsrail'den ziyade Türkiye'de yaşanan dönüşümlerin sebep olduğu hipotezi ile ilişkili olarak ortaya konmuştur. Kapsamlı bir literatür taramasına dayanan çalışma, tarihin ortaya koyduğu mirası göz ardı etmeden ilişkilerdeki kritik süreçlerin izinden gitmekte ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelecekte nasıl olabileceğine dair öngörülerde bulunmaktadır. Çalışmayı hâlihazırda mevcut bulunan çalışmalardan ayıran önemli bir özelliği, Türkçe, İngilizce ve Almanca kaynaklara dayanarak tekdüze bir bakış açısı üzerinden değerlendirmelerde bulunulmaktan kaçınılmasıdır.

Araştırma Metodu ve Çalışma İçeriği

Çalışmadaki araştırma sonuçları, mevcut literatürün analiz edilmesi ve ikincil kaynakların analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Türkçe, Almanca, İngilizce kaynaklar kullanılmıştır. Mevcut çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Detaylı şekilde ele alınan İnşacı teorik girişten sonra ikinci bölümde Soğuk Savaş Dönemi'nde ikili ilişkileri etkileyen faktörleri her iki ülkenin siyasi, diplomatik ve askeri ilişkilerine odaklanmak suretiyle ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye

İsrail ilişkilerinin en parlak dönemini oluşturan 1990-2002 yılları arasındaki ikili ilişkileri etkileyen faktörler ele alınmıştır. İlişkilerin kötüye evrildiği 2002 ve kopma yaşandığı 2010 yılları arası dönem ise dördüncü bölüm olarak incelenecektir. Tezin ekinde, Türk dış politikası karar alma mekanizmalarında farklı görevlerde bulunan Prof Dr. Ahmet Davutoğlu ile 2012 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı sırasında tarafımca yapılan bir röportaj bulunmaktadır.

Yapılan röportaj toplamda yedi sorudan müteşekkildir; bu sorular; Türkiye İsrail ilişkilerinde kimliğin öneminin ne derecede olduğu, Filistin İsrail ihtilafında Kudüs şehrinin önemi, Mavi Marmara sonrası Türkiye İsrail ilişkilerinin normalleşme sürecinin ne şekilde olması gerektiği, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki güçlü bir ülke olarak Suriye ve İsrail arasında dolaylı görüşmeleri tesis etmesinin önemi, uluslararası aktörlerin ve Türkiye'nin Orta Doğu'ya olan ilgisinin sebepleri, Türkiye'nin çok yönlü dış politikasının sebebi olarak "Yeni Osmanlıcılık" tartışmaları, Türkiye ve İsrail ilişkilerinde ABD ve AB'nin etkisi ile ilgili olmuştur. Ropörtaj çalışmanın metodik çerçevesi bağlamında Türkçe, Almanca ve İngilizce ikincil kaynakların analizi neticesinde ortaya çıkan bulgulara katkı sunmayı hedeflemek üzere gerçekleştirilmiştir. Röportaj soruları çerçevesince çalışma bağlamında ikincil kaynaklardan ulaşılması zor konu ve meselelerin detaylarına ulaşılması mümkün olmuştur. Çalışmanın seyri esnasında gerekli görülen kısımlarda ropörtajın bazı bölümlerine atıfta bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde, İnşacı teorinin çalışma açısından önem arz eden kısımlarının detaylı bir şekilde aktarılması ve çalışmanın ele aldığı konuyla ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Bu aktarım, çalışma kapsamında kullanılan kavram ve dolayısıyla teorik perspektif ve yaklaşımın anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlerleyen kısımlarda yazarın çalışma kapsamında ortaya koyduğu perspektife dair açıklamalar yer almaktadır.

Uluslararası İlişkilerin bir sosyal bilim dalı olarak ortaya çıkması sonrası, bu alandaki bilim insanlarının ortak görüşüne göre disiplinin başlangıcı sonrası dört önemli kuramsal tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmalar içerisinde çalışma için önem arz eden son tartışma ise, Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm gibi kuramlar ile kökleri eleştirel düşünce tarzına dayanan İnşacı Teori (Konstrüktivizm) arasında yaşanmaktadır.

80'li yılların ikinci yarısından sonra eleştirel düşünce tarzı olarak nitelendirilebilecek çalışmalar giderek artmış, dolayısıyla pozitivist yönteme alternatif kuramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Eleştirel düşünce tarzının kapsadığı yaklaşımlar ¯ Eleştirel Yaklaşım Eleştirel Kuram, Gramşiyan Eleştirel Kuram, Postmodernizm, Feminizm ve Sömürge sonrası söylem - Uluslararası İlişkiler alanının egemen paradigması olan Realizm'e ve Realizm'in pozitivist yöntemine eleştiriler getirmişlerdir. Dolayısıyla, 90'lı yıllar, Uluslararası İlişkilerde yeni bir yaklaşım tarzı olan İnşacı teorinin ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Bu bölümde, İnşacı teorinin kısa tanımına ve gelişim sürecine değinilerek, Uluslararası İlişkiler disiplini ve dış politika analizi açısından önemi, vaat ettiği katkılar ve araçsallaştırdığı formlar açıklanacaktır.

1.1. İnşacı Teorinin Ortaya Çıkışı

Uluslararası İlişkiler disiplininin tarihsel gelişim sürecinde geliştirilen her bir yaklaşım, içerisinde bulunduğu dönemin kendine özgü gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gerek akademik ortam dışındaki tarihsel gelişmeler

gerekse akademinin kendi içinde bulunduğu tartışmaların gelmiş olduğu düzey İnşacı teorinin Uluslararası İlişkiler kuramına yerleşmeye başlaması ile yakından ilgilidir. Akademik ortam dışındaki tarihsel gelişim açısından bakıldığında Doğu ve Batı arasındaki karşıtlık durumunun sona ermesinden sonra Neo-Realist ve Neo-Liberal kuramların ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında yetersiz kalması; akademinin kendi içinde bulunduğu tartışmalar açısından bakıldığında ise sosyal bilimler alanında pozitivist bilim anlayışına karşı geliştirilmek istenen alternatifler İnşacı teorinin bu yeni bağlam içerisinde tekrardan ele alınmasına imkân tanımıştır. İnşacı teori, Uluslararası İlişkiler disiplinine girmesi ile beraber mevcut teorilere karşı önemli açılımlar ortaya koyan önemli bir kuramsal akım konumuna gelmiştir.

Neo-Realist okul uluslararası sistemin doğal yapısı olarak kabul gören anarşiden dolayı devletlerin eylem kısıtlamaları olduğunu Neo-Liberal okuldan daha fazla savunmuştur. Bu durumun sebebi Neo-Liberal düşüncenin uluslararası işbirliklerine Neo-Realizmden daha fazla değer vermesi olmuştur. Neo-Realist düşünceye göre, anarşinin hüküm sürdüğü bir uluslararası sistem yapılanmasında devletlerin kendi kendilerine yardımcı olmaları prensibi (self-help) evrensel anlamda geçerli olan bir davranış kalıbı olmakla beraber, Neo-liberal okul uluslararası kurum, kuruluş, organizasyonlar ve rejimlerin devletlerin davranışları üzerinde işbirliğini teşvik edici bir etkiye sahip olduğuna inanmaktadır. Neo-Realistlerin güvenlik meseleleri ve devletlerin güç kapasitesi üzerine odaklandıkları gözlemlenirken, Neo-liberaller ise daha ekonomik konulara öncelik göstermekte, farklı aktörlerin niyet ve algılamalarının cereyan etmesine odaklanmaktadır. Bu iki okul arasındaki en önemli fark ise; uluslararası etkileşimden mutlak ve gerçek kazanımların nasıl olacağına dair tercihlerinde ortaya çıkmaktadır. Neo-Realist okul uluslararası ilişkileri öncelikli olarak güç erişimi bağlamında bir rekabet olarak değerlendirirken, Neo-Liberal okul uluslararası ilişkileri *Pozitif Toplamlı Oyun* (positive sum game) olarak değerlendirmekte ve devletlerin çabalarını karşıtlık durumunda olduğu güçlerden bir ayrışma durumu olarak değil de refahın artması ile ilişkilendirmektedir (Hänggi, 1998: 32-35). Bu yaklaşım biçimlerinin içerdiği farklılıklardan her iki teorinin hiçbir ortak noktası olmadığı anlamını çıkartmak yanlış bir sonuç olmaktadır. Nitekim 80'li yıllarda yapılan *Neo-Neo-Tartışma*sının (Kegley,1995) Neo-Realizm ve Neo-

Liberalizmi şaşırtıcı bir şekilde yakınlaştırdığı ifade edilmektedir. Her iki okul devletlerarasındaki rekabeti en iyi açıklayan yaklaşımları ortaya koymak konusunda ortak araştırma programları geliştirmişlerdir. Bu esnada anarşik bir formda gözüken uluslararası sistem içerisinde uluslararası kuruluşların devlet davranışları üzerindeki etkisi, yapılan araştırmaların odak noktasını oluşturmuştur. Her iki okulunda uluslararası ilişkileri rasyonalist bir bilim anlayışından açıklama konusunda benzer pozisyona sahip olması bu yakınlaşma açısından bazı sonuçlar ortaya koymuştur.

80'lerin sonlarından itibaren, bu iki rasyonalist teorik okul, rasyonalist-kritik tarafta rekabet içine girmişlerdir. Bu durum aynı zamanda uluslararası ilişkilerde yaşanan hızlı dönüşüm ile de ilişkilendirilmiştir. Bir taraftan, Neo-Realizm, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme süreçlerinin hızlanması ile açıklama gücünü kaybederken diğer taraftan Neo-Liberalizm, uluslararası örgütlerin orijinal işlevsel temellerini kaybetmesine rağmen tamamen etkisiz hale gelmesi gerçekliği ile karşı karşıya kalmaktaydı. Bu anlamda, uluslararası ilişkileri açıklayan alternatif yaklaşımlar artmış ve bu iki okulun yanı sıra, alternatif yaklaşımların tartışılması neticesinde *Üçüncü Teori* tartışması ortaya çıkmıştır (Smith, 1991: 165-190). Son dönemde yapılan teori tartışmasında rasyonalist (akılcı) ve yansımacı yaklaşımlar arasında bir tartışma göze çarpmaktadır. İlk büyük teori tartışmasının ontolojik seviyede ve ikinci teorik tartışma epistemolojik seviyede cereyan ettiğini söylemek mümkün iken, üçüncü teori tartışmasını sınıflandırılmak daha zor gözükmektedir. Zira bu tartışma, bilginin kazanılma biçim ve şekli (epistemoloji) ve aynı zamanda bilgi nesnesi hakkında fikirler (ontoloji) etrafında dönmektedir. Akılcı ve yansımacı alanlar arasındaki temel ayrım çoğunlukla epistemolojik düzeyde ortaya çıkmış ancak gerçek ve somut tartışma ontolojik düzeyde bulunmaktadır. Bu iki düzey arasında farkın mevcut bağlam içerisinde anlaşılması zordur, zira her iki tarafta birbirinden etkilenmiş ve kavramlarından istifade etmiştir (Hänggi,1998: 36). İnşacı teori, rasyonalizmden farklı olduğu iddia etmekte ve rasyonalist teorilerin temel iddialarını tartışmaya açmaktadır.

World of Our Making (Onuf, 1989) adlı eseriyle inşacılık terimini uluslararası ilişkilerle tanıştıran Onuf, post-yapısalcı yaklaşıma karşılık uluslararası ilişkileri

yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Onuf çizmiş olduğu çerçeveyi başlangıcı olgular olarak gören teorilerle söz ve fikirleri başlangıç olarak alan ve tüm olguları dile bağlayan yaklaşımların arasına yerleştirmektedir. Onuf'a göre başlangıcı olgular olarak kabul etmek, birey ve toplumların birbirilerini karşılıklı olarak inşa ettiklerini kabul etmek anlamına gelmektedir. Fakat bu durumun yalnızca söz ve dille yapıldığı söylemek, bu sürecin söz ve dile indirgenmesi anlamına gelmektedir (Onuf, 1989: 40). Onuf'a göre dil ve kurallar başlangıç açısından temel araçlar olarak değerlendirilmekte olup konuşmak insan dünyasının ortaya çıkmasında önemli bir araçtır. Bu yaklaşımın önemli dayanaklarından biri olan söz edimi (speech acts) kavramı, konuşma yolu ile birisinin eylemde bulunmaya yöneltilmesi anlamına gelmektedir. Herhangi bir söz edimi sıklıkla aynı sonuçlara gidiyorsa insanlar tarafından ortaya konulan bu eylem tekrarları kurala dönüşmektedirler (Zehfuss, 2002: 151-195). Kurallar birbirine bağlı olmakla birlikte, kurallara bağlı niyet edilmiş ya da edilmediği halde ortaya çıkan pratikler değişebilen fakat kalıcı kalıplar olarak kurumları ortaya koymaktadırlar. En son kuruma varan bu yolu oluşturan tüm bileşenler toplumun yapısını meydana getirmektedirler (Onuf, 1989: 61).

Onuf'un inşacı yaklaşımına göre uluslararası ilişkiler, kendine yeterli birçok toplumdan oluşan insanlığın kurduğu bir dünyadır. Uluslararası ilişkiler dünyasının bahsi geçen edenleri ile yapıyı birbirine bağlayan 'şey' kurallardır. Bu durum kuralların değiştirilebileceği fikrinin ortaya çıkmasına fırsat tanımaktadır. Ayrıca daha önce bahsedildiği üzere kuralların söz edimi yolu ile oluşması, değişmelerini de mümkün kılmaktadır. Fakat Onuf bu noktada kuralların başka kurallarla desteklendikçe ve daha iyi yerleştikçe değiştirilmelerinin güçleştiğinden bahsetmektedir. Edenlerin bu kısıtlılıkların farkında olması eylem kabiliyetlerine olumlu anlamda katkılar sunacaktır. Onuf tarafından çizilen bu çerçeveyi inşa edici sosyal pratiklerin dış politika analizlerine uyarlamak mümkündür. Onuf'un yaklaşımının önemli bir parçasını oluşturan unsurlar geleneksel dış politika analizleriyle uyumlu bir görünüm arz etmektedirler (Ereker, 2010: 42).

1.2. Hangi İnşacı Teori?

Uluslararası ilişkilerde sadece bir tek inşacı anlayışın olduğunu söylemek zordur. Hatta inşacı yaklaşımlar söz konusu olduğunda kimi durumlarda birbiriyle farklılıklar arz eden kabullerin olduğu ifade edilmektedir. Bu kuramlardan birincisi Sosyal İnşacı yaklaşım olup gerçekliğin sosyal inşası meselesine yoğunlaşmaktadır. Esasında bir bilgi sosyolojisi kuramı olarak teşekkül eden yaklaşıma göre, var olan ve içinde bulunulan dünyayı inşa eden toplumdur. Uluslararası ilişkiler bağlamında bu anlayış, uluslararası politikanın ve yapının toplumsal inşasına eğilmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan birden fazla ulusal toplumun inşası meselesi farklı toplumların farklı algılamaları konusunu öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma göre, devletle, toplum tarafından kurgulanmış ve meydana getirilmiş yapılardır. Toplumun geçirdiği süreçlerden bağımsız olamamakta ve bu süreçler aracılığıyla, sürekli olarak bir yeniden meydana gelme sürecini yaşamaktadırlar. Bu yaklaşımlardan ikincisi ise, yansımacı (refleksif) inşacı kuramdır. Bu yaklaşıma göre bireyin, kendi bilgi ve olanaklarını devreye sokması söz konusudur. Bu durum, bilginin dayandığı unsur olan dil meselesini ön plana çıkarmakta ve bu meselenin bilginin ortaya çıkış sürecinde etkili olmasına sebebiyet vermektedir. Bilginin ortaya çıkış sürecinde, meydana çıkan farklılıklar ise daha sonra farklı dünya algıları olarak karşımıza gelmektedir. Yansımacı kurama göre, dünyanın ve gerçekleşen fenomenlerin bilimsel bir şekilde gözlenmesi sonucunda özel bir dünyanın inşa edilmesi durumu ortaya çıkmaktadır (Weller, 2005: 14-16). Bir üçüncü kuram ise Devletçi İnşacı Kuramı olup, Alexander Wendt tarafından geliştirilmiş ve devlet kavramı kuramın merkezine yerleştirilmiştir. Risse-Kappen, Wendt'in yaklaşımının uluslararası ilişkiler yazınında, Sosyal İnşacılık ile eş anlamlı kullanılmasını hatalı olarak değerlendirmektedir. Kappen, Wendt'in devlet kavramını kuramının merkezine yerleştirmesi nedeniyle yaklaşımını en iyi tanımlayan kavramın Devletçi İnşacılık (state constructuvism) kavramı olması gerektiğini ifade etmektedir.

Siyaset Bilimci Alexander Wendt'in İnşacı teoriye yapmış olduğu katkılar çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu durum Wendt'in İnşacı Teori üzerinden formüle ettiği uluslararası politikalar modeli ve düşüncesinin daha detaylı bir suretle incelenmesini gerektirmektedir. Waltz'ın Uluslararası Politika Teorisi (*Theory of*

International Politics) adlı eserinden yirmi yıl sonra, Wendt'in bilim temelli bir model geliştirdiğine daha önce değinilmişti (Jackson, 2001: 109-120). Wendt'e, ortaya koyduğu çalışmaları konusunda eleştiri getiren bilim insanları, Wendt tarafından geliştirilen modelin, inşacı yaklaşımların çeşitlilik arz eden tüm yorumlarını temsil edecek bir kapasite çerçevesinde geliştirdiğini ifade ederler. Bilim insanları bu anlamda Wendt'in aynı zamanda, yeni bir 'Orthodoxie' geliştirdiğini ifade etmişlerdir (Kratochwil, 2000: 73-101). Wendt, ortaya koyduğu eserlerinde uluslararası siyaset olgusunu uluslararası sistemin yapısı dışında anlamlandırmaya çalışmıştır. Analiz seviyesi açısından bakıldığında Wendt'te Waltz gibi sistemik seviyede ilerlemeyi amaçlamıştır. Wendt'e göre uluslararası sistemin yapısı aktörlerin davranışları açısından temel oluşturmaktadır ve bu durum Wendt'in yapısalcı (Structuralism) bir yaklaşımı takip ettiği ve yapı ile ilgili söylemlerinin çıkış noktasının da bu yaklaşım olduğu ifade edilmektedir. Maddi ve maddi olmayan faktörler uluslararası politika tercihlerinde önemli roller oynamaktadır. Wendt'in yapısalcı yaklaşımından ortaya çıkan 3 temel sorunsalı aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür (Kratochwil, 2000: 396):

- **Yapının Kavramsallaştırılması,** Burada Wendt, uluslararası politikanın gerçekleşme süreçlerini yeterince açıklayabilmek için Yapı kavramının nasıl kavramsallaştırılması gerektiği meselesine yoğunlaşmaktadır. Bu durum Wendt'in "Yapı-Eden-Problemi" bağlamında yapılan tartışmalara dâhil olmasına sebebiyet vermektedir.
- **Devlet Davranışlarının Açıklanmasında Anarşinin Rolü,** Wendt'in bu konudaki yaklaşımı kendisinden sık sık alıntılanan "Anarşi, devletlerin ona verdiği anlamdır." sözüyle özetlemek mümkündür.
- **Devletlerin Davranışlarını Temel Alma,** Neo-Realist düşünceye göre uluslararası sistem içerisinde devletlerin kural tanımaz anarşiyi tercih etmeleri durumunu, Wendt'te devletlerin davranış sebeplerinin açıklığa kavuşturulması olarak ortaya çıkmıştır.
- **Devletlerin Davranışları Konusunda Temel Dayanakları**, Neo-Realist bir kabulden ön plana çıkılarak değerlendirilecek olunursa, devletlerin uluslararası sistemdeki davranışlarını etkileyen anarşi, yapısalcı düzen

prensibi açısından önemli bir faktör görüntüsü vermektedir. Bu meseleye Wendt daha ileri bir boyut katmakta ve devlet davranışlarının açıklanmasında anarşinin rolü meselesine yoğunlaşmaktadır (Schieder ve Spindler, 2003: 415).

1.3. İnşacı Teorinin Temel Varsayımları

İnşacı teori uluslararası ilişkiler literatüründe yeni bir yaklaşım olarak ortaya konulmakta birlikte kavramın daha önce kullanıldığı bir gerçektir. Kavramın tekrardan ele alınıp yeni bir epistemoloji (bilgi felsefesi) kavramı olarak kullanılmadan önce sanat, bilim, edebiyat ve mimari alanında kullanıldığı ifade edilmektedir (Jensen, 1999: 89). İnşacı kuram rasyonalist yaklaşımın açıklamakta zorlandığı dar alanları aşmaya çalışmakla birlikte bu tarz yaklaşımların eylem programlarını tamamıyla yadsımamaktadır. Ayrıca inşacı düşüncenin uluslararası ilişkiler dalında daha öncede var olduğu fakat bu isimle adlandırılmadığını söyleyen Hedley Bull ve Timothy Dunne gibi bilim insanları da mevcuttur. Kavramın hangi bağlamda kullanıldığına göre değişen birbirinden farklı dört şekli mevcuttur:

- Felsefi Konstrüktivizm,
- Meta-teori olarak Konstrüktivizm,
- Konstrüktivizm aracılığıyla teori oluşturma,
- Konstrüktivist deneysel araştırma (Onuf, 1989: 36-53).

İnşacı teorinin uluslararası ilişkilerin idealizmi olarak adlandırılması durumunda, o zaman dünyanın nasıl olması gerektiği ile değil nasıl olduğuyla ilgili olması durumu ortaya çıkmaktadır. İnşacı teori, dünyayı Realizm ya da Marksizm gibi gerçekçi görmektedir (Wendt, 1999: 24). Fakat burada söz konusu olan mesele, insanın doğası gereği iyi ya da kötü olduğu ya da toplumun daha ziyade çatışma yahut işbirliğine yatkın olup olmadığı hususu değildir. İnşacı teori kuruluşu itibari ile (Neo)Realism'den daha iyimser bir profil çizmemektedir.

İnşacı teorinin temel özelliği, doğa ve sosyal dünyayı dolayısıyla doğal ve sosyal bilimleri birbirinden ayırması ve sosyal gerçekliğin inşası üzerine yoğunlaşmasıdır. Burada bu iki bahsi geçen unsur arasındaki fark, 'özne'nin

doğasından kaynaklanmaktadır. Doğa biliminde özne maddesi öz fiziksel kurallara bağlı ve sadık olmakla beraber sosyal bilimler ve dolayısıyla sosyal gerçeklik bu durumdan farklılık arz etmektedir. Sosyal bilimlerde benzer şekilde salt olgular var olmakla birlikte bazı olgular vardır ki, bu olgular sosyal yapılandırma süreci içerisine dâhil olan aktörün bu olguya işlevsellik veya anlam yüklemesi ile ortaya çıkmaktadırlar (Weller, 2005: 2-4). Bu şekilde ortaya çıkan sosyal gerçeklik kültür, karşılıklı etkileşim biçimleri, siyasal sistemler gibi alanları kapsamaktadır. İnşacı teorisyenlere göre, bu kurgulama dışında bir inşa sürecinin gerçekleştiğini öne sürenler, insan davranışı konusundaki vurguları konusunda hataya düşmektedirler. İnsan doğası yadsınamaz bir gerçek olmakla beraber sosyal bilimler araştırmaları açısından yeterli değerlendirilmemelidirler. Gerçeklik sosyal aktörler tarafından inşa edilmekte ve bu süreçte kurulan 'dünya' doğal dünya olarak kabul edilmektedir (Wendt, 1998: 101-117; Hopf, 1998: 171-200).

İnşacı yaklaşım bir üst kuram (meta-teori) olarak değerlendirilmekte olup dış politikayı bütünlükçü bir şekilde değerlendirmekten uzak olduğunu ifade etmektedir (Boekle, Rittberger ve Wagner, 2001: 105). Yerleşik kuramlardan farklı olarak İnşacı teorinin Uluslararası İlişkiler kuramları ile doğrudan ilintili olmaması *kendine özgü* bir kuram olarak ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Teori inşasında varsayımlı tümdengelimsel yöntemden esinlenmeyen İnşacı teori yardımı ile yapılan araştırmalarda tümevarım yöntemi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Aynı zamanda açıklama biçimi ile de diğer teorilerden farklılaşan İnşacı teori, kanunlarla belirlenmiş nedensel açıklamaları tümdengelim açıklamalara tercih etmektedir. Bir meta-teori olarak geliştirilen kuram, ortaya koyduğu yaklaşım açısından *ulusüstü inşacılık* (transnational constructivism) ve *sosyal inşacılık* (social constructivism) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ulusüstü inşacı yaklaşım, uluslararası ortamın bir devletin dış politika davranışını etkileyen en belirgin faktör olduğuna işaret etmekte ve uluslararası sistemde üstün bir otoritenin olmadığına inanmaktadır. Rasyonalizm'in sosyal olarak inşa edildiğine inanan bu yaklaşım, uygun davranışın paylaşılan beklentiler sonucunda ortaya çıktığını düşünmektedir (Boekle, Rittberger ve Wagner, 2001: 116-117).

Sosyal inşacılık, öncelikli olarak uluslararası ilişkiler alanına yepyeni bir yaklaşım olarak tanımlanacak konumda olmadığını ifade etmekle beraber rasyonalist ve yansımacı (Weller, 2005: 14-16) yaklaşımlar arasında bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir (Wendt, 1992: 394). Sosyal inşacılık, dış politika davranışının toplum tarafından paylaşılan normlara bağlı olduğunun altını çizmektedir. Dolayısıyla İnşacı yaklaşım yardımıyla bir devletin dış politika davranışı açıklanmak istendiğinde odak noktasını sosyal normlar oluşturmaktadır. Böylece bir devletin dış politika davranışı, normlar çerçevesinde geliştirmiş olduğu davranışları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen bazı araştırmacılar, normların etkisi üzerine yoğunlaşırken, diğerleri siyasal kültürün ve milli kimliğin önemini vurgulamaktadırlar. İnşacı kurama göre kültürler ve kimlikler, endojen sayılabilecek özelliklerinin normlara nazaran daha fazla olması nedeniyle kuram açısından büyük önem taşımaktadırlar. Kimlik ve kültür kavramları kendi başlarına dış politika davranışını açıklama konusunda zayıf bir profil ortaya koymaktadır. Bu nedenle inşacı yaklaşımı benimseyenler, genelde uygun dış politika davranışının *değer yüklü beklentiler* temelinde şekillendiğini kabul ederler. Sosyal inşacılara göre, dış politika karar alıcıları, uluslararası ortamın iç politika ortamının içerisinde bulunduğu değerler ve prensipler tarafından şekillendirildiğine inanmaktadırlar.

İnşacı teori, bir teori olarak kendini ve çevresiyle alakalı olarak insan bilgisinin işlevi ve yetenekleri ile alakalı açıklamalar getirmektedir. Rasyonalist yaklaşımlar uluslararası ilişkileri ekonomik bir perspektife dayanarak açıklamaya çalışırken İnşacı teori, sosyolojik bir perspektiften ele almaktadır. Kuram doğal olan ile sosyal olan arasındaki sınırı incelemekte iken biz insanların sosyal gerçeklik olarak ürettikleri birçok şeyi doğal olarak nitelendirdiğinden bahsetmektedir. Kuramın fiziksel gerçekliğin anlaşılması için insanın anlama ve yorumlamaya bağımlı olmasına dikkat çekmesi kuram açısından merkezi bir öneme sahiptir. Zira gerek kültürde ve kültürün politikaya olan etkisinde yahut devletin kendilerini bağlı hissettikleri normların ve bu normlar üzerinden kendilerinin inşa ettikleri fikir ve kimlikler uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır (Krell, 2004: 239). Kuram, erişebilir olduğumuz sosyal dünyanın, diğer insanlarla olan eylem şekillerimiz, dünya ile alakalı paylaşılan ortak fikirler ve içinde yaşadığımız çevreyi

nasıl algıladığımız üzerinden inşa edildiğini iddia etmektedir (Schieder ve Spindler, 2003: 391). İnşacı yaklaşımlar, sosyal dünyanın inşasından yola çıkarak, araştırma nesnesinin doğası hakkındaki uluslararası ilişkiler anlayışlarına dayanmaktadır (Schieder ve Spindler, 2003: 410). Böylelikle bu anlayış, bilginin sosyal olarak inşa edildiği epistemolojik yönelimlere eşlik etmektedir. Bu inşa sürecinin ortaya çıkış şekli, bütün inşacı yaklaşımların ilgisini çekmesi nedeniyle inşacı yaklaşımların ontoloji, epistemoloji ve metodoloji üçgeni içerisinde hareket ettiği ifade edilmektedir.

Sosyal olarak inşa edilme meselesinin gündemde kalması nedeniyle ontolojik olarak sosyal gerçekliğin inşası ve epistemolojik olarak bilginin sosyal inşası sorunsalları, İnşacı yaklaşımlar çerçevesinde de ele alınmıştır. Sosyoloji alanı ile ilişkili bir düzlemde yürütülen erken inşacı araştırmalar içerisinde en dikkat çekenleri Peter Berger ve Thomas Luckmann tarafından kaleme alınan *Gerçekliğin Sosyal İnşası* (*The Social Construction of Reality)* adlı yapıt ve Anthony Giddens'in Yapılandırma (Structuration Theory) üzerine yapmış olduğu çalışmalarıdır (Berger ve Luckmann,1966; Giddens, 1984). Bu nedenle olsa gerek, birçok inşacı yaklaşıma sahip Uluslararası İlişkiler yazarları kendi yaklaşımlarının sosyolojik bir perspektife sahip olduğuna değinmişlerdir. Benzer şekilde İnşacı teorinin önemli savunucularından Wendt, Waltz'ın *Theory of International Politics* çalışmasından yaklaşık yirmi yıl sonra *bilimsel teoriye dayanan bir model* fikri ortaya koymuştur (Jackson, 2001: 109-120). Gerçekte Wendt üçüncü tartışmanın iki önemli tarafı arasında bir bağlantı/köprü inşa etmek amacıyla yola çıkmıştır (Wendt, 1992: 394). Uluslararası ilişkiler teorisinin sosyal olarak tanıtan Wendt buradan hareketle kaleme almış olduğu kitabın ismini *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi* adını taşımaktadır. Wendt söylemlerini inşa ettiği, İnşacı Teorinin temel sütunları Antony Giddens'in *Yapılandırma Teorisi*ni açıklamakta ve kapsamaktadır. Giddens'a göre toplumun yapılandırılması sosyal ilişkilerin üretimi, yeniden üretimi ve dönüşümü ile alakalı pratikler sayesinde gerçekleşmektedir (Giddens, 1984: 376).

Uluslararası İlişkilerin sosyal olarak inşa edilmiş bir gerçeklik barındırması üç temel söylemin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir:

- Uluslararası sistemin temel yapıları esas olarak doğası gereği sosyaldir. Sosyal olarak yapılandırılmış uluslararası sistem önemli özneler arası bilgi çerçevesinde anlamlı olan özneler arası bilgi, pratikler ve materyal kaynaklardan oluşmaktadır.
- Uluslararası sistemin aktörleri, kimliklerini dolayısıyla çıkar ve tercihlerini kolektif pratiklere katılmak suretiyle elde ederler. Kimlik, çıkar ve tercih kavramları bir etkileşim süreci içerisinde endojen suretle ortaya çıkarlar.
- Buradan hareketle uluslararası sistemin Yapı (structure) ve Edenleri (actor) birbirlerini karşılıklı olarak yapılandırmaktadırlar. Eden ve yapı, özneler arası karşılıklı sosyal etkileşimin eş-kurucusudurlar (co-constitutive). Yapı sosyal aktör üzerinde kurucu bir karakter sergilemektedir. Yapı aktörün uygun ekonomik, siyasal, kültürel davranışlarını ve kimliğini tanımlamaktadır. Uluslararası sistemin yapısı, sosyal aktörlerin karşılıklı eylemleri ile şekillenmekte ya da tersi de mümkün olmakla birlikte sosyal aktörler kimlik ve çıkarlarını toplumsal yapıya göre yeniden tanımlamaktadırlar. Rasyonel yaklaşımlar *verili* veya *ampirik* olarak elde edilen objektif çıkarlardan hareket ederken, İnşacı kuram (burada kuram kavramı ile birbiriyle rekabet içerisinde olan farklı inşacı yaklaşımlar kastedilmektedir), aktörlerin yani devletlerin sahip oldukları çıkarlara nasıl ve neden sahip olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Öte yandan uluslararası sistem, aktörlerin karşılıklı eylemleri ile belirlenmektedir. Bir araya gelmiş aktörler uluslararası topluma kendi tercihlerini ve hatta kimlikleri sosyal yapıyla ilişkili bir biçimde ortaya koyabilmektedirler (Hänggi, 1998: 40).

Wendt'e göre; Liberal düşünce Realizm karşısında İnşacı düşünceye ait fikirlerin yardımıyla pozisyon üretmektedir. Wendt yapılandırıcı ontolojinin temellerini ortaya koyarken, kendisini realist kategorizasyon sisteminin iki önemli noktasından sorumlu tutmaktadır. Bu bağlamda Wendt'e göre uluslararası sistemin ana aktörleri devlettir. Wendt devletin kimlik ve çıkarlarını uluslararası sistemin yapısı içerisindeki etkileşimlere yönlendirmiş bir yapı olarak anlamaktadır. Wendt'te, Realizm ile benzeşen bir diğer husus ise, uluslararası sistemin merkezi otoriteden yoksun olduğudur. Yani anarşist (kural tanımaz) yapıda olduğudur.

Dolayısıyla inşacı teorinin realist yönü devletin merkezi yönünü ve sistemin anarşist yapısının bulunduğu hususunu savunmaktadırlar (Hänggi, 1998: 40). Bu bakımdan Wendt kendi pozisyonunu "Bu bağlamda ben bir devletçi/devletçilik yanlısı (statist) ve realistim." şeklinde açıklamıştır (Wendt, 1992: 424).

1.4. Dış Politika Analizi ve Yapı-Eden Sorunsalı

Uluslararası İlişkiler'de 80'lerin ikinci yarısında başlayan Yapı-Eden tartışması, uluslararası ilişkilerdeki yapılandırıcı anlayışın teorik açıdan başlangıç noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Sosyal İnşacı Teori'nin Yapı-Eden sorunsalına göre aktörlerin eylemleri yapıların içerisinde gömülü olarak bulunmaktadır, bir başka ifadeyle aktörlerin eylemleri yapıya göre şekillenmekte ve Yapı ile Eden karşılıklı olarak birbirlerini gerektirmekte ve birbirlerine sebep olmaktadır. Bu bağlamda sosyal fenomenlerin anlaşılmasında ilgili aktör ve bu aktörlerin özellikleri yahut eylemlerin içerisine gömülü olduğu yapılar önem arz etmektedir. Wendt açısından bu ikisi açıklama ihtimali içerisinden ikincisi önemli bir odak noktası olarak değerlendirilmektedir (Wendt, 1987: 339).

Neo-Realizm'e göre anarşi ve uluslararası güç dağılımı uluslararası sistemin önemli yapısal öğelerindendir. Wendt bu konuya ilişkin geliştirmiş olduğu açıklama da, temelde Neo-Realist düşüncenin bireysel bir ontolojiye dayandığını ve davranışın aktör düzeyindeki özelliklerle açıklanabileceği üzerinde durmuştur. Zira güç dağılımı yaklaşımının da değindiği üzere uluslararası sistemin yapısı sistem içerisinde bulunan belirli özelliklerine göre tanımlanmaktadır (distribution of capabilities) (Wendt, 1987: 335) . Bu durum farklı gözlemciler tarafından iki kutuplu, çok kutuplu veya tek kutuplu olarak tanımlanan Yapının nasıl göründüğünü belirlemektedir (Schieder ve Spindler, 2003: 397- 399). Dolayısıyla, yapının bu özellikleri ontolojik olarak önce gelmekte ve Yapıya ve Yapının içerisinde bulunan Edenlerin davranışlarına etkide bulunmaktadır. Buna karşılık, dünya sistemi yaklaşımları bütüncül (holistik) bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısı uluslararası sistemin yapısının dünya kapitalist ekonomisinin örgütsel ilkelerine ve bilhassa uluslararası iş dağılımı biçimlerine dayandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım aktör özelliklerine değil aksine aktörlerin özelliklerinin gelişmesine katkıda bulunulması

konusunda kendisine sorumluluk addetmektedir. Yapısalcı bir perspektiften bakıldığında, Yapılar bu nedenle sadece aktörlerin davranışları üzerinde nedensel etkide bulunmamakta, aktörler üzerinde yapıcı ve varoluş belirleyici etkiye sahip olmaktadır (Wendt, 1999: 77-88). Wendt, uluslararası ilişkilerin karmaşık ve anlaşılmaz durumunu açıklarken daha kısa ve öz ifadelerde bulunmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda ya aktörler temel öğe olarak ele alınmakta ve ontolojik olarak yapılardan önce gelmekte ya da dünya sistem teorilerinde olduğu gibi yapılar temel öğe olarak ele alınmakta ve ontolojik olarak aktörlerden önce gelmektedir. Dolayısıyla burada her iki öğenin özellikleri ve bu ikisi arasındaki sebep sonuç ilişkisini yeterli derecede açıklamak zor gözükmektedir. Burada aktarılması gereken bir diğer husus her iki pozisyonunda kendi temel öğelerini önceden verili ve sorunsuz olarak algılamasıdır. Temel olarak Neo-Realizm, devlet ve eylemleri konusunda 'uygun' bir teori geliştirme konusunda yetersiz kalmaktadır.

Antony Giddens'in Yapılandırma Teorisi, bu ikilemin çözülmesi konusunda Wendt tarafından ortaya atılan öneriyi desteklemektedir. Giddens'in Yapılandırma Kuramı, Yapı ve Eden'in karşılıklı olarak birbirlerine neden olduğunu varsaymaktadır. Yapılar; Edenler ve onların çıkarları üzerinde yapıcı bir etkide bulunmaktadır. Fakat diğer taraftan Edenler bu yapıları kendi eylemleri üzerinden tekrar tekrar üretmekte, korumaya alabilmekte ve değiştirebilmektedirler. Bu şekilde, Yapılar sadece aktörlerin davranışlarını sınırlandıran bir etkiye sahip olmamakta aslında yapılar aynı zamanda Edenlere olası eylem biçimlerine özgü bir repertuar sağlayan ve böylece sosyal etkileşimin temelini oluşturan *oyunun ilgili kurallarını* da tanımlamaktadırlar. Dolayısıyla gerek yapı gerekse eden temelli açıklama faktörleri özgün ve gerekli biçimler olmakla beraber sosyal bilimler disiplini içinde bir açıklamada bulunmak için yeterli öğeler değillerdir. Bu iki perspektifte farklı sorular üzerinde geliştirildikleri için farklı cevaplar barındırmakta ve dolayısıyla birbirinden farklılık arz etmektedir. Burada öncelikle cevaplanması gereken soru ise; bazı eylem olanaklarının sosyal davranışların oyun kurallarını belirlerken aynı zamanda ortaya çıkması meselesidir. Meseleye Eden perspektifinden bakılacak olunursa öne çıkan soru, belirli bir X eyleminin neden Y eyleminden önce ortaya çıktığıdır. Wendt'in aktörle ilişkili bu açıklama şeklini "tarihsel" olarak adlandırmakta ve her iki bakış

açısında da bu soruyla ilişkili olduğunu fakat her hâlükârda sonuç olarak yapıya üstünlük vermektedir. Yapı önce davranışların gerçekleşmesine olanak sağlamakta ancak davranış içeriğini tam olarak belirleyememektedir. Belirli bir davranış olasılığını Eden temelli ve tarihi bir yaklaşım biçimi ile açıklamak mümkündür. Ve bu esnada Edenin davranış çeşitliliği içinde hangi davranışı ortaya koyacağı aktörün belirli kimlik ve çıkarları ile doğrudan orantılıdır (Wendt, 1999: 77-88). Yapı ve Edenin birbirini bu şekilde karşılıklı olarak yapılandırdığı bir yaklaşımdan yola çıkılacak olunursa, bu durum anarşinin uluslararası ilişkilerin yapısal özelliği olduğu ve devletlerin davranışlarının hangilerinin bu durumdan çıktığı meselesi ortaya çıkmaktadır.

Eden meselesine biraz daha detaylı bakılacak olunursa, Edenler mevcut veya dönüşüm içerisinde olan normlara ve fikirlere dayalı bir yol üzerinden benimsedikleri tercihlerine göre hareket etmektedirler. İnşacı anlayış çıkarların, mutlak bir şekilde önceden belirlenmediği, aksine egemen olan norm, değer, kültür, bilgi ve gerekçelendirme kavramlarına göre şekillendiğine işaret etmektedir (Riemer, 2006: 74). Tüm Sosyal İnşacı yaklaşımların çıkış noktası; uluslararası ilişkilerdeki aktör ve yapıların etkisinin sosyal olarak ortaya çıkan normlar, değerler, kimlikler ve benzerlerinden bağımsız olarak anlaşılamaması varsayımıdır (Jachtenfuchs, 1995: 417-442). Burada ayrıca Wendt'in aktör anlayışı rasyonalist kabullerden farklılık arz ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Devletin kimliği ve merkezi çıkarlarının devletin kuruluşundan itibaren değiştirilemez olarak kurgulanmamış olması bu değişkenlerin etkileşim yoluyla değişebilmesi olasılığını ortaya çıkarmaktadır (Wendt, 1994: 386; Wendt, 1992: 392-393).

Bu yaklaşıma göre insan kavramı, maddi ihtiyaçların, çıkarlarını şekillendirmede hayati bir rol oynadığı varlık olarak ifade edilmektedir. Fakat nihayetinde sahip oldukları fikirlerin sonuçları çıkarlarını belirlemektedir. Zira çıkarlar, ihtiyaçların karşılama yolları ile ilgili varsayımları ortaya koymaktadır. Bu varsayımlar tarihsel ve kültürel olarak değişkendir/değişmektedirler (Wendt, 1999: 133). Benzer şekilde uluslararası ilişkiler de öncelikli olarak insanlar arasındaki anlayış yoluyla üzerinden olgu haline gelen gerçeklerden oluşan toplumsal

olgulardan oluşmaktadırlar (Krell, 2004: 349). Ne zaman, nasıl ve neden olacağı, hangi mekanizmalar ve aktörlerin hangi koşullar altında bu değişime neden olabildiği soruları yardımı ile sosyal yapılandırmanın nasıl ilerlediği konusu araştırılabilmektedir. Wendt'e göre devletler de insanlara benzer özelliklere sahiptirler (Wendt, 1999: 215). Wendt için devletler, uluslararası politikanın yapılarını ortaya çıkardığından yaklaşımını "devletçi inşacılık" (state constructuvism) olarak tanımlayanlar mevcuttur (Weller, 2005: 7).

1.5. Uluslararası Sistemin Yapısı ve Anarşi Kültürleri

Çalışmanın bu bölümünün amacı kapsam açısından oldukça geniş bir profil sergileyen uluslararası sistem hakkındaki çalışmaların aktarılmasından ziyade, inşacı teorisyenler içerisinde çalışmada bilhassa ön plana çıkarılan Alexander Wendt'in uluslararası sistemin yapısı konusunda ortaya koyduğu görüşlerin aktarılmasıdır. Çalışmalarında yapının kimlik üzerindeki kurucu etkisini önemli bir unsur olarak ortaya çıkaran Wendt'in söz konusu yapı kavramsallaştırmasının aktarılması çalışmanın ilerleyen kısımlarında gerek Türkiye ve İsrail ikili ilişkilerinin gerçekleştiği süreçlere nasıl etkide bulunduğunun ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Wendt tarafından ortaya konulan bağlamdan Türkiye ve İsrail devlet kimliklerinin yapı ile etkileşim süreçlerinin irdelenmesinde istifade edilmesi amaçlanmaktadır.

Wendt'e göre, inşacı yaklaşımı diğer yaklaşımlardan ayıran en temel husus uluslararası sistemin yapısı içerisinde gömülü bulunmaktadır. Uluslararası İlişkiler literatüründe uluslararası sistemin yapısı bir yana, uluslararası sistem tanımlaması dahi birbirinden farklılaşan unsurlar üzerine inşa edilen bakış açıları üzerinden tanımlanmakta ve herkes tarafından kabul gören tek bir tanım ortaya konulamamaktadır. Dolayısıyla yapılan her tanımlama bir nevi alınan pozisyona göre birbirinden farklılaşmaktadır. Uluslararası İlişkiler literatüründe uluslararası sistemin yapısı çift-kutupluluk (bipolar), çok-kutupluluk (multipolar), tek-kutupluluk (uni-

polar) gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır.[3] Çalışmanın teori kısmında belirtildiği üzere, İnşacı yaklaşım kapsamında Neo-Realizmin yapı kavramsallaştırmasına eleştiriler getiren Wendt'e göre, uluslararası sistem yapısı ile alakalı ortaya çıkan oluşumlar devletlerin dış politikası üzerinde etkide bulunacak dinamikler yaratmaktadır. Bununla birlikte, devletler üzerinde kurucu bir fonksiyon icra edebilecek tek unsur ise *sosyal terimlerle kavramsallaştırılan bir yapı*'dır (Wendt, 1999: 249).

Wendt, uluslararası siyasetin anarşik yapıda olduğunu kabul etmektedir (Schirmer, 2008: 36). Bununla birlikte bu yapının farklı etmenler vasıtasıyla değişebileceğini iddia etmektedir. (Wendt, 1999: 309). Uluslararası sistemde anarşi, zaman üzeri/ötesi ve kaçınılmaz bir olgu değildir (Krell, 2004: 358-360). Wendt'e göre, anarşinin devlet davranışlarına etki derecesi paylaşılan norm, bilgiye ve paylaşılan kültüre göre değişmektedir. Anarşiyi ve anarşinin anlamını devletlerin kendilerinin belirlediğini ifade eden Wendt, sosyo-kültürel süreç boyunca ortaya çıkan ve farklı filozofların rehber ilkelerine dayandırdığı üç farklı anarşi kültürüne işaret etmektedir: Hobbesyan, Lockiyan ve Kantiyan Kültür.

Neo-Realist yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden biri olan Waltz'a göre anarşi uluslararası sistemde kaçınılmaz olarak devletlerin kendini müdafaası ve kendi kendinin çaresine bakması prensiplerini ortaya çıkarmaktadır. Yine Waltz'a göre; norm ve kuralların uyulmasını zorunlu kılan ve şiddet yasağının önüne geçen hiçbir merkezi otorite bulunmamaktadır. Bu durum, devletlerin kendi güvenliğini kendilerinin güvence altına alması ve güvenliği konusunda yeterince önlem almayan devlet bu durumun sonuçlarını göze alması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Waltz'ın temel varsayımı, devletlerin uluslararası ilişkilere karşı az ilgi gösterdikleri yönündedir. Güç kavramı ise, devletin güvenliğini sağlaması açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Waltz; güç üzerinden güvenliğin sağlanması

[3] Bu teorisyenler içerisinde Morton A. Kaplan uluslararası sistemi gözlemlenebilir davranışsal düzenlilikler üzerinden tanımlamaktadır. Bu düzenlilikler ile aralarında ilişkiler ağı bulunan değişkenler sistemin temel yapısını oluşturmaktadır. Bu yaklaşım üzerinden farklı uluslararası sistem modelleri geliştiren Kaplan bu sistem modellerinin birbiriyle yansıma ilişkisine sahip olduğunu ifade etmiştir (Kaplan, 1957: 4). Uluslararası Sistemle alakalı değerlendirmelerde bulunan bir çalışma örneği için bkz. Kantarcı,2012.

konusunda iki olasılığa dikkat çekmektedir. Devletler, mevcut durumlarını/statülerini korumak için gayret gösterirler, bu onlar için tercih edilen bir seçenektir. Ancak devletler statülerini korumayı tercih etmekle beraber aynı zamanda genişlemeci/yayılmacı bir tutumda sergileyebilirler. Wendt ise Waltz tarafından geliştirilen bu iki olasılığa bir üçüncüsünü daha eklemektedir. Devletler aynı hususlar üzerinde güvenlik kaygıları olduklarını deklare edebilirler. Devletlerin askeri olarak birbirlerine üstün gelme durumları birbirine coğrafi olarak yakın dahi olsa, bir diğerini askeri bir tehdit olarak algılamaması mümkündür (Krell, 2004: 357-358). Bu bağlamda anarşinin ve güç dağılımının somut olarak etkili olup olmaması, devletlerin yapmak istedikleriyle ilgilidir. Revizyonist-yayılmacı devletlerin olduğu bir uluslararası arenada; anarşi bir ölüm-kalım mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Mevcut durumu (statüko) sürdürmek isteyen devletlerin için, güvenlik konusundaki çıkmazlardan dolayı bir silah yarışı durumu vaki olabilir. Fakat bu durum/yarış karşılıklı savunma çıkarları üzerinde yapılan anlaşmalar aracılığı ile sınırlandırılabilir. Ortak fikirde olan müttefik devletler (Wendt'e göre "Kolektif Devlet" olarak adlandırılır) arasında da bazı uyuşmazlıklar ortaya çıkabilir ancak bu uyuşmazlıkların güç kullanımı üzerinden değil de yük paylaşımı üzerinden çözülmesi de mümkündür (Wendt, 1999: 104-106). Burada Neo-Realizm'den farklı olarak anarşi koşullarında bile farklı güvenlik sistemlerinin var olabileceğinin savunulması önem arz etmektedir. Neo-Realizm, sadece ben merkezli hesaplanan çıkar ve güvenlik maksimizasyonunu dikkate almakta iken, Wendt güvenlik sistemlerinin birbiriyle ilişkili ve devam eden bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Güvenliğin devlet ve devlet sistemlerinin oluşturmuş olduğu konstellasyonlar tarafından kendi kendilerine yetme (self-help) prensibi üzerinden sağlanması mümkündür fakat bununla beraber farklı güvenlik organizasyonları üzerinden de bunun sağlanabilmesi mümkün olabilmektedir (Krell, 2004: 358).

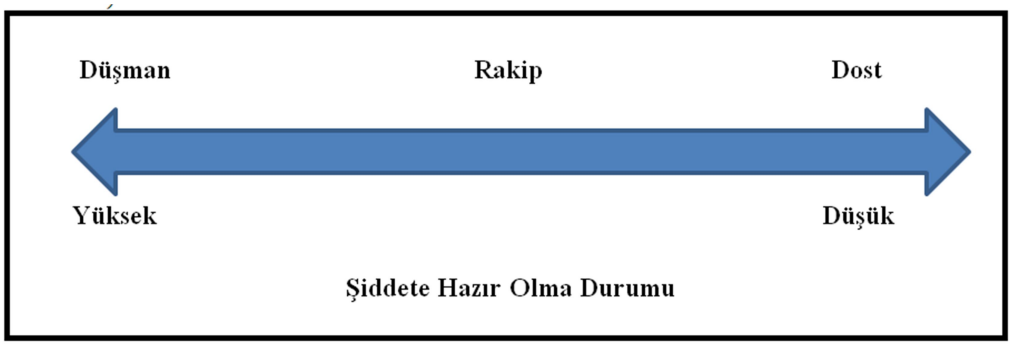
Hobbesyan kültürde, sıfır-toplam karakterinin hâkim olduğu rekabetçi (competitive) bir güvenlik sistemi vardır. Bu kültüre göre 'birisi' 'güven'de, diğerinin ise güvende olmadığı bir durum sözkonusudur. Dolayısıyla kazanç ve kayıp arasında göreceli bir dağılım/bölünme söz konusudur. *Lockiyan kültürde ise*; mutlak kazancı öngören bireyselleşmiş (individualistic) bir güvenlik sistemi hüküm

sürmektedir. Her iki güvenlik sistemi de anarşinin kendi kendine yetme prensibinin farklı formları olarak ortaya çıkmaktadır. Bir üçüncü kültür olarak ortaya çıkan *Kantiyan kültürde* ise, devletlerin birbirlerini olumlu bir şekilde tanımladığı ve ulusal çıkarların uluslararası çıkarlar olarak görülebileceği işbirliğine dayalı (cooperative) bir güvenlik sistemi söz konusudur (Krell, 2004: 400). Realist düşüncenin savunduğu herkesin herkese karşı olduğu "insan insanın kurdudur" (homo homini lupus) ilkesinin devletlerin doğal davranış durumu olup olmadığı cevabı aranan bir soru olmuş ve aynı zamanda Wendt tarafından da cevap geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda elbette, birbiriyle ilgili hiçbir malumatı olmayan veya birbirleriyle ilgilenmeyen devlet ya da devlet benzeri yapılar vardır. Buradaki öncelikli şart gerekli kurumlarıyla teşekkül etmiş bir hükümet ve bu hükümetin yetki ve sorumlulukları çerçevesinde işler halde olan bir devletin var olması, asgari şarttır. Birbirleriyle daha önce hiç ünsiyeti olmayan iki yönetimin karşılaşması durumunda bu karşılaşmadan ya bir güvenlik ikilemi (security dilemma) ya da bir silahlanma yarışı (arms race) ortaya çıkması muhtemeldir. Bu karşılaşmanın sonuçları, aynı zamanda iki yönetimin birbirlerine gönderdiği sinyallere ve bu sinyallerin karşı taraftan nasıl anlamlandırıldığıyla da alakalıdır. Realizmin iddiasının aksine Wendt, aktörlerin her zaman en kötü ihtimalden yola çıkmadıklarını savunmaktadır zira bu durum onların paranoyak ve dolayısıyla yaşayamaz hale gelmelerine sebebiyet verebilmektedir. Bu durumda yönetimler diğer tarafta bulunan aktörün olası davranışlar hakkında varsayımlarda bulunmaktadırlar ve bu varsayımlar aktörlerin birbirleriyle etkileşimden kaynaklanmaktadır (Krell, 2004: 359). Devletler arasında meydana gelen etkileşimler kesin bir şekilde güvenlik ikilemiyle bitecek diye bir kaide yoktur. Devletler kendi kendilerine yetme konusunda bir sistem ortaya koymuş olsalar da, prensipte bu sistemde çıkabilmeleri ve kendi kendine yetebilme davranışlarının sürekli olarak yeniden üretildiği bir davranış biçimi geliştirmeleri mümkündür.

Anarşi kavramını kimlik kavramı açısından irdelenecek olunursa, öncelikli olarak kimlik oluşum sürecinin aktörlerin sosyal tanımlamaları üzerinden oluştuğunu hatırlamakta fayda vardır. Burada ayrıca aktörün davranış gösteren unsurun kendisi ve içerisinde bulunduğu dünya ile alakalı kolektif aktör algılamaları temelinde

algıladığı unutulmamalıdır (Schieder ve Spindler, 2003: 402). Dahası, kurumsal olarak bir araya gelen aktörlerin dolayısıyla kurumların bu çıkar ve kimliklerin nispeten istikrarlı bir kümesi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Buradan hareketle kurumsal yapılar kimlikten bağımsız olarak düşünülmemekte ve karşılıklı olarak birbirlerine sebep olduklarına inanılmaktadır. Wendt kendi kendine yetme prensibini, anarşinin koşulları altında ortaya çıkabilecek olası bir kurumsal yapı olarak değerlendirmektedir. Buradan hareketle Wendt, uluslararası sistemin makro düzeyinde anarşinin sadece tek bir zorlayıcı mantığı olduğuna yönelmektedir. Eğer devletlerin dış politika davranışları birbirinden farklılaştığı durumu söz konusu ise, o zaman ortaya şu soru çıkmaktadır, devletlerarası etkileşimin makro düzeyinde gerçekten her zaman anarşinin kendi kendine yetme prensibi mi ortaya çıkmaktadır (Wendt, 1999: 247). Anarşi anlayışına göre cevap nettir, devletler anarşik düzen ve bu düzenin birimlerini yapılandırmaktadır. Fakat bu birimler tek bir oluşum modeline bağlı değildir, makro düzeyde farklı görüntüler vermeleri de mümkündür. Eğer uluslararası sistemin yapısının materyal değil de toplumsal bir yapı olarak ele alındığı yaklaşımdan hareket edilecek olunursa Wendt'in anarşi konusundaki bu yaklaşımı daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Wendt, uluslararası sistemin en az üç farklı yapıda mevcut olduğunu varsaymaktadır. Uluslararası siyasette bu durumun (rol tanımlamalarının) anlaşılması, devletlerin birbirlerini düşman, rakip veya müttefik olarak tanımlayarak rol biçmelerini, aktörler ve çevreleri arasındaki ilişkileri de bu roller üzerinden tanımlamaya çalışması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Şekil-1:Uluslararası Aktörlerin Rol Tanımlamaları (Schieder ve Spindler, 2003: 421)

Wendt'e göre Hobbes, devletler arasındaki durumu, devletin olmadığı doğal durumda, insanlar nasılsa devletlerin de bu şekilde olduğunu ve dolayısıyla insanlar

arasında olduğu gibi devletler arasında da düşmanlığın var olduğu savından hareket etmektedir (Hobbes, 1996). Sadece Hobbesyan kültürü, Realist düşüncenin savunduğu evrensel geçerliliği tasarlamakta ve ilan etmektedir. Wendt'e göre Hobbesyan kültür yapısı, devletlerin birbirini düşman olarak algıladığı anarşik bir kendi kendine yetme sistemine yol açmaktadır. Bu yaklaşım ne kadar çok devlet tarafından benimsenirse, bu yaklaşım o kadar çok uluslararası sistemdeki baskın kültüre şekil vermektedir. *Herkesin herkese karşı savaşı* fikrinin ortaya çıkmasının bu bağlamda anarşinin bir gerçekliği olarak değil de uluslararası arenada üst düzey karar alan ve uygulayabilen mekanizmaların olmayışı ve insanın doğası ile ilişkilendirilmesi mümkündür (Wendt, 1999: 260-270).

Lockiyan kültürü ve Hobbesyan kültürü ile karşılaştırıldığında aradaki fark, aktörler arasındaki davranışın düşmanlık durumundan rekabete dönüşmesi durumu olarak ifade edilebilir. Kantiyan kültürde ise, devletlerin genellikle birbirlerini müttefik olarak algılama durumları baskın gelmektedir. Wendt, bir kültürün, devletler arası politikalardaki normların giderek gelişmesi ve içselleştirilmesi ile bir sonraki aşamaya geçip başkalaştığını savunmaktadır (Wendt, 1999: 279-313). Bahsi geçen kültür yapıları, anarşinin farklı türlerini yeniden tanımlamaktadır. Gerçekleştirilen yapının çeşidi ise iki faktöre/sorunsala bağlıdır:

i. Bu normlar genel olarak ilgili aktörler tarafından nasıl içselleştirilir?

ii. Bahsi geçen işbirliğinin en yüksek seviyesi nedir?

Burada normlarının ilgili aktörler tarafından içselleştirmenin derecesi (internalisation) aktörlerin hangi sebeplerin salık vermesi ile normları takip etmeleri üzerinden değerlendirilebilir. Bu sebepleri aktörlerin bu normları takip etmek zorunda kalması mıdır? , yoksa bu normların çıkarlarına hizmet ettiği düşüncesi midir, veya bu normları meşruiyet sınırları içerisinde değerlendirilmesi midir? Şeklinde özetlemek mümkündür. Devletin birbiriyle işbirliği yapma isteği, uluslararası bir toplumun veya topluluğun oluşumuna yol açan ortak fikirlerin artması üzerinden gerçekleşmektedir (Wendt, 1999: 250).

Wendt, anarşinin bu üç farklı kültürünün tarihsel süreç içerisinde farklı zaman ve ortamlarda örnekleri olduğunu öne sürmektedir. Hobbesyan kültür, 1648 yılında imzalanmış Vestfalya Barışı'ndan önceki zamana işaret etmekle beraber Vestfalya barışından sonraki zaman aralığı yeni bir anarşi kültürünün ortaya çıkışının işaretidir. Bu bağlamda Lockiyan kültür Vestfalya'dan beri modern devlet sistemin temel kültürü olagelmişken, Kantiyan kültürün ise ancak modern demokrasi bağlamında bu kavramı benimseyen yapılar arasında olduğu gözlemlenmektedir (Ereker, 2012: 171). Vestfayla Barışı, varoluş hakkının ve mülkün karşılıklı olarak tanınmasının yasal olarak güvence altına alınmasını sağlamıştır. Ayrıca devletlerin sınırlarının belirlenmesi ve bu sınırlar içinde egemenlik hakkını kullanma yetkisinin devletlere verilmesi ise siyaset bilimi açısında devletlere verilmiş en önemli haklardan birisi olarak literatüre geçmiştir. Lockiyan kültür olarak adlandırılan Vestfalya sonrası dönemde etkisini gördüğümüz anarşik kültür sistemi, şiddetten arınmış değildir, ancak güç kullanımını ve devletlerin davranışlarını belirli sınırlar içinde değerlendiren uluslararası hukuk çerçevesinde gerçekleşmesini sağlayan bir durum ortaya koymaktadır (Wendt, 1999: 279-281).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte yaşanan tarihsel gelişmeler, Wendt tarafından uluslararası sistemin yapısında yeni bir değişimin işareti olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde özellikle OECD ülkeleri arasında yasal olarak güvence altına alınmış etkileşim kalıplarının gelişmesi ihtimalinin ön plana çıktığı değerlendirilmiştir. Bu yeni kültür, devletlerin şiddet içermeyen çatışmaları ele alması ve güvenliğin artık bireysel devletin sorumluluğu değil, birlikte üretilebilecek bir şey olduğu yaklaşımı ile karakterize edilmektedir. Alman filozof Kant'ın tarafından en meşhur eserlerinden biri olarak bilinen: *Ebedi Barış'a - Felsefi Bir Tasarım* (Weischedel, 1983: 191-251) adlı eserinden bahsi geçen bu kurgulama nedeniyle bahsi geçen kültür formu Kantiyan olarak adlandırılmaktadır (Wendt, 1999: 297). Uluslararası sistemde devletlerin eylemlerinin sadece maddi değil, aynı zamanda idealist yapılarda da entegre olması Wendt'in farklı anarşi kültürlerini ortaya koymasını haklı kılmaktadır. Devletlerin çıkarlarının içerik olarak belirlenebilmesi, iktidar gibi soyut kavramların anlamlı hale getirilmesi ve devletlerin çıkarlarını sürdürme stratejileri hakkında yön gösterebilme

özelliklerinden dolayı Wendt tarafından ortaya konulan bu düşünceler uluslararası ilişkiler literatürü açısından önem arz etmektedir. Bahsi geçen Hobbesyan, Lockiyan ve Kantiyan kültürlerden hangisinin egemen/baskın olduğu ve ilgili kültürün ne ölçüde kabul gördüğü sadece deneysel olarak açıklanabilmektedir.

1.6. Özneler Arası Analiz Düzeyinde Fikir, Norm, Kültür ve Kimlik

Realist ve liberal yaklaşımların önerdiği geleneksel analiz düzeylerinden (birey, devlet ve sistem) farklı olarak daha çok *özneler arası analiz düzeyi*'ne odaklanan İnşacı teori, bu ekollerin savunduğu fayda-artırıcı *homo economicus (ekonomik insan)* kavramına eleştiriler yöneltmektedir. Bu yaklaşım inşacı kuramın, diğer yaklaşımların temel önermelerine getirdiği eleştiriler arasında önemli bir yere sahiptir. Burada inşacı kuram *Homo economicus* kavramını *homo sociologicus (sosyolojik insan)* kavramı ile değiştirmektedir (Hasenclever, Mayer ve Rittberger, 1997: 155). İdea, değer ve normların sadece çıkarların değerlendirilmesinde rol aldığına işaret eden bu yaklaşım biçimine karşılık olarak İnşacı yaklaşım, bu değişkenlerin bağımsız etkilere sahip olduğunu ve aktörlerin eylemlerinin norm, kültür, kimlik ve diğer değer esaslı faktörler tarafından yönlendirildiğine işaret etmektedir.

İnşacı kuram, *homo economicus* (ekonomik insanı) harekete geçiren rasyonel aktör modeline itibar etmemektedir. İnşacı yaklaşımda aktör davranışlarının temel nosyonu kâr-zarar hesabından çok; öznel faktörler, tarihsel-kültürel tecrübeler ve kurumsal unsurlar geçmişine dayanan norm ve kurallara uygun davranışlar gibi hususlardır. İnşacı ontolojiye göre devletin çıkarları tek taraflı nüfuz yetkisini elinde bulunduran aktörler tarafından değil karşılıklı bir yöntemle gelişen sosyal etkileşim süreçlerinin nihayetinde dolayısıyla özneler arası bir inşa süreci ile belirlenmektedir. İnşacı epistemoloji çerçevesinde özneler arası düzeyde bağımsız değişken olarak kabul edilen *fikir*, *kültür, norm ve kimlik* gibi sosyolojik kavramlar *birim* sıfatıyla kullanılmaktadır. Bahsi geçen birimler dış politika değişken ve önceliklerinin formülasyonunda etkiye sahip oldukları düşünülmektedir.

İnşacı yaklaşımlara göre *fikir* kavramı, öncelikli olarak uluslararası siyasetin gerçekliğinin sosyal bir şekilde inşa edilmesi ile ilişkilendirilmektedir. Buradan

hareketle birbirinden farklılaşan programatik ilişkiler açıklanmaktadır (Krell, 2004: 349-351). Bu ilişkiler ağı öncelikli olarak, gerçek dünyanın yeniden idealleştirilmesi (re-idealisation of world) meselesi ile ilgilenmektedir. Burada inşacı teori açısından gerçekliğin sosyal inşasında fikirler oldukça önemli bir rol oynamaktadır. İnsan, gerçeği sadece yorumlama ve anlamlandırma yoluyla deneyimlemektedir. Gerek uluslararası sistemin yapısı gerekse sistem içerisinde 'iyi' ve 'kötü' olarak tanımlanan unsurlar konusunda tanımlama ve anlamlandırmalarımız yani fikirlerimiz karar vermektedir. Bu durum bahsi geçen dünyanın tekrardan idealleştirilmesi bağlamında düşünülecek olunursa, güç ve çıkar gibi maddi kategoriler fikirden ayrı düşünülmemelidir. Bu konudaki önemli bir örnek Morgenthau'nun güç politikasının iki biçimi hakkında yaptığı ayırımdır. Bunlardan birisi sınırsız güç ve şiddet politikası iken ikincisi etik ile bağlantılı güç ve şiddet politikasıdır (Krell, 2004: 353). Ninkovich'e göre, çıkar kavramı ile ilgilenen birisi *ince bir buz* üzerinde ilerlemektedir, çünkü çıkar kavramının insanların şekillendirme ve yorumlamaları dışında nesnel bir varoluşları mevcut değildir (Ninkovich, 1999: 7). Daha önce bahsi geçen programatik ilişkilerden ikincisi olarak kültür ve normların yeniden değerlendirilmesi (revalüasyon) ile ilişkilidir. Kültür araştırmaları ve inşacı teori, sosyal gruplar tarafından meydana getirilen ve kolektif ya da ortak anlamdan meydana gelen sosyal yapıların rolünü vurgulamaktadır (Jetschke ve Liese, 1998: 172). İnşacı analiz düzeyinin bir birimi olan *kültür*, bir ulus devlet otoritesinin veya kimliğinin gelenek ve hukukla düzenlenmiş kolektif model belirteci (determinant) olarak ele alınmaktadır. İlgili aktöre değerlendirme ve algılama standartları sağladığı ileri sürülmektedir. Oldukça kapsamlı olan kavramın anlaşılması açısından üç araştırma geleneği arasında ayrım yapılması gerektiği değerlendirilmektedir: Bir anlam sistemi olarak kültür (the organization of meaning), bir değer sistemi olarak kültür (culture as value preferences), eylem stratejilerinin repertuarı olarak kültür (culture as templates for action) (Hudson, 1997: 7-9).

İnşacı analiz düzeyinin bir diğer birimi olan *norm* ise, kimlik sahibi bir aktör tarafından kolektif bir formda şekillenmesi beklenen davranışı tanımlamakta ve inşacı dış politika teorisinin bağımsız değişkeni olarak kabul edilmektedir. Norm ilgili aktörün kimlik oluşum sürecine katkıda bulunmakla beraber aktörün

davranışlarının çerçevesini/sınırlarını çizmekte, kolektif hedefleri tanımlamakta ve herhangi bir davranışı salık vermekte veya engellemektedir (Boekle, Rittberger ve Wagner, 1999). Aynı zamanda sosyal boyutu da olan normlar, bazı davranış kalıpları üzerinden ortaya çıkması nedeniyle dış politikanın amaç ve araçları konusunda meşrulaştırma özelliğini elinde tutmaktadır. Fakat dış politika davranışları üzerinde etkili olabilmesi yerellik (communality) ve özgüllük (specifity) özellikleri ile doğru orantılı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Burada yerellik (communality) ile kasdedilen, normların sosyal sistemi oluşturan üyelerle ilişkili olarak ortaya çıkması ve bunların bahsi geçen üyeler tarafından desteklenmesidir. Özgüllük (specifity) ile kasdedilen, normlarla ilişkili olarak ortaya çıkan davranışın diğerlerinden ayırt edilecek özelliklere sahip bir yapıda teşekkül etmesidir.

Kurumsalcılık (institutionalism) yaklaşımına göre devletler belirli normlara bağlı kalabilmektedirler. Rasyonalist-faydacı Kurumsalcılık yaklaşımı için çıkarlar sosyal eylem için başlangıç noktası olarak kabul edilmekle beraber fikirler tarafından yapılandırılmamakta sadece bazı durumlarda fikir ya da normlar tarafından kısıtlanmakta ve yönlendirilmektedirler. Çıkarların koordinasyon ve iletişimi mümkün olmakla birlikte işbirliği konusundaki engeller anlaşma, norm, kural ve prosedürler aracılığıyla ortadan kaldırılabilmektedir. Rasyonel olarak hesaplanan fayda maksimizasyonu, aktörlerin ve onların ilgi alanlarının kimliğinin değişmediğini ifade etmektedir. Bu durum inşacı teori ile karşılaştırıldığında önemli bir fark olarak ortaya çıkmaktadır. Faydacı Kurumsalcılık yaklaşımına göre normlar trafik kurallarına benzer bir işlev görmektedir. Bu anlayışa göre trafik, trafik kuralları olmadan da var olabilmekte ve kuralların olmaması trafiğe katılanların çıkarlarına herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Fakat kuralların uygulanışı nihayetinde katılımcıların daha koordineli ve rahat bir deneyim yaşamalarını kolaylaştırmakta idi. İnşacı teori buradan hareketle normların anlaşılma/algılanmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum satranç oyununun düzenlenmesi gibi düzenlenebilmektedir. Burada kuralsız bir oyun mümkün değildir, zira kurallar oyun üzerinde kurucu bir rol oynamakta, satranç figürlerinin rollerini belirlemekte ve birbirleriyle ilişkilerini kurgulamaktadır. Bu durum kuralların bir yandan *düzenleyici* (regulative) ve diğer yandan *kurucu* (constitutive) rolünü ortaya çıkarmaktadır (Ruggie, 1998: 871).

Sosyal normlar, bir toplumun anayasal düzeni, parti programları, seçim ittifakları ve meclis tartışmaları şeklinde ortaya konulabilmektedir. Uluslararası normlar ise; uluslararası kanunlar, uluslararası kuruluşların tüzük ve yönetmelikleri ve uluslararası konferansların kapanış bildirileri olmak üzere üç temel gösterge üzerinden teşekkül etmektedir (Boekle, Rittberger ve Wagner, 1999: 124-131). Bu normlar, incelenen devletin davranış kalıplarının içeriği olarak kabul edilmektedir. Bu normlar, uluslararası hukuk düzenlemeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiş metinler ile garanti altına alınmış ve uygulanması birçok devlet tarafından gerçekleştiriliyor ise, yerel olma sıfatını sağlamış olduğu düşünülmektedir. Toplumsal normlar söz konusu devletin anayasal ve hukuk düzeni üzerinden vücut bulmaktadır. Bahsi geçen normlar gerek anayasal gerekse hukuksal zeminde birbiriyle uyumlu bir bütünlük ortaya koyabiliyorlarsa, bu durumda ilgili devletten uyumlu bir davranış beklentisi meydana gelebilir. Fakat bu normlar sadece belli bir düzeyde gerçekleştirilebilmiş ve her iki düzeydede tam anlamıyla bir bütünlük ortaya koyamıyorsa bu durumda, devlet davranışları ile alakalı isabetli olmayan bir ön görüde bulunulması muhtemel bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Andrei ve Rittberger, 2009: 40-41). İyi yahut kötü normların varlığı meselesi inşacı teori açısından herhangi bir önem arz etmemektedir (Wendt, 1999: 253).

Paylaşılan ya da kolektif fikirlerin nesnel bir gerçekliği temsil ettiği yanlış bir anlaşılmadır. Yaygınlaşmış ortak inançlar (shared beliefs) ve bunlardan doğan davranışlar, kolektif olarak yaratılmış olsalar bile, dışsal toplumsal gerçekler gibi bireysel aktörlerle yüzleşmektedirler. Meselenin anlaşılması açısından önemli bir örnek, erkeklerin ve kadınların yapmaları gereken ya da yapılmayan genel beklentiler, kadınları ve erkekleri verilen rol dağılımını tekrar tekrar üretmeye yönlendirmektedir. Aslında temelde kadın ve erkeğin farklı davranabilme ihtimali bulunmakta iken, bu beklentiler güçlü sosyal baskılar yarattığı için bu durum genelde gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla sosyal yapılar, maddi yapılardan daha az gerçek değillerdir (Wendt, 1999: 314). Toplumun birbirinden farklı olabileceğine inanılan karakteri konusu, inşacı teori açısından önemli bir meydan okumadır. Toplumun karakteri konusundaki bahsi geçen paradoks durumu toplumun bir taraftan öznel anlam ifade eden eylemler tarafından inşa edilirken, diğer yandan nesnel bir

gerçekliğe sahip olması üzerinden açıklanmaktadır. Sosyal dünyanın gerçekliği, doğa gerçeklerinden farklılık arz etmektedir (Berger ve Luckman, 2003: 20). İnşacı teoriye önemli katkıları olan Antony Giddens'in Yapılandırmacı Teorisine göre, sosyal sistemin yapılanma anları aktörler üzerinde doğal güçlerin aktörler üzerindeki etkisi gibi davranmamakta ve belirli bir davranışı aktörü zorlamamaktadırlar. Fakat uluslararası siyaset dünyasının toplumsal olarak inşa edildiği varsayımı dünyanın herhangi bir zamanında spontan bir şekilde yeniden düzenlenebileceği anlamına gelmemektedir. Sosyal yapılar, materyal yapılar gibi zorlu olabilirler, fakat doğal ve verili değillerdir.

İnşacı analiz düzeyinin üçüncü birimi olarak tanımlanan ve bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan *kimlik* kavramı ise, devletlerin dış politika pratikleri bağlamında ortaya konulmaktadır. Öncelikli olarak bu kavram, Uluslararası İlişkiler literatüründe eleştirel çalışmalarla birlikte ilgi odağı olmaya başlamış ve 90'ların başından beri giderek artan bir oranda tartışıla gelmiştir. Kimlik konusundaki çalışmaların birbirini tamamlayıcı olmaktan ziyade yekpare bir profil ortaya koyamaması nedeniyle kavramın birbirinden farklılaşan tanımlarına rastlamak mümkündür. Çalışma açısından ise, çalışmanın temel yönelim çerçevesinin dış politika olması nedeniyle dış politika bağlamında kavramsallaştırılmıştır.

1.6.1.Kimlik Kavramı

Kimlik kelimesi etimolojik olarak Latince *identitas* kavramından gelmekte olup *mükemmel eşitlik* anlamına gelmektedir (Pfetsch, 1998: 6). Bireyin kendisini anlamlandırma süreci içerisinde kavram önemli sorularla karşı karşıya kalmıştır. Bireysel bir anlama çabası bağlamında değerlendirilecek bu sorular " Hissettiğim kişinin kendisi miyim? Kendi benliğim hakkında kesinlik sahibi bir birey miyim? Yahut diğerlerinin bende gördüğü 'şey' miyim? Duygularım diğer bireylerin etkisi altında mı teşekkül ediyor? Göründüğüm varlık duygusu başkaları ile iletişim içerisinde olmasının bir sonucu olarak mı ortaya çıkıyor? " soruları çerçevesinde ele alınmıştır. Kimlik kavramı, varlık olmanın kaçınılmaz bir boyutu olarak ifade edilmektedir. Bu varlık olma durumu insan bağlamına indirgenerek incelenecek olunursa genel olarak ortaya çıkan durum şudur: İnsan kendi içerisinde belirli bir

uyum içerisinde yaşamaktadır. Geçmiş ve geleceği olan bir varlık olduğunu fark etmekle beraber "tek seferlik" bir varlık olduğunun farkındadır. Bu durum onu başkalarından ayırmakla birlikte, ona başkalarına da benzediğini ve onlarla birçok ortak noktası olduğunu bildirmektedir. İnsan bütün değişiklikler ve gelişmelere rağmen 'töz' olarak aynı kaldığını bilmekte olup merkezi benliğinin yardımı ile çevresi ile ilişki içerisinde bulunmaktadır. Sosyal bağlılığımız bağlamında ki bu tutarlılık ve süreklilik duygusu hayatımızı şekillendirmekte olup bu durum kimlik olarak tanımlanmaktadır (Ermann, 2010). Kimlik sadece bireyin ait ve ait olmadığı durumlar üzerinden birey ve toplum arasındaki ilişkiyi belirlememekte aynı zamanda toplumun kendini bilme ve tanıma sürecini de inşa etmektedir (Pfetsch, 1998: 6).

Kimlik kavramının varlık olmanın kaçınılmaz bir boyutu olduğu meselesinden devam edilecek olunursa, burada dikkat çekilmesi gereken husus, bu kaçınılmazlığın aynı zamanda otomatik bir verili olma durumunu içermediğidir. Kavram sosyal bir fenomen olup ve bir karşılaştırma sonucu ortaya çıkan farklılık durumu sonucunda inşa edilebilmektedir. Kimlik, empoze edilemeyen ve yıllarca süren bir sosyal iletişim ve etkileşim süreci içinde şekillenen bir terimdir. Kimlik bir taraftan bir grubun içsel homojenizasyonu ile meydana gelirken diğer taraftan diğer gruplardan ayrılması sonrasında oluşmaktadır (Estel, 2002: 46). Kimliksel anlamda bir bilincin teşekkül etmesi ancak farklı olunduğu bilgisine ulaşılması ile mümkün olabilmektedir. Bu bakış açısına göre farklı olma durumu, kimliğin mantığı içerisine gömülü olmakla beraber farklılığın var olmaması durumu kimliğin inşası açısından sonuçlar ortaya koymaktadır.

Temelde bireysel ve sosyal psikolojinin konusu olan kimlik kavramı farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır: Bireysel kimlik, kolektif kimlik, cinsel kimlik, psişik kimlik ve ulusal kimlik bunlardan birkaçıdır. Bu kimlikler içerisinde kolektif kimliğin ortaya çıkış ve dönüşüm süreci inşacı araştırmalar içerisinde merkezi öneme sahiptir. Kolektif kimlik, belirli bir grup içerisinde bir 'biz' duygusu ortaya çıkarmakta ve toplumsal bir beraberlik duygusunun ortaya çıkmasına yardım etmektedir (Schwaabe, 2005: 425). Kolektif kimlik, belirli bir insan topluluğunun sahip olduğu özelliklerin biricik olduğu yönünde taşıdığı bilinç olarak ortaya

çıkmaktadır. Buradan hareketle kolektif kimlik, her zaman bir topluluğun sınırlanması anlamına gelir ve bu nedenle ötekinin tanımlanması vesilesi ile kendi kimliğinin tanınmasını gerektirmektedir (Meyer, 2004: 10). Kolektif kimlik milli düzlemde gerçekleştirilir ise ulus devlet açısından bu durum meşruiyet anlamına gelmekle beraber aynı zamanda siyasi sistemin desteklenmesi ve kabulü anlamına gelmektedir (Laetsch, 2008: 29-30). Wendt kolektif kimlik kavramı ile kurumsal (korporatif) kimlik kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Devletler, kurumsal kimlikleri çatısı altında belirli ortak özelliklere sahiptirler. Bu özellikler üzerinden 'devlet' olarak karakterize edilmektedirler. Bu ortak özellikler, tüm devletler için aynı olan ve devletin tek oyunculu bir aktör olarak anlaşılmasına yol açan belirli maddi özellikler ve eylem motivasyonlarından kaynaklanır. Bu ortak özellikler tüm devletler için aynı olan belirli maddi özellikler ve eylem motivasyonlarından kaynaklanmaktadır. Wendt belirli oluş özelliklerinin devletlerin kendi içerisinde belirli özelliklerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği tespiti sonrasında bireysel devlet kimliklerinin ortaya çıkış süreci ile ilgilenmemektedir. Ulusal seviyeyi arkada bırakan Wendt, uluslararası sistem seviyesine yönelmekte ve sosyal kimliğin ortaya çıkmasına yol açtığına inandığı kültürel seçim (culturel selection) süreçlerini araştırmaktadır. Kültürel seçimin iki mekanizması olan *Taklit* ve *Sosyal Öğrenme* bu aşamada oldukça önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Wendt, 1999: 313-321).

Wendt birbiriyle daha önce hiç karşılaşmamış iki aktör üzerinden aktör davranışlarının sosyal kimlikler üzerinde nasıl şekillendiğini gösteren kurgusal bir örnek vermektedir (Wendt, 1999: 328-331). Wendt böyle bir sosyal etkileşim durumunda aktörlerin sadece birbirlerinden bilgi almadığını bununla beraber aynı zamanda karşılıklı olarak birbirlerinin özelliklerini inşa ettiklerini ifade etmektedir. Uluslararası politikalar bağlamında bu durum, Hobbesyan kültürünün ortaya çıkmasının ancak aktörlerin ilk görüşmelerinde birbirlerine karşı düşmanca bir tutum belirlemesi sonucunda olabileceğini ifade etmektedir. Wendt'e göre kendi kendine yardım sisteminin bu Hobbesyan anarşi mantığı kırılacaksa, bu durum yeni bir kimlik tanımını gerektirmektedir. Tarihsel bir değerlendirme ile Wendt, Hobbesyan kültürden Lockiyan kültüre bir geçiş olduğunu iddia etmekte ve uluslararası sistemin bazı parçalarında Kantiyan bir kültürün var olduğunu ve izlerini gördüğünü ifade

etmektedir. Uluslararası sistemde Lockiyan kültürden Kantiyan kültüre geçiş olduğunu ifade eden Wendt bu durumun nedensel mekanizmalarının aranma sürecinde dört faktöre dikkat çekmektedir**:**

- Karşılıklı Bağımlılık (Interdependence),
- Ortak Kader**,**
- Kurumsal Özelliklerde Benzerlikler**,**
- Kendi Kendini Sınırlandırma (Wendt, 1999: 343-363).

İlk üç faktör Wendt tarafından önemli addedilmekle beraber, kolektif aktörün kimlik dönüşümünün gerçekleşmesi açısından yeterli görülmemektedir. Bu üç faktörden herhangi birisi yahut üçü birlikte son faktör olan kendi kendini sınırlandırma faktörü ile bütünleşirse bu durumda bir kimlik dönüşümü gerçekleşebilmektedir. Zira devletlerin davranış kurallarını sadece kendilerinin belirlemesi, devletlerin başkaları tarafından tehdit edilmiş duygusuna sahip olmadıklarını ve mevcut kimliklerine sıkı sıkıya bağlı olmak zorunda olmadıklarını göstermektedir. Wendt'in kimlik değişim süreçleri konusundaki kavramsallaştırmasının biçimi, yapılandırmacı yaklaşımının temel karakteristiğidir. Wendt, gözlemcinin dışında bir gerçeklik olduğunu varsayarak, bilimin bu gerçeklik hakkında bilgi üretmeye özellikle uygun olduğunu varsayan pozitivist bir bakış açısına sahiptir. Ontolojik olarak, yapılandırmacı kampa daha fazla yakınlaşma eğilimindedir, çünkü fikirlerin sosyal dünyada önemli bir rol oynadığını varsaymaktadır. Wendt aynı zamanda gözlenemeyen fikirsel faktörlerin etkilerinin sosyolojik açıklamalarını gerçekleştirmeyi de amaçlamaktadır. Waltz'dan farklı olarak Wendt, uluslararası sistemin yapısının maddi bir fenomenden ziyade sosyal olduğunu ifade etmektedir. Bu sosyal yapı, devletlerin diğer devletlere bakış açılarını ve beklentilerini etkilemektedir (Rother, 2004: 13-14).

Kolektif kimlik kavramı aynı zamanda ulusal kimlik ve devlet kimliği kavramlarını da kapsamaktadır. Kolektif bir kimlik oluşmadığı müddetçe ulus kavramının da içinin doldurulması zor gözükmektedir. Ulus ve kimlik kavramları birbirlerinin varlığı ve deneyimleri için etkileşim içerisinde bulunmaktadırlar. Ulusal kimlik, ulus olmanın meydana gelme biçimlerini tarif etmekte kullanılmaktadır.

Ulus devletin duygusal deneyimleri ve dolayısıyla ulusal kimliğin oluşmasında politik semboller büyük önem taşımaktadır. Bu sembollerin kullanımları her ne kadar şüphe ile karşılanmış olsa da, vatandaşları devletle özdeşleştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ulusal marş, ulusal bayrak ve başkent gibi semboller sadece siyasal düzeni değil, aynı zamanda siyaseti düzenin ortaya çıkma ve meşruiyet kazanmasına katkıda bulunmaktadırlar (Patel, 2004: 12). Demokratik devletlerde, sembole dayalı bir siyaset yürütülmesi nüfus içindeki ulusal bütünleşme ve kimlik için çok önemlidir (Beyme, 1991: 122). Siyaset ve kültürün, ruhun ve iktidarın, fiili iktidarın ve kültürel olarak temsil edilen iktidarın rasyonel bir sentezinin yapılması siyasal sistemin algılanması açısından gerekli görülmektedir (Beyme, 1991: 130). Kolektif kimlik kavramı incelenirken aynı zamanda kolektif hafıza kavramına da değinmek gerekmektedir. Bir toplumun ulusal başarı ve yenilgileri, kazanılan ve kaybedilen savaşlar, bağımsızlık ve kuruluş günleri gibi olaylar kolektif kimliğin biçimlenmesine önem arz etmesinde, en önemli faktör toplumun olayları hangi oranda şimdiki zamanla ilişkilendirdiğidir.

Kimlik kavramı uluslararası ilişkiler disiplinine yansıtılması sürecinde ulus ve devlet kimliği kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmekle beraber bu iki kavramın birbiriyle tam olarak örtüşmediği ifade edilmektedir. Buna rağmen, ulusal kimlik ve devlet kimliği birbirini karşılıklı olarak inşa etmekle beraber anlam bakımından örtüşen yanlara sahip bulunmaktadırlar. Devlet kimliği, bir devletin içerisinde bulunduğu uluslararası bağlamdaki pozisyonunu kuşatan sıfatlar ile alakalı ulusal ve uluslararası alana tekabül eden bir kavramlaştırma iken, ulusal kimlik detayları daha önce bahsedildiği üzere bireyin üye olduğu ulus ile alakalı toplumsal bir kavramsallaştırmadır. Bu ulusal boyut başlıca, ulusal düzeyde inşa edilen sosyo-kültürel değer yargılarına ve mevcut siyasi rejim kriterlerine denk gelmektedir. Ulusal kimliği bir topluluğun başka uluslarla olan ilişkisiyle alakalı olmakta iken, devlet kimliği ‘dış’ta olana dönük olarak ulusal özelliğe sahip bir topluluğun “biz” duygusunun oluşması ve devamında rol oynamaktadır (Ereker, 2010: 60). Kimliğin uluslararası tekâmül boyutu ise, bir devletin iç süreçler sonucu ortaya çıkan yönelimlerine dayanan dış politik bakış açısı ile uluslararası düzeyde girmiş olduğu

etkileşim sürecini ve bu sürecin kimliğe yansıyan katkıları ile beraber ortaya çıkardığı sonuçları kapsamaktadır.

1.6.2. Kimlik ve Dış Politika

Kimlik ve dış politika arasında doğrudan bir bağ bulunmamakla beraber kimliğin dış politika üzerinde kurucu bir özelliğe sahip olduğuna inanılmakta ve bu noktada çıkar kavramına odaklanılmaktadır. Dolayısıyla devletlerin ortaya çıkan eylemlerinin kaynağı, çıkarları olmaktadır. Bu çıkarların verili (given) olmadığı ortaya konulmaktadır. Buradan hareketle bir devletin dış politika pratiklerini açıklamak için çıkarlarını, bunun için de öncelikle kimliğini anlamak gerekmektedir.

Kimlik ve çıkarlar kavramlarının ortaya çıkışı ve bu sürecin hangi içerik ve pratikler eşliğinde cereyan ettiği inşacı yaklaşımın en önemli parçasını oluşturmaktadır. Wendt'in anarşi meselesini çizmiş olduğu kuramın önemli bir çıkış noktası olarak tanımlaması, Wendt'in kimlik tanımlamasının yapılandırmacı kuramcılar içerisinde önemli bir kritik noktası olması durumunu ortaya çıkarmaktadır (Schieder ve Spindler, 2003: 411). Wendt'e göre devletlerin birbirleriyle etkileşimi kolektif bir çıkar geliştirme olasılığı ile birebir ilişkilidir. Bir devletin diğer devletin geleceği konusunda başka bir devletle özdeşleşme durumu ise bu durumu kuvvetlendirmektedir. Böyle bir özdeşleştirme dayanışma ve sadakat duygusu katı bir maliyet-fayda analizi sonrasında karla sonuçlanabilmektedir. Wendt, devletler arası işbirliği ilerleyen süreçte devletin kendi kimliğini algılama sürecinde sürekli bir karşılıklı etkileme durumuna sebebiyet verebileceğini ifade etmektedir (Wendt, 1994: 384). Bu şekilde ortaya çıkan kimlik Wendt tarafından *verili bir kimlik tanımı altında uygun davranışın ortaya çıkması konusunda toplu beklentiler olarak* tanımlanan normlara dayanmaktadır. Bu normlar aktörün davranışını yönlendirmek ve aktörün 'diğerleri'nin eylemlerini değerlendirmelerini sağlamak için standart olarak hizmet eden eylemler konusunda özel reçete ve yönergeler içermektedir (Busse, 1999: 45).

Wendt'e göre çıkar kavramı dört şekilde vücut bulmaktadır: i. Fiziksel güvenliği korumak, ii. Otonomiyi korumak, iii. Ekonomik refahı ve iv. Kolektif kendine saygıyı (self-esteem) korumak. Çıkar kavramı kimlik ile etkileşim sürecinde

inşa edilmekte ve bu etkileşim öncesinde aktörlerin 'ben'likleri mevcut bulunmamaktadır (Wendt, 1992: 401-402). Wendt'e göre kimlik, uluslararası alanda devletlere iletişim içerisinde bulunduğu unsurlara dönük bir yol gösterici fonksiyonu oynamaktadır (Weldes, 1996: 280). Bu etkileşim süreci içerisinde devletlerin kimliği aynı zamanda dönüşebilmektedir. Aktörler bu etkileşim sürecinde öznelerarası anlamlandırmalarına göre eylemlerini ortaya koyarken kimlik-çıkar ilişkisi içerisinde meydana gelecek değişikliklerde başat rol oynatan temel unsur, aktörlerin bu süreçte ortaya koyduğu pratiklerdir. Aktörün kimlik tanımlaması bir değişim yoluna giriyor gibi gözüküyorsa da burada aktörün bilinçli bir çabasının söz konusu olduğu muhakkaktır (Wendt, 1996: 55).

Kimlik-çıkar ve aktörlerin pratikleri konusundaki bu arka plan bir devletin kimliğinin içsel süreçler vasıtası ile geliştirilen kimlik yaratma pratiklerinin bir ürünü olduğu değerlendirmesini ortaya çıkarmaktadır. Kimlik yaratma pratikleri ise bir devletin siyasi bir mevcudiyet ortaya koyma süreci ve bu süreçle beraber işleyen ve kolektif hafızaya dayanan (devletin ortaya çıkmasından önce de gerçekleşebilir) ulus kimliğinin ortaya koyulma süreçleri ile birebir ilişkilidir. Kolektif kimliklere dayanan bu inşa sürecinde kurgusallıklar ve gerçeklikler önemli rol oynamakla beraber kimlik siyasal bir yapı olan devlet için önemli bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır (Karakaş, 2013: 5). Kimlik geçirmiş olduğu inşa süreci sonrasında gerek ülke içerisinde gerekse ve uluslararası alanda kurumsallaştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Kimliğin siyasal yapı açısından önemli bir dinamik arz etmesi aynı zamanda kimlik ve siyaset arasında bir ilişkinin doğmasına, dolayısıyla kimlik siyaseti unsurunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu siyaset etme biçimi toplum içerisinde değişik grupların mağduriyetlerine sebebiyet verme potansiyelini barındırmakla beraber toplumsal düzen açısından 'beraberliği zorlaştırıcı' bir unsura da dönüşebilmektedir (Keyman, 1998: 43). Kimlik kavramının siyaseten keskinleştiren en temel faktör, kimlik söylemlerinin tek boyutlu ve tekdüze bir boyuta indirgeme konusunda ısrarcı olunmasıdır. Kimliğin siyasal yapı açısından önemli bir dinamik arz ettiği tespitinden hareketle bu dinamiğini canlı tutmanın en önemli alanlarından birisi de dış politika alanıdır. Bu durum geçirmiş olduğu süreç içerisinde dış tehdit/tehlike unsuru ile eklemlenmekte ve bu unsur dış politikanın kimliği muhafaza

etmesindeki rolünün dayanak noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Zira daha önce de bahsedildiği üzere bir devletin meşruiyetini sağlamlaştırmasında kimliğinin muhtemel tehlikelere karşı korunması önemli bir rol oynamaktadır (Campbell, 1998: 50).

Sonuç olarak kimliğin gerek ulusal ve devletler arası etkileşim yoluyla uluslararası boyutta ait unsurlarla şekillenme süreci gerekse her iki boyutta ortaya çıkan değişimler birbiriyle ilişkili olup karşılıklı etkileşim süreçlerinde birbirlerini beslemektedir (Wendt, 1994: 383-392). Bu durum devlet çıkarlarının biçimlendirilme sürecinde inşa edici bir rol oynamaktadır. Rasyonalist yaklaşımlardan farklı olarak inşacı bakış açısının sunduğu düzlemde kimlik kavramı, devletlerin ulusal çıkar adına izlediği politikaların şekillenme sürecinde etkili olan bağımlı bir değişken olmaktan ziyade söz konusu çıkar ve politikaların oluşumunda etkili olan oldukça önemli bir kurucu unsurdur.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ

2.1. Yapı ve Aktörler

Soğuk Savaş dönemi Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin gelişiminde gerek uluslararası ve bölgesel gelişmeler gerekse Türkiye ve İsrail'in çevre bölgelerde bulunan ülkeler ile arasındaki ilişkilerde yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Bu gelişmelerin incelenmesi ikili ilişkilerin seyrinin daha iyi anlaşılması açısından önemli olarak değerlendirildiğinden bu bölüm ikili ilişkilerin arka planını incelemeye ayrılmıştır.

2.1.1. Uluslararası Sistem Yapısı

Uluslararası ilişkiler literatüründe II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) bitimiyle başlayan ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle (1991) sona eren zaman aralığı sıklıkla *Soğuk Savaş Dönemi* olarak adlandırılmaktadır (Armaoğlu, 1984: 419-946). Bu dönemde Amerika Birleşmiş Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dönemin iki ana baskın aktörü olması - başka yaklaşımlarla beraber - Soğuk Savaş döneminin 'iki kutuplu' bir görünüme sahip olduğu düşüncesinin yaygın bir biçimde kabul görmesine sebebiyet vermiştir (Sönmezoğlu, 2002: 35). Bu dönemin gerek mevcut gerekse ilerleyen zamanlardaki siyasal düşünce ve kavramlara etkide bulunacak bir dönem olduğu ve her iki aktörün de birbirlerinin stratejik planlarını ortaya çıkarma ve üstün gelmeye yönelik hamleler yapma gayreti içerisinde oldukları değerlendirilmiştir. Birbirlerine karşı üstünlük sağlamak ve kendi sosyo-politik düzen ve modelini dünyaya yaymak gayretiyle ABD ve SSCB, birbirleriyle doğrudan silahlı (sıcak) bir çatışmaya girmeksizin farklı yöntemlerle bir diğerine nüfuz etme gayreti içerisinde olmuşlardır (Girgin, 2002: 28). Her iki gücün sahip olduğu ve elde ettikleri kapasiteleri konsolide etmek adına, ittifak ilişkileri geliştirdikleri alan ve aktörleri genişletmek amacıyla birbirleriyle rekabet içerisinde olmuşlardır. İki ülke arasındaki 'soğuk' savaş propaganda, casusluk ve tehditlerin yanı sıra nükleer silahlanmalar ile gittikçe büyüyen bir görüntü vermiştir. Soğuk Savaş'ın Asya, Güney Amerika ve Afrika ülkelerindeki kısmen vekâlet savaşlarına dönüşmüş olsa da, daha

büyük bir savaşa dönüşme olasılığı gerçekleşmemiştir. Her ne kadar karşılıklı sıcak bir çatışma olmasa da bu karşıtlık durumunun küresel anlamda ciddi sonuçlar doğurduğu bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır (Kantarcı, 2012: 50).

Soğuk Savaş dönemi boyunca baskın olan bu iki güç nedeniyle diğer güçler stratejik planlamalarını egemen güçlerin parametreleriyle uyumlu bir surette inşa etmişlerdir. Davutoğlu'na göre Soğuk Savaş döneminde mevcut bulunan devletler, uluslararası sistemdeki konumları ve stratejik-taktik yeteneklerine bağlı olarak farklı kategoriler altında toparlanılabilir: Buna göre devletleri *Süper Güç, Büyük Güç ve Bölgesel Güç* olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu bağlamda ABD ve SSCB *Süper Güç*; Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Çin, Japonya *Büyük Güç*; Türkiye, Hindistan, Brezilya, Arjantin ve Irak *Bölgesel Güç* olarak nitelendirilmiştir. Farklı şekillerde nitelendirilmiş olmakla beraber aynı uluslararası sistem içerisinde varlığını sürdüren ülkeler farklı kapasite, imkân ve güce sahip ülkelerin politika ve stratejilerini hesaba katmak durumunda oldukları bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır (Davutoğlu, 2004: 74).

Soğuk Savaş dönemi uluslararası sisteminin bu genel yapısı biraz daha derinlemesine incelendiğinde, uluslararası arenada başka yapı ve aktörlerinde etkili olmaya çalıştığı görülmektedir. Bu yapılardan en önemlisi şüphesiz ilerleyen süreçte Milletler Cemiyeti'nin teşekkül etmesine imkân sağlayan *Avrupa Uyumu* (Concert of Europa)'dur. Büyük güçleri Avrupa dışı çatışmalardan uzak tutmayı da amaçlayan bu alt-yapı her ne kadar bir dönem uluslararası sorunların çözümünde birbirlerine danışma yoluyla çözüm bulunmasına ve statükonun tek taraflı değiştirilmesinin yasaklanmasına, Avrupa'nın güvenliğinin kolektif bir sorumluluk olarak görülmesini çevreleyen bir kültürün gelişmesine imkân sağlasa da, Kırım Savaşı sonrasında Avrupa Uyumu çerçevesinde gelişen uluslararası kültür ve ortaya koyduğu normlar zayıflamıştır. Yirminci yüzyıl başında yaşanan bazı gelişmeler Avrupa Uyumu'nun ortaya koyduğu norm ve kültürün nasıl bir yapıya büründüğüne dair önemli işaretler vermiştir. Bu dönemde yaşanan I. Dünya savaşı, Avrupa Uyumu tarafından belirlenen normların etkisini oldukça zayıflatırken, ulusal çıkar normunun ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir (Richardson, 1994: 230). I. Dünya Savaşı ardından

oluşan yeni oluşturulması ve devamının sağlanması amacıyla kurulan en önemli uluslararası organizasyon, 1920 yılında I. Dünya Savaşı sonrası galip gelen devletler tarafından kurulan *Milletler Cemiyeti* (Cemiyet-i Akvam) olmuştur. Bu yeni sistem self-determinasyon ve sorunların barışçıl çözümü gibi normlar üzerine kurulsa da, dönemin Almanya, ABD, Japonya ve Rusya gibi önemli güçlerinin bu normlara bağlılığı tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti temel kuruluş felsefesi açısından bakıldığında Kantiyan kültür anlamda barışı korumak hedefiyle ortaya çıkmıştır. Fakat bahsi geçen güçlerin bu kültüre duydukları bağlılık derecesi Milletler Cemiyeti'nin Kantiyan kültürün gerçekleştirilmesinde üstlenebileceği işlev konusunda belirleyici olmuştur. Wendt'e göre Milletler Cemiyeti uluslararası sistemin kültürünü değiştirmemiş, 1648 yılında egemenlik ilkesi gereği devletlere egemenlik hakkını veren ve egemenlik hakkını kurumsallaştıran Vestfalya Barışı'yla birlikte başlayan Lockiyan kültür varlığını sürdürmüştür (Wendt, 1999: 54). Devletler farklı bloklara ayrılmış ve birbirlerini rakip olarak algılamaya devam etmişlerdir.

İlerleyen süreçte II. Dünya Savaşı'nın yaşanmış olması Cemiyet'e mensup olan aktörler içerisinde bu sisteme bağlılığı zayıf olanların var olduğunu göstermiştir. Özellikle İngiltere'nin uluslararası arenadaki güç dengesini korumak noktasında istekli bir görüntü ortaya koymaması ve aynı zamanda yayılmacı bir politika izleyen Almanya ve Japonya'yı dengeleyecek aktörlerin ortaya çıkmamış olması, II. Dünya savaşının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Çınar, 2014). Bununla beraber savaş, savaş öncesi uluslararası ilişkilerde var olan yapıyı tamamıyla ortadan kaldırmamış ve Kantiyan kültür bazı kurum ve normlarıyla varlığını sürdürmüştür. II. Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletler'in kurulması ve uluslararası sistemde öne çıkan iki 'süper güç' olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu sisteme üye oluşu ortak bir uluslararası hukuk ve eylem yapısının geliştirilebilmesi açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (Watson, 2001: 290). II. Dünya Savaşı, uluslararası güç dengesinin temel sacayaklarını oluşturan devletler açısından önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Almanya, Japonya ve İtalya mağlup devletler arasında yer alırken, galip devletler olan Fransa ve İngiltere ise savaşın ortaya koyduğu tahribattan yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. Bu durum ABD ve SSCB'nin iki büyük güç olarak ortaya

çıkmasına önemli katkı sunmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği tarafından dünyanın farklı bölgelerinde ortaya konulan aktif politikalar ABD yöneticilerinin kesintisiz ve yoğun bir Sovyet tehdidi altında bulundukları fikrine dayanan *Truman Doktrini*'nin ortaya konulmasında etkili olmuştur. 1947 yılından itibaren dış politikadaki temel anlayışı Sovyetlere ve dolayısıyla Komünizm'e karşı mücadele etmek üzerine kuran ABD yönetimleri, bu anlamda Avrupa ülkelerinin desteğini almak amacıyla savaş sonrası ekonomik olarak zor durumda bulunan Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin düzeltilmesi adına *Marshall Planı*'nı devreye sokmuştur. Bu plan çerçevesince ABD, Sovyet tehdidi altında bulunduğuna kani olduğu ülkelere ekonomik yardımlar yapmak suretiyle hem bu ülkeleri Sovyetler Birliği yönüne doğru kaymaları engellemeye hem de bu uzaklaşma sonucu yardım yaptığı ülkelerin kendine yakın durmasını sağlamaya gayret etmiştir (Kantarcı, 2012: 54-55). *Çevreleme* (containment) politikası bağlamında ortaya konulan bu politikalar ilerleyen süreçte NATO'nun kuruluşu ile kurumsal bir kimlik kazanmış bu ittifak ile Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu tedbirlere rağmen, 1949 yılına kadar Avrupa'nın topraksal bütünlüğü içerisinden bazı topraksal kazanımlar elde eden Sovyetler Birliği, NATO ittifakına karşı 14 Mayıs 1955'te Varşova Paktı 'nı oluşturmuştur (Öztürk, 2004: 6).

Soğuk Savaş döneminin 'iki kutuplu' yapısının özellikle 80'lı yıllarda çok kutuplu bir sisteme doğru kademeli olarak geçtiği ifade edilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası ABD Batı'da yalnız başına egemen olsa da, ilerleyen yıllarda Japonya ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nin yükselişi ve AET/AT/AB'nin gelişmesi ve uluslararası bir güç yapısına dönüşme yönünde ilerlemesi bu tespite götüren nedenler olarak ortaya konulmaktadır. Bu dönem boyunca ABD çok önemli bir aktör olarak kalsa bile, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısının 80'lı yıllarda çok kutuplu bir yapıya doğru evrilmeye başladığı ve Soğuk Savaş'ın temel yapısının bu dönemde değişmeye başladığı ifade edilmektedir (Doğan, 2004: 26).

2.1.2. Bölgesel Yapı ve Aktörler

Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemin yapısı incelendikten sonra Türkiye ve İsrail'in içerisinde bulunduğu coğrafi konum ile alakalı bazı değerlendirmelerde

bulunmak çalışmanın seyri açısından önem arz etmektedir. Burada öncelikli olarak Türkiye ve İsrail'in içerisinde bulunduğu coğrafyaya dair bazı tanımlamalarda bulunulacak sonrasında bölgesel sisteme etkide bulunan önemli aktör ve bu aktörler tarafından ortaya konulan politikaların bölgesel sisteme olan etkileri değerlendirilecektir. Bu değerlendirmenin yapılması Soğuk Savaş dönemi iki ülkenin ikili ilişkilerinde etkili olan faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde incelenebilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira çalışmada, Türkiye ve İsrail'in ikili ilişkilerinde bölgesel yapının etkilerinin yadsınamaz bir gerçek olduğu kabul edilmektedir.

2.1.2.1. Orta Doğu Kavramı

Gerek Türkiye gerekse İsrail ile alakalı yapılan çalışmalarda iki ülkenin içerisinde bulunduğu coğrafi konum genellikle Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmeler ile ilişkilendirilmektedir. İki ülkenin kendi ülkeleri ile alakalı yaptıkları tanımlamalar ve ortaya koydukları söylemlerde Orta Doğu kavramının yer alması bu kavramın tez çalışması açısından irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Orta Doğu kavramı 19. Yüzyıl biterken ve 20. Yüzyıl başlarken kullanılmaya başlanan Batı menşeli bir kavramdır (Deveci, 2011). Kavramın kültürel ve coğrafi bir tanımdan ziyade siyasi bir kavramsallaştırma süreci sonrası ortaya çıkması bunun subjektif bir kavram olmasına sebep vermektedir (Dursun, 2003; Bilgin, 2004). İlk olarak 1902 yılında Amerikalı deniz tarihçisi ve strateji uzmanı Alfred Thayer Mahan tarafından kullanıldığı yaygın şekilde kabul gören kavram, Arabistan Yarımadası ile Hindistan arasındaki sahayı ifade etmektedir. (Mahan, 1902: 263). Bu tanımlama Avrupa merkezli (Eurosentrik) bir düşüncenin ürünü olarak dünya haritasının merkezine Avrupa kıtasını koyacak şekilde düşünülerek oluşturulmuştur. Kavramın kapsadığı alan, içerdiği coğrafi bölgeler, ülkeler zamanla değişiklik göstermiş ve uluslararası arenada meydana gelen değişimler kavramın sınırlarında değişiklikler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. (Taşlıgil ve Şahin, 2011: 141-157). Orta Doğu'nun tam olarak neresi olduğu, sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği tartışması devam etmekle birlikte Türkiye ve İsrail konusundaki yaygın eğilim bu iki ülkenin Orta Doğu bölgesi içine dâhil edilmesi yönündedir. Bu çalışmada Orta Doğu bölgesi, Fas dâhil kuzey Afrika ülkeleri, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan devletler,

Arabistan Yarımadası, İran ve Afganistan olarak tanımlanmakta dolayısıyla bahsi geçen yaygın eğilime uyum göstermektedir.

Orta Doğu, Tek Tanrı'ya inanan dinlerin doğduğu, çeşitli etnik ve dinsel kimliklerin yaşadığı, çeşitli uygarlıkların ortaya çıktığı, değişik sosyo-kültürel yapıların kaynaştığı bir bölge olması nedeniyle sürekli olarak çatışmaların ve uyuşmazlıkların görüldüğü bir coğrafya olmuştur. Tarihsel süreç içinde bu özellikleri nedeniyle Orta Doğu bölge dışı büyük aktörlerin yoğun bir biçimde ilgilendiği bir coğrafya olmuştur. Bu durum aynı zamanda Orta Doğu bölgesinin kendisi dışındaki çevrelerle çeşitli düzeylerde ve şekillerde etkileşim içinde olması ve bölgenin daha yakından tanınması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da geçmişi 16. yüzyıla kadar giden şarkiyat araştırmalarının ortaya çıkışında önemli bir motivasyon kaynağı olan bu durum, bölgenin farklı alanlarda tanınması açısından gerekli görülmüştür. Fakat bu çalışmaları yapan aktör ve kurumlar, Orta Doğu bölgesiyle alakalı ortaya koydukları bilgilerin objektif olmadığı gerekçesiyle eleştirilmişlerdir. Bu eleştirilerde aktörler tarafından bölgeyle alakalı olarak ortaya konulan bilgi ve tanımlamalar bölgenin anlaşılmasından ziyade şekillendirilmesine hizmet eden, yanıltıcı ve yönlendirici anlatılar olarak nitelendirilmektedir (Sinkaya, 2016: 2).

Orta Doğu kavramı bugünkü anlamda batı dünyası tarafından kullanılan bir kavramdır. Coğrafi olarak Avrupa kıtası dışında kalan toplumların Orta Doğu kavramını bugünkü anlamda kullanmaları, kendi yaşadıkları coğrafi alanı yanlış tanımlamaları anlamına gelmektedir. Zira bu kavram Avrupa kıtasının merkeze alınarak tanımlanması neticesinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Kavram her ne kadar Batı menşeli siyasi bir kavram olarak ortaya çıksa da, kavrama alternatif daha kuvvetli bir kavramın benimsenmemiş olması bu kavramın Avrupa kıtasının doğusunda yaşayan toplumlar tarafından da kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum aslında kavramın kurgulanma şeklinin kabullenilmesinden çok, başka herhangi bir kavramın bölgeyi tarif edecek bir genel kabule sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ve İsrail devletlerinin bulunduğu bölgenin siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatürün de genel itibariyle Orta Doğu olarak adlandırılması

nedeniyle bu çalışmada da bu kavram tercih edilecektir. Bu nitelendirme çerçevesinde Soğuk Savaş dönemi büyük güçler tarafından Orta Doğu'ya dönük olarak ortaya konulan siyasi uygulamaların kapsamının içerisine Türkiye ve İsrail'de dâhil edilmekte ve iki ülkenin bu politikalardan etkilendikleri kabul edilmektedir.

2.1.2.2. Soğuk Savaş'ın Bölgesel Yapıya Etkileri

Türkiye ve İsrail'in içerisinde bulunduğu Orta Doğu bölgesi Soğuk Savaş boyunca ABD ve SSCB'nin mücadele alanına dönüşmüştür. ABD'nin Orta Doğu ile ilgili ilan ettiği bütün doktrinler, SSCB'nin bölgede etkinliğini arttırdığı dönemlere denk gelmiştir. Soğuk Savaş döneminin önemli aktörlerinden birisi olan ABD tarafından Soğuk Savaş döneminde izlenilen politikalar içerisinde Orta Doğu bölgesiyle ilişkili takip edilen politikalar bölgesel yapıya önemli etkide bulunmuştur. Bu dönemde ABD dış politikasının etrafında geliştiği konularda Orta Doğu önemli bir uygulama alanı ve nüfuz bölgesi olarak ortaya çıkmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2008: 620). Sovyetler Birliği tarafından algılanan tehditler bağlamında izlenilen politikalar içerisinde Sovyet yandaşlarının ve Amerikan hâkimiyetine karşı çıkan herhangi bir gücün caydırılması amacıyla ortaya konulan *Caydırma Politikası* (deterrence policy) (Ülker Erkan, 2010: 183-194) ve yine Sovyet tehdidiyle ilişkisi olan komünizmin sınırlanması amacıyla ortaya konulan *Çevreleme Politikası* (containment policy) (Truman, 1956: 97-98; Kissenger, 2011: 18. Bölüm) ABD dış politikasının temel hedefi olarak benimsenmiştir. Orta Doğu bölgesi bu politikaların uygulanması açısından önemli bir bölge olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Arap Milliyetçiliğinin Sovyetler Birliği yanlısı tutum içermesinin bir yansıması olarak Müslüman ülkeler üzerinden oluşturulan *Yeşil Kuşak Projesi* (Şahin, 2008) ile Sovyetler Birliği kuşatılmaya çalışılmıştır. 1947 yılında ilan edilen Truman Doktrini, 50'lerde kurulan Bağdat Paktı ve ilan edilen Eisenhower Doktrini, ve Irak'ın Sovyet Birliği bloğuna geçmesiyle kurulan CENTO ile ABD Orta Doğu'daki gücünü konsolide etmeyi amaçlamıştır (Ataman, 2006: 402).

Orta Doğu bölgesi ABD tarafından ülkenin çıkarları açısından stratejik öneme sahip bir bölge olarak değerlendirilmekte olup bu bölgede asgari anlamda istikrarın tesis edilmesi önem arz etmekteydi (Ataman, 2005: 526). Orta Doğu politikasında

uzun süre etki oluşturan İngiltere'nin II. Dünya Savaşından sonra bölgedeki etkisinin azalması sürecinde önemli gelişmelerden bir tanesi de 70'li yıllara doğru Basra Körfezi'ni terk etme kararı alması olmuştur. Çekilme sonrası Körfez'de ortaya çıkan güç boşluğu dönemin iki önemli gücü olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin ilgisini çekmiştir. Bu güç boşluğunun bölgede etkili olma gayreti içerisinde olan Sovyetler Birliği tarafından doldurulma ihtimalinden endişe duyan Amerikan yönetimi İran ve Suudi Arabistan'ı Sovyet Komünizmi tehdidine karşı işbirliğine teşvik etmiştir (Mammadov, 2017: 169). Bu işbirliği ve güvenlik politikası çerçevesinde geliştirilen *Çifte Sütun* (twin pillars) politikası, Amerikan yönetimi açısından özel bir anlama sahip olan petrolün bölgeden Batı dünyasına aktarılması açısından gerekli görülmüştür. Bu iki ülke bu dönemde Amerikan'ın bölgesel politikaları açısından önemli destek sunmuşlardır. İran ve Suudi Arabistan ile beraber Türkiye ve İsrail ile geliştirilen ilişkiler ABD tarafından önemli addedilmiştir. Bu ülkeler içerisinde bölgedeki en stratejik Amerikan yanlısı ülke ise, 1948 yılında kurulan İsrail devleti olmuştur. Soğuk Savaş döneminde İsrail'in güvenliğinin sağlanması ABD'nin bölgedeki en öncelikli dış politika konularının başında gelmiştir (Ataman, 2006: 402-403).

2.1.2.3. Türkiye'nin Bölgesel Durumu ve Bölge ile İlişkilerini Belirleyen Faktörler

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi sonrası 1923 yılında uluslararası sistemin egemen bir üyesi olarak kurulmuştur. Türk yönetimi bu dönemde iç politikada kendi kimliğini inşa etmek ve bu kimliğe meşruiyet kazandırmak ve aynı zamanda ekonomik, kültürel ve yapısal olarak istikrar çabası içindeyken, dış politikada baskın olan temel prensipler olarak toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, tam bağımsızlığın temin edilmesi ve bu bağlamda *Yurtta Sulh, Cihanda Sulh* ilkeleri benimsenmiştir. Lockiyan kültürün temeli olan; 1648 Vestfalya barışıyla devletlerin hâkimiyet alanlarının oluşması ve diğer devletlerin bu alanları kabul etmesi prensibini 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyetinin dış politika prensibi olan *Yurtta sulh, cihanda sulh* prensibi bağlamında da yorumlamak mümkündür. Zira bu prensip çerçevesinde Türkiye'nin etkileşim içerisinde olduğu ülkelerin sınırlarına yönelik bir kabul ve toprak bütünlüğüne dair bir savunma

durumu söz konusudur. Bu dönemde Türk yönetiminin Batılılaşma ve Batılı değerleri benimseme üzerine kurulu reformları hayata geçirmek istemesi, Türk yönetiminin Avrupalı güçlerle ortak değerlerin paylaşılması ve geliştirilmesi konusunda benzer bir bakış açısına sahip olduğuna işaret etmektedir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte hem savaş, hem de diplomasi yoluyla kazanılan bağımsızlığın korunması ilk sırada olmakla birlikte, içeriye dönmek ve yeni devletin inşası yönünde harekete geçmek gündemin ilk sırasını almıştır. Yeni bir devletin inşa edilmesi sürecine giden yolda temel dürtü güvenlik/beka olduğundan, etkileşim boyutunda 'dış'arıda barışçı bir ortamın olması önemli addedilmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi dış politikasının temel ilkesi olan *Yurtta Sulh, Cihanda Sulh* prensibinin temel dayanak noktası da bu bakış olmuştur. Bir başka deyişle, dış politika ortamında barışın hâkim olması, içeriye dönülerek devletin inşasına odaklanılmasını olanaklı kılmak bakımından önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu durum aynı zamanda Türk yönetiminin Lozan sonrası ortaya çıkan statüko ile barışık olduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Kurtuluş Savaşı sırasında devletin kuruluş hedeflerinin topraksal anlamı olan Misak-ı Milli'ye çok büyük ölçüde yaklaşılmış ve bu durumun Lozan'da siyasi ve hukuki anlamda tescil edilmiş olması, Türk dış politikasındaki Lozan Anlaşması ile belirlenen mevcut durumu koruma düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Bu düşünce ilerleyen yıllarda Montrö, Hatay, Kıbrıs bağlamında yaşanan gelişmelerde bazı sapmalar yaşamış olsa da genel olarak sürdürülmüştür (Sönmezoğlu, 2012: 881). Lozan'dan arta kalan sorunların çözülmesi bağlamında ilişkiler güvensiz ve gergin olmaya devam etmiştir. Lozan sonrasında İtilaf devletleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerde Musul, nüfus mübadelesi ve Osmanlı borçları gibi sorunlar belirleyici olmuştur. Fakat bunun yanında, daha bu sorunların çözümüne girişilmeden, müttefiklerin yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 'tam' bağımsızlık hassasiyetini zedeleyecek ve hatta Sevr anlaşmasının hükümlerini hatırlatan konulardaki talepleri, ilişkilerde gerginliği taze tutan unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut durumun korunması amacıyla Türk yönetimi tarafından dış politikada düşük profilli bir politika takip edilmiştir. Türkiye açısından Lozan Barış Antlaşması ile ortaya konulan sınırların korunması söz konusu olmuştur. Bu sınırların Türkiye aleyhine değiştirilmesi konusunda gayret sarf eden güçlere karşı Türkiye tarafından sürekli bir mücadele ortaya konulmuştur.

Türkiye tarafından bu mücadele verilmekle beraber statükonun korunması amacıyla ittifaklar geliştirme yoluna gidilmiştir. Türkiye bir yandan Sovyetler Birliği ve Batılı güçler arasındaki rekabetten faydalanmaya çalışırken, aynı zamanda da Batılı güçlerin kendi aralarında saflaşmasını, çıkarları doğrultusunda değerlendirme gayreti içerisinde olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonrası gerek uluslararası arenada yaşanan yıkımlara gerekse Osmanlı devletinin sona ermesi sürecine yakından tanıklık eden Türkiye'nin, bu tür bir yıkımın bir daha yaşanmaması konusunda uluslararası aktörler tarafından ortaya konulmaya çalışılan kolektif güvenlik çabalarına seyirci kalmak istemediği görülmüştür. Kaldı ki, Türkiye'nin Cemiyet'e üye olmadığı dönemde dahi uluslararası meselelerini Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözümleme konusundan gayret gösteren bir profil ortaya koymuştur. Bu bağlamda, her ne kadar sistem tarafından ortaya konulan normlar sağlam olmasa da sorunların barışçı yollarla çözümünü destekleyici normlara sadık kalınması Türk yönetiminin kendi inisiyatifiyle bağlı kaldığı bir norm olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyet'in kuruluşunda savaşın galip gelenleri tarafında olmaması Türkiye'nin üyeliğini geciktirmiş, ülke ancak fakat ilerleyen süreçte mağlup olan devletlerin cemiyete üyeliğinin sağlanması ile üye olabilmiştir.

Türkiye II. Dünya savaşı başlarında İngiltere ve Fransa ile ittifak yaparak batıya karşı duymuş olduğu ünsiyeti bir nebze ilan etmiştir. Bu ünsiyet ilanına rağmen, savaş sırasında takip edilen politika savaş sonlarında Türkiye'nin uluslararası arenada kendisini yalnız hissetmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu hissiyatın önemli sebeplerinden biri olan artan Sovyet tehdidi bu dönemde çok ciddi hissedilmiş ve Batı dünyası ile daha fazla yakınlaşma ve destek bulmanın yolları aranmıştır (Akandere, 1988: 315). Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler örgütünün kurulacağı San Francisco Konferansı'na katılabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan edilmiş fakat fiilen savaşa girilmemiştir (Ekinci, 2002: 672).

Sovyet Hükümeti 19 Mart 1945 tarihinde, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan ve uzun süredir geçerliliğini koruyan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık

Antlaşması'nın feshedileceğini açıklamıştır (Gürün, 1991: 243; Atmaca, 2011: 164; Ülman, 1961: 52). Sovyetler Birliği, Türkiye ile yeni bir antlaşmanın, ancak Boğazların (Çanakkale ve İstanbul) Türkiye ile birlikte savunulması amacıyla Sovyetler Birliğine boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi ve Türk-Sovyet sınırında değişiklik yapılması (Meißner, 2010: 241) ile mümkün olacağını ilan etmiştir (Gologlu, 483: 1974; Adanır, 76: 1995). Karadeniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayan boğazlar ve bağlantı yolu olarak ortaya çıkan Marmara denizi, Sovyetler Birliği'nin bölgesel genişlemeyi gerçekleştirebilmesi amacıyla sıcak denizlere inmesi açısından ne kadar önemli addedilse de, bahsi geçen hususlar Türk yönetimi tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan şartlar olarak değerlendirilmişlerdir.

Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan gelişmeler Türk yönetiminin statükonun korunması konusunda takip ettiği strateji yönetiminin belirgin değişiklikler yaşamasına sebebiyet vermiştir. Bu duruma götüren sebepler, gerek savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı politikanın Türk yönetimi tarafından tehdit olacak bir şekilde algılanması gerekse Türkiye'de yaşanan siyasi ve sosyo-politik gelişmelerin Batı dünyası ile işbirliğini gerektirdiğine duyulan inanç olmuştur (Sönmezoğlu, 2012: 882). Türk yönetimi, ortaya çıkan Sovyet tehdidinin kapsamlı olması ve askeri açıdan kapasiteleri ile mücadele edebilme gücünü artırmak adına batı dünyası ile yakınlaşmayı tercih etmiştir (Öztürk, 2004: 6). Cumhuriyet öncesinde de izleri bulunan bu yakınlaşma ve eğilimin bu dönemde ülkenin dış politikasına yansıması Batı dünyasının temsilcileri ile olan işbirliğinin önemsenmesi şeklinde tezahür etmiştir. Bu bağlamda Türk yönetimi tarafından ittifakın kuvvetlendirilmesi yönünde takip edilen politikalar ve en önemlisi bu yakınlaşmayı kurumsal bir boyuta çıkaran NATO üyeliği, ülkenin Batı Bloğu içerisindeki konumunu kuvvetlendireceği düşünülen uygulamalar olarak hayata geçirilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye oluşuyla temsil edilen bu Batı Bloğuna dâhil oluşu Türk yönetiminin ilerleyen süreçte bloktan teşekkül eden bir başka kurumsal yapı olan Avrupa Birliği'ne dâhil olma süreciyle ilişkilendirilmesi beklentisini ortaya çıkmıştır. 1963'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Türkiye arasında ortaklık yaratan Ankara Anlaşması imzalanması sonrasında Türkiye'nin 'Avrupa'nın bir

unsuru olarak değerlendirilmesi durumunu kuvvetlendiren bir gelişme gibi gözükse de, ilerleyen süreçte Türkiye'nin Avrupa'nın kültürel ötekisi olduğunu daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu durum şu tespiti mümkün kılmaktadır. Soğuk Savaş dönemi uluslararası koşullarında ortaya çıkan güvenlik konusundaki algılamalar Avrupa'nı öteki kavramsallaştırmasında Türkiye'ye bir rol vermekteydi fakat bu durum güvenlik konusundaki işbirliği gereksinimlerinin ve kanaatlerinin kimliksel anlamda da kabul edildiği anlamına gelmemekteydi.

ABD'nin, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, özellikle de Avrupa kıtasının fikirsel ve politik anlamda doğu ve batı şeklinde bölünmesinden sonra küresel ve aktif bir rol üstlenmeye karar vererek Orta Doğu (aynı zamanda Avrupa'da) bölgesinde aktif olma çabası içerisinde olmasının Türkiye açısından da bazı sonuçlar ortaya koymuştur. ABD'nin bölgede kendine yeni müttefikler bulma arzusu çerçevesinde Türkiye Güneydoğu Avrupa ve Kuzeydoğu Akdeniz'de stratejik anlamda önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Yunanistan ile birlikte Güneydoğu Avrupa'da Sovyet etkisi altında olmayan nadir ülkelerden biri olan Türkiye jeostratejik konumu açısından ABD çıkarları için çok önem arz etmekteydi. Zira Sovyetler Birliği savaş ve ticaret gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e inebilmesinin sağlanması açısından Türk kara suları oldukça büyük bir öneme sahipti. Her şeyden önce İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan geçişi elinde bulunduran bir ülke konumundaydı. Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nin başını çektiği blok içerisinde yer almasının Avrupa kıtasının güvenliğine zarar verebileceği değerlendirilmesi yapılmaktaydı. ABD Başkanı Harry S. Truman 1946 yılında yapmış olduğu konuşmasında; Amerikan dış politikasında gerekli gördüğü değişimi şu sözlerle ifade etmiştir: "*Orta Doğu'da baktığımız zaman kritik bir bölge ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu bölge aynı zamanda büyük bir doğal zenginliğe sahiptir. Aynı zamanda bu bölge oldukça önemli kıta, deniz ve hava yollarına sahiptir. Bu nedenle, büyük ekonomik ve stratejik öneme sahiptir*" (Keskin, 1981: 114-115). Bu durum Türkiye'nin ABD açısından vazgeçilmez bir müttefik olma durumunu kuvvetlendirmekteydi. Bu durumun bir sonucu olarak ABD ve Türkiye yönetimi arasındaki ilişkiler yoğunlaşmıştır. Bu durum özellikle Amerikan savaş gemisi

Missouri'nin Türkiye'nin Washington Büyükelçiliğinde Büyükelçi olarak görevliyken hayatını kaybeden Münir Ertegün'ün cesedini İstanbul'a getirmesinde daha fazla kendini göstermiştir. Türk-Amerikan ilişkilerinin sembolik başlangıcı (Yılmaz, 2006: 230) olan bu gelişmede ABD Anadolu ve Boğazlar'daki Sovyetler Birliği'nin toprak taleplerine karşı Türkiye'nin yanında olduğunu göstermiştir (Jaschke ve Frye, 1952: 165-166). Bu dönemde ABD, Türkiye'ye dönemin Amerikan başkanının adı ile tarihteki yerini alan Truman Doktrini (1947) uyarınca ekonomik yardımlarda bulunmaya başlanmıştır. 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe giren doktrin Amerika tarafından Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapılacak olan toplamda 400 Milyon Dolar değerindeki ekonomik yardımları içermekteydi (Akkor, 2017: 9). Yardımın amacı askeri harcamalar nedeniyle kalkınma konusunda kaynak ayırmakta zorlanan bu iki ülkenin, askeri harcamalarına yardım ederek kalkınması ve topraksal bütünlüğünü korumasına kolaylık sağlamaktı. Bu bağlamda, Türkiye ve Yunanistan'ın ekonomik olarak kalkınmalarının sağlanması ile Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e inmesinin engellenmesine karşı ortak bir güç oluşturma ihtimalleri artırılmaktaydı. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Peker; Türkiye ve ABD'nin dayanışmasının, dünya barışı için onurlu bir hareket olduğunu dair görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır (OECD, 1947). Truman Doktrini ile yoğunlaşan Türk-Amerikan İlişkileri Marshall yardımlarının gerçekleşmesi sonrasında da devamlılığını sürdürmüştür. Türkiye'nin 1952 yılında Kore Savaşı'na katılması ülkenin NATO'ya girişi açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. NATO'nun güney kanadına katkıda bulunan önemli bir kale olarak değerlendirilen Türkiye'nin, gerek ABD'nin Doğu Bloğu'na karşı mücadelesine kattığı anlam nedeniyle ABD tarafından güvenilir bir müttefik olarak nitelendirilmiştir. 60'lı yıllara kadar Amerika Birleşik Devletleri ile iyi ilişkilerini bu yolla devam ettirme yolunu seçen Türkiye için bu durum aynı zamanda ekonomik ve askeri açıdan giderek daha fazla ABD'ye bağımlı olması sonucunu doğurmuştur.

Burada her ne kadar ABD ön plana çıkmış olsa da, Soğuk Savaş döneminde batıyı tek bir *birlik* olarak değerlendiren Türkiye tarafından ortaya konulan bu politika Türkiye'nin bölgesel politikaları ve durumu açısından da sonuçlar ortaya koymuştur. Bu dönemde Orta Doğu politikasını ABD ile olan ittifak ilişkisinin bir

uzantısı olarak geliştiren Türkiye ittifak içerisinde elde ettiği pozisyonu kaybetmemenin yollarını aramıştır.

Kuruluşundan, Doğu-Batı ihtilafının sona ermesine kadar ki olan süre zarfından Türkiye, ulusal veya uluslararası güvenlik önlemleri gerektirmedikçe Orta Doğu'ya bölge dışından herhangi bir müdahaleye karşı olmuştur. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası, güvenlik politikalarının yanı sıra, güvenlik çıkarlarının öncelikli olduğu ancak tarihi-kültürel ve ekonomik ilişkileri öne çıkaracak politikalar olmuştur. Soğuk Savaş döneminde bölge içerisinde bulunduğu coğrafi konuma rağmen bölgedeki mevcut yahut yeni sorunlara dolayısıyla bölge ülkelerine karşı mesafeli bir tutum ortaya koymuş bu bağlamda Orta Doğu, Türkiye'nin güvenlik politikasında merkezi bir rol oynamamıştır (Akkaya ve Aver, 2004: 69).

I. Dünya Savaşı sırasında bazı Arap liderlerin bağımsız bir Arap imparatorluğu kurma ve İngiltere ile yakın işbirliği kurma talepleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Türk-Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Araplar açısından Türkiye iki farklı yaklaşım biçimi üzerinden algılanmaktadır: Bu bağlamda Türkiye, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin devamı olarak kabul edilmekte olup Osmanlı Devleti'nin Arap toplumunun batıyla entegre olmasını uzun süre engelleyen bir aktör olarak değerlendirmektedir (Davutoğlu, 2004: 406-409). Diğer taraftan ise, Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Türkiye'nin İslam ortak mirasından koptuğu ve Avrupa'nın *kötü bir taklitçisi* olarak değerlendirilmesi söz konusudur.

1960 yılı sonrasında Türkiye ve Batı arasında kurulan bu ittifak ilişkisinin gerek Orta Doğu bölgesinde yaşanan bazı gelişmeler gerekse Türkiye'nin farklı bölgelerde ortaya koymak istediği politikalar nedeniyle bazı zorluklar yaşadığı görülmüştür. 1963-1964 Kıbrıs krizi ile birlikte Türk dış politikası Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası çevresinin farkında olması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kriz döneminde Arap ülkelerinin Rum ve Yunan tezlerini destekler yönde hareket etmeleri üzerine Türk yönetimi, Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye gayreti içerisinde olmuş ve Kıbrıs konusunda olası bir destek ihtimalini inşa etmeye çalışmıştır.

Türkiye açısından Orta Doğu ile ilişkiler Batı ile olan ilişkilerin bir alternatifi olarak tasarlanmamakla birlikte bu bölgedeki ülkelerle mevcut ilişkilerin daha ileri bir noktaya taşınması gerektiği düşünülmekteydi. Ekonomik kaygılar bu değişim gerekliliğinin önemli bir unsuru olmakla birlikte, 70'lerde yaşanan petrol krizi Türkiye'yi finansal zorluklara sürükleyen güçlü bir fiyat artışına yol açmıştır. Arap devletlerinden ucuz fiyatlarla ham petrol alma ve kredi elde etme arzusu, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri yeniden inşa etme durumunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye 1972'de itibaren Libya, Irak, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile ilişkilerini geliştirmek ve bu ülkelerin ekonomik kapasitelerinden istifade etmeye çalışmıştır (Steinbach, 2002: 38-39).

Bu dönemde BM'de yapılan Kıbrıs meselesi ile ilgili oylamalarda Arap ülkelerinin desteğiyle Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki mesafe kısmen azalmıştır. Kıbrıs krizi sonrasında, Türkiye özellikle Bağlantısızlar Hareketi olarak adlandırılan grubun içinde yer alan Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Türkiye'nin bu noktadaki hedefi, Arap devletleri içerisinde dini yönelimi kuvvetli ülkelerin yanı sıra sol fraksiyon etkisinde kalan ülkeler ile de ilişkileri geliştirmek istemiştir ve bu hedefinde başarılı olmuştur. Türkiye bu dış politik davranışı sebebiyle, ilerleyen yıllarda Arap-İsrail çatışmasında Arap devletlerine daha fazla destek verme eğiliminde olmuştur. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin İncirlik Hava Üssü'nü İsrail lehine kullanmak istemesine rağmen Türkiye buna müsaade etmemiştir (Hubel, 1984: 14). Böylelikle Türkiye, Arap-İsrail ihtilafındaki Arap yanlısı pozisyonunu kuvvetlendirmiştir. Bu dönemdeki Türk hükümetleri, Arap devletlerinin İsrail'in 1967'den beri işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Filistinlilerin meşru haklarının tanınması söylemlerini desteklemiştir. Fakat burada Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki yakınlaşmanın, iki taraf arasında tam bir görüş birliği anlamına gelmediğini ifade etmek gerekmektedir. Bu durum Steinbach tarafından tarihi gerçekler üzerinden açıklanmakta olup, Türkler ve Araplar arasındaki yaklaşım farklılıklarının çok çabuk kapanabilecek düzeyde olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca Steinbach; Arapların, Osmanlı Devleti döneminde Arap bölgelerinde yönetici olmuş Türklere olan husumetleri ve Türkiye'nin Müslümanlar açısından önem arz eden hilafeti kaldırmaları sebebiyle Arapların Türklere olan

mesafeli duruşlarının çok kolay değişmeyeceğini ifade etmektedir (Steinbach, 2002: 39).

Türkiye bölgedeki Müslüman ülkelerle olan ilişkilerini kuruluşundan itibaren uzun bir süre arka planda tutmuştur. Türkiye'nin bu tutumu, dini geleneğe sahip Türk toplumu tarafından çok desteklenmemesine rağmen, Türkiye'yi kuran ve yöneten ideoloji ve bu ideoloji etrafında toplanan elitler tarafından bir devlet politikası haline gelmiştir. Fakat buna rağmen sömürgecilik karşıtı bir tavırla Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde, Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması, diğer Müslüman devletler için bağımsızlıklarını kazanmaları açısından bir esin kaynağı olmuştur.

2.1.2.4. İsrail'in Bölgesel Durumu ve Bölge ile İlişkilerini Belirleyen Faktörler

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, esas olarak Arap aşiretler ve toprak sahipleri Filistin'de topraklarını yerel köylülere kiralamışlardır. 19. yüzyılın ortalarında Orta Doğu kentlerinde gelişen ulusal Arap hareketi, Filistin'de çok fazla kendini göstermemiştir (Johannsen, 2011: 17). I. Dünya Savaşı sırasında, Büyük Britanya, Arapları bağımsızlık vaatleriyle Türk egemenliğine karşı savaşmaları yönünde motive etmiştir. Böylelikle Osmanlı hâkim olduğu Arapların yoğunlukta olduğu topraklarda zayıf düşürülmek istenmiştir (Fromkin, 2001: 177-178). Arapların yoğunlukla yaşadıkları Osmanlı idaresindeki topraklarda Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasının da sonucu olarak Aralık 1917'de İngiliz birlikleri Kudüs'ü ele geçirmişlerdir. Bu durum Fransa ile birlikte İngiltere'nin Orta Doğu'daki rolünü daha da güçlendirmiştir. İngiliz yönetiminin stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Filistin'i de içine alacak bölge üzerinde, 1916 yılında Fransa ile imzaladığı Sykes-Picot Anlaşması önemli bir rol oynamaktadır (Herz, 2003: 27). İngilizler ve Fransızlar bu gizli anlaşmayla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun bölünmesi kararlaştırmışlar buna ek olarak, Hicaz ve Mekke Şeriflerine bir Arap imparatorluğunun kurulması sözü vermişlerdir. 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, Balfour Deklarasyonu olarak tarihe geçen bir deklarasyon hazırlamış ve deklarasyon (Schneer, 2011: 325) muzaffer güçlerin (İtilaf Devletleri) Türkiye ile barış antlaşmasına dahil edilmiştir. 25 Nisan 1920'de San Remo konferansında Filistin yönetimini İngiltere'ye emanet edilmiştir. İngiliz manda

yönetimi, 1922 yılında Yahudi halkını temsil etmesi için Yahudi Ajansı'na izin vermiştir. 1937 yılında İngiltere; biri Yahudi ve biri Arap olmak üzere Filistin bölgesinin iki devlete bölünmelerini teklif etmiştir. Bölgede çıkan Araplarla Yahudilerin birbirlerine karşı husumetlerinden dolayı 1939 yılında İngiliz manda yönetimi bölgeye Yahudi göçünü bir kararname ile kısıtlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Avrupa'da yaşayan Yahudiler Avrupa'dan çıkarılmak istenilmekteydi fakat Filistin bölgesine gelme durumları kısıtlı idi. Bunun üzerine Yahudi Cemaati Holokaust'tan kurtulanları Filistin bölgesine getirebilmek için *illegal göç* faaliyetleriyle uğraşan bir organizasyon kurmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın dünya siyasetinin üzerindeki etkisi ve bu süreçte yaşanan Holokaust olayı, Filistin bölgesi üzerinde geniş kapsamlı bir etkiye sebep olmuştur. Bu dönem boyunca (1939-45), Nazi rejimi tarafından Avrupa'da bulunan Yahudi topluluğunun tasfiyesi amacıyla ortaya konulan uygulamalar altı milyon kadar Yahudi'nin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Holokaust olarak bilinen soykırımda, Avrupa coğrafyasında yaşayan Yahudi nüfusunun büyük bir kısmının hayatını kaybetmesi, Yahudi cemaatinin önde gelenlerinin maddi ve manevi olarak toplu bir surette Filistin bölgesine göç etmesini desteklemesi sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde Avrupa'da yaşayan Yahudilerin Avrupa'dan çıkarılmak istenmesiyle beraber Filistin bölgesine gelmelerinin kısıtlılıklar yaşaması üzerine Yahudi Cemaati'nin Holokaust'tan kurtulanları getirmek için *illegal göç* faaliyetleri yürütmüştür (İsrail Enformasyon Merkezi, 2003). Bu süreçte Yahudiler açısından dünyadaki en güvenli yerin Yahudilere ait bir devlet olduğu telkin edilmiştir. Diğer taraftan İngiliz himayesi altında yaşanan bölgede Yahudi ve Arap toplulukları arasında çatışmalar çıkmakta ve manda yetkili kurumlarına karşı bazı saldırılar gerçekleşmiştir. Yahudi ve Arap cemaatlerinin çatışan taleplerini uzlaştıramayan Büyük Britanya Yönetimi, Nisan 1947 tarihinde Filistin Meselesinin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu gündemine alınmasını talep etmiştir. Bu yardım talebi üzerine 28.04-15.05.1947 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler bünyesinde gerçekleştirilen olağanüstü Genel Kurul toplantısında sorunun çözümüyle ilgili Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi oluşturulmuştur. Çözüm önerilerini hazırlama konusunda yetkilendirilen komite yapmış olduğu soruşturmalardan sonra İngiliz mandasının

sona erdirilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bu komite tarafından Arap ve Yahudi halklarının Filistin topraklarında kendi devletlerini kurma yönündeki tavsiyesi BMGK tarafından kabul edilmiştir. 29 Kasım 1947' de yapılan ikinci bir BMGK toplantısında alınan 181 (II) sayılı karar ile Yahudi toplumunun Filistin bölgesin de kendi devletlerini kurma hakkına sahip olduğunu belirtilmiştir. Karara göre Filistin bölgesinin %55'i bölgede yaşayan Yahudi topluluklara %45'i ise Arap topluluklara verilmekte idi. Kudüs şehri ise, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler açısından sahip olduğu önem nedeniyle tarafsız bir alan olarak ilan edilmekte ve BM yönetimi altında uluslararası bir yönetimle idare edilmesi öngörülmekteydi (Schlicht, 2004: 170). Birleşmiş Milletler Taksim Planı olarak bilinen ve 1945 yılında Kahire'de kurulan Arap Birliği tarafından reddedilen planın, benzer şekilde Arap tarafı tarafından kabul edilmemesine rağmen Yahudi cemaati tarafından tek taraflı olarak kabul edilmiştir. David Ben Gurion, 14 Mayıs 1948'de, bölgedeki İngiliz birliklerinin geri çekilmesinin hemen akabinde İsrail Devletinin bağımsızlık ilan ettiğini dünyaya duyurmuştur (Arı, 2007a: 271). Bu durum bölgede taraflar arasındaki çatışmaların daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Türkiye BM'deki Arap yanlısı çizgisini 29 Kasım 1947'de yapılan Taksim Kararına karşı oy vererek sürdürmüştür. Taksim Kararına karşı çıkılmasında, kurulacak Yahudi devletinin Sovyet yanlısı olabileceği, sonu belirsiz çatışmalara yol açarak bölgeye istikrarsızlık getireceği, sonuçta bölgede Sovyetler Birliği'nin müdahalesine uygun bir ortam yaratacağı gibi endişeler rol oynamıştır. 28 Şubat 1948'de Ulus'ta yayınlanan bir yazıda Taksim Kararında ısrar edilmesi durumunun "bitip tükenmez bir mücadeleye kapı açmaktan başka bir şey[e]" yol açmayacağı öngörüsüne yer verilmektedir (Ulus, 1948). BM'deki tutumu nedeniyle Türkiye, Arap ülkeleri tarafından övülmüştür. Hatta oylama sonrasında, Suriye Cumhurbaşkanı BM'deki Türk mevkidaşına bir teşekkür telgrafı göndermiştir. Türkiye'nin Arap yanlısı duruşu, Türk-Sovyet ilişkilerinden etkilenmiştir. Ankara, Sovyetler Birliği konusunda güvenlik kaygıları yaşarken, tarihi nedenlerden ötürü Filistin konusunda Arapların yanında yer almıştır. Türkiye Filistin'in bölünmesi sonrasında bu topraklarda Yahudi-sosyalist bir devlerin kurulabileceğini ön görmüş ve bunu kendi çıkarları açısından faydalı görmemiştir.

1948 Yılında İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte 5 Arap devleti (Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır ve Irak) İsrail'e karşı savaş ilan etmiştir. İsrail'in *Bağımsızlık Savaşı* olarak nitelendirdiği bu savaşı Arap devletlerinin kaybetmesi, Arap devletleri ve İsrail arasında Soğuk Savaş süreci boyunca devam edecek çatışma sürecinin başlangıcı olmuştur. Bölgedeki bazı Arap devletlerinin katılımı ile Soğuk Savaş dönemi boyunca Arap Devletleri ve İsrail arasında çatışma ve karşıtlık durumları etkisini farklı yoğunluklarda devam ettirmiştir.[4] Bu çatışma durumlarının ilki olan 1948 savaşı, gerek burada yaşayan Filistin halkı gerekse bölgedeki başat Arap ülkeleri tarafından bölgede yaşayan halkın göz ardı edilerek oluşturulduğu düşünülen BM Taksim Planı'nın kabul edilmeyişinin bir sonucu olarak tezahür etmiştir. Savaş İsrail yönetimi tarafından bir bağımsızlık savaşı olarak değerlendirilirken savaş neticesinde Arap ordularının başarısız olması ilerleyen süreçte gerek Arap-İsrail gerek Filistin-İsrail karşıtlık durumlarının ortaya çıkması açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde İsrail yönetimi tarafından uygulanan nüfus ve yerleşim politikalarının, İsrail'in topraksal genişliğini artırmasının süreç ilerledikçe Filistinli mülteciler, yerleşim yerleri, topraksal meseleler gibi birçok meselenin gerek Orta Doğu gerekse Dünya gündemini meşgul ettiği görülmüştür. Bu konu ile alakalı olarak ortaya konulmuş birçok çalışma olmakla beraber bu gelişmelerin çalışmanın bu kısmı açısından önem arz eden tarafı dönemin bölgesel ve küresel yapısı ile İsrail devleti arasındaki etkileşim meselesidir.

Holokaust sonrası Filistin bölgesine göç eden kesimler, bir taraftan İsrail Devletinin kurulmasında etkili olurken diğer taraftan Avrupa değerleri ve siyasi sistem konusunda başat etkiye sahip unsurların İsrail'in devletleşme sürecine ve kurucu felsefesine önemli etkide bulunmasına sebebiyet vermişlerdir (Eliezer ve Yochanan, 2005: 246). Yahudi dininin bu esnada oynamış olduğu rol

[4] Bu dönemde uluslararası sistemde Lockiyan kültür hâkimdir. Devletlerin hâkimiyet alanları ve sınırlarının diğer devletler tarafından kabul gördüğü bu kültürün Filistin bölgesine yansımadığı görülmektedir. Zira Filistin bölgesinde bağımsızlığını ilan eden İsrail'in çevresindeki bazı ülkeler tarafından bağımsızlığının kabul edilmemesi söz konusu olmuştur. İsrail'in kurulmasıyla birlikte bölgede birbirlerini tanımayan ve hâkimiyet alanlarına riayet etmeyen bu devletler arasında ilerleyen yıllarda da savaşların olması bölgede Lockiyan anarşi kültürünün gelişememesine sebep olmuştur.

yadsınamamakla beraber, din ve devlet ilişkiler, Yahudilik ile Siyonizm arasında yaşanması muhtemel tartışmalar döneminin hassas konjonktüründe devletin kurulmasına ve hayatta kalması meselelerinden daha zayıf bir öncelik arz etmiştir (Derek J. Penslar, 2007: 34). Bu arka plan ile oluşturulan kuruluş bildirgesinde genellikle batılı değerlerden kopuk bir profil sergileyen bölge devletlerinden farklı olarak toplumu meselenin dışında tutmadan batılı değerlere bağlı bu değerlerle tam bir mutabakat içerisinde görüntüsü veren bir devlet kurulmuştur (Haydar, 2017: 165-166).

Bu dönemde uluslararası sistemde ülkelerin hâkimiyet alanları ve sınırlarının diğer ülkeler tarafından kabul gördüğü Lockiyan anarşi kültürü hâkimken, bu kültürün Filistin bölgesine yansımadığı görülmektedir. Zira İsrail devleti, Filistin bölgesinde bağımsızlığını ilan eden yeni bir devlet iken herhangi bir sınır deklarasyonunda bulunmamıştır. Bunun neticesinde çevresindeki ülkelerin onun bağımsızlığını kabul etmemesi söz konusu olmuştur. İsrail'in kurulmasıyla birlikte bölgede birbirlerini tanımayan ve hâkimiyet alanlarına riayet etmeyen bu devletler arasında ilerleyen yıllarda da savaşların olması bölgede Lockiyan anarşi kültürünün gelişememesine sebep olmuştur. Bölgedeki devletlerin birbirlerini düşman olarak algılamaları ilerleyen süreçte yaşanan çatışma durumlarının önemli bir sebebi olarak ortaya çıkmıştır.

2.1.3. Yapının Kimlik Üzerindeki Etkisi

Yapının kimlik üzerinden kurucu bir etkisi olduğundan hareket eden çalışmanın bu kısmında her iki devletin kimlik oluşum sürecine ışık tutmayı hedeflemektedir. Yapının kimlik üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması kimlik ve çıkar ilişkilerinin Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişiminde nasıl bir rol oynadığına dair önemli bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır. Kimlik bağlamında buradaki asıl amaç Türk ve İsrail kimliğinin ne olduğunu ortaya koymak değildir. Zira böyle bir çaba tez çalışmasının kapsamı dışında kalmaktadır. Bunun yerine bu bölümdeki amaç, Türk ve İsrail kimliğinin hükümet politikalarına yansıyan belirli yönlerini tanımlamak ve çalışmanın seyri açısından gerekli görülen kısımlarını ele almaktır.

2.1.3.1. Kimliği Şekillendiren Konular: Türkiye

1923'te Cumhuriyetin ilanı sonrasındaki süreçte modern bir kimlik yaratmak ve modernleşmek tam bağımsız bir devlet olmanın önemli bir sebebi olarak değerlendirilmiştir. Modernleşme aynı zamanda modern devlet ve kimlik inşasının gerçekleştirilebileceği yol olarak görülmüştür. *Asrîleşme*, *muasır medeniyet seviyesine ulaşma*, *modernleşme* deyimleri üzerinden ilerleyen Türk modernleşme süreci, bu hedefe götürecek değer ve kurumların Batı'da bulunduğuna dikkat çekmiştir. Kemalist dünya görüşü olarak da tanımlanan Türk İnkılâbı'nın ilkeleri; çağdaş uygarlığın sentezine dayanmakla birlikte, çağdaş uygarlığın herhangi bir formuna işaret etmemekte, aksine bütün mevcut formların bir sentezi olarak değerlendirilmektedir (Aybars, 1986: 182-183). Dolayısıyla Türkiye'de modernleşme doğrudan Batı modernliği ile özdeşleşmiş ve bu anlamda bahsi geçen *asrîleşme*, *muasır medeniyet seviyesine ulaşma*, *modernleşme deyimleri* Batılılaşma deyimi altında vücut bulmuş ve bu kavramlarla Batılılaşma aynı anlamda algılanmıştır.

Türkiye tarihinin son yüzyıllarında önemli bir olgu olarak ortaya çıkan Batılılaşma, temelde zayıflama emareleri gösteren Osmanlı devletinin modernize edilerek yıkılmaktan kurtarılması dolayısıyla Osmanlı devletinin Batı'da yaşanan gelişmelere karşı var olma mücadelesini devam ettirmesi amacını gütmüştür. Kuruluşu itibari ile bir Batı gücü olarak değerlendirilen ve Batı ile ilişki içerisinde bulunan Osmanlı Devleti'nin bilhassa 18. Yüzyıl'da zayıfladığına dair işaretlerin belirginleşmesi daha üstün ve sağlam bir yapı arz eden Batı ile olan etkileşimin başka bir boyuta taşınarak devletin yeniden inşası ve kurtarılması amacını taşımaktadır. Devletin bekası ve güvenliğinin sağlanması amacıyla başlatılan bu süreç zamanla kimlikle alakalı bir fenomene dönüşmüş ve bu minvalde tartışılagelmiştir. Bu dönemde Batılılaşmayı sağlayacak en önemli aktörler, I. Dünya Savaşının sonundan cumhuriyetin ilanına kadar askeri ve siyasal alandaki mücadelelerden zaferle çıkan ve ülkenin devletleşme sürecinde etkili olan aktörler olmuştur. Batılılaşma sürecinin inşasında Kemalist dünya görüşü olarak da tanımlanan Türk İnkılâbı'nın ilkeleri önemli rol oynamıştır.

Kemalizm konusunda Mustafa Kemal Atatürk hayattayken yazılmış temel bir kitap olmamakla birlikte, Kemalizm kitabı olarak nitelendirilen Mustafa Kemal Atatürk tarafından yazılmış olan *Nutuk* Kemalizm şeklinde bir tanımlamada bulunmamaktadır. Adı geçen kitap, Kurtuluş Savaşı ve akabinde gerçekleşen dönüşümlerin hangi şartlar altında yapıldığını Mustafa Kemal'in gözünden anlatan ve çok sayıda belge ile anlatılanları destekleyen bir kitaptır. Dolayısıyla Kemalizm konusunda monolitik bir tanım mevcut olmamakla beraber, Kemalizm hakkında yapılan tanımlar ve yorumlar; Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet'in kurulma safhasında devletin bekası ve geleceğinin garantiye alınması amacıyla ortaya koyduğu düşünsel faaliyetlere bakılarak yapılan yorumları içermektedir. Fakat Atatürk'ün farklı görüşlerinden yola çıkarak; mesela liberal ekonomi hakkında görüşleri ile devletçilik düşüncesiyle ilgili perspektifinin birbiriyle birebir örtüşmediği görülebilir. Dolayısıyla Kemalizm'in bir kısım hususlarda tenakuzunun olduğu ve yeknesak bir Kemalizm perspektifinin olmadığı sonucuna varmak mümkündür (USA Sabah, 2010). Dolayısıyla Kemalizm kavramının, Mustafa Kemal Atatürk'ün politik ve sosyal fikirleri anlamına gelen kolektif bir isim olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu nedenle literatürde farklı şekillerde tanımlanan kavram, bazen otoriter özellikleri olan bir ideoloji, bazen Mustafa Kemal Atatürk'ün vizyonlarına dayanan bir yaklaşım biçimi bazen de bir devlet ideolojisi olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada ise Kemalizm; kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin taşıyıcı ideolojisi olarak ele alınmaktadır

Kemalizm; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık olmak üzere altı ilkeye dayanmaktadır. Bahsi geçen ilkeler uygulanan reform tedbirlerinin hükümet sistemi, din-devlet ilişkileri, eğitim ve hukuk sistemi gibi birçok alana dokunan kapsamlı bir şekilde ortaya konulduğunu göstermektedir. Belirtilen altı ilkenin devlet politikalarının oluşum sürecine dâhil edilmesiyle, Kemalist aktörler gelecekteki Türkiye'nin kendi düşüncelerinde nasıl tasarlanması gerektiği ile alakalı asgari bir çerçeve ortaya koymuşlardır (Moser/Weithmann, 2008:110).

Buna göre Türkiye Cumhuriyeti'nin, *Cumhuriyetçilik* ilkesi çerçevesinde tüm hükümet faaliyetlerinin halka dayandığı bir Cumhuriyet olması amaçlanmıştır. Bu yeni devlet yapısında aidiyet duygusu ulusal, ırksal ve dini kriterler tarafından tanımlanmamalıdır.

Milliyetçilik ilkesine göre Türk ulusunu oluşturan halk, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan, Türkçe konuşan ve Türk kültürüyle yetişen herkesi içermekteydi. Cumhuriyet kurulmadan önce Osmanlı döneminde milliyet kavramı dini bir içerik taşımaktadır. Bu bağlamda devletin içinde yaşayan dini azınlık gruplar *Hristiyan Milleti, Yahudi Milleti* şeklinde nitelendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine geçişte bazı istisnalar olmasına rağmen *milliyet* kavramının daha spesifik bir grubu tanımlamak maksadıyla kullanılmakta olduğu görülmektedir. İlerleyen süreçte *Atatürk Milliyetçiliği* kavramı olarak ortaya çıkan milliyetçilik tanımlaması ise, 1924 Anayasası'nın 88. Maddesi'nde "Türkiye'de din ve ırk ayırdedilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir." ibaresiyle tanımlandığı görülmüştür. Bu durum şuan yürürlükte olan 1982 Anayasası'nın 66. Maddesi'ne ise "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." ibaresi şeklinde yansımıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olmasından hareketle *Türk Milliyetçiliği*'nin dini ve ırki bir ayrım yapmaksızın Türkiye'ye vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi kapsadığı ifadesi öne çıkmıştır. Bu bakımdan Kemalizm'in altı ilkesi arasında yer alan *milliyetçilik* kavramı, çalışmada irdelenen kimlik kavramı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Devletçilik ilkesi bağlamında Kemalizm'in devlet teorisi modeli çerçevesinde devlete ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda önemli bir kurucu rol verilmekte idi (Yıldırım, 2015: 4). Bu bağlamda devlet, batılılaşma çerçevesinde gerçekleştirilmesi düşünülen reformları hayata geçirecek temel aktör konumunda değerlendirilmekte olup ve bu özelliği taşıyacak önemli bir birim olan insanın nasıl meydana getirileceği meseleleri ile ilgilenmektedir. Bu dönemde Türk dış politikasının şekillenmesinde etkili olan aktör grubu fazla çeşitlilik içermemekteydi. Bu dönemde çok partili hayatın henüz gerçekleştirilememesi ile beraber toplumun talep ve isteklerini siyasi alana taşıyan bir sistemin kurgulanmamış olması bu durumun sebepleri olarak

değerlendirilebilir (Sargın, 2006: 138). Saltanat ve hilafetin kaldırılması, 1925 yılında ilan edilen kıyafet ve şapka yasası, Gregoryan takvimin kabulü, Avrupa rakam ve ölçü birimlerinin kabulü, 1928 yılında Latin alfabesinin Arap alfabesinin yerini alması gibi reformlar batılı yeni insanı meydana getirilme çalışmaları olarak hayata geçirilmiştir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti öncesi var olan Osmanlı Devleti'ne ait birçok yaşama ve uygulama biçimlerinin revize edilmesi ve ötekileştirilmesi anlamına gelmiştir.

Türk kimliğinin batılı modern referansla inşası, Yörük'ün belirttiği üzere Osmanlı/İslam geçmişini egemen söylem düzeyinde ötekileştirmenin tarihi olarak da okunabilir (Yörük, 2002: 312). Diğer ilkelere nazaran Türk kamuoyunda daha fazla tartışılan prensip olan *Laiklik* ilkesinin Kemalist aktörler tarafından tekdüze yorumlanmadığı görülmüştür. Bir kısım Kemalist çevreler tarafından dini ve siyasi otoritenin birbirinden ayrılması ve devletin tüm inanç gruplarına karşı bağımsız kalması anlamında kurgulanırken (Uslu, 2003), başka bir kesim Kemalist çevreler tarafından ise, siyasetin dini alana müdahalesini mümkün kılacak şekilde hayata geçirilmek istenmiştir.

İnşacı teoriye göre devlet kimliğini kapsayan kolektif kimliklerin ortaya çıkış ve oluşum süreçleri merkezi öneme sahiptir. Devletlerin kimlik oluşum süreci ise diğer aktörlerle etkileşim içerisine girerek meydana gelmektedir. Devletlerin diğer aktörlerle karşılaşma durumlarında sosyal düzeyde inşa edildikleri ve bu durumun sadece devlet düzeyinde değil aynı zamanda uluslararası düzeyde hükümetler arası etkileşim yoluyla da gerçekleştiği görülmektedir (Wendt, 1994: 383-392). Bu bağlamda çalışmada Türk toplum ve devletinin Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyet'ine geçiş sürecinde bir kimlik inşa meselesi ile karşı karşıya kaldığı fikri kabul edilmektedir. Bu bağlamda bu meselenin ortaya çıkışında uluslararası alanda devletler arasındaki etkileşiminin etkisi göz ardı edilmemelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında etkilendiği ana kaynak olan Batı ile yaşanan etkileşim gerek iç politika gerekse dış politikada da inşa edilen kimliğin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu aşamada Fransız Devrimi'nin yarattığı *Milliyetçilik* ve bundan kaynaklanan *ulus devlet model*inin, dünya geneline

bulunduğu etki Türkiye'yi de kapsamış, yeni bir kimlik tanımıyla eski Osmanlı topraklarının bir bölümünde kurulan kolektif kimlikte ulusal kimlik diğer bütün kimlik tanımlamalarının üzerinde bir pozisyon elde etmiştir. Bu durum sadece toplumun farklı alanlarındaki siyasi eylemlere etkide bulunmamış aynı zamanda dış politika açısından da bazı etkiler ortaya koymuştur (Ulbert ve Weller, 2005: 159).

Devletin kimliğinin modern ve Batılı olarak tanımlanması otomatik olarak devletin çıkarlarının da Batıyla birlikte tanımlanması sonucunu doğurmaktadır. Cumhuriyetle birlikte Batılılaşma bu çıkar tanımlarına uyumlu bir şekilde Batıya dâhil olarak modernleşmeyi öngören bir biçime evrilmiştir. Türkiye'nin diğer devletler ile olan etkileşimlerinin önemli bir unsurunu oluşturan güvenlik faktörünün batılı olarak tanımladığı kimliğinin gerektirdiği gibi cereyan ettirilmesi batıya dönük bir dış politika konseptinin hayata geçirilmesine sebebiyet vermiştir (Erol, 2009: 345). Aslında cumhuriyet öncesinde de izleri bulunan bu eğilimin Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikası uygulamalarına yansıması Batı dünyası ile olan işbirliğinin (Sönmezoğlu, 2012: 883) önemsenmesi olmuştur. Türkiye batı dünyasının temsilcileri ile ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde alternatif ilişkiler kurmaya çalışmamış fakat bu ilişkilerin sorunlar yaşadığı dönemlerde batıyla olan ilişkilerine alternatif olmamakla beraber başka işbirlikleri oluşturma gayreti içerisinde olmuştur.

Bir diğer husus olarak karşımıza çıkan batılılaşma dönemi dış politikası inşa sürecinin önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Fakat bu süreç batılılaşma temelinde ve batı yönelimli olmakla beraber 'bağımsız bir dış politika' olarak nitelendirilmiştir. Burada Milli Mücadele dönemi göz önünde bulundurularak değerlendirilecek olunursa bu sürecin batılı güçlere karşı yapılmış olmasına rağmen nasıl aynı zamanda devletin dış politikasının Batı yönelimli olarak tanımlandığı durumu bir paradoks olarak değerlendirilebilir. Fakat burada batılılaşma yoluyla devletin varlığının ve güvenliğini garanti altına almaya çalışan aktörler elbette dış politikasını da bu bağlamda belirleyecektir. Bu bağlamda Batının sahip olduğu ekonomik, siyasal ve sosyal düzene karşı çıkılmamıştır. Batının Türkiye Cumhuriyeti üzerinde kurmak istediği tahakküm uygulamalarına karşı bir duruş sergilenmiştir.

Yukarıda bahsi geçen güvenlik faktörü, önemli bir dış politika amacı olmakla birlikte aynı zamanda kimlik inşa sürecinin önemli bir belirleyeni olmuştur. Osmanlı döneminin büyük bir döneminde benzer şekilde modern Türkiye döneminde Türkiye kuzeyden niceliksel anlamda *büyük* ve nitelik olarak *düşmanca* bir komşu ile coğrafi olarak yakın bir pozisyona sahip olmuştur. Dolayısıyla Çarlık Rusya'sı ve SSCB Türkiye'nin güvenlik algılamalarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Topçu, 2017: 95-96).

Benzer şekilde Türkiye'nin komşuları olan Yunanistan, Bulgaristan, Irak ve Suriye'nin ulusal kimliklerinin şekillenmesinde Osmanlı Devleti'nin önemli rol oynaması bu dönemde bu ülkelerle karşılıklı güvene dayalı ve istikrarlı ilişkiler geliştirilmesini zorlaştırmıştır. İran ile ise gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse 1979 İran Devrimi sonrasında Türkiye ile bir rekabet durumunun ortaya konulması iki ülke arasında güvene ve işbirliğine dayalı bir ilişki biçimi ortaya konmasını zorlaştırmıştır. Orta Asya ve Kafkasya açısından bakıldığında ise Ermenistan dışında doğrudan güvenlik tehdidi olarak algılanan bir ülke olmamakla beraber, Ermenistan'ın bölgede Rusya'nın desteği temelinde politika gütmesi ve Türkiye'ye karşı yürüttüğü lobi faaliyetleri Türkiye'nin bu ülkeyle olan ilişkilerinde güvenlik faktörünün ön plana çıkmasının temel sebepleri olmuştur (Sönmezoğlu, 2012: 884).

Kemalist yöneticiler için batılılaşma yoluyla modernleşme *güvenli bir siyasal alan* yaratmanın da ön koşulu haline gelmiştir. Türkiye'nin batılılaşma sürecinde güvenlik kaygısının oynadığı rol bu süreçte çıkarın etkili bir unsur olarak ön plana çıktığına işaret edebilir. Fakat inşacı teori bir adım daha ileriye gidilip çıkarın nasıl ve nereden kaynaklandığını ve ne şekilde tanımlandığını tam anlamıyla ortaya koyabilmek için kimlikle ilişki kurulması gerektiğine işaret etmektedir. Devletin kimliğinin batılılaşma üzerinden inşa edilmesi çıkarların da bu inşa süreci içerisinde kimliksel ünsiyetin bulunduğu Batı'nın kurum ve aktörleriyle yakınlaşmayı ve birlikte hareket etmeyi beraberinde getirmiştir. Güvenlik meselesini kimlikten uzaklaştırarak analiz etmek Türk dış politikasının seyri sırasında meydana gelen olayların açıklanmasını zorlaştıracaktır. Türkiye'nin ittifak ilişkileri anlamında Batı'ya ciddi anlamda sadık kaldığı Soğuk Savaş döneminde bu sadakatin direk bir

güvenlik garantisi anlamına gelmediği görülmüştür. Türk yönetimi tarafından bu durum tespit edilmekle beraber Batı'ya yönelimde ciddi bir değişimin olmaması Batının bir parçası olma durumunun, kimlik projesinin özü olduğuna işaret etmektedir. Çıkarlar başka bir şekilde hareket etmeyi salık verse de bu sadakat çerçevesinde kimliğin güvence altına alınmasına öncelik verildiği görülmüştür.

Bu çıkar ve kimlik kaynaştırmasının Türk Dış Politikası açısından ortaya koyduğu sonuçlar olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin yakınlaşma içerisinde olduğu bölge ve ülkeler Batılılaşma çerçevesi içerisinde belirleniyor iken bu çerçevenin dışında kalan bölgeler/ülkeler ise kimlik inşasında öteki rolünü üstlenmiş ve bu şekilde inşa sürecinde etkili olmuşlardır. Bunlar içerisinde en dikkat çekenleri Arap dünyası, Yunanistan ve Sovyet dünyası olmuştur. Türk yönetimi tarafından Arap dünyasının ötekileştirmesi tek taraflı bir uygulama olmamış Türk yönetimi de bilhassa laik uygulamaları nedeniyle Araplar tarafından ötekileştirilmiştir. Arap dünyası ile olan bu karşılıklı olumsuz etkileşim, Türkiye'nin kimliğinin Batılı olmasının önemli referanslarından biri olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerini de tam olarak bu minvalde ele almak mümkündür. Türkiye tarafından bu dönemde İsrail ile geliştirilen ilişkiler ülkenin batıya dönük dış politikasının önemli bir göstergesi olmuştur.

2.1.3.2. Kimliği Şekillendiren Konular: İsrail

İsrail ulusal kimliğinin şekillenmesinde Holokaust ve Siyonizm önemli rol oynamaktadır. Bu unsurlar aynı zamanda İsrail politikalarının belirlenmesinde de etkili olmuştur. Başlangıçta Siyonizm kavramı diasporada yaşayan Yahudilerin bir araya gelip birbirine tutunması ve politikalar ortaya koymasında etkili iken II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan Holokaust olayı ilerleyen süreçte daha fazla ön plana çıkmıştır. Yahudilerin tarihi savunmasızlık anlatısının bir ürünü olarak ortaya çıkan Holokaust olayı ulusal kimliğin ortaya çıktığı ortak mit ve tarihi anlatılar açısından önemli bir rol oynamıştır. Öncelikli olarak Siyonizm kavramından başlanılacak olunursa, bu kavram gerek ülkenin İsrail siyasi tarihinin gerekse İsrail'in dış politika davranışları kapsamında bölge ile ilişkilerinin anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır. İsrail'in varlığını sürdürdüğü bölgeyle olan ünsiyetini belirleyen temel

unsur, ülkenin kurucu elitleri tarafından ortaya konulan topraksal bağlılık ile alakalı algılamalardır. Tarihsel bir perspektiften bakılacak olursa, İsrail'in bölgeye olan topraksal bağlılığı *Eretz İsrail* kavramı üzerinden anlaşılabilmektedir. Tevrat'a göre Eretz İsrail kavramı, İsrail topraklarını İsrailoğullarına Hz. İbrahim aracılığıyla teslim etmek anlamında kullanılan ve kutsal bir 'vaat' olan bir coğrafyayı tanımlamaktadır (Tora, Deuteronomium, 30: 5). Tevrat'ta Eretz İsrail ile alakalı üç farklı tanımlama yapılmaktadır. Bu tanımlamalar içerisinde en kapsamlısı Exodus (Çıkış) 23: 31 numaralı ayetlerde bulunmaktadır. Buradaki tanımlamaya göre, Eretz İsrail Kızıldeniz, Akdeniz ve Fırat arasındaki bölgeye denk gelmektedir. İsrailoğullarının yaşadıkları coğrafyada siyasi egemenliği kısa ömürlü olmuş ve Yahudiler bu topraklardan göç etmiş olsa da, Yahudilerin Eretz İsrail'e dönüş fikri sürekli canlı kalmıştır. Bu coğrafya ile içerisinde bulundukları bu yakınlık zaman içinde ideolojik bir temel kazanmış ve 19. yüzyılda Siyasal Siyonizm olarak ortaya çıkmıştır. Devlet kurulmasına giden süreçte bu zamanda etkili olan aktörler tarafından Doğu ve Batı Avrupa'da yaşanan asimilasyon ve Yahudi karşıtlığına karşı 19. Yüzyıl'ın sonlarında geliştirilen Siyonizm seküler bir program olarak ortaya konulmuştur. Bu anlamda, ilk somut faaliyet olarak, Siyasal Siyonizm'in Babası olarak anılan Theodor Herzl'in 1897'de Basel'de Birinci Siyonist Kongresini toplamış olması görülmektedir. 1948 yılına kadar Siyonist faaliyetin ana hatları Basel'de planlanmış ve ana hedef Filistin'de kamu hukuku ile güvence altına alınmış bir vatanın meydana getirilmesi olarak ortaya konulmuştur. O günün şartlarında uzak görülen bu hedef, - başka çabalarla birlikte- Filistin'e gerçekleştirilen göçler, Kibbutz denilen sosyal yaşam alanlarında oluşturulan yaşam biçimleri, çiftçiler, zanaatkârlar ve esnaflar üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Manaz, 2005: 103).

Yahudilerin bir devlet kurmak ve tüm dünyadaki Yahudileri bu devlette birleştirmek istemeleri, Yahudi kimliğinin yeniden tanımlanması ve karşılaştıkları zorluklara karşı bir çözüm bulma arayışı olarak ortaya çıkmıştır. Yahudilerin bir vatan sahibi olması esas amaç olmakla beraber olmakla Yahudi kimliğinin yeniden tanımlanması ve karşılaşılan zorluklara karşı bir çözüm bulma arayışının Siyonizm'in temel amaçları olarak ortaya konulmuştur. Bu vatanın nerede kurulacağı konusunda Filistin ve Arjantin olmak üzere iki alternatif ortaya konulmuştur (Herzl,

2009: 41). Fakat ilerleyen süreçte bu alternatifler içerisinden Filistin bölgesi ön plana çıkmıştır: Bunun sebebini bazı faktörler üzerinden açıklamak mümkündür: i. Bölgede yaşanan Yişuv'un faaliyetleri, ii. bu bağlamda yaşanan göçler, iii. I. Dünya Savaşının akabinde bölgede yaşanan gelişmeler.

Filistin bölgesi 1187 yılında Selahattin Eyyubi tarafından kuşatılıp alınana kadar tarihte farklı dönemlerde Hristiyan etkisinde kalmıştır. Bölgenin 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile Osmanlı hâkimiyetine girmesi sonrasında dünyanın farklı bölgelerinde bilhassa Avrupa'da baskı gören Yahudiler bölgeye yerleşmişlerdir (Umar, 2002: 421-438). Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Filistin'de, çoğunlukla Arap kabileleri ve yerel köylülere topraklarını kiralayan toprak sahipleri bulunuyordu. 19. Yüzyılın ortalarında Orta Doğu şehirlerinde gelişen Arap milliyetçilik hareketleri Filistin'de sıkça görülmemiştir. 1882'den önce Filistin'de yaşayan Yahudiler Yişuv olarak adlandırılmakta idi. Yişuv'u ağırlıklı olarak Musevilik açısından kutsal sayılan Kudüs, Hebron, Safed ve Tiberias'ta yaşayan Ultra-Ortodoks popülasyon oluşuyordu (Timm, 2003b: 8).

İkinci olarak; devlet kurulmadan önce bölgede yaşanan göçler, Yahudilere bir vatan kurma projesinde Filistin'in ön plana çıkmasının ikinci önemli sebebidir. Genel olarak, 1948'de İsrail devletinin kuruluşuna kadar Filistin bölgesine beş adet Aliyah (göç dalgası) olmuştur. Rus Yahudiler tarafından başlatılan ve Chibbat Zion ismi verilen ilk göç, 1881-1882 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1903 yılına kadar 20.000 ila 30.000 arasında göçmen Filistin bölgesine göç etmiştir. Filistin bölgesine gelen Yahudiler, Yahudi halkının yeniden ayağa kalkması için bir öncü kuvvet görevi görmüştür (Eisenstadt, 1987: 168-170). Bunun akabinde ikinci Aliyah (1904-1914, 35.000-40000 Rusya ve Polonya Yahudileri) ve üçüncü Aliyah (1919-1923, Rusya'dan yaklaşık 35.000 Yahudi) gibi büyük göç dalgaları vuku bulmuş ve bu göçler Siyonist ideallere hizmet etmiştir. Burada ikinci Aliyah'dan özellikle bahsetmek gerekir. İkinci Aliyah ile birlikte, Rusya'daki sosyal reform hareketinden dolayı hayal kırıklığına uğrayan çeşitli Siyonist işçi grupların birçok üyesi Rusya'dan Filistin'e göç etmişlerdir. İkinci Aliyah gelecekteki kurulacak İsrail'in devletleşme sürecinde önemli etkide bulunmuş, devlet yapısı içerisinde sosyalist unsurların

kaynağını oluşturmuştur (Jensen, 2000: 106). Kurulacak İsrail devleti için fiziksel ve zihinsel bir egzersiz vazifesi gören ilk göçmenler, bölgede toprak sahibi olmuşlardır. Bu arazilerde tarım yapmışlar ve toplu sosyal yaşam alanları olan Kibutz ve Moshavim'ler oluşturmuşlardır (Cohen, 1983: 115-117). İşçi sınıfı için son derece önemli sayılan sendika federasyonu sayılabilecek Histadrut denilen örgütler de yine bu dönemde kurulmuşlardır. 1917'de Balfour Deklarasyonu ile başlayan üçüncü Aliyah, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada gerçekleşmiştir. Özellikle bu Aliyah'ın göçmenleri ağır işler için uluslararası Yahudi organizasyonlar tarafından hazırlanmışlardır. Filistin bölgesine göç eden Yahudiler kendi ekonomik sektörlerini, siyasi partilerini ve örgütlerini kurmuşlardır (Timm, 2003b: 8). Dördüncü Aliyah ise, 1924-1931 yılları arasında Polonya'dan 80.000 Yahudi'nin göçü ile gerçekleşmiş olup diğer Aliyah'lardan farklı olarak ideolojik olarak seküler ağırlıkta insanlardan oluşmaktaydı. Daha önceki göçlerle bölgede, dini partilerin kurulması gibi bu göç dalgası ile beraber seküler yönde partilerde kurulmuştur (Meyer ve Vorhofer, 2001: 12). Beşinci Aliyah ise 1932-1938 yılları arasında Polonya ve Almanya'dan yaklaşık 200.000 Yahudi'nin Filistin bölgesine göç etmesiyle gerçekleşmiştir (Eisenstadt, 1987: 174). Bu kişilerden 70.000'i Almanca konuşan ülkelerden gelmiştir. Daha iyi eğitim almış ve mevcut mesleki alanlarında kalifiye olan bu kişiler yerli halk (Yişuv) için ekonomik ve kültürel yaşamını iyileştirmede büyük katkı sağlamışlardır (Timm, 2003b: 8). 1930-1940 yılları arasında Filistin bölgesine göç eden Yahudilerin sayısındaki artış, Almanya özelinde ve Avrupa genelinde Nazi hareketinin Yahudileri hakir görmesi sebebiyledir. Bu dönemde ortaya çıkan Aliyah'lar da göç eden insanların sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan profillerinin öncesinde göç eden insanlara nazaran farklılık arz ettiği görülmektedir. Özellikle bu döneme rastgelen dördüncü ve beşinci Aliyah göç hareketleri, Siyonist ve sosyalist bir karakterine sahip değildir. Nazilerden kaçarak Polonya veya Almanya'dan göç eden burjuva ve şehirli göçmenler, yüksek eğitim düzeyine ve burjuva yaşam tarzlarına ve Orta Avrupa değerlerine sahiptiler (Jensen, 2000: 107). Bu durum göç edilen bölgede farklı dünya görüşleri olan kişilerin birlikte yaşamaları sonucunu doğurmuştur.

Bu arka plan İsrail devletinin kuruluş sürecinde ülkeyi oluşturan nüfusun farklı devlet ve kültürlerden geldiğine işaret etmektedir. Bu yeni bir araya gelen toplumun

yeni bir kimlik ortaya koymasında *Siyasal Siyonizm* önemli bir rol ortaya koymuştur. Siyasal Siyonizm İsrail devletini meydana getiren Yahudi milliyetçiliğinin modern zamana yansıyan şeklidir. Bu amaçla ortaya konulan kimlik Brenner tarafından *uluslararası milliyetçilik* olarak tarif edilmektedir (Brenner, 2008: 21). 2000 yıldan beri diaspora da yaşayan Yahudi toplumu Avrupa'da gerçekleşen ulus devlet trendinin de etkisiyle bir ulus devlet ortaya koymayı hedeflemiştir (Timm, 2002: 16). Burada Yahudi kimliği, toplumun bireyleri arasında bir bağlantı unsuru olarak ön plana çıkarılmıştır. Diğer taraftan İsrail nüfusu her ne kadar dünyanın farklı bölge ve kültürlerinden gelen Yahudiler tarafından oluşsa da bu çeşitlilik karar alma mekanizmalarına yansımamıştır. Bu bağlamda batılı ülkelerden İsrail'e göçen kurucu aktörlerin batılı bir perspektiflerini yeni kurulan devlete yansıtmaları söz konusudur. Tarihi açıdan bakıldığı zaman bu durumun ortaya çıkmasında, 13. yüzyılda Roma İmparatorluğu zamanında Yahudilerin Avrupa'nın büyük şehirlerine göç etmesi önemli rol oynamıştır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Avusturya'nın büyük şehirlerinde Yahudi toplumu bir arada yaşamışlardır. Yahudi toplumu Batı Avrupa'da Yahudi karşıtı muamelelerin başlamasıyla, Polanya'ya göç etmişlerdir. Daha sonra 1789 yılında gerçekleşen ve tüm Avrupa'yı etkileyen Fransız ihtilali, Avrupa'da yaşayan Yahudi toplumunu sosyal ve siyasi anlamda olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde özellikle kültürel ve bilimsel alanda Yahudi toplumu Avrupa'da daha güçlü hale gelmiştir. 19. Yüzyıl'da Avrupa'da başlayan Yahudi karşıtı dalga ve son olarak Holokaust, Yahudileri Avrupa kıtasından zihinsel olarak uzaklaştırmış ve fiziksel olarak bir devlet kurmaları fikrini ortaya çıkartmıştır. Eğitim, kültür ve akademik alanda Avrupa ile etkileşim içerisinde olan ve İsrail devletinin kuruluşundan önce Avrupa'dan ve Rusya'dan Filistin bölgesine göç eden Aşkenaz Yahudileri, yeni kurulan ülkede taşıyıcı bir rol oynamışlardır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise; Yahudilerin Avrupa'da Yahudi karşıtı davranışlara maruz kalması ve bir soykırım yaşamaları neticesinde İsrail'e göç etmelerinin akabinde, yeni kurdukları devlette batılı değerleri yaşatmaya özen göstermeleri ve siyasi işleyişi düzenleyen devlet kurumlarını batılı tarzda şekillendirmeleridir.

İsrail'in demokratik bir devlet kimliğini benimsemesi bu kimliğin oluşumunun hem iç hem de uluslararası düzeyde gerçekleşmesine sebebiyet vermektedir. Fakat Holokaust olayı İsrail kimliğinin uluslararası düzeyde inşa edilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Holokaust olayı iki bin yıllık Yahudi tarihinin yerleşik anlatılarının - Sınır dışı edilmeler, pogromlar, varoluş mücadeleleri gibi- yirminci yüzyıl anlatıları arasındaki bağlantıyı oluşturmakta ve İsrail kolektif kimliğinin oluşum süreci açısından merkezi bir rol oynamaktadır (Dowty, 1999). Holokaust olayı İsrail kimliğini meydana getiren Yahudi tarihi yerleşik anlatılarının canlı kalan unsurlarını tekrardan ortaya çıkarmıştır. Bu durum, İsrail ulusunun köklü bir savunmasızlık içerisinde olduğu ve İsrail'in varoluşunu tehdit eden düşmanlarla çevrili bir çevrede güvensiz olduğu (Roberts, 1973: 108) duygusunun yaygın bir şekilde kabul görmesine sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda İsrail'in güvenlik faktörünün, İsrail'in doğası ve kaderi içerisinde gömülü bir unsur olduğunu ortaya çıkaran bir İsrail kimliği meydana getirmiştir (Asher, 1995: 164). Holokaust aynı zamanda İsrail'in düşmanca bir dünyada izole olduğu ve uluslararası topluluğun II. Dünya Savaşı sırasında Yahudileri onları yok edecek ellere teslim ettiği inancı ile kendi kendine yetmesi gerektiği inancı açısından da merkezi bir rol oynamaktadır (Tidy, 2012: 25). Bu kendi kendine yetme durumu Yahudi anlatısının 'yalnız yaşayan insanlar' ve iki kamp teziyle yakından ilişkilidir. Bu teze göre dünya Yahudi ve Yahudi olmayanlar arasında ikiye bölünmekte ve Yahudi olmayanların Yahudi olanlara karşı temel bir karşıtlık ve saldırganlığı söz konusu olmaktadır (Dowty, 1999). Yahudi tarihi anlatımının modern İsrailli kimlik üzerindeki etkisine dair tartışmalar meydana gelmekle birlikte Yahudilerin tarih içerisinde yaşamış oldukları deneyimlere dair anlatılar İsrail ulusal kimliğinin şekillenmesi ve tanımlanmasında süregelen bir etkiye sahip olmuştur (Dowty, 1998).

1967 Altı Gün Savaşı ve 1973 Yom Kippur Savaşı arasındaki dönem, özellikle İsrail'in modern İsrail kimliğinin şekillenmesinde hayati öneme sahiptir. Altı Gün Savaşı, İsrail'de ulusal politikalar açısından kalıcı bir etkiye sahip olabilme ve güvenlik politikasını etkileme gücüne sahip gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Altı Gün Savaşı, savaş sonrasında İsrail tarafından büyük bir başarı olarak değerlendirilmesinin de bir sonucu olarak modern İsrail'in kimliğinin önemli bir

unsuru olarak ortaya çıkmıştır. 1967 yılında İsrail'in Arap devletlere karşı elde ettiği üstünlük Yahudilerin varoluşsal tehdit altında olduklarına dair derin inançlarını büyük oranda zayıflatmıştır (Tidy, 2012: 26).

Böylelikle tarihi açıdan, *savaşarak var olma* ve *şiddete maruz kalarak kurban olma* öğretilerinin modern İsrail tarihinde devletin kuruluşundan itibaren 1973 Yom Kippur savaşına kadar çeşitli vesilelerle ortaya çıktığı görülmüştür. Böylelikle İsrail kimliği gerektiğinde var oluş mücadelesi verebilecek, gerektiğinde düşmanlarına karşı yenilmez zaferler elde edebilecek askeri bir güce sahip olma, gerektiğinde ise kurban olduğunu öne sürerek farklı alanlarda üstünlük kurma gayreti içinde olacaktır. Bu durum İsrail'de askerlik hizmetinin İsrail halkının kişisel ve kolektif kimliklerinin bir ayağı olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar Altı Gün savaşı savaş İsrail'in artık yenilemez olduğu inancını kazandırmış olsa da kısa bir süre sonra 1973 yılında Suriye ve Mısır'ın İsrail'e saldırdığı Yom Kippur savaşıyla birlikte, İsrail'de kimlik tartışmalarındaki eski yerleşik Yahudi anlatıların tekrardan canlanmasına sebep olmuştur (Elizur, 2002: 22-28). 1973'te İsrail'in özellikle savaşın ilk günlerinde askeri anlamda yenilgiye yaklaşması, İsrail'in Araplara karşı yenilmezlik kavramının gücünü zayıflatmıştır.

Bu kimlik tartışmaları, aynı zamanda İsrail dış politikasının belirlenme süreçlerine de yansımaktadır. İsrail kimliği, iktidara gelen hükümet içerisinde gelişen konuya göre politika üretme konusunda baskın olan aktör tarafından yoğun bir şekilde belirlenmektedir. Fakat bu süreçte İsrail'deki toplumsal mozaiği oluşturan farklı grupların İsrail ulusal kimliğinin nasıl tanımlanacağı konusunda farklı fikirlere sahip olması (Jones ve Murphy, 2002: 31) İsrailli politikacıların dış politikayı formülasyon sürecinde çatışan görüşler arasındaki dengeyi gözetmek durumunda kalması sonucunu doğurmaktadır. Ulusal kimliğe dair sürekli olarak devam anlaşmazlık durumu toplumsal yapının kendine özgü özellikleri ile birleşerek dış politika kararlarının toplumun her kesimi tarafından desteklenmesine mani olmaktadır (Barnett, 2002: 59). Burada ayrıca toplumun herhangi bir kesiminin karar alma süreçlerine nasıl bir etkide bulunduğunun nicel olarak ölçülmesi zordur. Bununla beraber toplumun herhangi bir kesimi ile ortaya konulan politikalar arasında

doğrudan nedensel ilişkiler kurmak ortaya konulan tespitin subjektiv yönünü kuvvetlendirmektedir.

2.2. Soğuk Savaş Döneminde İkili İlişkilere Yakın Bakış

2.2.1. "İsrail: Bölgenin Bir Gerçeği"[5]

ABD ve Sovyetler Birliği tarafından Türkiye ve İsrail'in içerisinde bulunduğu bölgeye dönük politikalar bölgesel sistem üzerinde bir takım baskı ve yönlendirmeler oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum şüphesiz Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişim sürecinde de etkili olmuştur. 1948 yılında bölgede bağımsızlığını ilan eden İsrail'in, Sovyetler Birliği tarafından desteklenmesi Türkiye'nin İsrail'i tanıması konusunda tereddüt etmesine sebebiyet vermiştir. Bu tereddüdün arkasında yatan sebep, Sovyetler Birliği'nin taşıyıcısı/temsilcisi olduğu ideolojik arka planın Türkiye tarafından tehdit olarak değerlendirilmesi olmuştur. İsrail'de yaşayan Yahudilerin Sosyalizm'den esinlenerek Kibbutz denilen sosyal alanlar oluşturmak suretiyle komünal yapıda yaşamı tercih etmeleri kuruluşunun hemen akabinde İsrail'i tanımak konusunda Türkiye'nin ihtiyatlı davranmasına sebebiyet vermiştir. 1949 yılında dönemin CHP'li Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın bölgeye bir seyahati sonrası "İsrail devletinin bölgenin gerçeği haline geldiğini ve otuzdan fazla ülkenin İsrail devletini zaten tanıdığını" (Walter, 1958: 13) söylemesi üzerine Türkiye İsrail'i resmen devlet olarak tanımıştır. Türkiye böylelikle İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinin devam eden sürecinde ilişkilerin geliştirilmesinin öneminin beyan edildiği konuşmalarda sıklıkla vurgulanan bir durum olmuştur. Türkiye ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler her iki ülkenin 1950 yılında karşılıklı olarak büyükelçiliklerini Ankara ve Tel-Aviv'de açmalarıyla başlamıştır (Schindler, 2008: 78). Türkiye'nin İsrail'i devlet olarak tanıması ve diplomatik ilişkilerin başlaması akabinde ilişkilerde ilk somut adımlar atılmış, iki ülke arasında 4 Temmuz 1950'de *Ticaret ve Ödeme Sözleşmesi* ve 5 Şubat 1951'de *Hava Taşımacılığı Anlaşması* imzalanmıştır (Ökçün ve Ökçün, 1974). Her iki ülkeye ait havayolu şirketleri bu tarihten itibaren düzenli olarak seferlere başlamışlardır.

[5]Bu tanımlama dönemin Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak tarafından İsrail'in kuruluşu sonrası Türkiye'nin İsrail'i tanıması sürecinde ifade edilmiştir.

Bu yıllarda Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri geliştirmek konusuna ilgi duymasının bir diğer sebebi ise, 1950-1953 yıllarında gerçekleşen Kore Savaşı sırasında Arap ülkeleri tarafından ortaya konulan tutum olmuştur. Henüz NATO üyeliği elde edilmemiş Türkiye, Kore'deki Birleşmiş Milletler gücü içinde yer almayı NATO üyeliğini kazanabilmek için son derece önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Arap ülkelerinin Kore'ye askerî müdahale konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararını desteklememesine karşılık, İsrail ve Türkiye'nin ABD'nin yanında yer alarak Kore'ye gerçekleşecek bir askerî müdahaleyi desteklemesi, Türk yönetiminin İsrail'e karşı ilişkileri geliştirme konusundaki motivasyonuna olumlu yönde katkılar da bulunmuştur (Nachmani, 1987: 50-51).

2.2.2.Bağdat Paktı

50'li yıllarda Türkiye içerisinde bulunduğu diğer ittifak ilişkilerine sadık kalarak bölgesel güvenlik adına bir düzen kurma çabası içerisinde olmuştur. Arap ülkeleri ile ilgili bölgesel güvenlik adına bir düzen kurma çabaları içerisinde ilki Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya nüfuz etmesini önlemeye yönelik olarak kurulan Bağdat Paktı'dır. Bağdat Paktı, ABD'nin ilk kez 1953'te gündeme gelen Yeşil Kuşak projesi çerçevesinde bölgede Türkiye'nin öncülüğünde NATO'nun bir uzantısı olacak bir askeri-siyasi pakt oluşturmak isteğinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır (Lenore, 2002: 235). Arap yönetimlerinin SSCB'den gelen tehdidin farkında olmadığı konusunda hem fikir olan Türkiye ve ABD yönetimi Orta Doğu'nun Sovyetler Birliği tehdidine karşı yeni bir savunma sistemine ihtiyaç duyduğu konusunda hem fikir bir tutum ortaya koymuşlardır. Batı ile kurmuş olduğu ittifak ilişkileri nedeniyle Türkiye bu savunma sisteminin önemli ve başat bir aktörü olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra Pakistan'ın da bu sisteme dâhil edilmesi gerekli görülmüştür. Temelde bir Amerikan fikri olarak ortaya çıkan bu savunma sistemi fikri Türkiye'nin o dönem ki çıkarlarını batı dünyası ile beraber tanımlaması nedeniyle Türkiye tarafından da benimsenen bir fikir olmuştur (Armaoğlu, 1991-1993: 212). Paktın başarılı sonuçlar ortaya koyabilmesi açısından Arap ülkelerini de içine alması gerektiği fikri üzerine Türk yönetimi tarafından, Nasır yönetiminde bulunan Mısır, Irak, Lübnan, Ürdün ve Suriye'ye ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu

ülkeler içerisinde gerek Batı dünyası gerekse Türkiye ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Irak ön plana çıkmıştır (Bostancı, 2013: 171-174)

İsrail'in pakta karşı ortaya koymuş olduğu yaklaşıma geçmeden önce bu tavrı benimsenmesinde önemli rol oynayan Ürdün'ün pakta dâhil edilmek istenmesi sürecine değinmek gerekmektedir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 6 Kasım 1955 Kasım ayında Ürdün'e yapmış olduğu ziyaret sonrasında Ürdün'ün Türkiye ve Irak arasındaki Pakt hususundaki bu yakınlaşmaya dair olumlu mesajlar vermiştir. Fakat Mısır'ın pakta karşı olumsuz yaklaşımı nedeniyle pakta dâhil olma konusunda isteksiz bir profil ortaya koymuştur. Türkiye Bağdat Paktı'na katılması durumunda güvenlik konularında Ürdün'e destek vereceğini ve Filistin ile alakalı gelişmelerde Filistin yanlısı bir tutum sergileyeceğini beyan etse de sıcak bakmasına rağmen özellikle Mısır'dan gelen tepkiler nedeniyle Ürdün pakta dâhil olmamıştır. Arap ülkeleri tarafından konulan olumsuz tepkilere rağmen 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak pakt çerçevesinde karşılıklı işbirliği antlaşmasını imzalamışlardır. Irak'ın pakta dâhil olmasının nedeni ekonomik ve askeri alanlarda batıdan aldığı destek ile bölgedeki güç ve konumunu yükseltmesi olarak okunmakta idi (Duman, 2005: 317).

Bu süreçte Türkiye'nin Filistin meselesine yaklaşımının söylemsel açıdan daha sık vurgulandığı görülmüştür. Dönemin Başbakan'ı Adnan Menderes Irak'ın başkenti Bağdat'ta Filistin meselesinin çözümünde başta Türkiye'nin müttefiki olan Irak başta olmak üzere bölgedeki diğer Arap ülkelerinin memnun kalacağı bir nihayete ermesi için Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin çaba sarf edeceğini belirtmiştir. Menderes ayrıca Filistin meselesinin çözümünün dünya barışı için büyük bir hizmet olacağını belirtmiştir. Bağdat Paktı'na temel teşkil edecek belgelerden olan, 12 Ocak 1955 tarihli Türk-Irak Ortak bildirisi ile yapılan anlaşma metnine *anlaşmaya imza atan taraflara yöneltilecek herhangi bir saldırı karşısında birlikte hareket edileceğine dönük işbirliği yükümlülüğü* şartı konulmuştur. Bu şart, birine bir saldırı halinde diğerinin herhangi bir yardım taahhüdünde bulunduğu anlamına tam olarak gelmemekte olup işbirliğinin bir saldırı halini de öngörmesi konusunda sözlü bir mutabakatı içermiştir (Bostancı, 2013: 176). 26 Şubat 1955'te imzalanan

pakt her ne kadar Arap ülkeleri içerisinde sadece Irak ile imzalanabilmiş olsa da, Türkiye'nin Bağdat Paktı'nı oluşturma sürecinde Filistin meselesi ile alakalı ortaya koyduğu söylemler İsrail açısından kaygı verici olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 2008: 487). Bu kaygılara karşılık Türk yönetimi, Bağdat Paktı'nın Türkiye ve İsrail arasındaki ikili ilişkileri etkilemeyeceğine dair güvence verilmiştir (Serbest, 2016: 418). Bu güvenceye rağmen Bağdat Paktı'nın imzalanması sonrasında iki ülke arasındaki diplomatik temaslar gözle görülür şekilde azalmıştır. Ayrıca anlaşmaya çerçevesinde anlaşmaya ilerleyen süreçte Arap Birliği üyesi olan veya taraflarca tanınan devletlerin katılabileceğinin belirtilmesi, Arap devletlerine ilerleyen süreçte anlaşmaya katılma yolunu açarken, İsrail'in muhtemel bir anlaşmaya dâhil olma ihtimali engellenmiştir.[6] Zira her ne kadar ismi belirtilmemiş olsa da, bölgede bu dönemde bu tarife uyan devlet İsrail idi. Bu durum İsrail yönetiminin anlaşmaya dair kaygılarını artıran başka bir sebep olarak ortaya çıkmıştır.

Bağdat Paktı'nın imzalanması sonrası İsrail tarafından ortaya konulan endişelerinde etkisiyle Türkiye'nin Arap ülkeleri ve İsrail ile ilişkisi açısından ifade ettiği anlam ve ortaya koyduğu sonuçlar, Türkiye'de iç politikada bazı eleştiriler gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının asimetrik olarak Arap ülkelerine bağımlı olarak devam etmesinin Türkiye'nin çıkarları ile örtüşmediği ifade edilmiş, Arap ülkeleri arasındaki birlikteliğin suni bir birliktelik olduğu, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini bir tarafa bırakarak Arap ülkelerine asimetrik şekilde yaklaşmasının yanlış olduğu savunulmuştur.

2.2.3. Türkiye-İsrail Arasındaki İlk Kriz: Süveyş Krizi

1952 yılında Mısırda iş başına gelen Cemal Abdül Nasır döneminde yaşanan Süveyş Krizi bölgede sonuçları ve ortaya çıkış biçimi açısından önemli bir kriz olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliğine yakınlaşan Mısır yönetimi, Çekoslovakya ile silah anlaşması yapmış ve Doğu bloku olarak adlandırılan ve

[6] Bağdat Paktı'na ilerleyen süreçte İngiltere (4 Nisan 1955), Pakistan (23 Eylül 1955) ve İran (3 Kasım 1955) da katılacaktır.

öncülüğünü Sovyetler Birliği'nin yaptığı bloka yanında olmayı tercih etmiştir. Bu durumun sonucu olarak ABD ve Avrupa ülkelerinden uzaklaşmıştır.

26 Temmuz 1956'da Mısır Süveyş Kanal Şirketi'ni ulusallaştırdığını ilan etmiştir. Bu tarihe kadar İngiliz ve Fransız şirketleri tarafından işletilen Süveyş Kanal Şirketi'nin evveliyatına bakmak gerekmektedir. Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştirme niyeti 1798'de Napolyon'un Mısır seferinde ciddi biçimde ele alınmıştır. Napolyon'un Mısır'a getirdiği mühendisler duruma ilişkin çalışmalar yapmışlardır (Crabites, 1940: 22). Mısır Hidivi olarak Sait Paşa'nın göreve gelmesiyle birlikte yakın arkadaşı Fransız mühendis Ferdinand de Lesseps 1854'te Süveyş Kanalı konusunu tekrar dile getirmiştir. Bunun üzerine 30 Kasım 1854'te kendisine bir imtiyaz verilerek *La Compagnie Universelle de Canal Maritime de Suez* adlı şirket ortaya çıkmış ve 5 Ocak 1856 tarihinde imtiyazın 99 yıl olarak belirlenmesi ve sürenin sonunda kanal tesislerinin Mısır Devleti'ne bırakılması öngörülmekteydi. 1858'de inşaatına başlanmış olan kanal 1869'da tamamlanarak açılmıştır. Kanal uluslararası bir nitelikte ve bütün devletlerin gemilerine açık olarak işletilmekteydi. Büyük Britanya 1875'de Mısır hükümetinden, Süveyş Kanalı Şirketi hisselerini satın alarak şirkete ortak olmuştur. Büyük Britanya 1882'de Osmanlı Devleti'nden Mısır'ı aldığında Süveyş Kanal'ı üzerindeki etkisi daha da artmıştır (Serbest, 2017: 697). Büyük Britanya'nın Mısır'ı ele geçirmesinin ardından Süveyş Kanalı ile ilgili ilgili diğer ülkeler durumdan tedirgin olmuş ve bu tedirginliği gidermek maksadıyla 29 Ekim 1888'de İstanbul'da uluslararası bir anlaşma imzalanmıştır (Ginat, 2017: 43). Yaklaşık 80 yıl boyunca Süveyş Kanal'ı Büyük Britanya ve Fransa sermayeli şirketler tarafından işletilmiştir. Mısır'ın 1922 yılında Büyük Britanya'dan bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Kanal'ın millileştirilme meselesi gündeme gelmiş ancak siyasi konjonktür uygun olmaması dolayısıyla bu durum 50'li yıllara kadar aynı şekilde devam etmiştir.

1952 yılında darbe sonrası Mısır'da göreve gelen Cemal Abdül Nasır, Mısır devriminin altı ilkesinden[7] ilkini oluşturan *emperyalizmin sona erdirilmesi ilkesi* bağlamında Mısır'ın kalkınmasını hedefleyerek Nil ırmağı üzerine Asvan Barajı'nı inşa etmek istemiş ve bunun için ABD'den kredi talebinde bulunmuştur. Talebi yerine getirilmeyen Nasır'ın Sovyetler Birliği'ne yakın politikalar takip etmesinde bu durum önemli rol oynamıştır. 26 Temmuz 1956 tarihinde Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etmiştir. Bu millileştirme Büyük Britanya yönetimi tarafından bir meydan okuma olarak algılanınca ilan sonrası Büyük Britanya hükümeti askeri bir operasyon yapılması konusunda hazırlıklara başlamıştır. Büyük Britanya kanal bölgesini ele geçirmek ve Kahire Yönetimi'ni kanalın uluslararası statüsünü eski haline getirmeye zorlamak istemekteydi (Duman, 2005: 322).

Konuyla ilgili olarak, Büyük Britanya askeri seçeneği baştan itibaren düşünmüştür. Fransa da bu düşünce ile hareket etmeye karar vermişlerdir. 22-24 Ekim 1956 tarihlerinde Paris'in bir banliyösü olan Sevres'de Büyük Britanya, Fransa ve İsrail yetkilileri bir araya gelmiş ve tarihe Sevres Protokolü olarak geçen bir anlaşmaya varmışlardır (Troen, 1996: 122). Büyük Britanya, Fransa ve İsrail yetkililerinin Sevres Protokolündeki planına göre İsrail, Mısır'a saldıracak ve akabinde doğacak istikrarsız ortamı bahane ederek Büyük Britanya ve Fransa kanal bölgesine müdahale edecekti. Bu plan 26 Ekim 1956'da uygulanmaya konulmuş ve İsrail Mısır'a saldırarak işgal harekâtını başlatmıştır. İngiltere ve Fransa ise Mısır'a bir nota vererek her iki tarafın kanaldan 10 mil geri çekilmesini talep etmiştir. ABD'nin bu konudaki tavrı ise, Büyük Britanya'nın aksine savaşa karşı olmuştur. Konuyla alakalı olarak BM başta olmak üzere diplomatik yollar denenmiş, ancak Mısır bu girişimlere karşı durmuş ve kanalı millileştirme kararından geri adım atmamıştır.

BM çatısı altında İsrail'in Mısır topraklarını işgaline ilişkin diplomatik yollardan girişimler yapılırken, Büyük Britanya ve Fransa, kanal bölgesine müdahale etmek üzere önceden hazırladıkları plan gereğince 30 Ekim 1956'da Mısır ve İsrail'e

[7] Nasır tarafından ortaya konulan ilkeler; Emperyalizm ve Feodalizm'e karşıtlık, tekel ve sermayenin ülkedeki politik egemenliğinin kırılması, Sosyal adaletin temini ve devletin gerek askeri gerekse yönetimsel anlamda kuvvetlendirilmesi çerçevesinde şekillenmiştir (Binder, 1964: 210).

bir ültimatom vererek ateşkes ilan edilmesini ve her iki tarafında birliklerini Süveyş Kanalı bölgesinden geri çekmesini ve bu alanda Büyük Britanya ve Fransa güçlerinin kontrolüne imkân tanımalarını öngörmekteydi. Bu ültimatom Mısır tarafından dikkate alınmamış ve 31 Ekim'de ültimatom veren iki ülke Süveyş Kanalı bölgesini işgale başlamıştır. Ancak ABD ve Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş dönemindeki çok az rastlanan bir şekilde tavır alarak saldırıya karşı net bir tavır göstermiştir. Bu tavrında etkisiyle önce Büyük Britanya akabinde ise Fransa, Süveyş kanalından geri çekilmişlerdir.

Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun krize yönelik 17 Kasım 1956'da yapmış olduğu açıklama, Türkiye'nin bölgeye bakışıyla alakalı önemli bir fikir ortaya koymaktadır. Türkiye Batıya dönük politikasına vurgu yapan Zorlu, Orta Doğu'nun güvenliğinin, Bağdat Paktı ve NATO gibi güvenlik oluşumlarının varlığıyla birebir ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Orta Doğu devletlerinin Bağdat Paktı'na girmiş olma durumunda meydana gelen krizin yaşanmayacağını ifade eden Zorlu, aynı zamanda İngiliz ve Fransız müdahalesinin yaşanan çatışma durumunu durdurması açısından önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Sander, 1991: 147). Türkiye krizin ilk safhasında Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararına karşı olumsuz bir tepki vererek Büyük Britanya ile birlikte kararı kınamıştır. Türkiye benzer bir durumu Boğazlar konusunda yaşamış, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının uluslararası statüsüne karşı mücadele vererek Montreux'de ulusal egemenlik hakkını sağlamış bir ülke olmasına rağmen Süveyş krizi konusunda "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği"ne dâhil olarak Batı'nın yanında yer almıştır. Bu durum hem Arap devletlerin hem de Bağlantısızlar Hareketi'ne mensup devletlerin, Türkiye'nin Batıcı bir kimliğe sahip olduğuna dair algısını pekiştirmiştir (Kut, 1991: 13).

Türkiye, meydana gelen tepkileri hafifletmek ve Arap devletleri ve İsrail arasında uygulamak istediği denge politikasının bir gereği olarak, İsrail büyükelçisi Şevket İstinyeli'yi geri çekmiştir. Bu geri çekilme sonrası ilişkiler ikinci kâtip seviyesine indirilmiş ve büyükelçinin yalnızca İsrail ve Filistin yönetimi arasındaki ilişkiler düzenli bir şekilde çözüme doğru evrildiğini zaman tekrar görevine iade edileceği açıklaması yapılmıştır. Türk hükümeti tarafından verilen kararın İsrail

yönetimi tarafından değerlendirilme sürecine bakılacak olunursa, İsrail yönetimi karar sonrası ortaya çıkan durumu görünende daha fazla pozitif yönde değerlendirme çabası içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Zira dönemin İsrail Dışişleri Bakanı'na Türk hükümetinin verdiği bu karar sorulduğunda kararın İsrail'e yönelik bir karar olmadığı, Türkiye'nin İsrail'e karşı dost yanlısı bir ülke olduğu ve bu yaklaşımı nedeniyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini bozmak istemeyeceği yönünde bir açıklamada bulunmuştur. İsrail yönetiminden bu şekilde bir açıklama gelmesinde, Süveyş krizi neticesinde Mısır ve Suriye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması durumunun Ankara açısından bir güvenlik kaygısı oluşturduğunun İsrail yönetimine yansıması rol oynamaktaydı. Zira bu süreçte Türkiye ve İsrail arasında istihbarat değişimi sürdürülmüş ve ilişkiler devam ettirilmiştir. İsrail yönetimi tarafından Türk makamları ile yapılan görüşmelerde, gerek Bağdat Paktı dolayısıyla yapılan toplantılarda İsrail'e karşı alınacak kararların Türkiye tarafından engellenmesi gerekse gelişmesi muhtemel durumlar suretiyle Türkiye ve İsrail arasında ikili işbirliğinin artırılmasını iletilmiştir. Bu görüşmeler içerisinde 1958 yılında İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir ile Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Marmara Denizi'nde bir gemide gerçekleştirdiği gizli görüşme her iki ülkenin bölgede birbirine ihtiyaç duymasına rağmen aleni bir şekilde görüşmekten imtina ettiğine işaret etmektedir. Türk yönetimi bir taraftan içeriden gelen baskılar nedeniyle İsrail ile olan ilişkilerini ihtiyatlı bir şekilde devam ettirme ihtiyacı hissederken diğer taraftan sistemin getirdiği baskılar nedeniyle bu ilişkileri sürdürmek durumunda kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan Filistin meselesi ile alakalı pozisyonunu dış baskılara kurban etmek istemeyen Türk yönetiminin, meselenin çözümünde bir ilerleme kaydedilmemesi nedeniyle, Tel Aviv'deki Türk temsilciliğinin uzunca bir süre ikinci kâtiplik seviyesinde devam ettirdiği ve büyükelçilik seviyesine yükseltmediği görülmüştür. Süveyş Krizi tekrardan, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin sadece iki ülke arasında gerçekleşmediği bölgesel gelişmelerinde Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri etkilediğini göstermiştir.

2.2.4.Çevresel Pakt

Mısır'da Abdülnasır'ın iktidara gelmesiyle izlemeye başladığı Arap milletlerini bir araya toplama amaçlı politikalar ve SSCB ile yakın ekonomik ve askerî ilişkiler

içine girmesi İsrail'i endişelendirmekteydi. Öte yandan, Suriye'nin de benzer şekilde Sovyet askerî yardımından yararlanmaya başlaması ve Türkiye'nin açısından tehdit arz ettiği yönünde değerlendirilmiş ve bu duruma karşı önlemler geliştirmek istenmiştir. 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmesi, Mısır tarafından bölgede uygulanan politikaların etkisiyle Lübnan ve Ürdün'de mevcut yönetimleri devirmeye yönelik ayaklanmalar, Temmuz 1958'de Irak'ta General Abdülkerim Kasım önderliğinde gerçekleşen darbe sonrasında Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması gibi gelişmeler Türkiye'nin güvenlik endişelerini artıran gelişmeler olmuştur.

Bölgede yaşanan gelişmelerin benzer şekilde İsrail'in güvenlik durumunu zayıflatma potansiyeline sahip olduğu düşüncesine sahip olan İsrail yönetimi, bölgedeki güvenlik durumunu artıracak bir işbirliği için girişimlerde bulunmuştur. Çevresel paktın amacı İsrail politikacıları tarafından uzun süredir ortaya konulan Orta Doğu'nun sadece Arap ve İslam'dan müteşekkil bir bölge olmadığına dair fikirlerinin kapasitelerinin ortaya çıkarmak olmuştur. Bu argümanın en kritik noktası mevcut durumda Türk, İran ve Yahudilerin bölgedeki Arap nüfustan daha fazla olmasıydı (Eban, 1965: 634-635). Bölgesel tepkilerin işbirliği anlaşmasına zarar vermemesi amacıyla ihtiyatla yürütülen görüşmeler sonucunda, Etiyopya, Sudan, İran ve İsrail arasında güvenlik alanında işbirliği antlaşması imzalanmıştır. *Çevresel Pakt* olarak adlandırılan bu oluşuma Türkiye'nin de dâhil olmasını istemekteydi zira Müslüman Arapların düşmanlığının dengelenmesinde Müslüman Türklerin dostluğu önemli değerlendirilmekteydi (Brecher, 1972: 278).

Çevresel Pakt Türk yönetimi tarafından olumlu karşılanmıştır. İsrail Başbakanı David Ben Gurion, Dışişleri Bakanı Golda Meir ve Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, 29 Ağustos 1958'de Türkiye'de bir anlaşma imzalanması için mutabakat sağlamışlardır. Çevresel Pakt, Sovyet genişlemesine karşı hareket etmeyi amaçlaması açısından Bağdat paktına benzemekle beraber gerek İsrail tarafından ortaya konulması gerekse bölgede Arap ülkeleri arasında gelişen karşılıklı algılama durumlarının bir sonucu olarak bu algılama biçimlerinin sonuçlarına karşı da birlikte hareket edilmesini öngörmekteydi (Abadi, 1995: 109-110). Anlaşmanın ortaya çıkma

sebepleri içerisinde Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın birlikte önlenmesi ve bastırılması önem arz etmekteydi (Peres, 1970: 153).

İsrail Başbakanı David Ben Gurion 24 Haziran 1958 tarihinde Amerikan Başkanı Eisenhower'a yazmış olduğu mektupta, İsrail'in Türkiye, İran, Sudan ve Etiyopya ile olan ilişkilerini değerlendirmiş ve Nasır tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı verilen desteğe karşı kuvvetli bir set oluşturma gayreti içerisinde olduklarını kaydetmiştir. Mektubunda İsrail'in Türkiye ile iletişiminin gizli kanallar vasıtasıyla gerçekleştiğini kaleme alan Ben Gurion, Sovyetler Birliği'nin bölgede yayılmacılığına karşı alınması gereken tedbirlerin hepsinin resmi ve kamuya açık olmak durumunda olmadığını ifade etmiştir. İsrail yönetimi bu çabaları ile blok içerisinde bulunduğu konumu sağlamlaştırmanın gayreti içerisinde olmuştur. Bu süreçte gelişen Türkiye ve İsrail arasında ilişkilerin Türkiye tarafından gizli bir şekilde yürütülmesinin istenmesi nedeniyle, İsrail Başbakanı David Ben Gurion bu gizliliği kastederek, Türkiye'nin İsrail'e davranış şekline dair eleştirisini dile getirmiştir. Bu eleştiri Türkiye-İsrail ilişkileri tarihinde *metres sendromu* olarak bilinmektedir (Nachmani, 1987: 75).

Bu durum aynı zamanda Türk yönetiminin Bağdat Paktı'nın imzalanması sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde o dönemki konjonktürün değiştiği konusundaki değerlendirmelerine de işaret etmektedir. Türkiye'nin her alanda Batı ile işbirliğini istemesi ve İsrail'in de Orta Doğu'da batılı güçler tarafından tamamen desteklenen tek müttefik olması ilişkilerin bu dönemde hızlı ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Bu pakt ile her iki ülke de diplomatik, askeri, istihbarat, ekonomik ve bilim alanlarında işbirliği yapma sözü vermişlerdir (Bar Zohar, 2006: 261). Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) öncüsü olan Milli Amale Hizmeti (MAH) ile İsrail istihbarat örgütü MOSSAD arasındaki işbirliği başlamış ve gelişmiştir. MOSSAD özellikle istihbarata karşı koyma ve haber alma alanlarında kullanılan aygıtlar konusunda MAH'a teknik yardımda bulunmuştur (Hallahmi, 1987: 16).

Çevresel Pakt'ın Türkiye-İsrail işbirliğine kazandırdığı hız, 60'lı yıllarda azalmaya başlamıştır. 1960'dan itibaren Kıbrıs adasında yaşanan huzursuzlukların (Vatansever, 2010; Tosun, 2001) Türkiye yönetimi arasında tolere edilecek

boyutunun kalmadığı fikrinin yoğunlaşması sonrasında sorun ile bağlantılı olarak ABD ile yaşanan görüş ayrılıkları, Türkiye'nin bölgede Arap ülkelerine daha yakın bir dış politika izleme yolunu tercih etmiştir. Türkiye bu dönemde, uluslararası örgütlerde Arap devletlerinin ulusal meselelerini destekler yönde pozisyon almıştır.

2.2.5. Altı Gün Savaşı (1967)

60'ların başından itibaren Kıbrıs meselesi dolayısıyla Türkiye ve Arap devletleri arasındaki yakınlaşma, 1967 Savaşı'nın yaşanma sürecinde de devam etmiştir. Türk hükümeti savaş sırasında bölgede gerginliğin arttığı günlerde Arap komşuları ile iyi ilişkileri önemseyen açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye yönetiminin, Arap ülkelerinin çıkarlarını koruduğuna inandıklarını, Türkiye sınırları içinde var olan NATO üslerini Arap ülkelerine karşı girişilecek herhangi bir müdahalede kullanılmasına izin vermeyeceğini ve bununla birlikte Türkiye'nin Suriye sınırında askeri yığınak yapmayacağını bildirmesi, almış olduğu pozisyonu ortaya koyan somut söylemler olmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte Türk hükümeti bir açıklama yaparak Türkiye'deki hiçbir hava üssünün Arap ülkelerine karşı müdahalede kullanılmasına izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Savaşın en önemli günü olarak değerlendirilen 7 Haziran 1967 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakan'ı Süleyman Demirel Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır'a gönderdiği mektup ile Türkiye'nin Arap ülkelerine olan desteğini ifade etmiştir. Bu bağlamda hiçbir ülkenin kuvvet kullanarak topraklarını genişletmesi taraftarı olunmadığını ve İsrail'in Arap devletlerinden işgal yoluyla elde ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini açıklanmıştır (Sinkaya, 2011: 85). Arap devletlerinin yanında pozisyon alan Sovyetler Birliğinin, BM Genel Kuruluna Orta Doğu bölgesindeki gelişmeler ile olanlarla ilgili genel kurulun toplanması için bir öneri sunmuş ve Türkiye bu öneriyi desteklemiştir.

1967'de vuku bulan Altı Gün Savaşı'nın sona ermesinden sonra İsrail rakibi olan Arap devletleri içerisinden Mısır'dan Doğu Şeria ve Süveyş kanalını da içine alacak şekilde Sina yarım adası ve Gazze Şeridi'ni, Ürdün'den Batı Şeria'yı ve Suriye'den Golan Tepeleri'ni bölgedeki topraksal mevcudiyetini artırmıştır. Arap devletleri bu durum karşısında psikolojik, politik ve askeri anlamda yenilmişlik

hissetmişlerdir. Savaş sonrası dönemin Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil; İsrail Devletinin bölgedeki barışı güvence altına almak için işgal altındaki topraklardan derhal çekilmesi gerektiğini söylemiştir. Altı Gün Savaşı'ndan akabinde Müslümanlar açısında kutsal kabul edilen Miraç hadisesinin yaşandığı Kubbetü's Sahra semalarına İsrail bayrağı çekme girişimi Kudüs'teki Türk Başkonsolos tarafından engellenmiştir. 19 Haziran 1967 tarihinde başlayan BM Genel Kurulu'nda 22 Haziran 1967 tarihinde Türkiye adına söz alan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil İsrail'in saldırısını kesin bir dille eleştirmiştir. Ayrıca İsrail'i BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nde kendisiyle ilgili aldığı tüm kararlara uyması gerektiği BM ilkelerine bağlılığının ancak alınan kararlara uymakla mümkün olacağını hatırlatmıştır. Savaş sürecinde İsrail tarafından ele geçirilen Kudüs konusuna da değinen Çağlayangil, Türk halkının Kudüs'e beslediği büyük sevginin üzerinde durmuştur (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1967: 56-57). Uluslararası kamuoyundan gelen eleştirilere rağmen, 28 Haziran 1967 tarihinde İsrail parlamentosu Knesset'te çıkan kanun ile İsrail hükümetine 6 gün savaşında işgal ettiği yerlerde egemenlik kurmak ve yönetmek yetkisinin verilmesi yine Türkiye tarafından şiddetle karşı çıkılan bir gelişme olmuştur. Türkiye, BM Genel Kurulu tarafından Temmuz 1967 ayında İsrail'i Kudüs'ün uluslararası statüsünü değiştirmesi hususunda hazırlanan karar tasarısını Genel Kurula sunan ülkeler arasında olmuştur. BM'de gerçekleştirilen oturumlarda Kudüs'ün Orta Doğu'da Türkiye'yi ilgilendiren en önemli konulardan biri olduğunu ifade eden Türk yönetimi, bu tarihten itibaren tüm uluslararası platformlarda ve BM nezdindeki temsilcileri aracılığıyla BM genel kurullarında gerçekleştirilen toplantılarda Kudüs'e ilişkin düşüncesini aktarmış ve işgalci bir tavrı olduğunu ifade ettiği İsrail yönetimini eleştirmiştir. 6. Gün Savaşı'ndaki izlediği tutum dolayısıyla Türkiye'de hükümette bulunan Adalet Partisi ve lideri Süleyman Demirel muhalefet çevreleri tarafından da genel olarak kabul görmüştür.

Burada dikkat çeken husus, Türkiye'nin 1967 savaşının ortaya koyduğu sonuçların bölge açısından ifade ettiği büyük anlama rağmen, Orta Doğu bölgesindeki bir kısım devletlerin savunduğu gibi İsrail devletinin ortadan kalkması gibi bir söylemde bulunmamasıdır. Türkiye, Arap yanlısı politikalarını İsrail'in

meşruiyetini sorgulama boyutuna çıkarmamış meselenin devlet boyutuna indirilmeden davranışsal hatalarına yönelmiş ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan ve özellikle Kudüs'ün uluslararası konumunu tehlikeye sokacak davranışlarını eleştirmiştir. Üyesi olduğu İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve gözlemci olarak katıldığı Arap Birliği gibi kurum ve kuruluşlarının toplantılarında Türkiye, İsrail politikalarını eleştirmiş ve BM Güvenlik Konseyi tarafından savaş sonrasında alınan 242 sayılı karara[8] uyumlu bir şekilde hareket etmiştir. Kararı destekleyen ve savaş sürecinde İsrail tarafından ortaya konulan politikalar konusunda eleştirel bakış açısını açıkça ortaya koyan Türkiye'nin bu tutumu, Mısır ve Suriye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, ABD ve İngiltere başta olmak üzere pek çok Batılı ülkeye petrol sevkiyatını durduran Arap ülkeleri Türkiye'yi bu uygulamanın dışında bırakmışlardır (Kürkçüoğlu, 1972: 158). Tüm bu gelişmeler 1960 sonrası Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler sonrası zayıflayan Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni zorluklar ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. 1967 yılında gerçekleşen 6 Gün savaşı sonrasında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) İsrail'in işgal ettiği topraklarda İsrail'e karşı başlatılan direnişte ön plana çıkmıştır. FKÖ'nün bu yükselişi Türkiye'de sol eğilimli gençlerin Filistin davasına destek olmak ve gerilla eğitimi alıp Türkiye'deki sol hareketler içinde gerilla eğitimini tatbik etmek maksadıyla Suriye ve Lübnan'daki FKÖ'ye ait kamplara gitmesi şeklinde yansımıştır. Bu kamplardan önemli bir tanesi olan Bekaa kampında eğitim almaya sol eğilimli gençlerin eğilim göstermesi ve Türkiye'deki faaliyetlerinde bu kampta gördükleri eylemleri tatbik etmeleri Türkiye'nin FKÖ'ye mesafeli olmasını gerektirmiştir.

[8] BM Güvenlik Konseyi 1967 sonrası ortaya çıkan konjonktürle ilgili olarak 22 Kasım 1967'de Orta Doğu'da barışçıl bir ortam için gereken ilkeleri sıralayan 242 sayılı kararı oy birliği ile kabul etmiştir. Karar, adil ve uzun soluklu bir barışın tesisinin **i.** İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal edilen bölgelerden çekilmesi ve **ii.** bölgedeki devletlerin barış içinde, her türlü tehditten ve şiddet hareketinden uzak, güvenli ve kabul edilen sınırlar içinde yaşama hakkına saygı duyması ile mümkün olacağını taahhüt etmiştir.

2.2.6. Mescid-i Aksa'da Gerçekleşen Yangın ve İslam Konferansı Örgütü'nün Kuruluşu

1967 savaşı sonrası İsrail tarafından ele geçirilen topraklarla alakalı ve gelişmeler 1969'da bir Yahudi grup tarafından Mescid-i Aksa içerisinde gerçekleştirilen kundaklama sonrası, Fas Kralı Hasan ile Suud Kralı Faysal'ın ortak çağrısıyla 25 devlet ve hükümet başkanı Suudi Arabistan'ın başkenti Rabat'ta görüşmüşlerdir. Suudi Arabistan tarafından ortaya konulan bu girişim görünürde Filistin bölgesinde yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine yapılandırılmış olsa da, bu girişimin ortaya konulmasında 60'larda Mısır liderliğinde Sovyet yanlısı ve milliyetçi politikalar ortaya koyan ülkeler ile Suudi Arabistan liderliğindeki geleneksel monarşiler arasında yaşanan karşıtlık durumlarının da etkili olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla İKÖ'nün kuruluşu Mısır'ın bölgedeki etkinliğini artırması ve ortaya koyduğu politikalara karşı bir tepki olarak ta ortaya çıkmıştır (Ataman ve Gökşen, 2014: 9). Bahsi geçen görüşmelerde İslam dünyasında yaşanan gelişmeleri düzenlemek ve şekillendirmek amacıyla bir örgüt kurulması konusunda çalışmalar yürütülmüştür. Türkiye'yi temsilen konferansa katılan dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil bir taraftan Türkiye'nin Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde Filistin sorunu ile alakalı alınan kararları desteklediğini ifade etmiş diğer taraftan Filistin sorununun bir insan hakları sorunu olduğunu vurgulamıştır. Bu açıklama ile Türkiye ABD'nin Filistin meselesinde söylemsel olarak savunduğu tezine paralel bir bakış açısı ortaya koymuş ve denge politikasına devam etmiştir. İslam dünyasında yaşanan gelişmeleri düzenlemek ve şekillendirmek amacıyla bir araya gelinen toplantılar sonrası İKÖ kurulmuştur. İKÖ'nün kurulma safhası Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının kimliksel anlamda içerisinde bulunduğu duruma dair bazı ipuçları içermektedir. Örgütün kuruluş safhasında Rabat'ta gerçekleştirilecek toplantı öncesinde yönetimdeki bazı çevreler toplantıya katılımın devletin laik kimliğine aykırı olacağı görüşünü dile getirilmişlerdir. Bu değerlendirmeler üzerine dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Rabat'ta yapılan toplantının dini bir toplantı olmadığı aksine siyasal bir toplantı olduğu için bunun laiklik ilkesine ve Türkiye tarafından ortaya konulan dış politika çizgisine ters düşmeyeceği aksine yararlı olacağı nedeniyle Türkiye'nin de katılacağını ifade etmiştir (Soysal, 1993: 734-735).

Toplantı bağlamında yaşanan tartışmalar, halkın büyük bir çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen devlet tarafından benimsenen kimlik anlayışının dış politika karar alma süreçlerine yansıdığına işaret etmekte ve karar alıcı aktörlerin tavır alma konusunda zorlandığı görülmektedir. Türk yönetimi her ne kadar kuruluşundan itibaren örgüt içinde yer alsa da, uzun süre siyasi ve ideolojik çekincelerden dolayı uzaktan takip etme politikası yürütmüştür.

2.2.7. Yom Kippur Savaşı (1973)

1967 yılında BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 242 sayılı karar gereği İsrail'in 6 Gün savaşında elde ettiği topraklarda işgalci pozisyonunda olduğu ve bu topraklardan geri çekilmek durumunda olduğu belirtilse de İsrail yönetimi tarafından bu durumu dikkate alınmamıştır. Zira İsrail'e göre, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararıyla ilgili yorumu Arap devletleri ve Birleşmiş Milletler'den farklılaşmaktaydı (Süer, 2012: 226). Bu konuda kararla alakalı kendi yorumunu yerine getirmek konusunda istekli olan İsrail, bu amaçla işgal altındaki toprakları genişletmeye devam etmiştir. Bu topraklar içerisinde özel bir anlama sahip olan Golan Tepeleri'ni ise kendisi açısından *müzakere edilemez* olarak ilan etmesi (Goldberg, 1993: 133) Arap devletleri tarafından kışkırtıcı bir tavır olarak yorumlanmıştır. Sudan'ın Başkenti Hartum'da 1967 Ağustos ayında bir araya gelen Arap liderleri bir karar alarak İsrail'in 6 gün savaşında işgal ettiği yerlerden geri çekilmeksizin İsrail ile hiçbir müzakereye açık olmadıklarını deklare etmişlerdir. İsrail ise, 1967 Altı Gün savaşındaki ezici zaferin ardından sahip olduğu konumdan memnun görünmekte ve Arap devletlerini askeri, politik ve psikolojik olarak baskı altına alarak de facto olarak ortaya çıkan bu durumu devam ettirmek istemekteydi. Bu nedenle, İsrail resmi bir çözümden ve kendisini bağlayacak tüm oluşum ve anlaşmalardan uzak durma gayreti içerisinde olmuştur.

Bölgede Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki bu gerilim, ABD ve Sovyetler Birliği'nin de bu çatışmada yerlerini almasını beraberinde getirmiştir. ABD İsrail'i, Sovyetler Birliği ise Arap devletlerini özellikle de Mısır'ı, hem politik hem de askeri anlamda desteklemiştir. Zira hem ABD hem de Sovyetler Birliği destekledikleri İsrail ve Mısır'ın üstünlüğünü kaybetmesini bölgedeki çıkarları ile ilişkilendirmişler

böyle bir durumun bölgedeki çıkarlarına olumsuz etkide bulunacağı inancıyla hareket etmişlerdir. Bu nedenle ABD İsrail'in, Sovyetler Birliği ise Mısır'ın desteklemekte ve bu iki süper gücün bölgede destekledikleri İsrail ve Mısır'ın birbirlerine karşı pozisyon kaybetmelerini istememektelerdi. Çünkü her iki süper güç, bölgede destek verdikleri ülkenin pozisyon kaybetmesinin aynı zamanda kendilerinin pozisyon kaybetmesi anlamına gelmekte olduğunu bilmekteydiler.

1970 yılında Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır'ın bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından Mısır'da devlet başkanlığı görevine Enver Sedat gelmiştir. Mevcut konjonktür içerisinde Sedat'ın öncelikli hedefi 1967 yılında gerçekleştirilen 6 gün savaşında İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarının tümünü geri almaktı. Bu amaca ulaşmak için uluslararası diplomasi yollarını denemek isteyen Sedat, diplomatik yollar tükendiğinde savaşın kaçınılmaz olacağını bilmekte ve bu anlamda hazırlıklar yapmakta idi. Diplomatik olarak öncelikle Orta Doğu'daki güç dengesinin Mısır'ın lehine değiştirmesi ve İsrail'e siyasi, diplomatik ve ekonomik baskılar oluşturacak bir konjonktüre evrilmesi için gayret etmiştir. Bu amaçla bir taraftan ABD yönetiminin İsrail üzerindeki nüfuzunu kullanması için ikna çalışmaları yürüten Nasır, diğer taraftan Arap petrol üreticilerini petrol ambargosu uygulamaları için ikna etmeye çalışmıştır. Nasır'ın bu çabalarını dikkate alan başta Suudi Arabistan olmak üzere petrol üreticisi ülkeler petrol üretimini azaltarak fiyatları yükseltme yoluna gitmiştir. Böylelikle İsrail'e karşı uluslararası baskı oluşturulması ve işgal ettiği topraklardan çekilmeye mecbur bırakılması amaçlanmıştır.

Daha önce gerçekleştirilen Arap-İsrail savaşlarındaki askeri yenilgiler göz önüne alındığında, Enver Sedat Mısır için bir zafer umut etmekte ve 6 Gün Savaşı sonrasında ortaya çıkan durumu sınırlı bir savaşla düzeltmek istemekteydi. Diğer Arap devletlerini de İsrail'e karşı birleştirmeyi başaran Mısır, 6 Ekim 1973 tarihinde İsrail işgali altında bulunan Süveyş kanalına Suriye ise Golan tepelerine saldırmıştır. 6 Ekim günü Yahudiler için kutsal olarak kabul edilen "Yom Kippur" yani "Kefaret Günü" olarak adlandırılan güne denk geldiği için savaş literatüre bu isim ile geçmiştir. İsrail savaşın başında ciddi bir geri çekilme yaşasa da ABD tarafından gelen yardım ile bir hava koridoru oluşturulmuş ve desteklenmiştir. Bu destek

ilerleyen süreçte petrol üreticisi Arap ülkelerinin ABD'ye karşı petrol ambargosu uygulamasına sebep olmuştur. Savaşın ilk günlerinde zorluklar yaşamasına rağmen İsrail, Mısır ve Suriye birliklerine karşı denge kurması savaşın belirgin bir şekilde herhangi bir taraf lehine sonuçlanmamasına sebebiyet vermiştir. Türkiye 1973'te gerçekleşen Yom Kippur (Jung ve Piccoli, 2001b: 140) savaşında İncirlik üssünün ABD tarafından İsrail için lojistik destek amacıyla kullanılmasına izin vermemiş ve 1967 yılında gerçekleşen Altı gün savaşı sırasındaki Arap yanlısı tutumunu devam ettirmiştir.

Türkiye'nin bu dönemde Arap yanlısı bir profil çizmesinin iki sebebi olmuştur. Bunlardan birincisi ekonomiktir. Türkiye bu dönemde ekonomik olarak sıkıntılarına bir de petrol üreten Arap devletlerinin petrol ambargosuna maruz kalarak ekonomisinin daha da kritik hale gelmesini engellemek istemiştir. İkincisi ise siyasidir. Türkiye siyasi anlamda Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Arap devletlerinin BM'de desteğini almak istemiştir. Bu iki husus sebebiyle Türkiye Yom Kippur savaşı sırasında ve akabinde İsrail'e karşı Arap yanlısı tavrını devam ettirmiştir.

2.2.8. Kıbrıs Barış Harekâtı (1974)

Kıbrıs adası, 1571 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş ve 1878 yılına kadar 361 yıl kesintisiz olarak Osmanlı himayesinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında zor duruma düştüğü ve tarihte 93 Harbi olarak nitelenen 1877-1878 yılları arasında gerçekleştirilen *Osmanlı-Rus Harbi* sırasında İngilizlerin kontrolüne girmiştir. İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı Devletine destek vermek maksadıyla ve Rus tehdidinin ortadan kalkması akabinde Osmanlı Devleti'ne geri bırakılmak suretiyle aldığı Kıbrıs adasını Osmanlı Devleti'ne geri bırakmaktan imtina etmiş ve nihayetinde I. Dünya Savaşı neticesinde Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıklamıştır. Ada,1960 yılına kadar İngiliz hâkimiyetinde kalmış ilerleyen yıllarda adada yaşayan Türk ve Rum toplumunun baskısı neticesinde ada da bağımsız bir cumhuriyet kurulmasını kabul eden İngiltere adadan çekilmiştir. Zürih ve Londra'da gerçekleştirilen garanti ve ittifak anlaşmaları neticesinde Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ederek kurulmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken, toprak bütünlüğünü bir başka devlete iltihak etmemeyi Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye

karşı taahhüt etmiştir. Bu bakımdan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, Kıbrıs konusunda garantör ülke statüsü almışlardır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nde beklenen barış ortamı sağlanamamış, hakların eşitliğine dayanan iki toplumlu devlet işlerlik kazanamamıştır. Kıbrıs Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı olan Makarios'un, 22 Aralık 1963 tarihinde *Garanti Anlaşması*nı iptal ettiklerini ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren Kıbrıslı Türklerin saldırıya uğraması ve hayatını kaybetmesi üzerine garantör ülkelerden biri olan Türkiye, 1964 yılında BM Güvenlik Konseyine başvuruda bulunmuş ve bu gelişme üzerine Birleşmiş Milletler tarafından Kıbrıs'a barış gücü gönderme kararı alınmıştır. Barış gücünün sükûneti sağlamak konusunda tam anlamıyla başarılı olamaması üzerine, Türk yönetimi 07 Haziran 1964 tarihinde adaya müdahale kararı almıştır. Ancak müdahaleden iki gün önce 05 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye hitaben yazılan mektup sonrası Türk yönetimi Kıbrıs'a gerçekleştirilmesi planlanan müdahaleyi ertelemiştir. Mektupta, Türkiye'nin ABD'den aldığı silahları Kıbrıs'a yapmayı planladığı müdahale sırasında kullanmasına ABD tarafından engellenmiş ve olası bir Sovyetler Birliği saldırısında NATO'nun Türkiye'nin yanında olma durumunun gerçekleşmeme ihtimali hatırlatılmıştır. Türk yönetimi tarafından gerek diplomatik nezaket kurallarını açısından kaleme alınış şekli gerekse içeriği oldukça rahatsız edici bulunan bir metin olarak değerlendirilen bu mektup, Türk dış politikasının aidiyet kurduğu ittifak ile ilişkisini anlamlandırmasına yardımcı olan bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Johnson mektubu sonrasında, 1965 yılından itibaren 1967 yılına kadar Türkiye ve Yunanistan Kıbrıs sorununa yönelik müzakereler yapmaya başlamışlardır. 1967 yılında bazı Rum yerleşimcilerin Türk köylerine saldırmaları ve bazı işgal girişimlerinde bulunması sonucunda, Türkiye saldırının durdurulmasını ve işgal edilen yerleşim yerlerinin boşaltılmasını istemiştir. Türk yönetiminin TBMM'de alınan bir kararla Yunanistan ile olası bir savaş durumuna karşı hazırlıklar yapması üzerine ABD yönetimi devreye girerek Türkiye'nin bazı isteklerinin yerine getirilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Kıbrıs'ta Türklerin yoğunlukta oldukları

bölgelerde *Geçici Türk Yönetimi* kurulmuştur. Kıbrıs adasının Yunanistan'a iltihakı anlamına gelen Enosis'i gerçekleştirmek isteyen Rum Milli Muhafız Ordusu'ndan bir grup cuntacı askerin 15 Temmuz 1974 tarihinde yönetime karşı gerçekleştirdiği askeri darbe sonrası, Türkiye garantör ülke statüsünü de kullanarak 20 Temmuz 1974 tarihinde bir harekât başlatmıştır (Güler, 2004: 109-110).

Kıbrıs meselesi, Soğuk Savaş döneminde yaşanan gelişmeler içerisinde Türkiye ve Batı dünyası arasında özellikle de ABD ile görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Bilhassa Johnson mektubu sonrası yaşanan süreç, Türk yönetiminin batıyla olan ittifakına dair bazı tespitlerde bulunmasına imkân tanımıştır. Karar alıcılar bu mektupla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Batı bloğu ve kurumlarında yer alma ve güvenliğini bu blok ile sağlama düşüncesinin tek taraflı bir durum olduğunu daha belirgin bir şekilde algılamışlardır. Bu algının belirginleşmesi Türkiye'nin 1974 yılında, ABD ve Avrupa Devletleri'nin uyarılarına rağmen Kıbrıs adasına askeri müdahalede bulunmasında önemli bir rol oynamıştır. Müdahale sonrası ABD ve Avrupalı Devletler tarafından Türkiye'ye karşı uygulanan ambargo, Türk yönetiminin bu tarihten itibaren dış politikasını çeşitlendirme ve denge politikasını belirgin hale getirmen yollarını aramasında önemli bir ittirici güç olmuştur. Bu dönemde Arap ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye'nin Batılı ülkelerle yaşadığı bu görüş ayrılığı, Türkiye İsrail ilişkilerinin ilerleyişine de etkide bulunmuştur. Kıbrıs için Arap devletlerinin uluslararası kurumlarda desteğini almayı amaçlayan Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde öncesine nazaran daha belirgin bir şekilde Arap yanlısı bir politika izlemesi ve Türkiye ile İsrail'i birbirine yaklaştıran sebeplerden birisi olan Batı'ya dönük siyasetin Türkiye tarafından çeşitlendirilmeye çalışılması, ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiştir.

2.2.9. BM'de Yaşanan Siyonizm Tartışmalarının İkili İlişkilere Yansımaları

Türk yönetimi 70'lerde Arap yanlısı bir politika izlemesine rağmen, İsrail'le olan ilişkilerini herhangi bir kopma yaşanmadan dengeli bir seviyede tutmanın yollarını aramıştır. 70'li yıllarda iki ülke arasında yaşanan en kritik gelişme, 1975

yılında yapılan BM bünyesinde yapılan Siyonizm tartışmaları ile alakalı olmuştur. BM Genel Kurulu'nda Siyonizm'i bir ırkçılık şekli ilan eden 3379 sayılı Karar oylamasına olumlu yönde oy kullanan Türkiye, aynı zamanda Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'ne Ankara'da temsilcilik açmasına izin vermiştir. Bu dönemde İsrail'in de Ankara'da aynı derecede bir temsilciliği bulunması, Türk yönetiminin Arap ve İsrail ihtilafında denge politikası yürütmesinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır (Bölükbaşı, 1999: 23-24). Bahsi geçen Siyonizm kararının daha sonra 1991 yılında yine BM Genel Kurulu'na getirilerek kaldırılması oylamasında ise Türkiye çekimser yönde oy kullanmıştır (Makovsky, 1996: 15). Türkiye'nin bir taraftan İsrail'in devletleşme sürecinin önemli kavramlarından biri olan Siyonizm'i bir ırkçılık çeşidi olarak görürken diğer taraftan BM kararının kaldırılma sürecinde çekimser yönde oy kullanması birbiriyle tezat içeren bir görüntü ortaya koymaktadır. Bu durumun anlaşılması gerek sistemsel gerekse sistem-altı sebepler üzerinden bir değerlendirme yapılmasını gerekli kılmaktadır.

2.2.10. Kudüs Yasası

Filistin Arap milliyetçiliği ile Siyonizm arasındaki topraksal taleplerin merkezinde Kudüs şehri yatmaktadır. Üç semavi din olan Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık açısından kutsal kabul edilen Kudüs şehri, Filistin ve İsrail yönetiminin temel çatışma konularından biri olarak ortaya çıkmaktadır. İslam inancına göre Hz. Muhammed (sav)'in Miraç olayını yaşadığı yer olan Kubbetü's Sahra'nın burada bulunması ve Mescid-i Aksa'nın Müslümanların ilk kıblesi olması nedeniyle Kudüs şehri Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir. Ayrıca Kuran-ı Kerim'de Mescid-i Aksa'nın etrafının kutsal kılındığı bildirilmektedir. Musevi inancına göre ise Kudüs benzer şekilde kıble olarak yönelinen ve dua edilen bir yer olma özelliğine sahiptir. Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta "Yeruşalayim" olarak isimlendirilen şehir, İsrail'in kuruluş fikri olan Siyonist hareket için hem milli hem de dini bir sembol niteliğinde olmuştur. Aynı zamanda Siyon (Zion) adıyla da anılan şehir, Yahudiler açısından sürgünde oldukları yıllar içinde bir gün mutlaka geri dönülüp yerleşecekleri şehir olarak görülmüştür.

Üç semavi din açısından da mukaddes kabul edilen Kudüs İsrail yönetimi tarafından, kurulduğu ilk yıllardan itibaren başkent olarak kabul edilmektedir. 19 Ocak 1950 tarihinde İsrail'in kurucu Başbakanı David Ben Gurion Kudüs'ü başkent olarak ilan ederken tarihsel dayanaklara işaret etmiş İsrâiloğulları'nın tarihinde peygamberlikle hükümdarlık ilk defa kendisinde bir araya geldiği Hz. Davud'un Kudüs'ü başkent yaptığını belirtmiştir (Uzer, 2017: 137). İsrailli politikacılar Kudüs şehrinin Yahudiler açısından 3 bin yıllık bir başkent olduğu bunun aksine Kudüs'ün tarihte hiçbir zaman Müslümanlar ve dolayısıyla Araplar'ın başkenti olmadığını belirtmektedirler. Burada, Filistin Yönetiminde özellikle Kudüs ile ilgili önemli görevlerde bulunmuş Faysal Hüseyni'nin yaklaşımı Filistin tarafının görüşünü yansıtması bakımından önemlidir. Faysal Hüseyni, Kudüs'ün mukaddes bir şehir olarak gerek Filistin gerekse İsraillilerin yaşayabileceği ve her iki tarafın da başkenti olabileceğinin mümkün olduğunu vurgulamıştır (Uzer, 2017: 138).

1950 yılında Ürdün, Doğu Kudüs'ü ilhak etmiş ve böylelikle İsrail'in elinde bulundurduğu Batı Kudüs ve Ürdün'ün ilhak ettiği Doğu Kudüs olmak üzere şehir ikiye bölünmüştür (Human Rights Watch, 2010). 1967 Altı Gün Savaşı'nda, Arap devletlerini mağlup eden İsrail'in Doğu Kudüs ile Batı Şeria'yı ele geçirmesi sonrası İsrail parlamentosu Knesset'te bir yasa çıkartarak ele geçirdiği alanlarda hükümete İsrail hukuku, yargı ve yönetimini uygulama hakkı tanımıştır (Hirsch vd., 1995: 48). 1980 yılına gelindiğinde Knesset, *Temel Kanun: İsrail'in Başkenti Kudüs* adlı ve genelde *Kudüs Yasası* olarak bilinen Kudüs'ün İsrail'in ebedi ve bölünmez (birleşik) başkenti olduğu konusundaki yasayı kabul etmiştir. Yasa her ne kadar yeni bir kabul olarak kayda geçse de, bu durum bir nevi malumun ilanı olmuştur. Batı Kudüs için bağımsızlığını ilan ettiği 1948 yılında, Doğu Kudüs için 1967 yılında yapılan 6 Gün savaşı sonrası pozisyonunu belirleyen İsrail, Kudüs'ü bir bütün olarak kendi başkenti olarak görmüş ve bu yönde uygulamalar yapmıştır (Uzer, 2017: 139). Bu açıdan bakıldığında, İsrail'in Kudüs şehrine ilişkin kabul ettiği bu karar aslında mevcut durumun İsrail açısından hukuki olarak yasalaştığı bir gelişme olmuştur.

İsrail Parlamentosu Knesset'te 30 Temmuz 1980 tarihinde alınan bu kararın akabinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 478 sayılı kararı ile İsrail

parlamentosu tarafından kabul edilen bu yasayı kınamıştır. Yasaya Türkiye tarafından verilen tepki öncelikli olarak, Tel Aviv'deki tüm üst düzey diplomatlarını geri çekilmesi ve diplomatik ilişkilerin ikinci kâtip seviyesine düşürülmesi olmuştur. Bu gelişmenin akabinde Türkiye'de gerçekleşen 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrası, darbe yönetimi ülkeye petrol akışını devam ettirmek amacıyla petrol zengini Arap ülkeleriyle ilişkileri sıkı tutmak istemişlerdir. Bu amaca katkısı olması açısından, İsrail'le diplomatik ilişkilerin alt düzeyde tutulmasına devam edilmiş İsrail'le yakınlaşmaktan imtina edilmiştir.

2.3. Soğuk Savaş'ın Son Yıllarından Türkiye-İsrail İlişkileri

60'lı yıllardan itibaren Filistin Sorunu'nun etkisini üzerinde daha fazla hissetmeye başlayan Lübnan da artan iç çatışmalar ve istikrarsızlık, bir taraftan küresel güçlerin diğer taraftan da İsrail gibi bazı bölgesel aktörlerin Lübnan üzerinde siyasi ve askeri etkinlik kurmasına yol açmıştır. 1975-1989 yılları arasında süren iç savaş ve Suriye ile İsrail'in askeri işgalleri Lübnan'ı istikrarsızlaştırdığı gibi terör örgütlerinin de barınma yeri haline getirdi. Özellikle PKK ve Asala gibi terör örgütlerinin bu ülkedeki faaliyetleri Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır. Bu güvenlik tehditleri, Lübnan içinde terör eylemlerine de dönüşmüştür. 70'lerin ortalarından itibaren Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) ve Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCGA) isimli terör örgütleri, yurtdışındaki Türk temsilciliklerine saldırılar düzenlemeye başlamış, bu saldırılarda Türk diplomatlar hayatlarını kaybetmişlerdir.

İsrail'in 1982 yılında Lübnan topraklarına saldırması sonrasında Türkiye'ye çağrıda bulunarak, Türkiye açısından güvenlik tehdidi oluşturan bu kamplara karşı birlikte hareket edilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu çağrıya olumlu cevap veren Türk yönetimi bu vesile ile ilişkilerin tekrardan canlanmasına olumlu baktığı sinyalini vermiştir (Özcan, 2008: 113). Bu yakınlaşma zemininin sağlanması sonrasında İsrail ASALA kampları hakkında edindiği bilgileri Türkiye ile paylaşarak Türkiye'nin İsrail'i güvenilir bir ortak olduğunu görmesi konusunda çaba sarf etmiştir. Buna karşılık Türkiye, İsrail'de maslahatgüzar olarak görev alacak bir diplomatını göndermek suretiyle (Bölükbaşı, 1999: 30-31) İsrail ile ikili ilişkilerini

geliştirmek konusuna önem atfettiğini göstermiştir. İki ülkenin bu dönemde birbirlerine yaklaşma gayreti içerisinde oldukları görülmüştür. Bu dönemde ayrıca İran ve Suriye tarafından rejim ihracı ve PKK bağlamında ortaya konulan politikaların Türkiye açısından birer tehdit olarak değerlendirilmesi Türkiye-Israil ilişkilerine olumlu yönde ivme kazandıran faktörler olmuştur. Bu bağlamda 1986 Eylül ayında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler tekrardan büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. Türkiye'nin ikili ilişkilerde İsrail'e olan tutumunu yumuşatması Birleşmiş Milletler'de İsrail'e karşı izlediği tutumu da yansımıştır. 1989'da, İsrail'in Birleşmiş Milletler'de temsil edilmesinin yasaklanması konusundaki karar tasarısına ret oyu vermesi bunun en önemli göstergesi olmuştur (Yavuz, 1991: 55). 1987'de Filistinlilerin bölgedeki İsrail politikalarına bir tepki olarak başlattığı I. İntifada hareketi, Türk-İsrail ilişkilerinde yakalanan ivmeyi zayıflatan bir faktör olmakla beraber, ikili ilişkilerde ciddi bir soğumaya sebebiyet vermemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Amerikan-İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (*The American Israel Public Affairs Committee-AIPAC*) ve Yahudi Ulusal Güvenlik İlişkileri Enstitüsü (Jewish Institute for National Security Affaire)'nün 1989 yılında ABD Kongresi'nde sözde Ermeni soykırımı ile ilgili yasa teklifinin oylamasında Türkiye lehine lobi çalışmaları yapması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Yasa teklifinin Türkiye lehine reddedilmesinde rol oynayan Yahudi lobisi tarafından yapılan çalışmalar Türkiye-İsrail ilişkilerine olumlu katkılar sunmuştur (Murinson, 2010: 73-76).

Ara Sonuç

İnşacı teoriye göre, devletlerin dış politika eylemlerinin kaynaklandığı temel husus genel olarak kabul edildiği üzere çıkarlarıdır. Fakat bu çıkarların önceden verili olmadığı ve kimlik faktöründen derin bir şekilde etkilendiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla devletlerin çıkar tanımlamaları üzerinden şekillenen dış politika eylemlerinin ortaya konulmasında kimlik unsurunun bir araştırma birimi olarak irdelenmesi elzemdir.

Her devletin kimliği içsel süreçler neticesinde ortaya çıkan kimlik oluşum süreçleri tarafından şekillenmektedir. Bu süreç ise, devletlerin modern dönemde

ortaya çıkan uluslaşma süreçlerinin etkisiyle uluslaşma süreci dolayısıyla kuruluş öncesi ve sonrası yaşanan gelişmelerle yakından ilgilidir. Kimlik inşa süreci sonrasında ortaya çıkan kimlik yapısı, içsel ve dışsal unsurlar üzerinden şekillenmeye devam etmektedir. Buradan hareketle, devlet tarafından ortaya konulan dış politika eylemleri sürekli olarak bu şekillenme sürecinden geçen kimliğin etkisiyle vücut bulmaktadır.

Buradan hareketle, Türkiye – İsrail ilişkilerinin Soğuk Savaş dönemindeki seyrinde bir taraftan kimlik ve çıkar arasındaki etkileşimlerin diğer taraftan bu etkileşime etkide bulunan dışsal faktörlerin göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. İsrail'in tarih sahnesine çıktığı yıl olan 1948 yılı Soğuk Savaşın başladığı ilk yıllara tekabül etmektedir. Bu dönemde, uluslararası sistemin iki önemli aktörü olan ABD ve SSCB, sahip olduğu ve elde ettikleri kapasiteleri konsolide etmek ve ittifak ilişkileri geliştirdikleri alan ve aktörleri genişletmek amacıyla birbirleriyle rekabet içerisinde olmuşlardır. Soğuk Savaş döneminde baskın olan bu iki aktör kendileri dışında büyük güç ve bölgesel güç konumundaki devletlerin stratejik planlamalar yapmaları konusunda bazı zorluklar ortaya koymuşlardır. Bu bakımdan büyük güç ve bölgesel güçler, egemen güçlerin parametrelerine uyumlu dış politika çıkar tanımlamaları kurgulamak durumunda kalmışlardır. Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında Sovyetler Birliği tarafından dünyanın farklı bölgelerinde ortaya konulan aktif dış politika karşısında, ABD Truman Doktrini'ni ortaya koymuştur. Bu doktrin ile Avrupa kıtası ve Orta Doğu üzerinde daha fazla etkili olmayı planlamıştır. 1947 yılından itibaren dış politikadaki temel anlayışını Sovyetler Birliği ve Komünizm'e karşı mücadele etmek üzerine kuran ABD yönetimleri, bu anlamda savaş sonrası ekonomik olarak zor durumda bulunan Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin düzeltilmesi adına Marshall Planı'nı devreye sokmuşlardır. Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü ABD ve SSCB'nin birbirlerine karşı üstün gelme mücadelesinin ciddi olarak hissedildiği bölgelerden biride Orta Doğu bölgesi olmuştur. ABD'nin Orta Doğu ile ilgili ilan ettiği bütün doktrinler, SSCB'nin bölgede etkinliğini arttırdığı dönemlere denk gelmiştir. Petrol ve doğalgaz yatakları bakımından zengin olan Orta Doğu bölgesinden batı ülkelerine bu zenginliği aktarmanın daha kolay olması bakımından İran ve Suudi Arabistan, Amerikan'ın bölgesel politikaları açısından

önemli destekler sunmuşlardır. İran ve Suudi Arabistan ile beraber Türkiye ve İsrail ile geliştirilen ilişkiler ABD tarafından önemli addedilmiştir. Bu ülkeler içerisinde bölgede ABD ile çıkar yakınlığı sağlayanı ise 1948 yılında kurulan İsrail devleti olmuştur. Soğuk Savaş döneminde İsrail güvenliğinin sağlanması ABD'nin bölgedeki en öncelikli dış politika konularının başında gelmiştir.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu andan itibaren iç politikada kendi kimliğini inşa etmek ve bu kimliğe meşruiyet kazandırmak ve aynı zamanda ekonomik, kültürel ve yapısal olarak istikrarın sağlanması çabası içine girmiştir. Dış politikada ise, temel olarak toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, tam bağımsızlığın temin edilmesi ve bu bağlamda *Yurtta Sulh, Cihanda Sulh* ilkesinin uygulanması amaçlanmıştır. Bölgesinde bu minvalde politikalar üreten Türkiye, Sovyet Hükümeti 19 Mart 1945 tarihinde, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan ve uzun süredir geçerliliğini koruyan *Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın* feshedileceğini açıklamasıyla Sovyetler Birliği'ni bir tehdit olarak algılamış ve hızla ABD'nin başını çektiği Batı bloğuna yakınlaşmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Batı bloğu ile ittifakını kuvvetlendirilmesi yönünde en önemli olay NATO üyeliği olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla Batı Bloğuna dâhil oluşu Türk yönetiminin ilerleyen süreçte bloktan teşekkül eden bir başka kurumsal yapı olan Avrupa Birliği'ne dâhil olma süreciyle ilişkilendirilmesi beklentisini ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde 1963'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Türkiye arasında ortaklık yaratan Ankara Anlaşması imzalanmıştır.

İsrail'de ise Batı bloğuna yakınlaşma hususu, 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un kaleme aldığı ve Balfour Deklarasyonu olarak tarihe geçen deklarasyon yayınlanmasıyla hayata geçmiştir. Birleşmiş Milletler'de 1947'de oylanan Taksim Planı, Arap devletleri tarafından kabul edilmemesine rağmen Yahudi toplumu tarafından tek taraflı olarak kabul edilmiş ve bölgedeki İngiliz birliklerinin geri çekilmesinin hemen akabinde 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti bağımsızlığını ilan etmiştir. Holokaust sonrası Filistin bölgesine göç eden kesimler, bir taraftan İsrail Devleti'nin kurulmasında etkili olurken diğer taraftan Avrupa değerleri ve siyasi sistemi İsrail'in devletleşme sürecine önemli

etkide olmuştur. Bu arka plan ile oluşturulan İsrail devletinin kuruluş bildirgesinin batılı değerlere bağlı ve bu değerlerle mutabakat içerisinde olduğu görülmektedir.

Vestfalya Barışı temelinde devletlerin hâkimiyet alanları ilkesine kuruluşundan bugüne kadar ki süreçte sadık kalan Türkiye, İsrail'e da karşı aynı tutumunu ortaya koymuştur. 14 Mayıs 1948 tarihinde resmen kurulan İsrail'i, 28 Mart 1949'da tanıyan ilk Müslüman ülke olarak olmuştur. İsrail'in Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan konjonktür içerisinde nasıl bir pozisyon elde ettiğine dair kuşkular bu tanımayı biraz geciktirse de, Türk yönetimi kuruluşundan yaklaşık sekiz ay sonra İsrail'i tanımıştır.

Bu dönemde Türkiye İsrail ilişkilerinde uluslararası yapının üzerinde kurucu bir rol oynadığı kimlik kavramı önemli rol oynamıştır. Türkiye ve İsrail tarafından ortaya konulan kimliklere göre, batıya dönük bir politika ülkenin çıkarlarının elde edilmesi açısından önemli bir gereksinim olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin Müslüman Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine etkide bulunan bu gelişme, Soğuk Savaş dönemi şartlarının gittikçe belirginleştiği bu süreçte Türkiye'nin kimliğini batı bloğu ve bu blokla olan ilişkisi üzerinden garanti altına alma isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde çıkar tanımlamalarını, içinde bulunduğu ittifakın çıkarlarına oldukça yakınlaştıran Türkiye özgün bir dış politika ortaya koyamamıştır. Bu durum, karar alıcı mekanizmanın kimlik ve çıkar tanımlamalarının bir çıktısı olmuştur. Aynı zamanda devletlerin özgün politika ortaya koyma yönündeki hareket alanını, uluslararası yapı engellemiştir. Türkiye bu dönemde İsrail'e yakınlaşmak konusunda imtina etmekle beraber inişli çıkışlı da olsa ilişkilerin devamını önemseyen bir tutum sergilemiştir. İsrail tarafından ise, Türkiye ilişkilerin başladığı ilk günden beri bölgede işbirliği yapılacak ve ilişki geliştirilecek önemli bir ülke olmuştur.

Bağdat Paktı, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının asimetrik olarak Arap ülkelerine bağımlı hale getirmesi gerekçesiyle İsrail tarafından endişeyle karşılanırken, Türkiye iç politikasında da benzer eleştiriler yapılmıştır. 1956 yılında gerçekleşen Süveyş krizi sürecinde Türkiye; Arap devletleri ve İsrail arasında uygulamak istediği denge politikasının bir gereği olarak, İsrail ile diplomatik

ilişkilerinin seviyesini düşürmüştür. Kriz neticesinde Mısır ve Suriye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması Türkiye açısından bir güvenlik kaygısı oluşturmuştur. Bu dönemde görünüş olarak Türkiye-İsrail ilişkileri gerilemiş gibi olsa da 1958 yılında İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir ile Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Marmara Denizi'nde bir gemide birtakım görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler her iki ülkenin bölgede birbirine ihtiyaç duyduğuna işaret ederken, gizli yürütülmesi daha ziyade Türkiye'nin isteğiyle olmuştur. İsrail Başbakanı Ben Gurion bu gizliliğe atıfta bulunarak Türkiye'nin İsrail'e 'metres'i gibi davrandığı şeklinde eleştirilerde bulunmuştur.

1958 yılında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmesi, Mısır tarafından bölgede uygulanan politikaların etkisiyle Lübnan ve Ürdün'de mevcut yönetimleri devirmeye yönelik ayaklanmalar, Temmuz 1958'de Irak'ta General Abdülkerim Kasım önderliğinde gerçekleşen darbe sonrasında Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması gibi gelişmeler Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırmıştır. Bölgede yaşanan bu gelişmelerin aynı zamanda İsrail açısından da güvenlik tehdidi oluşturması, İsrail yönetiminin bölgede güvenlik durumunu artıracak işbirliklerini oluşturmak amacıyla girişimlerde bulunmasına yol açmıştır. Bölgesel tepkilerin işbirliği anlaşmasına zarar vermemesi amacıyla ihtiyatla yürütülen görüşmeler sonucunda, Etiyopya, Sudan, İran ve İsrail arasında güvenlik alanında işbirliği antlaşması imzalanmıştır. *Çevresel Pakt* olarak adlandırılan bu oluşuma Türkiye'de dâhil olmuştur.

60'lı yıllara gelindiğinde, Kıbrıs meselesi sebebiyle Türkiye ve Arap devletleri arasındaki yakınlaşma, 1967 yılında yaşanan 6 Gün Savaşı ve 1973 yılında yaşanan Yom Kippur savaşı sırasında da devam etmiştir. Türk hükümeti bölgede gerginliğin arttığı bu yıllarda Arap komşuları ile iyi ilişkileri önemseyen açıklamalarda bulunmuştur. Kıbrıs meselesi, Soğuk Savaş döneminde yaşanan gelişmeler içerisinde Türkiye ve Batı dünyası arasında özellikle de ABD ile görüş ayrılıklarının belirgin bir şekilde ortaya çıktığı bir gelişmedir. Bilhassa Johnson mektubu sonrası yaşanan süreç, Türk yönetiminin batıyla olan ittifakına dair bazı tespitlerde bulunmasına imkân tanımıştır. Karar alıcılar bu mektupla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin

kuruluşuyla birlikte batı bloğu ve kurumlarında yer alma ve güvenliğini bu blok ile sağlama düşüncesinin tek taraflı bir durum olduğunu daha belirgin bir şekilde algılamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Batı Bloğu ile ilişkilerine yeni bir düzleme taşımak istemesinin de bir sonucu olarak1974 yılında, ABD ve Avrupa Devletleri'nin uyarılarına rağmen Kıbrıs adasına askeri müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale sonrası ABD ve Avrupalı Devletler tarafından Türkiye'ye karşı uygulanan ambargo, Türk yönetiminin bu tarihten itibaren dış politikasını çeşitlendirme ve denge politikasını belirgin hale getirmenin yollarını aramasında önemli bir ittirici güç olmuştur. Bu dönemde Arap ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye'nin Batılı ülkelerle yaşadığı bu görüş ayrılığı, Türkiye İsrail ilişkilerinin ilerleyişine de etkide bulunmuştur. Kıbrıs için Arap devletlerinin uluslararası kurumlarda desteğini almayı amaçlayan Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde öncesine nazaran daha belirgin bir şekilde Arap yanlısı bir politika izlemesi ve Türkiye ile İsrail'i birbirine yaklaştıran sebeplerden birisi olan Batı'ya dönük siyasetin Türkiye tarafından çeşitlendirilmeye çalışılması, ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimine bu dönemde olumsuz etkide bulunan bir başka olay ise, İsrail Parlamentosu Knesset'te 30 Temmuz 1980 tarihinde alınan Kudüs'ün İsrail'in *ebedi ve bölünmez (birleşik)* bir şekilde başkent olarak kabul etmesi olmuştur. İsrail'in bu kararına Türkiye tarafından verilen tepki öncelikli olarak, Tel Aviv'deki tüm üst düzey diplomatlarını geri çekmesi ve diplomatik ilişkilerin ikinci kâtip seviyesine düşürmesi olmuştur.

İsrail'in 1982 yılında Lübnan topraklarına saldırması sürecinde Türkiye'ye çağrıda bulunarak, Türkiye açısından güvenlik tehdidi oluşturan Lübnan'daki kamplara karşı birlikte hareket edilmesi teklifinde bulunması ilişkilerin yeniden bir sürece girmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca İran ve Suriye tarafından rejim ihracı ve PKK bağlamında ortaya konulan politikaların Türkiye açısından birer tehdit olarak değerlendirilmesi Türkiye-Israil ilişkilerine olumlu yönde ivme kazandıran faktörler olmuştur. Bu bağlamda 1986 Eylül ayında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler tekrardan büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Amerikan-İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (The American Israel Public Affairs Committee-AIPAC) ve Yahudi Ulusal Güvenlik İlişkileri Enstitüsü' nün (Jewish

Institute for National Security Affaire) 1989 yılında ABD Kongresi'nde sözde Ermeni soykırımı ile ilgili yasa teklifinin oylamasında Türkiye lehine lobi çalışmaları yapması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Yasa teklifinin Türkiye lehine reddedilmesinde rol oynayan Yahudi lobisi tarafından yapılan çalışmalar Türkiye-İsrail ilişkilerine olumlu katkılar sunmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ (1990-2002)

3.1. Yapı ve Aktörler

90'lı yıllarda Türk yönetimi Orta Doğu'da artan güvenlik sorunları konusunda bölgede işbirliği yapabileceği ortaklar aramıştır. Bu noktada İsrail, Türk yönetimi tarafından ülkenin tehdit değerlendirmelerini paylaşan ve uluslararası sistem yapısı içerisinde etkili bir aktör olan ABD ile çok taraflı ilişkiler yürüten bir ülke olması açısından önemli bir aktör olarak değerlendirilmiştir (Inbar, 2009: 41). Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkiler büyük ölçüde ilerlemiş ve daha önce görülmemiş derecede bir yakınlık durumuna erişmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde, gerek uluslararası ve bölgesel gelişmeler gerekse Türkiye ve İsrail'in çevre bölgelerle ilişkileri yaşanan etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye ve İsrail tarafından yürütülen politikalar ve buna bağlı gelişmeler, iki ülkenin içinde bulunduğu bölgedeki politikaların meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır (Inbar, 2001: 48). Bahsi geçen unsurların incelenmesi ikili ilişkilerin daha iyi anlaşılması açısından önemli değerlendirilmekte olup ikili ilişkilere dair önemli bir arka plan bilgisi sunmaktadır.

3.1.1. Uluslararası Sistem Yapısı

Uluslararası ilişkiler literatürün de Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemin nihayete erdirdiği konusunda yaygın bir görüş beyanatı bulunmaktadır. Bu sürecin sona ermesi uluslararası ilişkiler açısından beklenmedik ve öngörülemeyen bir durum olarak ortaya çıkarken, sürecin sona erme şeklinin açıklanması konusunda mevcut uluslararası sistem teorilerinin yetersiz kalması söz konusu olmuştur. Çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan inşacı teorinin ortaya çıkması ise bu durumla birebir ilişkili olmuştur. Bu bağlamda inşacı teorinin en temel argümanı Soğuk Savaş'ın bitiş şeklinin bu teorileriler yardımı ile açıklanmasında yaşanan yetersizlik durumu olmuştur. İnşacı teoriye göre Soğuk

Savaş'ın sona ermesinde her ne kadar Avrupa'da yaşanan olaylar etkili olsa da, gerçek anlamda bir analizin yapılabilmesi Doğu Bloku ülkeleri içerisinde yaşanan değişiklikleri de analiz etmekten geçmekteydi. Bu dönüşümü gerçekliğin tekrardan yapılandırılması üzerinden açıklayan İnşacı teoriye göre, birkaç rahatlama aşamasından sonra yaşanan *Glasnost* ve *Perestroika* Sovyetler Birliği'nde bir fikri dönüşümü hayata geçirmiş ve bu durum Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile sonuçlanmıştır. İnşacı teori Sovyetler Birliği yıkılmasına rağmen dönemin en kapsamlı siyasi ve askeri ittifakı olan NATO'nun devam etmesini, birliğe katılan ülkeler arasındaki - mahiyetinin kuvvetli olup olmadığı tartışılmakla beraber - süreç içerisinde ortaya çıkan güven ve dostluk ilişkileri üzerinden açıklamaktadır. İnşacı teori, transatlantik ittifak gibi askeri ittifak ilişkilerini, güvenlik amacından başka idealist bir anlamı da olan bir değerler topluluğu olarak algılamaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra pek çok Siyaset Bilimci ve Sosyolog, Soğuk Savaş'ın barışçıl bir şekilde nasıl sona erebildiği, NATO'nun varlığını devam ettirmesi ve aynı zamanda büyümesi konularını araştırmışlardır.

Sovyet bloğunun çöküşünün uluslararası sistemi değiştirecek güçte olmasına karşın mevcut uluslararası normlar konusunda bir süreklilik durumunun ortaya çıkması bu 'yeni' düzenin hangi unsur ve aktörler üzerinde şekilleneceği meselesini ortaya çıkarmıştır. (Halliday, 1994: 217)[9] Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem tanımlamaları, sistemin barındığı güç merkezleri üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmış bu süreçte ABD'nin diğer güçlerle karşılaştırıldığında egemen bir güç olduğu ve dolayısıyla sistemin tek kutuplu bir yapı görünümü arz ettiği görüşü yaygın bir kabul görmüştür. Bu kabulün yaygınlaşmasında SSCB'nin çöküşü ortaya çıkan Rusya'nın iç politikasına odaklandığı ve dış politika aktifliğini muhafaza edemediği fikri de yer tutmaktadır. Bu yaklaşım Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası ABD'nin küresel hareket özgürlüğünü arttırdığı fikrine katkı da bulunmaktadır.

Bununla beraber, sistemin çok kutuplu olduğu ve dolayısıyla başka güç merkezlerinin de farklı alanlarda var olduğuna dair görüşler devam ettirmiştir. Ayrıca

[9] ABD Başkanı George W. Bush tarafından ortaya atılan 1990 yılında Körfez krizi sırasında, "yeni dünya düzeni", bipolar yapının sonu ve uluslararası sistemdeki yeni düzenin bir nevi ilanı olmuştur (Arı, 2010: 521).

uluslararası sistemdeki güç dengesinin ortadan kalkması ve devlet gücünü azaltan devlet dışı aktörlerin etkisinin görünür hale gelmesi Soğuk Savaş sonrası döneme ait özgün işaretler olarak kabul edilmektedir.

2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin yaşamış olduğu durumla ilişkili ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri olan imaj kaybı, beraberinde sistemin çok kutupluluk yönünün vurgulanma durumunu kuvvetlendiren bir gelişme olmuştur. Bu tartışmalar çalışma kapsamında ortaya konulan yaklaşımla ilişkilendirilecek olunursa, burada ifade edilmesi gereken şey, bu tartışmalar inşacı yaklaşımın kabul ettiği uluslararası sistemin anarşik olduğu ve Wendt'in savunduğu anarşi kültürleri (Hobbesyan, Lockiyan, Kantiyan) savına herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Dolayısıyla tek yahut çok kutuplu bir uluslararası yapı tanımlaması, sistem içerisindeki güç unsurlarını anlama yönelik bir anlamlandırma biçimidir.

Bu dönemde, uluslararası literatür açısından kimlik kavramının ön plana çıktığı görülmüştür. Burada gerek Sovyetler Birliği ile beraber hareket eden gerekse Batı bloku ile etkileşim ve intisabı üzerinden kimlikler ortaya koyan yapılar, kimlik tanımlarındaki etkileşim unsurları hususunda yeni bir sürece geçiş yapmak durumunda kalmışlardır. Burada, öteki kavramsallaştırmasında yaşanan gelişme/değişmenin, devletlerin inşa süreçlerindeki mevcut durumun muhafazasına yönelik yaklaşımları konusunda da sonuçları olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Soğuk Savaş Dönemi sonrası bu iki kavramsallaştırmanın çizmiş olduğu çerçevenin kalıplarından –görece- kurtulan devletler, dış politika inşa süreçlerinde yine görece bir rahatlık yaşarken diğer taraflar başka faktörlerin tesiri altına girmişlerdir. Soğuk Savaş'ın nihayete erdiği yıllardan itibaren bu iki metafor (İnşacı kuramında etkisiyle) kimlik dolayısıyla devlet kimliği inşa sürecine tesir etmeye başlamıştır. Devletler bu yeni dönemde belirli değer ve normlara dayanan kimlikler inşa etme ve bu kimlikle uyum arz eden politikalar üretme konusunda eskisine nazaran daha rahat bir çevre içerisinde kalmışlardır.

3.1.2. Bölgesel Yapı ve Aktörler

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi sonrası, gerek Türkiye ve İsrail'in içerisinde bulunduğu bölgede gerekse çevresinde bulunan bölgelerde yaşanan gelişmeler ikili ilişkiler üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde bölgede gerçekleşen olaylara daha yakın bir bakış, Türkiye ve İsrail ilişkilerine etkide bulunan bölgesel yapı ve aktörler ile alakalı önemli bir arka plan sunması açısından gerekli görülmektedir. Fakat bu dönemde bölgede gerçekleşen olayların kapsamının oldukça geniş olması bu gelişmeler içerisinde bir sınırlama yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle mevcut gelişmeler içerisinden Türkiye ve İsrail ilişkilerinin seyri açısından aktarılması önemli görülen gelişmelerin incelenmiştir. Tez çalışması Türkiye ve İsrail arasında bu dönemde ilişkilerin inişli çıkışlı olmasına sebebiyet veren temel aktörün Türkiye olduğu tezini savunmaktadır. İsrail'in ikili ilişkilerin resmi olarak başladığı ilk günden itibaren Türkiye ile ilişkileri geliştirme konusuna sıcak bakması nedeniyle ilerleyen kısımlardaki başlıkların oluşturulmasında Türk karar alıcıların yaşanan gelişmeleri yorumlama ve davranış şekilleri temel belirleyen olarak alınmıştır.

Bu dönemde gerek Türkiye gerekse İsrail açısından güvenlik ve dolayısıyla tehdit unsurlarının gözle görünür oranda çoğalması iki ülkeyi *ortak tehdit* çevresinde yakınlaşmalarına sebebiyet vermiştir. Her iki ülke açısından iç ve dış tehditlerin ortaya çıkmasının sonucu olarak her iki ülkede de ordu/askerin ön plana çıkması Türkiye İsrail ilişkilerine de yansımıştır.

Soğuk Savaş'ın sona etmesi ile Türkiye'nin Batı açısından stratejik öneminin azaldığı yönünde bazı fikirler ortaya konmuştur (Kirişçi, 1994: 393-395). Güvenlik politikaları konusundaki işbirliği bağlamında Türk karar alıcılar - ülkenin güvenlik politikasının Batı ile olan ilişkisini yeniden vurgulamak maksadıyla - 1991 Körfez Savaşı sırasında ABD ile yakın işbirliği yapmaya ve içerisinde bulundukları mevcut ittifak ilişkilerinde daha aktif bir rol almaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım biçimi ve bu konuda ortaya konulan gayretleri, Türk dış politikasının Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında yeni ortaya çıkan uluslararası bir araya gelme sürecine uyum denemeleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda Türk karar alıcıların uluslararası

kriz ve doğrudan yakınında bulunan çatışma durumlarına yönelik yeni bir dış politika reaksiyon ve davranış şekli ortaya koydukları görülmüştür. Türk yönetimi bir taraftan gerek işbirlikleri gerekse çatışma durumlarına yönelik olarak Türkiye için yeni bir güvenlik politikası rolü arayışı içerisinde olmaları söz konusu olurken, diğer taraftan bu rolün özellikle batılı müttefik ülkeler tarafından tanınması konusunda çabalar ortaya koymuşlardır. Türk karar alıcılar, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlığın düzenlenmesi ve istikrarlı bir bölgesel işbirliği çerçevesinin meydana gelmesi ve şekillenmesi konusunda çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar aynı zamanda uluslararası işbirliği yoluyla devletlerarası çatışmaların ve diğer potansiyel krizlerin ortaya çıkmasını veya önlenmesini amaçlayan *önleyici bir dış politika* olarak da tanımlanabilir. Karar alıcıların ülkenin batı ittifakından olası bir uzaklaşma durumu yaşaması konusundaki endişeleri bahsi geçen değişikliğin önemli motivasyonlarından bir tanesi olmuştur. Bilhassa Türkiye'nin Avrupa ittifakı içerisinde herhangi bir değer ve önem kaybına uğraması Türk yönetiminin algılamalarına göre ülkenin Avrupa entegrasyon sürecinden uzaklaşması anlamına gelmekte ve istenmemekteydi. Bu algılamalar neticesinde 90'lı yıllarda Türkiye'nin dış politika davranışlarında aktif bir safhaya geçtiği görülmüştür. Fakat diğer taraftan ittifakın Türkiye'nin dış politika hedefleri açısından ne derece faydalı olup olmadığının da tartışılması söz konusu olmuştur.

Bahsi geçen tartışmaların gerçekleştiği süreçte Türkiye'nin içerisinde ve çevresinde bulunduğu bölgelerde etnik ve ulusal çatışma potansiyeli yüksek yeni sorunların ortaya çıkması, yaşanan tartışmaların içeriğinin şekillenmesine ve belirginleşmesine katkılar sunan gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. Zira bölgesel istikrarın zayıflamasına yönelik ortaya çıkan sorunlar aynı zamanda dolaylı ya da doğrudan Türkiye üzerinde de etkili olmuştur. Bu sorunlara karşı aktif bir politika ortaya koyma yönünde gayret gösteren karar alıcılar, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında doğan güç boşluğunu ittifak içerisinde bulunduğu Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte doldurmak ve farklı bölgelerde -Orta Doğu'da dâhil olmak üzere- kendisi için mümkün olabilecek dış politika rollerinin arayışı içerisinde olmuştur.

3.1.2.1. Körfez Savaşının Etkisi

Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan Körfez Krizi, bölgede siyasi açıdan önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bu dönemde ABD ve Türkiye arasındaki diplomatik trafik, Türkiye'nin NATO üyesi olması ve NATO üslerine sahip olması nedeniyle yoğunlaşmıştır. Türkiye savaşa her ne kadar aktif olarak katılmasa da savaş sırasında kullanılan İncirlik Üssü nedeniyle savaşın sonuçlarından yoğun bir biçimde etkilenmiştir.

Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesi sonrası BM Güvenlik Konseyi Ağustos ayında toplanmış, Irak'ın Kuveyt'i ilhakını tanımadığını ilan etmiştir. Ayrıca bu ülkeye yönelik ekonomik, malî ve askerî ambargo uygulanmasına karar vermiştir. Bu ambargo çerçevesinde ham petrol ihtiyacının %40'ını karşıladığı Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatan Türkiye, petrol ihtiyacı açısından önemli bir hat olmasına rağmen BM'nin ambargo kararını uygulamak konusunda tereddüt etmemiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a yönelik müdahale kararı alması sonrası (Altunışık, 2009: 70-71) Birleşmiş Milletler (BM) şemsiyesi altında ABD önderliğinde oluşturulan uluslararası güç tarafından Irak yönetimi Kuveyt'ten çıkarılmıştır. Savaşın sona ermesine rağmen, Saddam Hüseyin'in Irak'ta iktidarda kalmaya devam etmesi krizin devam etmesine ve yeni bir aşamaya geçmesine sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Saddam Hüseyin'e karşı ülke içerisinde bulunan bir etnik grup tarafından gerçekleşen ayaklanmanın başarısızlığı sonrasında ülkede bulunan bazı Kürt, Türkmen ve Süryani grupların İran ve Türkiye'ye göç etmesiyle neticelenmiştir (Gresh/Vidal, 1991: 145). Bu gelişme neticesinde Irak'ın Türkiye ile sınırının bulunduğu kuzey bölgesinde tampon bir bölge oluşturulması Türkiye tarafından tehdit potansiyeli yüksek unsurların Türkiye sınırına yakınlaşması olarak değerlendirilmiştir. Türkiye tarafından terör örgütü olarak değerlendirilen ve aynı zamanda Irak'ta da faal olan PKK'nın Irak'ın kuzeyinde oluşan güç boşluğunu değerlendirip daha da güçlenmesi Türkiye tarafından tedirginlikle karşılanmıştır (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 25-33). Bu tarihten sonra Kuzey Irak konusu Türkiye'nin gerek iç gerekse dış güvenlik politikasının dışsal bir belirleyicisi olarak daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kuzey Irak'ta PKK'nın varlık ve etkinlik göstermesi nedeniyle Türk ordusu Irak topraklarında, 90'lı yılların sonuna kadar

birçok askeri operasyon gerçekleştirmiştir. Gerek dış gerekse güvenlik politikası alanında Kuzey Irak konusu ülkenin siyasi ve özellikle askeri elitleri açısından yeni ve zorlu bir gündem ortaya çıkarmıştır. Bu gelişme aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu dönemdeki politik karar alma mekanizmalarındaki rolünün belirginleşmesine de sebebiyet vermiştir.

Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle değişen bölgesel konjonktür aynı zamanda İsrail açısından da tedirginlikle karşılanmıştır. Aynı zamanda bölgede kitle imha silahları ile alakalı gelişmeler ve ilerleyen barış süreci nedeniyle İsrail yönetimi caydırıcılığını artıracak unsurlar arayışındaydı. Bu bağlamda Türkiye ile kurulacak bir ittifak durumunun İsrail'in caydırıcılığına katkılar sunacağı düşünülmekte idi (Inbar ve Sandler, 1993-1994: 330-358). Saddam Hüseyin Kuveyt'ten geri çekilmek için İsrail'in Gazze'deki varlığını sona erdirmesi şartını koşmuştur. Bu süreçte Irak'tan İsrail'e gönderilen Scud füzelerine karşı İsrail yönetimi ABD tarafından sağlanan Patriot füzeleri ile savunmasını gerçekleştirmiştir. Neticede Gazze'den geri çekilme konusu İsrail yönetimi tarafından kabul edilmez iken (Aleksandrova, 2007: 107), Irak'ın savaşı kaybetmesine rağmen Saddam Hüseyin'in iktidarda kalması İsrail'in güvenliği açısında bir tehdit olarak algılanmıştır. Fakat ABD'nin hava ve kara saldırıları ile Irak'ın askeri altyapısını ve hava gücünü etkisiz hale getirmesi, Irak'ın İsrail açısından ifade ettiği stratejik tehdidi azaltan bir gelişme olmuştur. İsrail açısından Irak merkezli gelişmelerin ABD ile işbirliği çerçevesinde bertaraf edilmesi ve etkisinin azaltılması söz konusu iken aynı durum Türkiye açısından gerçekleşmemiştir. Bu dönemde aynı zamanda Türkiye tarafından PKK meselesi bağlamında ortaya konulan politikanın, NATO müttefiki batılı ülkeler tarafından tam anlamıyla tasdik edilmemesinin bir sonucu olarak Avrupalı ülkelerin Türkiye'ye vermekte isteksiz olduğu askeri teknolojinin İsrail'den sağlanması konusu gündeme gelmiştir. Bu durum aynı zamanda iki ülke arasındaki işbirliğinin bu dönemde PKK ile mücadele çerçevesinde yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Güvenlik konusunun ön plana çıkmasının bir sonucu olarak, Türk silahlı kuvvetlerinin karar alma süreçlerindeki kuvvetlenen rolü, Türkiye-İsrail arasındaki askeri ve istihbarat işbirliklerine gözle görülür bir biçimde yansımıştır.

3.1.2.2. Barış Süreci Faktörü

1991 yılında gerçekleşen Körfez Savaşı bölgeye ilişkin yeni parametreler ortaya çıkarmıştır. Petrol kaynakları nedeniyle önemli ölçüde ekonomik güce sahip Irak, Körfez Savaşı'ndaki yenilgisi bölgedeki ağırlığına olumsuz etkide bulunmuştur. Bu durum gerek Saddam rejimine verdikleri siyasi destek gerekse krizin yarattığı ekonomik zorluklar nedeniyle Filistin yönetimi içinde bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. İsrail yönetimi ise, bölgede etkili olan bir Arap ülkesinin güç kaybetmesiyle bölgesel güç dengesinin kendi lehine gelişmesi nedeniyle memnuniyet duymuştur.

Bölgedeki etkisini artıran ABD yönetimi, bölgede yeni bir düzen ortaya koymak üzere bölgesel düzeni şekillendirme çabası içerisinde olmuştur. Bu düzen çabaları içerisinde ABD yönetimi gerek kriz sırasında oluşturduğu koalisyonu koruyabilmek amacıyla gerekse bölgedeki rolünü kuvvetlendirmek amacıyla Arap-İsrail uyuşmazlığı ile alakalı adımlar atmanın gerekli olduğuna inanmaktaydı. İsrail yönetimi, gerek Körfez savaşı sırasında savunma aşamasında gerekse savaşın İsrail açısından ortaya koyduğu zararın giderilmesine yardımları nedeniyle, ABD yönetiminin bu kararına karşı herhangi bir direniş ortaya koyamamıştır (Quandt, 2001: 304). İktidardaki sağcı Likud hükümeti, barış süreci için zorlanmaktan rahatsız olsa da İsrail içerisinde yaşanan askeri ekonomik ve siyasi gelişmeler bazı çevrelerde sürecin başlamasının gerekliliğini ortaya koymakta idi İsrail'i barış sürecine sürükleyen önemli sebeplerden birisi, çevresinin güvenli bir ortama dönüştürülmesi konusundaki çıkarları olmuştur. 1987 yılında yaşanan İntifada bir taraftan ülke dışarısında İsrail'in uluslararası imajını ciddi anlamda hasara uğratırken diğer taraftan toplum ve siyasi partilerin bölünmesine sebebiyet vermiştir. Bu anlamda İsrail'in içerisinde bulunduğu çatışma durumu ülke açısından yüksek ekonomik, politik ve ahlaki maliyetler beraberinde getirmekte idi (Johannsen, 2011: 42). Askeri alanda, İntifada bir taraftan İsrail askerinin savaş yorgunluğunu belirginleştirirken diğer taraftan askeri yönetim içerisindeki çatışmanın düzenlenmesi konusundaki ihtiyacı ön plana çıkarmıştır (Amar-Dahl, 2012: 209). Güvenlik politikası ile alakalı sebeplere ek olarak, yüksek askeri harcamaların sebebiyet verdiği ekonomik sorunlar, ekonomik ve sosyokültürel sorunlar, toplumun savaş yorgunluğu gibi

sebepler çatışmaya dair siyasi bir çözümün gerekliliği yaklaşımını kuvvetlendirmiştir. Bu bağlamda, İntifada' nın ekonomik bir yük getirdiği zaman içerisinde daha fazla belirginleşmiştir.

Bu arka plan, İspanya'nın başkenti Madrid'te başlayan barış görüşmelerinin sebeplerini oluşturmuştur. İkili ve çok taraflı müzakerelerden oluşan ve Madrid konferansı ile başlayan Arap-İsrail barış süreci kısa sürede tıkanmış olsa da, ABD Arap-İsrail uyuşmazlığını sona erdirmek ve İsrail'in bölgede normal bir aktör olarak kabul görmesini bölgeye dair politikalarında ilk sıralarda yer alan bir gündem maddesi olarak belirlemiştir. Bu sebeple tıkanan görüşmeler tekrardan Norveç arabuluculuğunda Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile İsrail'de yeni iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti arasında varılan İlkeler Bilgesi olarak adlandırılan çerçeve anlaşmasını ve başlayan süreçle devam ettirilmeye çalışılmıştır (Altunışık, 2009: 72)

Arap ülkeleri/Filistin-İsrail arasında yürütülen barış süreci, Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma açısından uygun bir ortam hazırlamıştır. Madrid Konferansı ile başlatılan süreç, sadece sürece katılan taraflar arasındaki ilişki biçimlerinin şekillenmesinde değil aynı zamanda bu sürecin başlaması sonrası Türk-İsrail ilişkilerinin gelişimi de doğrudan etkileyen yeni bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Barış sürecinin seyri esnasında Türkiye taraflar arasında eşit mesafede durmayı benimsemiş denge politikasını barış görüşmeleri sırasında da korumuştur. Filistin ile İsrail arasındaki mevcut krizin temelde güven bunalımı nedeniyle gerçekleştiği yönünde fikir beyan eden Türk yönetimi, anlaşmazlığın her iki tarafıyla da mevcut iyi ilişkilerinden istifade ederek bahsi geçen bu bunalımın giderilmesi ve taraflar arasındaki güvenin tesisinin sağlanması konusunda çaba sarf etmiştir.

Barış süreci esnasında takip edilen denge politikası aslında Türkiye'nin süreç öncesinde Arap-İsrail meselesi konusunda ortaya koyduğu denge politikası ile uyumlu bir görüntü ortaya koymaktadır. Türkiye bu şekilde bir tutum sergileyerek uluslararası toplumun barış çabalarına katkıda bulunabilecek bir işlev üstlenmek istemiştir. Zira Türk yönetimi daha öncede benzer bir tutum sergilemiş; 1988'de Filistin Arap halkını temsil eden Filistin Ulusal Konseyi tarafından ilan edilen

Filistin Devleti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri olduğu gibi, İsrail'i de kuruluşundan bir sene sonra 1949'da tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur.

3.1.2.3. Suriye ve Yunanistan Etkisi

1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş döneminde sorunlu bir profil ortaya koymuştur. Bu dönemde her iki ülkenin birbirinden farklı olan blok tercihleri ikili ilişkilerde etkili olmuştur. Şüphe ve güvensizlik üzerine gelişen ilişkiler temel olarak üç ana faktöre bağlı olarak gelişmiştir: Hatay meselesi, Su meselesi ve PKK meselesi. Bu sorunlardan ilki olan Hatay, 1939 yılında Türkiye ile birleşmesi öncesinde Türkiye-Suriye arasında uzun yıllar sorun olan bir bölge olmuştur. Suriye, Hatay'ın Türkiye ile birleşmesini uzun yıllar boyunca kabul etmemiş ve Hatay'ı kendi toprağı olarak görmüştür (Yazıcıoğlu, 2005: 210). Arap dünyasının gündeminde uzun süre kalan Hatay, İsrail'in 1948 yılında kurulması ile Arap dünyasının gündeminde ikinci planda yer almıştır (Samir, 1995: 26-27). Türkiye-Suriye ilişkilerinde diğer önemli mesele olan su meselesi ise (Yıldız, 2000: 263-264) Fırat, Dicle ve Asi nehirlerinin su rezervlerinin paylaşımı bağlamında yaşanmıştır. Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi planlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında Fırat ve Dicle nehirlerinin su dağıtımı konusu, Suriye yönetimi tarafından ulusal egemenliğine karşı bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Temel taşı yarım asır önce atılan (GAP) projesi entegre bir bölgesel kalkınma projesi olarak ortaya konulmuş Türkiye'nin güneyinde yer alan şehirler olan Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin hidroelektrik enerji üretimi ve sulama ihtiyacının bu proje üzerinden sağlanması hedeflenmekteydi. Projenin teknik faydalarının yanı sıra bölgedeki işsizlik, yoksulluk, cehalet PKK sorunu ile gelişme sorunu yaşayan bölgenin ekonomik, sosyal ve politik yönlerden gelişmesi hedeflenmiştir. Türk yönetiminin PKK sorununun ortaya çıkmasında başka faktörlerle birlikte bölgenin ekonomik anlamda geri kalmış olması şeklindeki tespitleri projenin hayata geçirilmesi hususunun gerekliliğini ön plana çıkarmıştır (Öcal, 2005: 257-260). Türkiye'nin bu yaklaşımına karşılık olarak, Suriye yönetimi su meselesinin uluslararası bir yönetmelik üzerinden çözülmesini talep etmekte iken Türkiye su meselesi üzerindeki hakkını savunmaya devam etmekte fakat bununla beraber suyun

akış yönünde bulunan ülkelerin hakkını savunacağını ifade etmiştir. Su meselesi talep ettiği su regülasyonuna ulaşmak için Suriye yönetiminin PKK'yı elverişli bir baskı aracı olarak kullanması söz konusu olmuştur (Kramer, 1999: 138-139; Altunışık/Tür, 2006: 233-235). Hatta bu dönemde; Suriye'nin, PKK'nın eğitim kamplarının Suriye topraklarında olmasına müsaade ettiği ve Türkiye'de bazı sabotaj eylemlerini bizzat organize ettiğine yönelik iddialar da gündeme gelmiştir. PKK tarafından bahsi geçen bu eğitim kamplarında eğitim verilen teröristler sınırdan sızarak Türkiye'ye yönelik terör faaliyetleri yürütmüştür. Türkiye, Suriye'yi, PKK terör örgütüne sınırlarında faaliyet göstermemesi için kısıtlama getirmesini talep etmiştir. Bununla birlikte Suriye'de bulunan örgütün lideri Abdullah Öcalan'ı teslim etmesi yönünde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ancak Türkiye'nin bu talepleri Suriye tarafından cevapsız bırakılmıştır. 1987 yılı sonrasında dönemin başbakanı Turgut Özal Suriye ve Türkiye arasındaki mevcut gerilimi azaltmak istemiş, PKK'ya destek verdiğini düşündüğü Suriye yönetiminin bu desteği çekmesi sonrasında su meselesi konusunda bir düzenleme yapılacağını ifade etmiştir. Fakat bu politika çok başarılı olamamış PKK'nın Suriye topraklarından Türkiye'ye dönük faaliyetleri devam etmiştir (Hale, 2002: 302).

1989 sonrası Suriye; ABD yönetiminin stratejik açıdan daha önemli rol biçildiği yıllar olmuştur. Bu durum gerek Körfez Krizi sürecindeki koalisyon sürecine gerekse Arap-İsrail Barış Görüşmelerine de yansımıştır. Bu politikanın sonucu olarak denge politikasını ön plana çıkaran Suriye bölgede Türkiye'nin sorunlar yaşadığı Ermenistan, Yunanistan ve İran ile ikili ilişkilerini iyileştirmenin yollarını aramıştır (Mufti, 1998: 34-35). Bu ülkeler içerisinde Yunanistan ve Suriye arasında gelişen ilişkiler, Türk yönetimi tarafından Suriye'nin diğer iki ülke ile olan ilişkilerinin gelişiminden daha fazla tehdit içeren bir gelişme olarak ele alınmıştır. Hatta bu dönemde Suriye meselesini Türk karar alıcıların, Türkiye'ye yakın çevre ülkelerden biri olan Yunanistan ile yaşanan ilişkiler üzerinden de yorumlandığı görülmektedir. Bu durumu daha iyi anlamak için Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı'nda Müsteşarlık görevi ifa eden Şükrü Elekdağ tarafından ortaya konulan *2½ Savaş Stratejisi*'ne bakmak gerekmektedir. Bu strateji genel anlamda; Türkiye'nin komşuları Suriye ve Yunanistan ile rekabet halinde bulunduğu, Türkiye'nin

konvansiyonel kapasitelere sahip olduğu ancak aynı anda her bu iki ülke ile mücadele edebilecek kadar güçlü olmadığını vurgulanmaktadır. Türkiye'de bu algının oluşmasında; Suriye ve Yunanistan arasında 1995 yılında yapılan savunma anlaşmaları etkili olmuştur. Her iki ülke için aynı tehdit algılamaları, Soğuk Savaş dönemi içinde de olmuştur. Ancak Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Yunanistan'ın aynı blok içinde konumlanması Yunanistan ile Suriye'nin birlikte hareket etmelerini sınırlandırmıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminin sona ermesi Yunan ve Suriye karar alıcılarının Türkiye'ye dönük tehdit algılamalarının şekillenmesinde yeni bir sürece girilmesini mümkün kılmıştır. 1990'dan sonra NATO üyesi olan Yunanistan'ın, birlik içinde partneri olan Türkiye'ye karşı Suriye söz konusu olduğunda destekte bulunmak konusunda çekingen davrandığı dikkat çekmektedir. Gerek Suriye gerekse Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tutumu nedeniyle bu iki ülkeden gelen tehdit algılamalarına karşı hareket etmek konusunda destek arayışında olan Türkiye, bu arayışın bir sonucu olarak İsrail ile yakınlaşmıştır (Elekdağ, 1996). Bu yakınlaşmanın gerçekleşebilmesinde ayrıca İsrail'in 'islamcı-köktendinci' diye ifade ettiği ve Türkiye'nin laik kimliği gereği mesafeli durduğu grupların iki ülke tarafından ortak çekince olarak nitelendirilmesi de etkili olmuştur. Her iki devlet, bu yönde işbirliği yapmak için adımlar atmışlardır. Türkiye, Suriye'nin PKK'yla işbirliğine tepki olarak İsrail'le olan ilişkilerini daha geliştirmiştir (Davutoğlu, Sönmez ve Kalayci, 2003: 78). Suriye'nin, hem Türkiye hem de İsrail açısından tehdit oluşturması, bu iki ülkenin birbirleriyle olan işbirliğini kolaylaştırmıştır. Türkiye, AB ülkelerinden ve ABD'den, PKK ile mücadele için tedarik edemediği askeri araç ve mühimmatı İsrail'den tedarik edebilmiştir. Türk askeri bürokrasisi yaşanan bu kısıtlılık durumunun İsrail ile olan işbirliği üzerinden bertaraf edilmesinden memnun kalmıştır.

Her ne kadar iki ülke arasında kurulan ittifak herhangi bir üçüncü aktöre karşı olmasa da, ittifak bölgede bazı ülkeler tarafından endişeli bir şekilde değerlendirilmiştir. Örneğin Suriye yönetimi bu yakınlaşmayı *Arap ulusuna ve çıkarlarına ve aynı zamanda İsrail karşıtı İslam devletlerine karşı* bir bir araya gelme şeklinde yorumlamışlardır (Inbar, 2001: 54). Suriye yönetimi, Türkiye-İsrail ilişkilerine karşı Arap ülkeleri tarafından eleştiri getirilmesine ve bu ilişkilere yönelik

bir karşı ittifak oluşturulması konusunda en aktif rol alan ülke olmuştur. Haziran 1997 yılında *Şam Deklarasyon Forumu* adı altında Suriye'de bir araya gelen Mısır, Suriye ve Körfez ülkeleri Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinde dikkatli olmasını ve aynı zamanda Arap ülkeleri ile olan ilişkilerini devam ettirmesini talep eden bir bildiri yayınlamıştır (Weitzman ve Kostiner, 1995: 107-126). Aynı yılın Aralık ayında gerçekleşen İslam Konferansı Örgütü toplantısında Suriye yönetimi Türkiye'yi izole etme gayreti içerisinde olmuştur. Konferansın İsrail ile ilişkileri kınayan taslak kararı, her ne kadar İKÖ dışişleri bakanları tarafından yumuşatılsa da, Türk yönetimi çıkan taslak metine tepki göstermiş ve bunun bir neticesi olarak Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel konferansı terk etmiştir.

Suriye tarafından Türkiye-İsrail ilişkilerine dair ortaya konulan tutum bazı Arap ülkeleri tarafından da desteklenmiştir. Irak ve Mısır bu bağlamda Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşmayı eleştirmişlerdir. Irak'ın İran'a saldırdığı 1980 yılından itibaren Suriye ile İran'ın koordineli bir şekilde dış politika üretmişler ve Irak'a karşı ortak bir duruş sergilemişlerdir. Ancak Türkiye-İsrail ilişkilerinin ivme kazanması Suriye ve Irak'ı birbirine yakınlaştırmıştır. Türkiye İsrail yakınlaşmasına bir başka karşı reaksiyon, Mısır ve İran yakınlaşması olarak görülebilir. 1979 yılında İran devriminden sonra devrim karşıtı şah taraftarının Mısır'a kaçmaları iki ülke arasında gerilime sebep olmuştur. Aynı dönemde bu iki ülke arasında bir başka gerginlik sebebi ise 1979 yılında Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşması olmuştur. Mısır ile İran arasında 1979 yılında itibaren başlayan gerginlik, Türkiye-İsrail yakınlaşması neticesinde yerini yakınlaşmaya bırakmıştır.

3.1.2.4. Rusya Faktörü

Soğuk Savaş sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olan bir diğer faktör, Türkiye'nin enerji konusunda Rusya ile sorunlar yaşaması bağlamında yaşanan gelişmeler olmuştur. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde tehdit olarak değerlendirdiği Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri bu dönemde oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası yeni kurulan devletler ile olan ilişkileri bu ülkelerdeki milliyetçi hareketlerin hangi yöne doğru ilerleyeceği konusundaki belirsizlik üzerinden şekillenmiştir. Bu belirsizlik nedeniyle

Türkiye'nin 1989-1991 arası bölgeye karşı ilgisiz ve tarafsız kalan bir pozisyon takip ettiği görülmüştür. İlerleyen yıllarda Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde bulunan ülkelerin arka arkaya bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD'den önce bu ülkeleri diplomatik olarak tanımış ve diplomatik faaliyetlerine başlamıştır (Kramer ve Müller,1992: 30).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası bölgesel ve küresel güçler arasında, bölgedeki enerji kaynakları çerçevesinde ortaya çıkan stratejik rekabetten Türkiye'de kendi adına olumlu sonuçlar çıkarma çabası içerisinde olmuştur (İşeri, 2009: 34). Türk yönetimi bölgede bulunan toplamda yaklaşık 50 milyon nüfusa sahip ve üç milyon metrekarelik bir alanda varlığını sürdüren Türk devletlerinin ekonomik, kültürel ve siyasi gelişimine katkıda bulunmak istemiştir. Bu devletlerin aynı zamanda yüksek oranda sahip oldukları enerji kaynakları (doğalgaz ve petrol) Türkiye üzerinden geçirilen gazın yeni pazarlara ulaşılması fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Türk yönetimi tarafından iç politikada ifade edilen *Türk dünyası Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanmaktadır* ve *21. yüzyıl Türkiye'nin yüzyılıdır* gibi söylemler (Tellal, 2005: 50) Rus yönetimi tarafından radikal ve milliyetçi tezler olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan bölgede Rus etkisinin dengelenmesi açısından (Bozkurt, 1995: 175-176) ABD ve AB politikalarının önemli bir unsuru olarak değerlendirilmiştir (Steinbach, 1996: 292). Bu dönemde İsrail yönetiminin de benzer şekilde, Sovyetler Birliğinin sona ermesi sonrası güç boşluğu oluşan bölgelerde etkili bir dış politika izlemek istediği görülmüştür. ABD'nin Orta Doğu önemli stratejik ortakları olan Türkiye ve İsrail'in bölgeye olan ilgisi bir taraftan bu iki ülkenin ABD ile yakınlaşmasına sebebiyet verirken, diğer taraftan iki ülkenin birbiriyle çalışmasına imkân sağlamıştır (Davutoğlu, 2004: 419). ABD, bölgede Türkiye ve İsrail ile işbirliği yaparak Rusya'ya karşı hareket alanını genişletme imkânına kavuşmuştur. Zira bu dönemde, Kafkasya ve Merkez Asya da bağımsızlıklarını ilan eden ülkelerin Batı ile yakınlaşmasına sıcak bakmayan ve bu ülkelerin enerji kaynaklarını kendi kontrolü altında tutmak isteyen Rusya, Türkiye'nin söz konusu ülkelerin Batı ile yakınlaşma sürecine katkıda bulunmasından da rahatsız olmuştur. Kafkasya'da Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan

ekseninin oluşma ihtimalinden rahatsız olan Moskova yönetimi, İran ve Ermenistan ile birlikte hareket ederek başka bir alternatif oluşturmak istemiştir.

Türkiye yönetimi her ne kadar Sovyetlerden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden Türki Cumhuriyetler'in Batı'ya entegrasyonunda öncülük yapmak istemiş olsa da bağımsızlığını kazanan ülkelerin Rusya federasyonu ile devam eden askeri ve ekonomik ilişkileri ve Rusya'ya bu konularda olan bağımlılıkları nedeniyle oldukça yavaş ilerlemiştir (Aydın, 2004: 379; Özkan, 2010: 35). Bölgede Rusya'nın yanında ayrıca ABD, Çin ve çok uluslu enerji kuruluşlarının etkili olması Türkiye'nin bölgede aktif bir politika takip etmesine zorlaştırıcı bir etkide bulunmuştur (Özkan, 2010: 35). Türkiye 1992 yılında Türk devletleri zirvesinde Türk devletleri arasında serbest ticaret bölgesi kurulmasını ve ülkeler arası daha yoğun bir çalışma yapılması teklifinde bulunmuş olsa da, bu konu da zirveye katılan ülkeler arasında tam anlamıyla bir fikir birliği bulunmamakta idi (Steinbach, 1996: 612; Moser ve Weithmann, 2002: 247-248). Zirveye katılan ve aynı zamanda büyük miktarda enerji kaynaklarına sahip ülkeler siyasi ve ekonomik anlamda taahhütlerde bulunmak konusunda çekingen davranmışlardır. Bu konudaki işbirlikleri ve yakınlaşmalara ilgi duyan Türkiye dönemin Cumhurbaşkanı Özal'ın vefatı ile bu konudaki itici gücünü kaybetmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Kafkaslar ve Orta Doğu'nun ön plana çıkmasında bölgede bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya piyasasına nasıl ulaştırılacağı konusu ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye bölgesel politikasında yeni pazarlara ulaşılmasının yanında Avrupa ve Hazar bölgesi arasında gaz ve petrol yataklarının önemli bir turnikesi olmayı amaçlamıştır (Yazıcı ve Demirtaş, 2001: 801). Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen bu rezervlerin değerlendirilmesinde gerekli mali kaynaklardan yoksun ve yeterli teknik donanıma sahip olmamaları nedeniyle çok uluslu enerji şirketleri ile mevcut kaynaklarını değerlendirmek istemişlerdir. Bu dönemde bölgesel nüfuza yönelik en kapsamlı rekabet, Hazar bölgesinin ana ihracat boru hattının kimin topraklarından diğer alıcılara ulaştırılacağı konusu olmuştur. Batılı ülkelerin Rusya'ya enerji konusundaki bağımlılığının

azaltılması ve İran'ın doğalgaz kaynaklarının rotası dışında tutulması amacıyla batılı ülkeler (bilhassa ABD) tarafından ortaya konulan model, Türkiye'nin bu amacın gerçekleştirilmesi konusunda önemli bir rol oynayacağını öngörmekteydi. Bu amaçla ortaya konulan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Türkmenistan-Azerbaycan ve Türkiye arasında inşa edilecek doğalgaz boru hattı, Türkiye'nin enerji rezervleri konusunda bir düğüm noktası ve pivot ülke olmasının yolunu açmıştır (Kalicki, 2001: 122). Bu anlaşma çerçevesince Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı projeleri uygulamaya konulmuştur. İsrail'in Türkiye'nin enerji rezervlerinin aktarılması konusunda bilhassa Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının gerçekleşmesi konusunda destek vermesi Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir.

3.1.2.5. İran Faktörü

Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen bir diğer husus, İran tarafından ortaya konulan politikalar olmuştur. Bu politikalar her ne kadar iki ülke tarafından aynı şekilde yorumlanmamış olsa da, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimine doğrudan ve dolaylı etkileri olmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi, Türkiye ve İran arasındaki ilişki bir taraftan iyi ekonomik ilişkiler ile karakterize edilirken, diğer yandan ikili ilişkileri bozma potansiyeli taşıyan birçok faktörü barındırmaktadır. Steinbach tarafından çelişkili olarak tanımlanan ikili ilişkiler, pragmatist bir bakış açısıyla ilerletilen işbirliğine rağmen siyasi elitlerin ilişkilere sıcak bakmadığı bir ilişki biçimi olarak tarif etmektedir (Yazıcıoğlu, 2005: 320). Kaçar hanedanlığının sona ermesi sonrası modernleşme konusunda Türkiye'den ilham alan Albay Rıza Pehlevi'nin iktidardan uzaklaştırılması sonrası, İran ve Türkler arasında tarihe uzanan mezhepsel ve ideolojik temelli karşıtlık durumları devam etmiştir. Soğuk Savaş dönemi Sovyetler Birliği'nin tehditlerine maruz kalan Türkiye ve İran, birliğin etkisi altına girmemek için batılı güçlerle beraber hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bu süreçte aynı zamanda Bağdat Paktı ile farklı alanlarda kapsamlı bir işbirliği konusunda hemfikir olan iki ülke ikili ilişkilerin iyi yönde gitmesi konusunda gayret göstermişlerdir (Çetinsaya, 2004: 207-234). Tüm bu bir arada hareket etme çabalarına rağmen iki

ülke arasındaki rekabet ilişkilerde baskın gelen unsur olmuştur. 1979'da İran'da Humeyni'nin iktidara gelmesi sonrası çok sayıda - 600.000 civarında - İranlı'nın Türkiye'ye geçmesi ve İran'dan Türkiye'ye yönelik faaliyet gösteren ayrılıkçı grupların varlığı ikili ilişkileri olumsuz anlamda etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye tarafından tasvip edilmeyip yasaklanmasına karşın Humeyni muhaliflerinin birleşerek hükümete karşı mücadeleye girişmesi sonrası İran yönetimi doğrudan Türkiye'ye karşı eylemler yapan gruplara olmasa da Irak'ta bulunan ayrılıkçı grupların politikalarını şekillendirmesine etkide bulunmuştur. Fakat bu durum nihayetinde Türkiye açısından da olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Gürkan, 1993: 59-97). Bu durum iki ülkenin siyasi rejimlerinin bir tehdit olarak algılamasına sebebiyet vermekle birlikte ilişkilerin olumsuz yönde seyretmesine sebebiyet vermiştir.

İslam devrimi sonrası İran hükümeti tarafından ortaya konulan politika üslubu Türk yönetimi tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. İran yönetiminin İslam Devrimi'ni ihraç edeceğine dönük Türkiye'nin kendini tehdit altında hissetmesi aynı zamanda Türkiye iç siyasetinde yaşanan gelişmeler üzerinden ulaşılan bir algı biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Zira bu dönemde Türk güvenlik elitlerinin toplumun bazı çevrelerinin İran devrimine benzer bir değişim arzusu taşıdığına dair kuvvetli bir inanca sahip olması, 90'lı yıllarda daha fazla görünür hale gelen İslamcı kimliğin İran'da yaşanan gelişmeler üzerinden algılanması sonucunu doğurmuştur. Özellikle 1997 yılında Refah Partisi'nin iktidarda olduğu süreçte Türk güvenlik elitleri Türkiye'de iktidarda olan siyasi gücün ve bazı İslami grupların, İran ve Türkiye'yi İslami bir devlet olarak tek bir ülke altında bir araya getireceğine dair iddialar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda güvenlik elitleri tarafından ortaya konulan önemli bir argüman, İran Elçisi Muhammed Rıza Bakeri'nin *Kudüs Günleri* ismiyle gerçekleştirilen programda yaptığı konuşma olmuştur. Konuşmasını Filistin'de bulunan İslami Cihad ve Hizbullah posterleri altında gerçekleştirilen Bakeri, ABD ve İsrail'le anlaşma imzalayanların cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Bu arka plan, seküler toplumsal gruplar arasında "*Türkiye, İran olmayacak!*" sloganını doğurmuştur. Toplumun bazı kesimleri tarafından İran ve Türk

Müslümanlığı arasındaki farklılıkların oldukça büyük olması nedeniyle bu kaygıların gerçek bir arka planının olmadığı fikri kabul görse de, bahsi geçen iddialar iki ülkenin birbirinden uzaklaşması ve ilişkilerin soğuması açısından yeterli derecede kuvvetli bir etkide bulunmuştur (Öcal, 2005: 226).

Soğuk Savaş'ın bitmesi sonrasında Türk Dış Politikası'nın İran'a yönelik politikasının önemli konulardan biri, Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan Türk devletleri ile alakalı sorunlar olmuştur. Her iki ülke de Hazar Denizi'nin statüsü ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki problemlerin çözümüne dönük çabalar ortaya koyma gayreti içerisinde olmuşlardır. Diğer taraftan, PKK meselesi nedeniyle Türkiye'de askeri bürokrasinin İsrail ile ilişkileri geliştirmeye ilgi duyması İran tarafından kendisine karşı bir ittifak olarak algılanmıştır. Burada askeri bürokrasinin İsrail ile yakınlaşma konusuna ilgi göstermesinde İran'ın PKK konusunda ortaya koyduğu politikaların da etkili olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. İran'ın terör örgütü PKK'nın topraklarından Türkiye'ye dönük faaliyette bulunmasına izin verdiği iddiası Türk kamuoyunu etkilemekle beraber, Körfez Savaşı sonrasında PKK meselesi bilhassa Kürt nüfusa sahip ülkeler açısından belirli sorunları beraberinde getirmiştir. Türkiye ve İran her ne kadar Irak'ın toprak bütünlüğü açısından aynı bakış açısına sahip olsalar da, her iki ülkenin Kürt Meselesi ve PKK konusundaki yaklaşımları birbirinden farklılık arz etmekteydi. Saddam yönetiminin kontrolünü daha önce kaybettiği bölgeleri tekrardan kontrol altına almak için kullandığı yöntemin milyonlarca kişinin ülkeden göç etmesine yol açması (Fuller, 2011: 187) sonrasında Türkiye ve İran Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşturmak için beraber hareket etme yönünde eğilim göstermişlerdir (Çetinsaya, 2004: 229). Türkiye, İsrail ile olan ilişkilerinin üçüncü bir ülkeye yönelik olmadığını belirtmesine rağmen İran, İsrail ile Türkiye yakınlaşmasını kendisine karşı bir hamle olarak algılamıştır. Bu nedenle 1997 yılında Tahran'da toplanan İslam Konferansı Örgütü Zirvesi'nde İran'ın gayretleri ile Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini kınayan bir karar alınmıştır (Bölükbaşı, 1999: 21). Bu tarihten sonra İran'ın Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir retorik takip etmesinin sonucu olarak ikili ilişkilerde ekonomi ve güvenlik başlıkları ön plana çıkmıştır.

Diğer taraftan, İran yönetiminin Türkiye-İsrail yakınlaşmasını kendisine karşı bir ittifak olarak değerlendirilmesi sadece İran'ın Türkiye ile algılamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu dönemde İsrail-İran ilişkilerine bakılması bu algılamanın sebebinin ortaya çıkması açısından gerekli görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde olumlu seyreden Pers-Yahudi ilişkileri 1979 İslam Devrimi'ne İsrail-İran ilişkilerine da yansımıştır. Türkiye'den sonra İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman ülke olan[10] İran'ın İsrail ile yakınlığı sadece Soğuk Savaş döneminde ortak pozisyon almaları değil aynı zamanda Arap milliyetçiliğini durdurma konusundaki ortak ilgileri nedeniyle gelişmiştir (Fürtig, 2006: 393-397). İslam devrimi sonrası pragmatist bir dış politika çizgisi belirleyerek bölgedeki etkisini artırma gayreti içerisinde olan İran yönetimi, İran-Irak Savaşı ile Irak Kürtlerini destekleyen bir politika ortaya koymuş ve sonrasında bu politikayı İsrail ve çevresine doğru genişletmiştir. İsrail-Filistin arasındaki çatışma bu dönemde İran dış politikasının önemli bir belirleyeni olarak ortaya çıkarken İran-Irak savaşı sonrası İran yönetimi, farklı alanlarda HAMAS'ı desteklemiş ve hareketin bölgedeki etkisinin kuvvetlendirmesi konusunda yardımcı olmuştur. İsrail'in yasadışı bir güç olarak ilan edilmesi gibi İsrail karşıtı ifade ve açıklamaları nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe daha fazla kötüye gitmiştir. Birinci Körfez Savaşı esnasında İsrail İran'ı Filistin yanlısı konumlanması nedeniyle suçlamıştır. Madrid Konferansı'ndan kısa bir süre önce İran'ın inisiyatifiyle Filistin İntifadasının desteklenmesi konusunda uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapan İran yönetimi, İsrail ile herhangi bir ilişki biçiminin geliştirilmesi ve bu ilişki biçimini ortaya koyacak çabaların gerçekleştirilmesini reddetmiş ve desteklememiştir (Croitoru, 2007: 124). 1997 yılında görev başına gelen İran devlet başkanı Muhammed Hatemi döneminde İsrail'e karşı her ne kadar önceki dönemlere nazaran daha ılımlı bir dış politika ortaya konulmuş olsa da, İran'ın İsrail-Filistin meselesinde önemli bir rol ortaya koyması mümkün olmamıştır. İran yönetimi Suriye dışındaki Arap ülkelerle problemli ilişkilere sahip olması ve batıyla arasında eyleme koyduğu nükleer çalışmaları nedeniyle yaşanan problemler İran'ın İsrail-Filistin konusundaki çabalarından istediği verimi almasına engel olan faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Bu

[10] Burada Müslüman ülkeden kasıt ülkede Müslüman nüfusun yoğunlukta olması durumudur.

konulardan ikincisi olan İran nükleer programının, bu dönemde İsrail-İran ikili ilişkilerini belirleyen en önemli faktör olarak belirginleştiği görülmüştür.

İki ülke arasındaki siyasi düşmanlık nedeniyle İsrail yönetimi İran tarafından yürütülen nükleer çalışmaları potansiyel nükleer silah çalışmaları olarak değerlendirmektedir. İran'ın İsrail'e karşı saldırı da bulunacağı konusunda kuvvetli bir inanç besleyen İsrail yönetimi bu sebeple İran'ı kendi güvenliğine bir tehdit olarak algılamaktadır. Kamuoyunda bir taraftan farklı kaynaklar tarafından İsrail'in 1960 yılından beri nükleer silah sahibi olduğu yönündeki iddialar bulunmakla birlikte diğer taraftan İran'ın gerçek anlamda bir nükleer silah üretme kapasitesine ulaşıp ulaşmadığı konusu bu dönemde ispatlanamamıştır. Fakat buna rağmen İsrail yönetimi çeşitli araçlar üzerinden İran'ın nükleer programını ve geliştirdiğine inandığı nükleer savaş başlığı projesini durdurmak yönünde adımlar atmıştır.

Bu arka plan, 1979 İran devrimi sonrası İsrail-İran ilişkilerinin negatif yönde ilerlemesinin bir sonucu olarak bölgede İran'ın nüfuzunu artırmaya yönelik çalışmalar ve bölgedeki güvenlik durumunun kötüye gitmesi Türkiye'ye benzer bir şekilde İsrail'i de tedirgin etmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinin derinleşmesine katkıda bulunmuştur (Larrabee ve Lesser, 2003: 120). Ortak tehditler üzerinden işbirliği yapılması suretiyle ilişkilerdeki uyum artırılmıştır. Bölgede İran liderliğini istemeyen Türk yönetimi, Ermenistan-İran-Rusya yakınlaşmasına karşı İsrail, Azerbaycan ve Gürcistan ile yakınlaşma sağlayarak karşılık vermiştir. Herhangi bir ülkenin İsrail ile ilişki geliştirmesine karşı çıkan İran yönetimi bilhassa Müslüman bir ülkenin İsrail ile ilişkilerini geliştirmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Nisan 1996 tarihinde yapmış olduğu açıklama da bölgede İsrail'i güçlendiren faktörleri durdurmanın bir zorunluluk olduğunu Türk makamlarına ilettiğini ifade etmiştir. İlerleyen süreçte İran dışişleri bakanlığı yetkilileri tarafından 1998 yılında yapılması planlanan Türkiye-Amerika-İsrail deniz tatbikatının bölgedeki kriz durumunu artıracağı ve İsrail'in bölgedeki etkisine katkıda bulunacağı fikrini paylaşmışlardır. Benzer şekilde Türkiye'nin İsrail ile olan yakınlığını eleştiren İran Cumhurbaşkanı Hatemi bu yakınlığın İslam dünyasının duygularını kışkırttığını ifade etmiştir (Inbar, 2001a: 54). Dolayısıyla iki ülke arasındaki bu dönemde

geliştirilen ilişkiler birbirinin tamamlayıcısı olarak şekillendirilememiş Türkiye ve İsrail arasındaki artan uyum Türkiye-İran ilişkilerini zorlaştıran bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

3.1.3. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye İsrail İlişkilerine Yakın Bakış

1991-1996 Yıllarında İkili İlişkilere Yakın Bakış

Türkiye 90'lı yılların başında İsrail'le olan yakınlığın bölgesel çıkarlarına hizmet edeceğini düşünerek, Tel Aviv'de bulunan Türk temsilciliğine büyükelçi atamıştır. Madrid görüşmeleri sonrasında ise, Türkiye bulunan İsrail ve Filistin temsilcilikleri büyükelçilik seviyesine çıkartılmıştır. İsrail ve Filistin temsilciliklerinin aynı anda büyükelçilik seviyesine çıkarılması, Türk yönetiminin, İsrail-Filistin sorununa karşı taraflar arasındaki dengeyi muhafaza etmeye yönelik yaklaşımının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Bengio, 2004: 78-79). Türkiye ayrıca 1980 yılında İsrail Parlamentosu Knesset tarafından yasalaştırılan *Kudüs Yasası* sonrasında kapattığı, Doğu Kudüs Şeyh Cerrah Bölgesi'nde bulunan Başkonsolosluğu'nu da bu yıllarda yeniden açmıştır. Kudüs Başkonsolosluğu, Türk yönetimi tarafından Osmanlı-Türk mirasının kadim coğrafyasındaki konumuna atıfla Türkiye'nin yurtdışındaki önemli dış temsilciliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu durumun önemli bir sebebi, yirminci yüzyılın ilk yıllarında iki idari bölgeye bölünen Filistin topraklarının Yafa, El-Halil ve Kudüs şehirlerini kapsayan güneydeki *Bağımsız Kudüs Sancağı* dönemin Osmanlı İmparatorluğu başkenti olan İstanbul'a bağlanmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra 1925 yılında açılan Kudüs Başkonsolosluğu, doğrudan Dışişleri Bakanlığına bağlı bulunan en eski diplomatik misyonlardan biridir. Kudüs Başkonsolosluğu bir başkonsolosluktan ziyade işlevsel ve temsil olarak bir büyükelçilik görevini ifa etmektedir. Kudüs Başkonsolosluğu'nun Tel Aviv'de bulunan büyükelçiliğe değil de doğrudan Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olması da bu durumun bir yansımasıdır. Süreç içerisinde bölgede yaşanan sınır değişikliklerine bağlı olarak görev alanı düzenlemeler geçiren başkonsolosluğun hizmet bölgesi aynı zamanda, Filistin Ulusal Yönetimi'ne bağlı bulunan Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Kudüs'ü de kapsamaktadır. Türkiye'nin bölgede iki devletli çözümü

savunması ve dolayısıyla Doğu Kudüs'ü Filistin devletinin başkenti kabul etmesi ile uyum arz eden bu uygulama diplomatik unsurlarının şekillenmesine de etkide bulunmuştur. Türk yönetiminin bu şekilde bir taraftan İsrail'le olan ilişkilerini Tel Aviv'deki büyükelçiliği aracılığıyla sürdürürken, diğer taraftan Doğu Kudüs'te kendine özgü bir statüsü bulunan başkonsolosluk ile de Filistinlilerle olan ilişkilerini düzenlediği ve denge politikasını istikrarlı bir şekilde sürdürmeye devam etmeye çalıştığı görülmektedir.

ABD yönetimi, iki ülke arasındaki ilişkiyi bölgede batı yönelimli politikalar üreten iki ülkenin birbirine yakınlaşması olarak görmüş ve olumlu değerlendirmiştir. İki ülke arasında devam eden yakınlaşma sürecinin ilişkilerin daha da güçlenmesi yönünde şekillendirmesini isteyen ABD başkanı Clinton, Türkiye'ye yapılan yardımın İsrail'e de fayda sağlayacağı konusunda kongreyi Türkiye'ye askeri yardımda bulunmak konusunda ikna etmiştir. Üst düzey ABD yetkilileri Türkiye-İsrail ittifakını desteklese de, bazı ABD'li yetkililer tarafından ABD'nin diğer stratejik ve ekonomik çıkarlarının tehlikeye girmemesi için ilişkiler üzerinde daha sıkı bir Amerikan kontrolü olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu endişelerden birisi Clinton yönetiminin Orta Doğu Barış ekibi tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan Suriye-İsrail barış anlaşmasının geleceği konusunda olmuştur. Ekibin bazı üyeleri, Türk-İsrail ittifakının bu sürece olumsuz etkileri olabileceği konusunda endişe duymuşlardır (Arbell, 2014: 8).

1992 yılında dönemin Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş tarafından İsrail'e gerçekleştirilen bakanlık düzeyindeki ziyaret bu dönemde ilişkilere pozitif etki yapmıştır. Aynı yıl İstanbul'da bulunan Dolmabahçe Sarayı'nda 1492 yılında İspanya'da göç eden Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na kabulünün 500. yıldönümü dolayısıyla uluslararası bir program tertip edilmiştir. Dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog'un programda yaptığı konuşmada, Türkiye'de yaşayan Yahudilerin, İsrail devletinin temsilcileri olarak her iki ülke arasında bir köprü vazifesi gördüğünü ifade etmiştir. Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ise, Yahudilere karşı hoşgörünün olmadığı karanlık bir çağda Türkiye büyük ilgi ve cömertlik göstererek İspanya'dan ayrılan Yahudilerin İstanbul'a kabul edildiğini

belirtmiştir. Demirel aynı zamanda Türkiye ve İsrail'in aynı ideallerin temsilcileri olduğu, gizli bir gündemleri olmaksızın açıklık içinde ilişkilerini yürüttükleri ve bu ilişkileri daha da ileri taşımak istediklerini ifade etmiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Herzog, Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Demirel ile yaptığı görüşmeler sırasında, Türkiye'nin barış görüşmelerinde daha aktif bir rol oynamasını istediğini ve Başbakan Yitzhak Rabin'in de aynı fikre sahip olduğunu söylemiştir (Milliyet,1992). Türkiye Başbakanı Demirel, İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesinin gerek tüm dünyanın gerekse bölgenin çıkarlarına olduğunu söylemiştir (Staudigl, 2004: 147). İsrail yönetimi tarafından İspanya'dan kaçan Yahudilere kucak açan ülke olarak değerlendirilen Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğinde olan Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istemiştir. Bu durum Amerika'da bulunan Yahudi lobisi aynı şekilde değerlendirilmiştir. Başlıca Yahudi örgütleri tarafından desteklenen ilişkilerin geliştirilmesi konusunda bu örgütler hem destek hem de teşvik çalışmaları yürütmüşlerdir. İsrail hükümetleri bu yıllarda Türkiye'yi Orta Doğu barış sürecinin dürüst bir ortağı olarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak, Türkiye bölgesel meselelere odaklanan çok yönlü barış sürecine katılmış ve 1993 yılında *Silah Kontrolü ve Bölgesel Güvenlik Çalışma Grubu* çalıştayına rehberlik etmiştir. Türkiye bu dönemde ayrıca Filistin Otoritesine finansal bağışçı statüsünde olan devletlerden biri olmuştur (Arbell, 2014: 8-9).

1993 yılında dönemin İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres Cumhurbaşkanı iken görevi başında vefat eden Turgut Özal'ın cenaze törenine İsrail'i temsilen katılmıştır. Ziyaret sırasında, iki ülke arasındaki karşılıklı insan trafiğinin artırılması maksadıyla anlaşma imzalanmıştır (Bölükbaşı, 1999: 21-35). 1993 yılında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in tarafından İsrail'e gerçekleştirilen ziyaret 27 yıl sonra İsrail'e bakan düzeyinde gerçekleştirilen ikinci ziyaret olmuştur. Hikmet Çetin'in Kasım ayında gerçekleştirilen İsrail ziyareti, Filistin-İsrail arasındaki barış görüşmelerinde kararlaştırılan *İlkeleri Bildirgesi*'nin bir sonucu olarak görülmüştür. İsrail Başbakanı Rabin ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün lideri Arafat'ın mutabakatı akabinde Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail'e ziyaret gerçekleştirmiştir (Staudigl, 2004: 148). Daha önce belirtildiği üzere, barış görüşmeleri öncesi Türk karar alıcıları İsrail ile ilişkileri geliştirmenin Türkiye'nin çıkarlarına hizmet ettiğini düşünseler de Türkiye iç

kamuoyunun Filistin meselesine olan hassasiyeti sebebiyle İsrail ile olan ilişkileri bu baskılardan bağımsız bir şekilde ilerletememişlerdir. Bu dönemde gerçekleşen barış görüşmeleri Türk yönetiminin İsrail ile bir araya gelmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır (Altunışık, 2000: 174). Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in ziyareti sırasında ekonomi, siyaset, güvenlik ve silahlanma teknolojisi alanlarında ön prensip anlaşmaları imzalanmıştır (Milliyet, 1993). İki ülke arasındaki ilişkilerde sanayi, savunma ve askeri eğitimde işbirliği gerçekleştirilmesi yönünde de mutabakat sağlanmıştır. Ayrıca bu ziyaret sebebiyle parlamenterler arasında temasları kurulmuş ve Dışişleri Bakanı düzeyinde bir danışma kurulu oluşturulmuştur.

Hikmet Çetin bu ziyaretinde, Kudüs'ün İsrail işgali altında bulunan doğu kesimini de ziyaret etmiştir. Ve bu ziyarette FKÖ'nün Kudüs işlerinden sorumlu Faysal Hüseyni (Milliyet, 1993b) ve FKÖ lideri Yaser Arafat ile Kudüs'te bulunan Orient House'ta görüşmüştür. 1967 yılında gerçekleşen Altı Gün Savaşı'ndan sonra Doğu Kudüs'e giden ilk Dışişleri Bakanı olan Çetin'in bu ziyarette FKÖ yetkilileriyle görüşmesi İsrail kamuoyunda tepkilere yol açmıştır. İsrail iç kamuoyunda Rabin hükümetinin buna müsaade etmesinin kabul edilemez olduğu dile getirilmiştir (Gruen, 1995: 58-59).

Temmuz 1993'te Lübnan'da faaliyet gösteren Hizbullah'a karşı İsrail'in *Hesaplaşma* adıyla askeri harekâta başlaması Türkiye tarafından olumlu karşılanmasa da, devam eden barış görüşmeleri Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin devam etmesinde etkili olmuştur. Hikmet Çetin'in ziyareti sonrası FKÖ lideri Yaser Arafat Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye tarafından yapılan bu ziyaretin FKÖ'ye destek boyutuna dikkat çeken Arafat, Türkiye'den daha fazla destek talebinde bulunmuştur. Bu görüşmeler neticesinde her iki tarafta eğitim ve kültür alanlarında işbirliği konusunda anlaşmalar imzalamışlardır.

24-27 Ocak 1994 tarihleri Türkiye-İsrail ilişkileri açısından tekrardan bir ilk teşkil etmiş, Ezer Weizmann Türkiye'yi ziyaret eden ilk İsrail Cumhurbaşkanı olmuştur. Türkiye ve İsrail tarafı bu ziyarette ticari ve ekonomik alanlara yoğunlaşmış savunma sanayii, su temini ve Orta Doğu'daki bölgesel gelişmeler konusunda bilgi alışverişinde bulunmuştur. Weizmann, İsrail Ekonomisi ve Planlama

Bakanı Shimon Sheetret ve Türkiye'de yatırım imkânları arayan işadamlarını da beraberinde getirmiştir. Bu ziyaret sırasında görülen diğer önemli nokta ise, Orta Asya'daki ortak yatırım fırsatlarının görüşülmesi olmuştur (Özcan, 1998: 169). Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın görevi esnasında Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası bölgede bağımsızlığını kazanan ülkeler ile geliştirdiği iyi ilişkilerden istifade etmek isteyen İsrail yönetimi, Türkiye'nin geliştirdiği bu ilişkiler sayesinde bölge ile ticari ve ekonomik bağlar oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Birkaç ay sonra Nisan 1994'te Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, *Orta Doğu'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı* adıyla bir işbirliği kurulabileceğinin üzerinde durmuştur. 1994 yılında İsrail-Ürdün ile barış antlaşmasının imzalanma sürecinde bu konferansın gerçekleşmesi tekrardan gündeme gelmiştir (Staudigl, 2004: 150-154). Aynı yılın Kasım ayında Türkiye Başbakanı Tansu Çiller, İsrail'e yaptığı ziyaret eden İsrail'i ziyaret eden ilk başbakan olmuştur. Ziyaret sırasında her iki ülke de uluslararası terörizm ve diğer suçlara karşı işbirliği konusunda bazı anlaşmalar üzerinde mutabakata varılmıştır. Başbakan Çiller, İzak Rabin tarafından düzenlenen karşılama töreninde yaptığı konuşmada barış görüşmelerinin "eski Orta Doğu'dan yeni Orta Doğu'ya doğru gidilen" bir süreç olarak tanımlamış ve yapmış olduğu ziyaretin bu sürece bir katkı olduğuna işaret etmiştir. İzak Rabin ise mevkidaşı Çillere hitaben *"Osmanlı İmparatorluğu'nun inşa ettiği surları aşarak geldiniz. Kanuni Sultan Süleyman duvarları inşa etti, siz ise Kudüs'e duvarları yıkmaya geldiniz*." (Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2017). Bu sözler ile İzak Rabin Türkiye'yi Osmanlı'nın bir devamı niteliğinde görmediğini hatta o dönemden kalan duvarların modern Türkiye'nin ilk kadın Başbakanı Tansu Çiller tarafından yıkıldığını/yıkılabileceğini ima etmiştir. Ayrıca Müslüman bir ülkenin başbakanının, İsrail'in Kudüs ile alakalı tahakkümlerini ve başkent kararını tanımadığı halde Tel Aviv yerine Kudüs'e gitmesi ve burada kabul edilmesi İsrail yönetimini son derece memnun etmiştir. Görüşme sonrası King David Otelinde, Tansu Çiller onuruna verilen yemek verilmiştir. Tansu Çiller burada yaptığı konuşmada Tevrat'ın Tekvin bölümünde yer alan; "*Senin adın Yakup'tur; artık, adın İsrail olacak ve onun adını İsrail koydu, Allah ona -yani, Yakup'a- dedi ki 'Ben, Kadir Allah'ım, benden bir millet olacak ve İbrahim ve İshak'a verdiğim diyarı sana vereceğim ve senden sonra diyarı, senin zürriyetine vereceğim.*" babını

okumuştur (Makovsky ve Batsheva, 1996: 147-170). Tansu Çiller'in İsrail'i *Vaadedilmiş Topraklar* olarak nitelendirmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Vaadedilmiş Topraklar ve Misak-ı Milli tartışmalarının yapılmasına sebebiyet vermiştir. Vaadedilmiş Toprakların Misak-ı Millî sınırlarını ile çakışan alanlara sahip olması kamuoyunda yankı bulmuş bu sözler, hem İsrail hem de Türkiye'de oldukça fazla yankı bulmuştur (TBMM Tutanaklar, 1994). Başbakan Çiller'in bu konuşması Türkiye'deki milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerce hoş karşılanmamış ve konuya ilişkin olarak Türkiye'de protesto gösterileri düzenlenmiştir. Diğer taraftan, 10 Kasım 1975'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun *Siyonizm ırkçılığın ve ırkçı ayrımcılığın bir çeşididir* (Staudigl, 2004: 153) olduğuna dair 3379 sayılı karara evet diyen (Şalom, 2015) Türkiye'nin 1994 yılında İsrail'i Vaadedilmiş Topraklar olarak nitelendirmesi bir tezat görüntüsü ortaya koymuştur. Konuşma sonrası mevkidaşı İzak Rabin Tansu Çiller'e, Türkiye'nin bölgedeki İsrail varlığını savunduğu için de teşekkür etmiştir. Türkiye ve İsrail, her iki ülkenin hava kuvvetleri için birbirlerinin hava sahalarında eğitim yapabilmeyi amaçlamışlar ve bu konuda anlaşmaya varmışlardır. Bu ziyaret sırasında Türk Hava Kuvvetleri F4-Phantom uçaklarının modernizasyonu için 600 milyon dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. 18 Eylül 1995 tarihinde ise *Askeri Uçaklar İçin Eğitim Teknolojileri Anlaşma Muhtırası* olarak literatüre geçen bir anlaşma ile Türkiye'ye ait F4 savaş uçaklarının modernizasyonunun İsrailli uzmanlarca yapılması kararı alınmıştır (Staudigl, 2004: 154). Başbakan Çiller ziyaret sırasında ayrıca Kudüs'teki Orient House'u ziyaret etmiş Filistinli yetkili Faysal Hüseyni ile görüşmüştür (Özcan, 1998: 169). Faysal Hüseyni, Çiller'in Kudüs'e yaptığı ziyaretin Filistin Devleti açısından çok önemli olduğunu ve Filistin'in Kudüs'teki siyasi varlığını güçlendireceğini vurgulamıştır (Milliyet,1994).

1996-2001 Yıllarında İkili İlişkilere Yakın Bakış

1996 yılı Türkiye'de siyasi anlamda çalkantılı bir döneme girilmesini beraberinde getirmiştir. 1996'da Necmettin Erbakan ve Tansu Penbe Çiller, RP ve DYP partileri ile *Refahyol* koalisyon (54. Hükümet) hükümetini kurmuşlardır. Akabinde hükümet tarafından ilk icraat olarak ekonomik teşvik paketleri açıklanmıştır. Bu teşvik paketleri nedeniyle piyasalar ekonomik olarak olumlu yönde

hareketlenmiş ve ekonomideki bu olumlu gelişmeler iç kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır. Bununla birlikte, hükümetin ekonomi alanında gösterdiği bu performansın dışında kalan bir kısım söylem ve icraatları Türkiye'de kendisini laik devletin koruyucusu ve savunucusu olarak gören Türk ordusu ve yüksek yargı mensupları tarafından benimsenmemiştir. Bu icraatlar içerisinde Ankara'da 1 Şubat 1997 tarihinde Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen *Kudüs Gecesi* oldukça yankı uyandırmıştır. Refah Partili bir belediye olan Sincan Belediyesi'nin bu programında İsrail'in BM kararlarına göre işgalci pozisyonda bulunduğu Kudüs'ün İsrail egemenliğinden kurtuluşu çağrısında bulunulması ve programa (Steinbach, 2007: 61) İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi'nin konuk olarak davet edilmesi bazı çevreler tarafından endişeyle karşılanmıştır. *Kudüs Gecesi* programından 3 gün sonra Sincan bölgesinde bulunan Zırhlı Birlikler Taburu'ndan tanklar caddelere çıkarak Sincan merkezine yürümüştür. Bu durum Sincan'da yerel bir belediye başkanı olarak Bekir Yıldız tarafından organize edilmiş bir program üzerinden Türkiye'de askerin hükümete karşı güç gösterisi olarak algılanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti'nin büyük ortağı olan Refah Partisi'ni ve lideri Necmettin Erbakan'ın hükümet faaliyetleri olarak dış politikada gerçekleştirdiği/gerçekleştirme niyetinde olduğu eylemlerde benzer şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından rahatsızlık ve endişeyle karşılanmıştır (Hoffman, 2003: 75). Erbakan tarafından sömürü ve yayılmacılık gibi kavramlar ile özdeşleştirilen batı dünyasının Müslüman dünyasındaki sorunların önemli bir nedeni olarak değerlendirilmesi nedeniyle İslam ülkeleriyle yakın işbirliği olanaklarının desteklenmesi, İslam Ortak Pazarı, D-8 gibi öneriler ortaya koymuştur (Çolak, 2006: 596). 54. Hükümetin iç ve dış politika tercihlerini anayasada yer alan laiklik ilkesine aykırı bulan ordu, siyasete müdahalede bulunmuş ve kamuoyunda *28 Şubat/ Postmodern Darbe* olarak bilinen darbe süreci gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte hükümete kurulan baskılar sonucu Başbakan Erbakan 1997 yılında istifasını sunmak durumunda kalmıştır. Hükümet kurma görevini ikinci büyük parti olan Tansu Çiller'e vermesi beklenen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini ANAP lideri Mesut Yılmaz'a vermiştir. Mesut Yılmaz başbakanlık görevini devralmış ve ANAP, DSP, DTP, birlikte ANASOL-D azınlık hükümetini kurmuşlardır. CHP'nin dışardan desteklediği 55. Hükümet 30/06/1997 - 11/01/1999 tarihleri arasında görevde kalmış daha sonra CHP'nin

desteğini çekmesiyle düşmüştür. 11/01/1999- 28/05/1999 ve 28/05/1999- 19/11/2002 tarihleri arasında Bülent Ecevit başbakanlığı altında gerçekleştirilen 56. ve 57. Hükümetler Türkiye'de yürütme görevini gerçekleştirmiştir. Bu dönemde benzer şekilde İsrail'de de hükümet değişikliği yaşanmış, Likud Partisi Genel Başkanı Benyamin Netanyahu 29 Mayıs 1996'da % 50,4 oy alarak Başbakan olmuştur. Shimon Peres % 49,6 oy alarak az bir farkla ikinci olmuştur. Netanyahu üç yıl iktidarda kalmış daha sonra 17 Mayıs 1999'da Ehud Barak %56 oy alarak Başbakan olmuştur. Knesset'te ortaya çıkan siyasi tablo koalisyon hükümeti kurmayı gerektirmekteydi. Bu nedenle, işçi partisinin lideri Barak çok partili bir koalisyon kurmak zorunda kalmış ve iki yıldan uzun süre görevde kalamamıştır (Gerster, 1999: 62-74). Barak'ın ittifakı olan "Bir İsrail" (İşçi, Meimad ve Gesher partilerinden oluşmaktadır) isimli ittifak seçimlerden birinci olarak çıkmış ve % 20.2 oranında oy almıştır. Gerek Türkiye gerekse İsrail tarafında yaşanan hükümet değişikliklerine rağmen bu değişiklikler ikili askeri ilişkiler üzerinde neredeyse hiçbir etkide bulunmamıştır. Bu durum, Türk ordusunun siyasi karar alma süreçleri üzerindeki nüfuzunu arttırmasının etkisiyle siyasi karar alıcı ve yürütme sorumluluğu bulunan hükümetin önüne geçerek İsrail ile olan askeri ilişkileri yönetmeye devam ettiğine işaret etmektedir. Erbakan'ın Başbakan olduğu 54. Hükümet zamanında her ne kadar başbakanın İsrail'le ilişkilerin ilerletilmesi konusundaki eğilimi ilişkilerin derinleştirilmesi yönünde olmasa da, Türkiye ve İsrail arasında gerçekleştirilen askeri işbirliğinin düzenli olarak gerçekleşmesi konusunda aksi yönde bir karar alınmamıştır. Erbakan'ın siyasi arka planı İsrail ile işbirliği yapılması konusunda mesafeli bir tutuma sahip olsa da (Staudigl, 2004: 162-170). İsrail tarafından ortaya konulan icraatların Türkiye tarafından almış olduğu eleştirilere rağmen koalisyon ortağı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı Tansu Çiller ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel İsrail yanlısı bir dış politika izlemekten imtina etmemişlerdir. Hatta bizzat İsrail ile olan işbirliğinin Türkiye'nin menfaatleri gereği olduğunu ve bu yönde devam etmek gerektiğini düşündüklerini her platformda dile getirmişlerdir. *Stratejik Diyalog Forumu* altı ayda bir düzenlenmiş ve Genel Kurmay Başkanlarının istişareleri yılda dört kez bir hafta sürecek şekilde gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde, Erbakan'ın Başbakanlık görevini almasından sadece birkaç hafta sonra İsrail Savunma Bakanlığı temsilcisi David Ivry ve General Tuncer Kılınç, bir araya gelerek

ikinci bir askeri anlaşma imzalamışlardır. Anlaşma kapsamında müşterek füze üretimi ve Türk F4 jetlerinin İsrail tarafından modernizasyonu konusunda anlaşmaya varılmıştır. Başbakan Erbakan İsrail ile savunma alanındaki işbirliği konusunda isteksiz davransa da anlaşmayı imzalamıştır.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1996 yılında İsrail'i ziyaret eden ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Ziyaret sırasında, karşılıklı ilişkileri hızlandırmak için *Serbest Ticaret Anlaşması* imzalanmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Emre Gönensay ve İsrail Dışişleri Bakanı Ehud Barak tarafından imzalanan anlaşmaya göre iki ülke arasındaki gümrük vergileri 01 Ocak 2000 tarihi itibariyle kaldırılmıştır. Bu karar, 24 Mart 1998 tarihinde Türkiye'de Resmi Gazete'de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın devamında, her iki ülke 23 Şubat 1996'da Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması adı altında bir anlaşma başlatmıştır. Anlaşmayla teminat altına alınan AEIA Compact'ın temel unsurları şu şekilde gibi belirlenmiştir (Uzer, 2003: 189): i. Her iki ülke müttefikinin askeri tesislerine açık erişim sağlayacak, Türk hava sahası İsrail ordusu uçuşlarına açılacaktır; ii. Kıdemli askeri temsilcilerin ziyaretleri kapsamındaki programlar düzenli sıklıkla gerçekleşecek bir duruma getirilecektir. Bu bağlamda görüşmeler her altı ayda bir düzenli olarak gerçekleştirilecektir. Genel Kurmay Başkanlarının istişareleri ise yılda dört kez bir hafta sürecek şekilde gerçekleştirilecektir (Staudigl, 2004: 155). 28 Ağustos 1996 tarihinde ise, Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması (Özcan, 1998: 169-171) adı altında bir işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Anlaşmanın imzalanmasının ardından, Türkiye Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, İsrail Devleti'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaret ile de ilk defa bir Türk Genel Kurmay Başkanı İsrail'i resmi olarak ziyaret etmiştir. Bahsi geçen anlaşmalara ek olarak, Türkiye ile İsrail arasında bir *Stratejik Diyalog Forumu* oluşturulmuştur. Bu forum ile iki ülkenin askeri ve sivil seçkinleri arasında kurumsal ve bireysel bir ağ oluşturulması ve tarafların bir araya gelmelerinin sağlanması amaçlanmıştır. Burada dikkat çeken husus, bahsi geçen forumun İsrail adına Dışişleri Bakanlığı temsilcisi tarafından imzalanırken Türkiye'de benzer şekilde hükümet yetkilileri tarafından imzalanmadığıdır. Türkiye tarafından siyasi yetkililer tarafından imzalanmayan anlaşma dönemin Genelkurmay ikinci başkanı Çevik Bir tarafından imzalanmıştır. Bu durum, Türk siyasi tarihinde *Postmodern Darbe* olarak bilinen 28

Şubat sürecinde yaşanması bakımından önemlidir. Bu dönemde askeri bürokrasinin siyasi kanadı karar alma sürecinden nasıl geri çektiği, askeri üst düzey bürokrasinin işbirliği ve güvenlik ortaklığı oluşturma konusunda karar alma sürecinde siyasi hükümeti nasıl dışarda tuttuğunun görülmesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Staudigl, 2004: 155).

Bu dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ikili ilişkiler barış sürecinden tamamen bağımsız olarak gelişmiştir. Çünkü Türkiye barış sürecinin olumlu havasıyla İsrail ile yakınlaşmış ancak 1996 yılına gelindiğinde İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu barış sürecini rafa kaldırmış ve İsrail-Filistin sorununda önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Bunun yansıması olarak bölgedeki ülkeler, Türkiye'nin İsrail'le olan yakınlaşmasına karşı tepki göstermişlerdir. İsrail ve Türkiye arasında gelişen ilişkiler, Haziran 1996'da Kahire Arap Zirvesi gündeminde yer almıştır. Zirvede Suriye'nin Türkiye'yi kınayan çözüm önerisi yumuşatılmış ve Türkiye'nin paktı yeniden gözden geçirmesi ve pakt bağlamında Arap ülkelerine yönelik herhangi bir tecavüzün engellemesini talep eden bir bildiri yayınlanmıştır (Weitzman, 1998: 78). Arap Birliği süreç içerisinde Türk-İsrail anlaşmalarına ilişkin endişelerini sürekli olarak dile getirmiş aynı zamanda Ürdün'ü bu hizalamaya katılmaktan kaçınmaya çağırmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1996 yılında katıldığı İslam İşbirliği Teşkilatı toplantısında konuyla ilgili eleştirilerden dolayı programı beklenen süreden daha erken tamamlayıp Türkiye'ye dönmüştür (Özcan, 1998: 174)

28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleştirilen *Post Modern Darbe* öncesi yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısından birkaç gün önce, İsrail'i ziyaret eden ilk Türk Genelkurmay Başkanı olan İsmail Hakkı Karadayı İsrail Başbakan'ı Netanyahu, Devlet Başkanı Ezer Weizmann ve Savunma Bakanı İzak Mordechai ile bir araya gelmiştir. Genelkurmay Başkanı Türkiye'ye döndükten sonra hükümete müdahalede bulunulması sürecinde etkili olan MGK toplantısına katılmıştır (Staudigl, 2004: 163). Burada mevcut hükümetin koalisyon olması sebebiyle, askerin hükümete olan karşıtlığının aslında hükümeti oluşturan tüm unsurlara karşı değil aynı zamanda İsrail ile olan ilişkilere de bir engel olarak gördükleri hükümetin büyük

ortağı Refah Partisi ve lideri Necmettin Erbakan'a karşı olduğunu ifade etmekte fayda vardır (Yavuz, 1997a: 22-37). Zira koalisyon hükümetinin küçük ortağı olan DYP lideri, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in İsrail ile olan ilişkileri daha da ileri taşımak konusunda herhangi bir çekinceye sahip olmadığı görülmektedir. Çiller, İsrailli mevkidaşı Dışişleri Bakanı David Levy tarafından yapılan ziyaret sırasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin, teröristlere kucak açan ve destek veren yapan Suriye ve İran'a karşı da bir ortaklık olduğunu ve bu nedenle geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Türkiye'de ordudan gelen baskı nedeniyle, Erbakan koalisyon ortağı Çiller ile mutabakata vararak başbakanlık görevinin Çiller'e geçmesi yönünde anlaşmışlardır. Erbakan ve Çiller, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Başbakan'ın istifası sunarken Cumhurbaşkanı'nın parlamentoda ikinci büyük parti olan DYP lideri Çiller'e hükümet kurma görevi vereceğini düşünmüşlerdir. Böylelikle Çiller'in başbakanlığında Refahyol Hükümeti'nin devam etmesinin sağlanacağı düşünülmüştür. Fakat burada Cumhurbaşkanının hükümeti kurma görevini teamüller gereği parlamentoda temsili en yüksek parti liderine vermesi beklenirken, anayasal hakkı gereği uygun gördüğü herhangi birisine verebilmesi de yasal olarak mümkün olmuştur. Nitekim bu ihtimaller içerisinden ikincisi gerçekleşmiş Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Erbakan ve Çiller arasında varılan mutabakatı göz ardı ederek, ANAP lideri Mesut Yılmaz'ı hükümet kurması için görevlendirmiştir. Bu gelişme sonrası, Erbakan başbakanlıktan istifa etmiş ve Refah Partisi 13 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından laiklik karşıtı eylemleri gerekçesiyle kapatılmıştır. Refah Partisinin kapatılması İsrail yönetimi tarafından eleştirilmiştir. İsrail yönetimi tarafından, Türkiye ve İsrail'in Orta Doğu bölgesinde demokrasinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı iki önemli ülke olduğunu vurgulanmaktayken, bir partinin önce iktidardan uzaklaştırılması sonra da kapatılmasının ileri demokrasilerde görülmeyen bir durum olduğu belirtilmiştir. Konuyla alakalı İsrail Parlamento Başkanı Tichon, bu gelişme konusunda endişelerini dile getirerek, laik devleti koruma yolunun birçok istenmeyen sonuç doğurabileceğini ifade etmiştir (Staudigl, 2004: 166).

ANAP lideri Mesut Yılmaz başbakanlığındaki yeni hükümetin İsrail'le olan ilk resmi teması, 07 Ocak 1998'de ABD'nin katılımcı ve Ürdün'ün gözlemci olarak katıldığı, ilk Türk-İsrail askeri tatbikatı *Güvenilir Denizkızı (Reliant Mermaid)* olmuştur (Nachmani, 2003: 221). Yılmaz bu dönemde Netanyahu'ya Orta Doğu barış sürecinin revize edilerek genişletilmesini telkin eden bir mektup yazarak barış sürecinin tekrar başlatılmasını istemiştir. Netanyahu'nun Eylül 1998'de yapmış olduğu ziyareti sırasında Türkiye ve İsrail yetkilileri, iki ülkenin bölgede stratejik bir askeri ittifak temelini oluşturduğunu ve bölgede bir güvenlik ekseni oluşturduğunu vurgulamışlardır (Staudigl, 2004: 167). *Güvenilir Denizkızı* bağlamında yapılan ikinci askeri tatbikat, İsrail'in Hayfa şehrinde 1999 yılında gerçekleştirilmiştir. Arap dünyasının endişelerini gidermek maksadıyla Türkiye ve İsrail, Ürdün'ün tatbikata gözlemci statüsünde katılmasını önemsemişler ve bu durum gerçekleşmiştir.[11] İki ülke arasındaki ortaklık, İran ve Arap ülkeleri tarafından şiddetle eleştirilmesine rağmen devam etmiştir (Schoch vd. 2005: 151). Eleştiriler nedeniyle Arap dünyasının endişelerini gidermek isteyen iki ülke, Ürdün örneğinde olduğu gibi Mısır'ın da gözlemci olarak tatbikatlara katılması için davette bulunmuşlardır (Inbar, 2001b). 1998 yılında ABD ve Irak arasında patlak veren kriz sırasında benzer şekilde Türkiye İsrail ilişkilerine olumlu katkılarda bulunmuş Türkiye'nin ABD büyükelçisi, Irak'ın İsrail'e herhangi bir füze saldırısı başlatması halinde Türkiye'nin misilleme amacıyla İsrail'e hava sahasını kullanması konusunda izin vereceğini belirtmiştir. Tüm topraklarına ulaşılması aynı zamanda çatışma sonrası ortaya çıkabilecek muhtemel durumlar açısından İsrail tarafından bir kolaylaştırma olarak değerlendirilmiştir. İsrail Hava Kuvvetleri'nin Türkiye hava sahasında uçuş yapabilmesi aynı zamanda Irak ve/veya İran'dan Türkiye'ye yönelik muhtemel füze saldırılarına karşı Türkiye'nin caydırıcılığını artırmaktaydı (Inbar, 2001a: 51).

Bu dönemde, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler sadece güvenlik politikası alanında değil, sivil alanlarda da gerçekleşmiştir. Türkiye ve İsrail arasında Nisan 1997 tarihinde başlatılan Serbest Ticaret Anlaşması ile İsrail'in Türkiye'ye yaptığı

[11] Ürdün 2001 yılında üçüncüsü yapılan tatbikata, İsrail ile Filistin arasındaki gerilim nedeniyle katılmamıştır (Inbar, 2001a).

ihracat, 1996'ya kıyasla % 54 artmış ve 1998'de toplam ticaret 700 milyon dolara yükselmiştir (Jung ve Piccoli, 2000: 101).

1999 yılında İsrail'de görev başına gelen Ehud Barak hükümeti, Netanyahu döneminde neredeyse tamamen dondurulan barış süreci ile alakalı olarak Rabin döneminde olduğu gibi sürecin ilerletilmesine yönelik gayretler ortaya koymuştur (Balke, 2009: 98). Ehud Barak selefi Netanyahu'dan daha farklı olarak Türkiye'ye ile işbirliği yapma noktasında askeri projelerin yanı sıra siyasi projeler üretmeyi de önermiştir. Bu bağlamda, Türkiye ve İsrail'in Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinden yaşanan gelişmeye göre farklılık göstermekle her seferinde doğrudan etkilenen Türkiye-İsrail ilişkilerinin stratejik anlamda birbirine bağlı iki müttefik olarak devam ettirilmesinin yollarının aranması ve bunu sağlayacak siyasi adımların hayata geçirilmesi yönünde çabalar sarf etmiştir. Türkiye'nin, İsrail ve Suriye ile arasında arabuluculuk rolü üstlenmesi aynı zamanda bu yaklaşımında bir sonucu olarak ortaya çıkmış, Barak dönemi gerek Türkiye'nin bölgede arabuluculuk rolü üstlenmesi açısından gerekse bölgedeki barış durumunun iyileştirilmesi yönünde girişilen çabalar açısından umut verici bir dönem olarak yansımıştır (Staudigl, 2004: 172).

Türkiye'de, 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 tarihlerinde yaşanan depremler esnasında İsrail'den Türkiye'ye yapılan yardımlar (Hürriyet, 1999; Milliyet, 1999) Türkiye ve İsrail ilişkilerine katkılar sunmuştur. Böylelikle iki ülke arasındaki ilişki sadece askeri ve siyasi düzeyde değil, aynı zamanda sosyal düzeyde de gerçekleşmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde bir araya geldiği İsrail Başbakanı Ehud Barak'a "*İnsanlara olağanüstü bir hizmet verdiniz. Türk halkı yaptıklarınızı asla unutmayacak*" diyerek teşekkürlerini bildirmiştir (Hürriyet, 1999b).

İsrail yönetiminin Filistin tarafı ile yaptığı barış görüşmelerinin hızlı bir şekilde ilerlemesi bu süreçte koalisyon ortakları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Başbakan Barak'ın, Camp David görüşmelerine katılımının koalisyon ortakları Shass ve Yisrael B'Aliyah tarafından şiddetli eleştirilere tabi tutulması bahsi geçen partilerin koalisyondan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, İsrail tarafının barış görüşmelerine devam etmesini zorlaştıran bir gelişme

olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişme sonrası, 28 Eylül 2000 tarihinde Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa bahçesine girerek "Burası İsrail toprağı olarak kalacak" demesi II. İntifada'nın başlamasında önemli rol oynamıştır. Camp David'te sonuçsuz kalan barış görüşmeleri üzerine yapılan bu ziyaret bölgede şekillenmeye başlayan barış sürecine önemli bir darbe vurmuştur (Davutoğlu, Sönmez ve Kalaycı, 2003: 88). BM'nin İsrail'in eylemlerini çirkin bir güç saldırısı olarak nitelediği Ekim 2000 tarihli oylamada Türkiye, İsrail'e karşı oy kullanmıştır. 17 Ekim 2000 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK)'nun kabul ettiği 1322 sayılı (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2000) kararla, Eylül 2000 ayında başlayan gerginliğin önlenmesi ve tarafsız bir şekilde araştırılması maksadıyla bir komisyon kurulması gündeme gelmiştir. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Ürdün Kralı II. Abdullah ve AB Ortak Dış ve Savunma Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana, Sina yarımadasında bulunan Şarm El-Şeyh'te yapılan bir zirvede bu amaca hizmet eden uluslararası bir araştırma komisyonu kurulmasını desteklemişlerdir. Kasım 2000'e gelindiğinde ABD Senatörü George Mitchell Başkanlığında oluşturulan Mitchell Komisyonu, şiddetin niye başladığı ya da kimin sorumlu olduğu sorusundan ziyade, nasıl önlenebilir sorusunu çalışmalarında esas almayı hedeflemiştir. İsrail yönetimi komite üyeliği için dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in adaylığını desteklemiştir (Arbell, 2014: 9). 30 Nisan 2000 tarihinde tamamlanan komisyon raporunun önemli sonuçlarından bir tanesi, İsrail yönetiminin, Filistin yönetiminin ayaklanmayı kasıtlı olarak başlattığı konusundaki suçlamalara ikna edici kanıt bulunamaması olmuştur. Diğer taraftan Ariel Şaron tarafından Mescid-i Aksa'ya yapılan ziyaretin provakatif ve zamansız olduğu ve bu ziyaret ile El-Aksa İntifadası'nın başlaması arasında doğrudan bir ilişki olduğu dile getirilmiştir. Bu haliyle rapor, bir çözüm önerisi sunmaktan çok taraflar arasındaki gerginliği sakinleştiren bir rol oynamıştır. Ancak raporun, yeni hiçbir şey getirememiş ve somut çözüm önerileri sunamamış olmasına rağmen, uluslararası toplum tarafından desteklenmiş bir komisyon tarafından hazırlanmış olması önem arz etmektedir. Mitchell Komisyonu'nda Türkiye'den 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de yer almıştır. Demirel komisyondaki tek Müslüman temsilci olarak bu görevi üstlenmiştir (Davutoğlu, Sönmez ve Kalaycı, 2003: 88-89).

Ariel Şaron Hükümeti Döneminde Gerileyen İkili İlişkiler (2001 – 2002)

İsrail'de 2001 yılında yapılan genel seçimlerde Ariel Şaron, oyların % 62.5'ini alırken, rakibi Barak ise %37.5 oy alabilmiştir. İsrail'de seçimden hemen sonra Şaron'un özel temsilcisi olan Meir Rosenne 2001 Şubat ayında Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş, Filistin ile müzakerelerin tekrar başlaması için İsrail yönetimi tarafından terör eylemi olarak değerlendirilen Filistinli faaliyetlerinin derhal durdurulması gerektiği mesajını iletmiştir. Ayrıca dönemin İsrail Ankara Büyükelçisi Uri Bar-Ner, iki ülke arasındaki ilişkilerin gündelik siyasetten etkilenmeyecek kadar sağlam olduğuna işaret etmiştir. Meir Rosenne tarafından yapılan ziyaretten bir kaç gün sonra Filistin lideri Yaser Arafat Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nı ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ziyareti sırasında, Türkiye'nin barış sürecindeki rolünü devam ettirmesi ve bölgedeki barış ve istikrar için desteğini sürdürmesini talep etmiştir (Hürriyet, 2001b). Hem İsrail hem de Filistin tarafının Türkiye'yi taraflar arasındaki ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesine katkıda bulunan ve tarafların birbirleriyle iletişim kurmasında arabuluculuk yapan bir aktör olarak görmeleri Türkiye açısından sevinçle karşılanmıştır.

Özellikle 1996'dan sonra Türkiye-İsrail ilişkilerinde oldukça somut ilerlemeler görülmesine ve ilişkiler askeri, siyasi ve ekonomik alanda anlaşmalarla sağlam bir zemine de oturtulmasına rağmen, Filistin ve İsrailli taraflar arasında çıkan gerginlikler iyi ilişkileri sekteye uğratmıştır. Türk kamuoyunun Filistin-İsrail gerginliğine karşı hassasiyetinin İsrail'le birlikte hareket edilmesinde ortak menfaatler olmasına rağmen devam ettiği ve bu nedenle ilişkilerin bu gerginlik durumundan etkilenmeye devam ettiği görülmektedir (Staudigl, 2004: 177). Arap dünyası ve özellikle Filistin tarafı, Türkiye'nin Filistin meselesine olan hassasiyetini görmüşler ve Türkiye üzerinden İsrail'e baskı yapılabileceği kanaatine sahip olmuşlardır (Davutoğlu, Sönmez ve Kalaycı, 2003: 90). Benzer bir yaklaşımın İsrail tarafında da var olduğu Ariel Şaron'un İkinci İntifada sırasında 8 Ağustos 2001'de Ankara'ya yaptığı ziyaret esnasında Şaron tarafından ifade edilen cümlelerden anlaşılmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkileri *Demokrasilerin İşbirliği* olarak nitelendiren Şaron Türkiye'den destek talep etmiştir. İsrail Ticaret Bakanı Dalia

Itzak'ın eşlik ettiği ziyarette, Türkiye, İsrail ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişimi, Mısır doğal gazının İsrail'e taşınması, İsrail'in füze sistemlerinin Türkiye'ye satışı ve Türk tanklarının modernizasyonu gibi konular gündem olmuştur. Şaron'un ziyareti, Türk ve yabancı kamuoyunda bazı çevreler tarafından şiddetle eleştirilmiş, Filistin Enformasyon Bakanı Abdrabbo, İsrail yönetiminin Filistin halkına karşı savaşı durdurması, siyasi görüşmelere başlaması ve Filistin bölgelerine yabancı gözlemcilerin girmesine izin verilmesi konusundan telkinde bulunmuştur (Ntv Msnbc, 2001). Ziyaret esnasında Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, bölgedeki çatışmaların ve Filistin Devleti'ne ait bölgelere yönelik İsrail'in uyguladığı ambargoya derhal son verilmesi çağrısında bulunmuştur. Ariel Şaron ise şiddetin durması için öncelikli olarak Filistin lideri Yaser Arafat'ın görevini yerine getirmesi gerektiğini savunmuş ve uluslararası gözlemcilerin bölgeye kabul edilebileceğini açıklamıştır (Hürriyet, 2001). II. İntifada sürecinde İsrail-Filistin arasındaki yaşanan gerginlik durumu, Türkiye'de geniş kitlesel katılımlı gösteri ve protestoların düzenlenmesine sebep olmuştur. Türk kamuoyu, II. İntifada'nın başlamasında Şaron'un eylemlerinin etkili olduğu düşüncesine sahip olmuştur (Staudigl, 2004: 179). İntifada sürecinde İsrail tarafından işgal altındaki topraklarda yapılan askeri eylemler Türkiye'de birçok İsrail karşıtı gösteriye sebebiyet vermiştir. Bu gerilimlerin neticesinde Başbakan Bülent Ecevit, İsrail'i soykırım yapmakla suçlamıştır. Siyasi olarak gerilimli seyreden ilişkiler ekonomik ve askeri ilişkiler boyutunda neredeyse hiç aksamadan devam etmiştir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2001 yılı sonunda 1,3 milyar dolara ulaşırken, 170 Türk M-60 tankının modernize edilmesine ilişkin ihale Başbakan Ecevit'in İsrail'e soykırım yapma suçlamasından sadece iki gün önce İsrailli bir firmaya verilmiştir (Tür, 2009: 24). Fakat ikili ilişkilerdeki bu ivme çok uzun süre devam etmemiştir. İki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler azalmış, savunma sanayi alanında ticaret hacmi düşmüştür. İlişkilerin parlak olduğu dönemde savunma sanayi alanında İsrail'in ürettiği bazı envanterin satış lisansının Türkiye'ye verilmesi gündemde iken, soğuyan ilişkiler nedeniyle İsrail bu durumun gerçekleşmesini bu konudaki tekel pozisyonunu ortadan kaldıracağı gerekçesiyle gerçekleştirmemiştir (Inbar, 2009: 41).

Ara Sonuç

Sovyet bloğunun çöküşünün uluslararası sistem açısından getirdiği yenilikler, uluslararası arenada 'yeni' düzenin hangi aktör ve etkenler üzerinde şekilleneceği tartışmalarının yapılmasına sebebiyet vermiştir. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin egemen bir güç olarak baskınlığı hissettirdiği dolayısıyla uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapıya evrildiği görüşü yaygın bir biçimde kabul edilmiştir. Fakat bununla beraber sistemin çok kutuplu olduğu ve başka güç merkezlerinin de var olduğu görüşü de savunulmuştur. Ayrıca uluslararası sistemdeki güç dengesinin ortadan kalktığı ve devletin merkezi anlamdaki gücünü azaltan devlet dışı aktörlerin etkisinin görünür hale geldiği konusu Soğuk Savaş sonrası döneme ait özellikler olarak kabul edilmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri Türkiye açısından iki güçlü ve istikrarlı ülke arasındaki işbirliğinin Türkiye açısından fayda sağlayacağı inancı ile geliştirilmiştir. İsrail ile ilişkilerini bir üst aşamaya taşımak isteyen Türkiye'nin bu kararı almasında, NATO üyeliğinin bölgede Türkiye açısından tehdit olarak algılanan gelişmelere karşı yeterli olamayacağı fikri de önemli rol oynamıştır. Türkiye ile İsrail arasındaki savunma konusundaki potansiyel işbirliğine iki ülkenin ekonomik büyüme beklentilerinin de katkı sunacağı düşünülmüştür. Bu dönemde ayrıca gerek uluslararası gerekse Türkiye ve İsrail'in çevre bölgelerde bulunan ülkeler ile ilişkilerinde yaşanan gelişmeler ikili ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur.

Bu dönemde Türkiye ve İsrail tarafından ortaya konulan politikalar, iki ülkenin içinde bulunduğu bölgede gelişen politikaların önemli bir unsuru haline gelmesine sebebiyet vermiştir. 90'lı yıllarda, Türkiye Orta Doğu'da Sovyetler Birliği yıkılmasından sonra meydana gelen güç boşluğundan kaynaklanan güvenlik sorunları konusunda kendisine işbirliği yapabilecek ortaklar aramıştır. Bu noktada İsrail, Türkiye'nin tehdit değerlendirmelerini paylaşan ve uluslararası sistem yapısı içerisinde etkili bir aktör olan ABD ile çok taraflı ilişkiler yürüten bir ülke olması açısından bu işbirliğinin mümkün olabileceği bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Benzer bir yaklaşım biçiminin İsrail'de de var olması sonucunda 90'lı yıllarda iki

ülke arasında önemli ölçüde çıkar yakınlaşmasının sağlanması ile ilişkiler büyük ölçüde ilerlemiş ve bu yıllar ilişkilerin *altın yılları* olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde bölgedeki gelişmelerin karar alma mekanizmalarında baskın olan aktörler tarafından yüksek tehditler içerdiği değerlendirilmiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye İsrail ilişkilerinin gelişmesi; her iki ülkenin de bölgede caydırıcılığını artırması ve bölgedeki rakiplerine karşı askeri üstünlük kazanmasına sebep olmuştur. Türkiye açısından ise gelişmiş askeri donanımlara erişmesi, ABD'deki İsrail yanlısı lobinin desteğinin alınması sonucunu doğurmuştur. İsrail adına bakıldığında bölgede köklü bir devlet geleneği olan Türkiye ile birlikte hareket etmesi İsrail'i bölgede daha güvenli kılmıştır. 90'lı yılların ortalarında ekonomik, ticari, teknolojik ve bilimsel konularda yapılan birçok anlaşma üzerinden ilişkiler geliştirilmiştir. Karar alıcılar tarafından resmi bir ittifakın unsurları olarak ortaya konulamayan anlaşmalar her ne kadar üçüncü bir tarafa karşı olmasa da, Arap ülkeleri ile İsrail arasında Soğuk Savaş dönemi yaşanan karşıtlık durumları anlaşmaların Arap dünyasına karşı bir girişim olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. ABD yönetimi ise, iki ülke arasındaki ilişkiyi bölgede batı yönelimli iki ülkenin birbirine yakınlaşması olarak değerlendirmiştir.

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında ABD öncülüğündeki birleşik kuvvetlerin Irak'a müdahalede bulunmuştur. ABD'nin hava ve kara saldırıları ile Irak'ın askeri altyapısını ve hava gücünü etkisiz hale getirmesi Irak'ta yaşanan gelişmelerin İsrail açısından ortaya koyduğu tehdit potansiyelini azaltmıştır. Fakat benzer bir durum Türkiye açısından gerçekleşmemiştir. Türkiye uzun vadede ABD'nin Irak'a müdahale etmesi sonrasında gerek ekonomik gerekse güvenlik anlamında zorluklar yaşamıştır. Bu dönemde Irak'ta yaşanan gelişmeler sonrası daha fazla gündeme gelen PKK terör örgütüne karşı Türkiye tarafından ortaya konulan mücadele metodolojik olarak NATO müttefiki batılı ülkeler tarafından tam anlamıyla tasdik edilmemiştir. Bu durum, batılı ülkelerin Türkiye'ye vermekte isteksiz olduğu askeri teknolojinin İsrail'den sağlanması durumunu ortaya çıkarmıştır. İki ülke arasındaki işbirliği bu dönemde PKK ile mücadele çerçevesinde yoğunlaşmıştır.

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri bu dönemde olumlu yönde etkileyen bir başka gelişme ise; Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki ilişkinin barış temelli bir sürece evrilmesi amacıyla başlatılan Arap-İsrail barış görüşmeleri olmuştur. Bu dönemde Orta Doğu barış çabalarında kaydedilen ilerlemeler, Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini geliştirmek konusundaki çekincelerini ortadan kaldırması konusunda kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin barış sürecindeki rolünü kuvvetlendirme isteği, ABD yönetimi tarafından desteklenen bir durum olmuştur. Bu dönemde ayrıca Türkiye ve İsrail savunma kuvvetlerinin her iki ülkede de karar alma mekanizmalarında baskın bir pozisyona sahip olması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İki ülke arasındaki işbirliği, gerek Türkiye gerekse İsrail'de savunma aktörlerinin askeri ve savunma işbirliğinin yararlı olduğu konusunda benzeşen bir algıya sahip olunması nedeniyle gittikçe daha fazla gelişmiştir.

Türkiye ve İsrail'i birbirine yaklaştıran bir gelişme de; her iki ülke için de ortak tehdit olarak değerlendirilen İran ve Suriye ile alakalı gelişmeler olmuştur. Türkiye bu dönemde Suriye ve Yunanistan yakınlaşmasına *2½ Savaş Stratejisi* olarak ifade edilen yöntemle karşılık vermek istemiştir. Burada Türkiye'nin komşuları Suriye ve Yunanistan ile rekabet halinde bulunduğu, konvansiyonel kapasitelere sahip olduğu ancak aynı anda her iki ülke ile de mücadele edebilecek kadar güçlü olmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Türkiye içerde PKK terör örgütüyle mücadele ettiği de göz önünde bulundurularak, bölgede yeni müttefiklere ihtiyaç duymuştur. Aynı şekilde İslam devrimi sonrası İran'ın anayasal monarşiden dini bir cumhuriyete dönüşmesi sonrası Türkiye İran'da ki yeni hükümetin ortaya koyduğu üslup nedeniyle genişlemeci bir tutum sergileme ihtimalinden tedirgin olmuştur. İsrail açısından ise İran geliştirdiği nükleer programı nedeniyle İsrail'in varoluşuna karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu gelişmeler Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Türkiye ve İsrail arasındaki bu yakınlaşma genel olarak bakıldığında ABD'nin bölgedeki pozisyonunu kuvvetlendirmesine katkı sunmuştur. Suriye'nin, Türkiye-İsrail yakınlaşmasına karşı oluşturmaya çalıştığı ittifak başarısız olurken, Ürdün,

Türkiye - İsrail yakınlaşmasında sınırlı bir destek ortaya koyabilmiştir. Ayrıca diğer bölge ülkelerinde de bu yakınlaşma çabaları benzer şekilde Arap dünyasına yönelik bir araya gelme çabası olarak algılanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin ve İsrail'in ayrı ayrı konvansiyonel askeri güçleri bölgedeki herhangi bir başka ülke veya ittifak ile karşılaştırılmayacak kadar benzersiz bir profil ortaya koymuştur. Burada dikkat çeken husus iki ülke, bir araya gelerek bölgedeki statükoyu değiştirmekten ziyade, korumayı ve öncelikli olarak ortak tehditleri bertaraf etmeyi amaçlamışlardır.

Bu dönemde Türkiye'nin pozisyonu inşacı teorinin öne sürdüğü Lockiyan kültürde olduğu gibi; Orta Doğu bölgesindeki devletlerin sınırlarına ve sınırları içindeki hâkimiyet alanlarına saygı duyma yönünde olmuştur. Suriye ile Hatay, Yunanistan ile kıta sahanlığı, Irak ile özellikle Kuzey Irak'ta yer alan gruplar, İran ile rejim transferi gibi ayrışma konuları yaşayan Türkiye meşru sınırlarını korumuştur. Bununla beraber kendi sınırları içinde de PKK terör organizasyonu ile mücadele ederek hâkimiyet alanında olan güvenlik tehdidine karşı mücadele etmiştir. Türkiye içerde ve dışarda bu mücadeleleri verirken bölgede İsrail gibi bir müttefikle ortak hareket etme eğilimi göstermiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2002 SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İKİLİ İLİŞKİLERİ

İsrail önemli bir bölgesel aktör olarak değerlendirdiği Türkiye ile güçlü ilişkiler kurma arzusunu devam ettirmekte iken 2000'li yıllarda, Türkiye'nin gerek iç siyaset gerekse uluslararası ve bölgesel çevresinde yaşanan değişikliklerin 'yeni' bir dış politika oryantasyonuna yol açtığı görülmüştür. İç politikada Türkiye'de 2002 yılında önemli bir çoğunluğun oyunu alarak iktidara gelen yeni hükümetin zaman içerisinde karar alma mekanizmalarındaki asker-siyaset ilişkisini dengelemek konusunda attığı adımlar, hükümetin 2002 yılı sonrasında Türkiye-İsrail ilişkilerini belirleyen en önemli faktör olarak ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Dış politika da ise ABD'nin 2003 yılında Irak'ın kuzeyinde bir cephe açmak için Türk topraklarını kullanma talebinin Türk yönetimi tarafından kabul görmemesi ülkenin 'yeni' dış politika oryantasyonu olduğu değerlendirmesinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Türkiye'nin dış politika oryantasyonunun değiştiği yönündeki değerlendirmelerini, Türkiye-İsrail ilişkilerinin değişimi üzerinden açıklayan çalışmalar da ortaya konulmuştur.

İlerleyen kısımlar da öncelikli olarak Türkiye'de iktidara gelen hükümetin dış politika yönelimin arkasında yatan içsel sebepler ele alınmıştır. Sonrasında ise hükümet tarafından bölgede yaşanan gelişmelere dönük ortaya konulan politikaların Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimine etkisi incelenmiştir.

4.1.Kimlik Kavramının Dönüşümü

AK Parti'nin 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimler sonrası iktidara gelmesi ülkenin siyasi hayatını derin bir şekilde etkilemiştir. Geçmiş dönemlerde ülkenin siyasi elitleri tarafından ortaya konulan kimliksel aidiyet çerçevesi ve AK Parti kurucularının geçmişteki parti aidiyetleri, partinin iktidara gelmesi sonrası tekrardan tartışılagelen bir konu olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin kurucu elitleri tarafından ortaya konulan prensipler ve Atatürk tarafından öngördüğü şekliyle *Laiklik* ilkesi, ilerleyen süreçte gerek uygulamaları gerekse çerçevesi bağlamında tartışılagelmiştir. Bu tartışmalarında bir sonucu olarak,

Türklük ve onun ahlaki normlarının İslam'la bir araya getirilmesi amacıyla *Türk-İslam Sentezi* doktrini ortaya konulmuştur. 60'lı yılların başlarında Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden laik siyasi sistem ile kültürel ve dini değerler arasında bir ilişki biçimi geliştirilmeye çalışılmıştır (Franz, 2003: 2).

İlerleyen yıllarda bu kültürel ve dini değerleri muhafaza etme amacı taşıyan Refah Partisi'nin iktidara gelmesi ile bu doktrinin hayata geçirilmesi arasında bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Önceki dönemlerde daha yerel bir dil kullanmayı tercih eden Erbakan'ın, Refah Partisi'nin kurulması sonrası modern ve entelektüel bir yaklaşım ile geçmiş dönemlerde Türkiye'de var olan devlet, toplum ve ekonomi modellerini eleştirdiği görülmüştür. Bu bağlamda Refah Partisi tarafından *Adil Düzen* sloganı ile ortaya konulan prensipler doğru ve adil bir toplumun oluşmasında eski dönemlerden farklılaşan referanslara işaret etmektedir. Erbakan; Sosyalizm ve Kapitalizm'den farklı olarak bir üçüncü yol olarak adil ekonomik düzeni dile getirmiştir. Bu bağlamda devlete, serbest girişimciliği destekleme, kendi ağır sanayisini kurmaya başlama ve düşük ücretli işçilere destek olmak gibi kendi sosyal politikasını başlatma çağrısında bulunmuştur (Karakaş, 2007: 23).

1996 yılında dönemin Başbakanı Erbakan, Müslüman devletlerle ortak bir ekonomik alan oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla D-8 adı altında Türkiye, İran, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, Nijerya ve Pakistan bir araya gelmiştir. Ancak Türkiye siyasetinde yaşanan gelişmeler nedeniyle gerçekleşen ancak sönük devam eden bir proje olmuştur (Hoffman, 2003: 75). Erbakan, ilk yurtdışı gezilerini İran ve Libya'ya yapmakla beraber, Türkiye'nin önceki dönemlerde ortaya koyduğu dış politika taahhütlerini devam ettirmiştir. Refahyol Hükümeti 1996 yılında yürürlüğe giren AB ile gümrük birliği yükümlülüklerini, İsrail ile stratejik işbirliğinin devam etmesini ve ABD'nin Türkiye'deki askeri üsleri için lojistik desteğini devam ettirmiştir (Karakaş, 2007: 26).

Hükümetin ihtiyatlı tedbirlerine rağmen 54. Hükümetin politika tercihlerini anayasada yer alan laiklik ilkesine aykırı bulan ordu, siyasete müdahalede bulunmuş ve kamuoyunda *28 Şubat/ Postmodern Darbe* olarak bilinen darbe süreci

gerçekleştirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan muhtırada *İslamcılık* laiklik ilkesi, demokrasi gelişimi ve ülke içi güvenlik açısından büyük bir tehlike olarak nitelendirilmiştir. Akabinde ise Refah Partisi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması konusundaki anayasal gerekliliği göz ardı etmesi nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklanmıştır. Sonrasında kurulan Fazilet Partisi'nin de aynı gerekçe ile kapatılması parti içerisinde iki farklı kanadın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Geleneksel olarak Erbakan çizgisinde devam eden kanat Saadet Partisi çatısı altında siyasi faaliyetlerine devam ederken çoğunluğu yenilik ve reform taraftarı olan parti üyeleri başka aktörlerinde dâhil olması ile AK Parti'yi kurmuşlardır.

İlerleyen süreçte, Türkiye'nin 200 yıllık modernleşme tarihine yönelik AK Parti tarafından nasıl bir yaklaşım geliştirileceği bu dönemde gerek kamuoyunda gerekse önceki dönemlerdeki siyasi elitler tarafından merakla takip edilmiştir. Bu endişelerin farkında olan hükümet yetkilileri AK Parti'nin 'İslamcı' bir parti olmadığını ve Almanya'nın ve diğer Avrupa ülkelerinin Hıristiyan Demokrat Partilerinden farklı bir anlama gelmediklerini sürekli olarak vurgulamışlardır. Bu vurgulamanın arka planında partinin üst düzey kadrolarının Refah Partisi geçmişine sahip olmaları ve Refah Partisi'nin iktidara gelmesi sonrasında yaşamış olduğu gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir. Bazı analistler tarafından parti lideri olan Erdoğan'ın Refah Partisi'nin *modernist kanadı* olduğu ve laik bir siyasi sistem çatısı altında sistemin algılamaları ile uyumlu bir parti yapısı kurmaya çalıştığı ifade edilmiştir.

Bu duruma paralel olarak parti yöneticileri tarafından ifade edilen söylemlerde demokrasiyi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve laiklik ilkesinin açıkça desteklenmesi AK Parti'nin Türkiye'nin siyasi haritası içerisindeki konumunun tanımlanmasına fırsat tanımıştır. Parti yöneticileri tarafından ortaya konulan söylemlerin ülkenin laik siyasi sistemi içerisinde ılımlı bir profil ortaya koyması parti üzerindeki şüpheleri ortadan kaldırırken diğer taraftan parti liderliği tarafından hedeflenen siyasi kararların uygulanması ve hedeflerin gerçekleştirilmesine katkı sunmuştur. Modernleşmenin gerekliliğine dair herhangi soru işareti taşımayan parti

yöneticileri burada sürecin yanlış anlaşılmış uygulamaları ve algılamalarından ayırt edilmesi gerektiğine vurgu yapmakta ve bu sürecin ülkenin sahip olduğu yerel değerlerin dikkate alınarak işletilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır (Bozdağlıoğlu, 2008: 67-68).

Burada Kimlik kavramı üzerinde bir kez daha durmak gerekmektedir. Devletin kimliği birbirinden farklılaşan formlarda ortaya çıkabilmekte ve bir ülke açısından değerlendirildiğinde farklı yansımaları olabilmektedir. Burada ortaya konulan tanımlamalara göre Türkiye'de kuruluşundan itibaren *ulusal kimlik* ve *devlet kimliği* olarak iki farklı kimliğin var olduğu savunulmaktadır (Çalış, 21: 1996). Ancak bu iki kimliğin Türkiye'de birbiriyle birebir örtüşmediği ve bu sebeple dış politikada Türk toplumunun istediği adımların Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından atılamadığı vurgulanmıştır. Bu yaklaşımı ortaya koyan Şaban H. Çalış'ın belirttiği *devlet kimliği* ve *ulusal kimlik* ayrımı, İnşacı yaklaşımın *devletin toplum tarafından kurgulanmış ve meydana getirilmiş bir yapı olması gerektiği* yönündeki söylemiyle paralellik arz etmektedir. Ayrıca Ulusal ve devlet kimliğinin birbirinden uzaklaşarak ve yakınlaşarak dinamik halde değişmesi hususu, İnşacı yaklaşımın; devletin kimliği ve merkezi çıkarının, kuruluşundan itibaren değiştirilemez olarak kurgulanmamış olması ve bu kavramların etkileşim yoluyla değişebileceği yaklaşımıyla da aynı yönde değerlendirilebilir.

AK Parti hükümeti süreç içerisinde kimlik ile ilgili tartışmaları ön plana çıkartmanın aksine, ekonomik durumu istikrara kavuşturmayı, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinin yanı sıra Türkiye'nin demokratikleşme sürecini hızlandırmayı hedeflemiştir. Ülkenin demokratikleşme sürecine özel önem veren hükümet (Gürbey, 2010) AB katılım müzakerelerinde itici bir güç olduğunu ortaya koyan eylemlerde bulunmuştur. AB katılımı için gerekli siyasi ve ekonomik reformları hızlandıran AK Parti, iktidarı ele geçirilmesi sonrasında parlamentodaki mutlak çoğunluğa sahip olması nedeniyle istikrarlı ve uygulanabilir bir reform politikası ortaya koymaya gayret etmiştir. Aralık 2002'den Mart 2003'e kadar, mecliste 54 anayasal ve yasama değişikliği yapılmıştır. Önceki dönemlerde siyasi elitler tarafından hassas bir şekilde değerlendirilen Laiklik ilkesi konusunda dikkatli davranan hükümet, laiklik ilkesini

devletin dine yaklaşımını kontrol üzerinden değil tarafsız olması üzerinden algılanmıştır (Karakaş, 2007: 29-31).

AK Parti 2007 ve 2011 seçimlerinde tekrardan tek başına iktidara gelmesi uzun yıllardır ülkede devam eden koalisyon hükümetlerinin sona ermesi anlamına gelmiştir. Ekonomik ve politik anlamda ülkenin güvenini kazanmasının bir işareti olan bu yeniden iktidara gelme durumu, parti yönetimi tarafından ortaya konulmak istenen dış politika yöneliminin gerçekleştirilmesi konusunda da kolaylıklar sağlamıştır. AK Parti, işbirliği ortaklarını ve politik yolunu belirleyebilecek büyük bir uluslararası oyuncu haline getirmek ve önemli bir uluslararası aktör olma yönünde çabalar ortaya koymuştur (Kramer, 2009a: 8).

Bu sürecin gerçekleşmesinde iç siyasi faktörler de önemli rol oynamıştır. Burada ülkede gerçekleşen kapsamlı bir sosyo-politik dönüşüm süreci en güçlü faktörlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sürecin birçok boyutu olmakla birlikte 80'lerde Başbakan olan Turgut Özal döneminde ekonominin liberalleşmesi yönündeki çabalar ve küreselleşme bu sürece önemli katkılarda bulunmuştur. Bahsi geçen süreç ve demokratikleşme çabaları, dış politika süreciyle ilgili üç önemli sonuç ortaya çıkarmıştır: **i.** 90'lı yıllarda özel sektör ve sivil toplumun güçlenmeye başlaması ile muhafazakâr ve geleneksel olarak tanımlanan ve kendi finansal ve siyasi ağlarına sahip aktörler ortaya çıkmıştır (Agai, 2004: 18-24). AK Partinin kurucu kadrolarında önemli yer edinen bu aktörler kendi varoluşlarına imkân sağlayan demokrasinin ilerlemesini ve sivil toplumun karar alma mekanizmalarına daha fazla dâhil olmasını desteklemişlerdir (Akdoğan, 2003) ; **ii.** AK Parti'nin iktidara gelmesi Türkiye'deki bazı kesimler tarafından endişe ile karşılanmıştır (Kramer, 2009b). Türkiye'nin doğru kimliğinin ne olduğu konusuna cevap arayan bu kesimler Türkiye'nin bilhassa Orta Doğu bölgesinde takip ettiği aktif politikayı ülkenin batı yöneliminden uzaklaşması olarak yorumlayarak eleştirmekteydiler. AK Parti tarafından ortaya konulan çok boyutlu dış politikanın Arap ve İslam ülkeleri ile yakınlaşmasının ortaya koymuş olduğu tedirginliklere karşı bu ilişkilerin Batı ile ilişkilerin alternatifi olarak değil tamamlayıcısı olarak kurgulandığı ifade edilmiştir. **iii.** Türkiye'nin dış politika eylemlerine müdahil olan aktörlerin sayısı

demokratikleşme ve çoğulculuk politikaları ile artmıştır. Sadece devlet merkezli elitler değil iş, medya ve sivil toplum üyeleri de dış politika formülasyonunda rol oynamaya başlamıştır (Gürbey, 2010).

Dış politika açısından bakıldığında ilk dönemlerde şekilde parti tarafından ortaya konulacak dış politika yaklaşımı ile alakalı bazı soru işaretleri bulunmaktaydı. Önceki dönemlerde karar alma mekanizmalarında etkili olan aktörler tarafından yeni hükümetin Türkiye'nin Batı ile olan ittifakını (özellikle ABD ve İsrail ile) hangi yönde devam ettireceği düşünülmekteydi. Bu kaygılar devam ederken Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi sonrası Türk yönetimi çok taraflı ve aktif bir dış politika çerçevesi ortaya konulmuştur. Bu çerçeve içerisinde bahsi geçen elitlerin endişe duyduğu bazı kaygılar gerçekleşmez iken AK Parti hükümetleri tarafından birçok dış politika meselesi ile alakalı statükoyu korumaya yönelik geleneksel tercihlerden farklı bir yaklaşım geliştirdiği görülmüştür. İktidara gelmesinin hemen akabinde AK Parti AB giriş süreci ile alakalı hızlı bir reform sürecine girmiştir.

AK Parti liderleri, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki rolü hakkında yeni bir söylem geliştirmişler, ülkenin doğu ile batı arasında köprü rolünden farklı olarak merkezi öneme sahip bir ülke olduğunu ifade etmişlerdir. Bu rol tanımlaması üzerinden çok boyutlu bir dış politika konsepti uygulamaya konulmuştur. Karar alıcılara göre Türkiye, Balkanlar, Kafkaslar ve Hazar ve Karadeniz bölgesinin, Doğu Akdeniz'in, Orta Doğu'nun ve Avrupa'nın bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Kramer, 2010: 1). Ayrıca ülkenin sahip olduğu dini-kültürel miras Türkiye'yi Afrika'nın bazı bölgelerinin yanı sıra merkezi ve güney Asya'ya da bağlamaktadır. Bu coğrafi, tarihsel ve kültürel faktörler Türkiye'ye çoklu bir kimlik kazandırmayı amaçlamıştır. Böylece Türkiye bir Avrupa, Asya ve (Yakın) Orta Doğu ülkesi olarak tanımlanabilmektedir (Foreign Policy, 2010). Bu anlayışa göre Türkiye, uluslararası politikada *merkezi ülke* rolünü üstlenmekte, bu da Türkiye'nin Kuzey ve Güney ile Doğu ile Batı arasında eksenini değiştirmeden bir denge kurmasını mümkün kılmaktadır. Sahip olduğu çoklu kimliğin özgül içeriği, sadece kendisi için değil, aynı zamanda komşu bölgeler için de güvenlik ve istikrar arayışına girmektedir.

Bu anlayışa göre coğrafya, tarih, kimlik ve reelpolitik arasında yakın bir bağlantı kurulmaktadır. Tarihi ve coğrafi kimliğini yeniden kazanması gereken ülke, komşu bölgelerdeki tarihi ve kültürel kökenlerini tanımalı ve tüm aktörlerle eşit bir ilişki kurmayı amaçlamalıdır. Bu anlayışa göre dış politika ile iç dönüşüm arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. İç istikrar başarılı ve özgüvenli bir dış politikanın ön şartı olarak değerlendirilmekle beraber, dış politikanın iç tehdit algısının bağlayıcı etkisinden kurtulması için demokrasi ve güvenlik arasında bir denge kurulması önemli görülmektedir. Türkiye'nin coğrafi olarak bulunduğu bu konum ülkenin Avrupa, Orta Doğu, Asya başta olmak üzere çeşitli bölgelerin güvenlik ve istikrarı ile sağlamak için gayret göstermeli, farklı bölgelerde eş zamanlı olarak proaktif ve yapıcı bir politika takip etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin kimliği tek bir kimliğe indirgenememektedir. Bu, Türkiye'nin ABD ve AB ile bir ittifak ve iyi ilişkiler kurması ile beraber aynı zamanda bölgedeki diğer ülkelerle de iyi ilişkiler kurmasının gerekliliğine işaret etmektedir (Gürbey, 2010: 21). Hükümet tarafından ortaya konulan dış politika programında, ülkenin farklı bölgelerle olan ilişkilerinin birlikte sürdürülmesi vurgusu yapılmakla beraber bilhassa Orta Doğu bölgesi ile geliştirme gayreti içerisinde olduğu ilişkileri dikkat çeken hususlardan biri olmuştur.

Burada Wendt'in ortaya koyduğu üç anarşi kültüründen birisi olan Kantiyan kültürde olduğu gibi Türkiye açısından Orta Doğu'da bulunan devletlerin olumlu bir şekilde tanımlandığı ve ulusal çıkarların uluslararası çıkarlar olarak görüldüğü, işbirliğine dayalı (cooperative) bir güvenlik sisteminin tasarlanması söz konusu olmuştur.

Bu durum ülkenin aynı zamanda İsrail ile ilişkilerini de etkileyen önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. İlerleyen kısımlarda Türkiye'nin Orta Doğu politikasında ortaya koyduğu dönüşümün bölgede yaşanan gelişmeler ile birleşerek Türkiye İsrail ilişkileri açısından ortaya koyduğu sonuçlar değerlendirilmektedir.

4.2. Bölgede Yaşanan Gelişmeler

Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi sonrası Türk yönetimi önceki dönemlerde güvenlik açısından tehdit olarak gördüğü ülkelerle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmanın yollarını aramıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle

birlikte Türkiye'nin dış politikasının daha çeşitli hale geldiği ve dış politikada hareket alanının daha fazla genişlediği görülmektedir. Soğuk Savaş özellikle Türkiye gibi bölgesel güç niteliği taşıyan ülkelerin dış politikada hareket alanları önemli ölçüde kısıtlamıştır. Türkiye gibi bölgesel güç ölçekli olan devletlerin Soğuk Savaş döneminde, ait oldukları bloğun aksi yönünde hareket etmesi neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla Türkiye Soğuk Savaş döneminde Blok içinde alınan kararlar doğrultusunda edilgen bir şekilde dış politika sürdürmek durumunda kalmıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte oluşan uluslararası konjonktör sayesinde Türkiye kendine özgü dış politika üretebilecek bir hareket alanı bulabilmiş ve merkez ülke olacağı yönünde dış politikalar üretmeye başlamıştır.

Türkiye'de 2002 yılında AK Parti iktidarının başlamasıyla birlikte, 90'lı yıllardan itibaren başlayan Türk dış politikasındaki çok yönlü olma arayışı, kendine zemin bulmuştur. Bu dönemde Türkiye; etkili bir dış politik perspektifiyle hareket etmiş ve tarihi arka planı (hinterland) da dikkate alarak Kafkasya, Orta Doğu ve Afrika coğrafyasında etkili olmak istemiştir. AK Parti bu dönemde şifahi olarak hep söylenegelmiş Türkiye'nin doğu ve batı arasında bir köprü olduğu yönündeki ifadeleri, gerçek anlamda dış politik argüman haline getirmiştir. Çok yönlü dış politika perspektifini; hem doğu hem de batı ülkeleriyle ilişkileri daha da üst seviyelere çıkartarak uygulamaya koymayı başarmıştır. Bu çok yönü hem batı hem de doğu ülkeleriyle ilişkiler geliştiren perspektif ile hareket eden Türkiye, bu dönemde bir merkez ülke olma gayretine içerisinde olmuştur.

Bu dönemde dış politikada meydana gelen bu değişimi; İktidarda bulunan AK Parti'nin Türkiye'nin kuruluşunda kendisi için tanımladığı kimliğin dışına çıkarak, Türkiye adına dış politika yapıcı aktörleri çeşitlendirme çabasının bir yansıması olarak görmek mümkündür. Çünkü bu kimlik Lozan barış anlaşmasıyla belirlenen sınırlar içinde kendini kabul etmiş ve Türkiye'yi batı medeniyetinin bir parçası haline getirme gayreti içerisinde olmuştur. Bu bakımdan tarihi olarak arka plan Türkiye açısından yok kabul edilmiş ve 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti yepyeni bir başlangıç olarak düşünülmüştür. Fakat geleneksel bir dünya görüşüne sahip AK Parti iktidarı Türkiye'yi tarihi arka planı olan ve Osmanlı bakiyesinde bir ülke olarak

tanımlamış ve bu bakiyenin bulunduğu coğrafyada bulunan soydaş ve akraba topluluklarla ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir.

Bu kapsam içerisinde yer alan bölgelerden olan Orta Doğu bölgesi, daha önceki dönemlerde Türkiye'nin ilgisizlik ve uzak durduğu bir coğrafya iken AK Parti iktidarında ilişkilerin geliştirilmek istendiği coğrafya olarak dikkati çekmiştir. Türk yönetimi, Orta Doğu politikasında bölgenin sorunlarından mümkün mertebe uzak durma yaklaşımıyla sorunlardan kurtulamayacağını bu dönemde anlamış ve bu yönde politikalar geliştirmeye başlamıştır. Türk yönetimi, bölge sorunlarına müdahil olmamak yerine sorunlara karşı çözüm önerileri getirerek ve barış yanlısı bakış açısı ve politikalarını bölgede yaygınlaştırmaya çalışarak ortaya çıkacak risk ve çatışma durumlarını azaltmayı umut etmiştir. Önceki dönemlerde Türk yönetimi tarafından ortaya konulan politikalar yaklaşım açısından bu döneme benzer şekilde barış yanlısı olmuş olsa da, takip edilen edilgen dış politika somut sonuçlar ortaya koyulamaması açısından verimli olamamıştır.

Türkiye'nin bölgeye olan ilgisi iç ve dış kamuoyunda Yeni-Osmanlıcılık (Neo-Ottomanizm) tartışmalarına sebep olurken, Türk yönetimi tarafından bu politikanın *Yurtta Sulh, Cihanda Sulh* prensibi çerçevesinde sadece son yıllarda değil cumhuriyetin kuruluşundan beri benimsendiği bir politika olarak ifade edilmiştir. Bu ilke ışığında gerek içerisinde bulunduğu bölgede gerekse dünyada çatışma riskinin bertaraf edilmesi, barış ortamının tesis edilmesi ve karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi politikalarını benimsediğini ifade eden Davutoğlu, bu değişimin yaşanmasının sebepleri olarak Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası ortama ve Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ortaya koyduğu gelişime işaret etmiştir. Bu bağlamda Türkiye tarafından barış, istikrar ve refah amacıyla ortaya konulan bölge politikasının Yeni Osmanlıcılık tartışması çerçevesinde ilerletilmesini, bölgedeki ülkelerle kurulan ilişkilerin *karşılıklı çıkara dayalı eşitler arası bir işbirliği* olduğunun idrak edilememesinin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Son dönemde Türk dış politikasında yaşananların daha ziyade bir *ivme kazanma* olarak nitelendirilebileceğini belirten Davutoğlu, *Türk dış politikasının önceliklerinde ve*

dikkatini yoğunlaştırdığı konularda sapma olduğu iddialarının temelsiz ve tutarsız olduğu üzerinde durmuştur.

Türk yönetimi, Türkiye'nin yakın çevresindeki ülke ve bölgelerle ilişkilerini Batılı ülkelerle sahip olunan bağlarla beraber geliştirmekle beraber çok yakın tarihi ve kültürel bağları nedeniyle yakın çevresindeki gelişmeleri yakından takip etmeye ve aktif rol üstlenmesinin bir gereklilik olduğu tezini savunmuştur. Soğuk Savaş sonrası yaşanan değişim sürecinin bu bölgeleri ön plana çıkardığı düşünülmektedir. Bu durumun çeşitli avantaj ve dezavantajları beraberinde getirdiği ve bu bağlamda güçlü bir bölge ülkesi olarak nitelendirilen Türkiye'nin süreci dış politikasının dayandığı bölge barışı ve refahına katkılar sunacak şekilde yönlendirmeye çalışması doğal olarak hatta gerekli olarak değerlendirilmektedir. Karar alıcılar tarafından yumuşak güç kaynakları olarak değerlendirilen çevre bölgelerdeki soydaş ve akraba toplulukları, yetişmiş insan gücü, güçlü ekonomisi ve demokratik hukuk devleti gibi özellikleri çevre bölgelerdeki ülkelerle ikili, üçlü ve dörtlü işbirliği mekanizmalarının oluşturulmasında önemli kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin iç ve dış politikasında gerçekleşen süreç, ülkenin iletişim içerisinde olduğu aktörlerle olan ilişkilerine farklı yoğunlukla ve farklı şekillerde yansımıştır.

Burada Türkiye'nin; Orta Doğu ve Balkan bölgesini kendisi açısından öncelikli hale getirerek bu bölgelerdeki devletleri müttefik olarak algıladığı görülmektedir. Wendt, bir kültürün, devletler arası politikalardaki normlarının giderek gelişmesi ve içselleştirilmesi ile ilişkilerin bir sonraki aşamaya geçip başkalaştığını savunmaktadır. Anılan bölgelerde Hobesyan ve Lockeyan kültürün öngördüğü gibi, devletlerin birbirlerine karşı güvensiz ve rekabetçi ilişkilerin aksine Kantiyan kültürün öngördüğü, karşılıklı ilişkileri geliştirmek ve *win-win* yöntemiyle devletlerin birbirleriyle olan dayanışmasını güçlendiren adımlar Türkiye tarafından atılmak istenmiştir.

Türkiye İsrail ilişkileri açısından bu süreç, ikili ilişkilerde gözle görünür bir gerileme dönemine girilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. İlerleyen bölümlerde bu gerilemeye sebebiyet veren gelişmeler değerlendirilmektedir.

4.2.1. Kuzey Irak İle İlgili Yaşanan Gelişmeler

ABD liderliğindeki müttefik kuvvet, Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a girip daha sonra Bağdat'a ilerleme planları yapmaktayken, ABD'nin 2003 yılında Irak'ın kuzeyinde bir cephe açmak için Türk topraklarını kullanma talebinin Türk yönetimi tarafından reddedilmiştir. 1 Mart tezkeresi olarak bilinen bu olay, ABD'nin müdahale konusundaki planlarını sekteye uğratmıştır. 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi Türkiye'nin gerek ABD gerekse Irak politikaları nasıl bir etkide bulunacağı uzun bir tartışma sürecini açmıştır. Bazıları tarafından bu durumun Türkiye'nin dış politikada kendisine -bu zamana kadarki yüksek orandaki uyumdan farklı olarak- ABD'den bağımsız bir hareket alanı etmek istediğinin ve bu duruma paralel bölgesel politikalar üreteceğinin bir tezahürü olarak ortaya çıktığı ifade edilirken, bazı yorumcular tezkerenin reddedilmesini Türkiye'nin 90'lar boyunca Kuzey Irak üzerinde elde ettiği stratejik kazanımlarını sona erdirdiğini ve Irak'ın geleceği ile ilgili söz sahibi olma durumunun ciddi zarar aldığını ifade etmişlerdir (Öğür, Baykal ve Balcı 2014) .

Savaş sırasında ABD'nin en önemli müttefiki olan kuzey bölgesinde yaşayan Kürt nüfusun, nüfusu Türk ağırlıklı Kerkük'e girmesi[12] ve sonrasında Irak'ın merkeziyetçi yapısını federal yapı olarak değiştirmesine karşılık olarak Türkiye'nin etkisi ciddi anlamda kısıtlanmıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin bu zamana kadar Irak'ın bütünlüğünden yana koymuş olduğu tavır koruma ve bölgede otonom bir yapı oluşturulmasına karşı üretilen politikalar da sekteye uğramıştır (Öğür, Baykal ve Balcı 2014). Irak genelinde Ocak 2005 tarihinde yapılması planlanan seçimler öncesi eski yerleşimcilerin Kerkük'e gelmesi sonrası bölgede yaşanan hareketlilik Türkiye tarafından eleştirilmiş ve şehirde bulunan demografik haritanın bazı gruplar tarafından kendi lehine çevrilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir (Ntv Msnbc, 2005.) Dönemin Irak anayasasının 140'ıncı maddesinin Kerkük'ün geleceği ile alakalı bir

[12] 1991 Körfez krizi sonrası Irak merkezi yönetiminin Kuzey Irak'ta ki etkisinin zayıflaması Türkiye'nin Lozan Anlaşması ile 1926 yılında Irak'a verilen Kerkük'e (ve Musul) olan ilgisini tekrardan artırmıştır. Bu tarihten sonra Türk dış politikasının Türkiye ve Irak ilişkileri açısından önemli temas noktalarından biriside Kerkük meselesi olmuştur. Türk yönetimi Kerkük'ün özerk Kürt bölgesine dâhil olmasına karşı olmakla birlikte yakın bölgede bulunan petrol kaynaklarının adaletli bir şekilde paylaşılmasını istemektedir.

referandum yapmasını öngörmesi nedeniyle Türkiye referanduma karşı çıkmış (Gürbey, 2012: 45) ve şehrin özel bir statü ile yönetilmesinin bir gereklilik olduğunu ifade etmiştir. Türkiye tarafından ortaya konulan bu istekler karşılanmaması ile beraber Kürt Bölgesel Yönetim'inden (KBY) gelen açıklamalar (Biyar, 2007: 211) ve yönetimin Kerkük'ü KBY'ye bağlama isteğinin devamı Türkiye tarafından bu süreçte endişeyle karşılanmaya devam edilmiştir.

ABD'nin Irak müdahalesi ile ilgili olarak ABD-Türk müttefikliğinde ortaya çıkan anlaşmazlık, İsrail-ABD yakın ilişkileri ile beraber düşünüldüğünde ilişkileri uzun dönemde etkileyen temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu etkinin temel belirleyenlerinden birisi, Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesiyle beraber Irak'ın -dolayısıyla Kuzey Irak'ın- geleceği ile alakalı Türkiye ve İsrail arasında düşünce farklılıkları oluşmuştur. Bu farklılıklar ilişkileri olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Savaşın sona ermesi sonrasında Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusuna önem vermekte ve özellikle Irak'ta Kürt ayrılıkçılığını önleyebilecek güçlü bir merkezi hükümetin var olmasını istemekteydi.

İsrail açısından ise, Irak savaşı Kürt-İsrail ilişkilerinin jeopolitik bağlamının önemli ölçüde değişmesine ve taraflar arasındaki ilişki biçiminin açık bir surette devam etmesi ve yakınlaşılmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Saddam Hüseyin yönetimi uzun süredir tehdit olarak değerlendirilmesi nedeniyle yönetim değişikliği İsrail tarafından olumlu karşılanmakta idi. Bu yaklaşımı yansıtan bir örnek olması açısından, İsrail askeri istihbarat servisi başkanı Binbaşı General Aharon Zvi *"Artık İsrail için doğu cephesi ortadan kalkmıştır."* şeklinde açıklama yapmış ve konunun kendileri açısından ne kadar önemli olduğunun üzerinde durmuştur. Bu açıklama aynı zamanda, İsrail yönetiminin Irak'ın geleceği konusunun ülke menfaatleri açısından ne kadar önemli olduğunu da yansıtan bir açıklama olmuştur (Luft, 2004: 3). Bu bağlamda, İsrail yönetimi Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurulmasına olumlu bakmıştır. İsrail'in savaş sonrası ilk dönemde KBY ile ekonomik ve güvenlik ilişkilerini sessiz ve aleni olmayan bir şekilde geliştirdiği ifade edilmektedir. Bu görüşe göre, 2003 yılında sonunda, Başbakan Ariel Şaron, Irak'taki güvenlik

durumunun kötüleşmesi ve bölgede İran'ın nüfuzunun artmasına karşı KBY ile ilişkileri genişletmek konusunda gayret göstermiştir. Bu iddiaların basına somut bir yansıması ise 2005 yılında KBY Başkanı Masoud Barzani tarafından yapılan açıklamada görülmektedir. Barzani "*birçok Arap ülkesinin Yahudi devletiyle bağları olması nedeniyle Kürtler ile İsrail arasındaki ilişki kurulmasının bir suç olmadığını*" belirtmiştir (Ekurd Daily, 2005). Dolayısıyla 2003 Irak Savaşı ve bölgede de facto bir Kürt devletinin kurulması, İsrail ile KBY arasındaki bağı canlandırmıştır. Bununla beraber Bağdat yönetimi artık öncesinde olduğu gibi İsrail'e karşı radikal bir tutum sergilememiştir. Kürt kamuoyu geçmiş dönemlerde PKK'ya karşı Türkiye'ye verdiği destek nedeniyle İsrail'i dost olmayan bir ülke olarak görmüştür. Fakat bu anlayış KBY ile İsrail arasında 2003 sonrası gelişen ilişkiler bağlamında değişmeye başlamıştır. KBY'nin İsrail ile olan ilişkileri geliştirme yönündeki isteği Arap dünyasının eleştirisine sebep olmakla birlikte Arap medyası tarafından *Irak'ın bölünmesi yönündeki emperyalist projeye destek vermesi* ve aynı zamanda *Kürdistan'ın Arap ulusunun toprakları olmaktan çıkarılması* olarak yorumlamıştır (Bengio, 2014: 8).

HAMAS ile Türkiye arasında gelişen ilişkilere karşılık olarak KBY ile sıkı bir ilişki kurmak istemeyen İsrail, bu konuda Türkiye'nin ortaya koyacağı muhtemel tepkiler nedeniyle geri durmuştur. Fakat Türkiye-İsrail ilişkilerinin inişli çıkışlı seyri esnasında bu yakınlığın daha kolay kurulduğu ve ilişkilerin ilerletildiği görülmüştür. İsrail ve PKK ilişkilerinde değişiklikler görülmüştür. Türkiye'de çözüm süreci devam ederken PKK lideri Öcalan'ın Yahudi karşıtı söylemleri olmuştur. Bu söylemlerin çözüm süreci dolayısıyla Türkiye'nin ilişkilerinin iyi olmadığı İsrail'e karşı söylenmesi PKK lideri tarafından çözüm sürecine karşı olumlu sonuçlar getireceği düşünülerek söylendiği yorumları yapılmıştır. Diğer taraftan İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman'ın İsrail'in Türkiye karşısında PKK desteklemesi gerektiği yönünde yaptığı öne sürülen ifadeleri Türkiye kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmıştır. 2010 yılının mayıs ayında Mavi Marmara olayının hemen akabinde PKK'nın Türkiye'de terör saldırılarında bulunması İsrail PKK ilişkisinin bir yakınlığı olarak yorumlanmıştır (Bengio, 2014: 9).

4.2.2. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Restorasyon

1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın, Suriye'den çıkartılması sonrasında Nairobi'de yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin büyük ölçüde iyileşmesine sebebiyet vermiştir (Hale, 2002: 306). İlerleyen süreçte Türkiye ve Suriye arasında terörle mücadelede ortak savunma ve Suriye'de bulunan PKK'nın yasaklanmasını içeren bazı antlaşmaların imzalanmasını takiben, PKK meselesi iki ülke arasında önemini kısa vadede yitirmiştir.

Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi sonrası su sorunu ve askeri düzenlemelerin teknik olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda iki ülke arasında fikir birliği olması, ilişkilere olumlu katkılar sunmuştur. Bu bağlamda Türkiye ve Suriye işbirliği alanlarının başında, Arap dünyasında Suriye'nin daha iyi bir konuma gelmesi, ülkenin demokratik açılımının sağlanması (Mielke, 2007: 67), dış politika konularında ekonomik, enerji ve su kaynaklarının yönetimi, ortak güvenlikle ilgili Irak savaşı sonrası süreçte Irak'a yönelik politikalar bulunmaktaydı. 6 Ocak 2004 tarihinde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret, Suriye'den Türkiye'ye yapılan ilk devlet başkanı ziyareti olması nedeniyle tarihi bir ziyaret olarak değerlendirilmiştir. 2004 yılında ilk Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması sürecinde Hatay ilinin Türkiye'ye aidiyeti konusunda Suriye yönetimi resmi bir pozisyon belirlemiş ve bu durumu resmen tanımıştır (Kibaroğlu ve Klaphake, 2005: 71). Bu tanıma sonrası Hatay'ın Samandağ ilçesinde Akdeniz'e dökülen Asi nehri ile ilgili yaşanan tartışmalar nedeniyle 2009 yılında Asi Nehri üzerinde bir *Dostluk Barajı* kurulmasıyla konusunda çalışmalar başlamıştır. Her geçen gün daha fazla teknik sorun haline gelen su sorunuyla ilgili olarak, her iki ülke de bir kazan-kazan (win-win) çözümü ortaya çıkması konusundan çaba sarf etmiştir (Mielke, 2007: 68).

2003 yılında gerçekleşen Irak Savaşı, Türkiye ve Suriye yönetimlerinin işbirliği yapmalarını ve ortak çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini daha fazla gerekli kılan bir gelişme olarak algılanmıştır. ABD'nin Irak'a kuzeyden Türkiye üzerinden müdahale etmek istemesi TBMM tarafından reddedilmesi Suriye'yi Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. Diğer taraftan Irak savaşı süresince ABD'nin Kürtleri

müttefik olarak görmesi ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması ihtimali, her iki ülkenin de iç ve dış politika açısından sıkıntılı bir sürece girecekleri konusunda değerlendirmelerine dayanan ortak kaygılar ikili ilişkilerin yeni bir seviyeye ulaşmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte Suriye'nin bölgede sorunlar yaşadığı ülkeler ile ilişkilerinin barışçıl bir düzlemde ilerlemesine katkı sunulması, AB ve ABD ile Suriye'nin ilişkilerinde restorasyon yollarını denemek Türkiye-Suriye arasındaki başlıca işbirliği alanlarını oluşturmuştur. 2009 yılında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin ve Suriye'nin birbiri için ifade ettiği/etmesi gereken anlamı şu sözleriyle anlatmıştır: *"Türkiye, Suriye için Avrupa'ya, Suriye'de Türkiye için Arap dünyasına açılan bir kapıdır."* (The Jordan Times, 2009). ABD'nin iki ülke arasındaki yüksek düzeyli ziyaretler ve stratejik işbirliğini, Suriye'yi terörizme destek veren bir ülke olarak değerlendirmesi nedeniyle Türkiye'nin ABD'nin bölgedeki çıkarlarına meydan okuduğu şeklinde yorumladığını ifade edenler olmuştur (Inbar, 2009: 42).

Türkiye ve Suriye arasında gelişen ilişkiler, Suriye'nin İsrail'le olan ilişkileri açısından önemli bir rol oynamıştır (Ayhan, 2009: 31). Türkiye'nin, İsrail ile Suriye arasındaki sorunların çözümü konusunda arabuluculuk rolü üstlenmek istemesi taraflar arasında kabul edilmiştir. Esad'ın Türkiye ziyareti sırasında Türkiye'nin arabuluculuğundan memnun kalacağını iletmesi ve İsrail Başbakanı ile dolaylı olarak görüşebileceğini söylemesi üzerine gerçekleştirilen dolaylı görüşmeler Türkiye-Suriye ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. 90'lar da bölgesel durumuna bakıldığında, 2000'li yıllarda bu üç ülke için bu gelişmenin ne denli büyük olduğu anlaşılabilir. Aynı zamanda Türkiye-İsrail ilişkilerine yeni bir boyut kazandırması tahmin edilen (Tür, 2009: 27) görüşmelerin İsrail tarafından 2006 yılında Lübnan'a gerçekleştirilen saldırı sonrası akamete uğraması aksi yönde bir sonuç doğurmuştur. Bu dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki gerginliklerin Türkiye-ABD ilişkileri açısından da olumsuz sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür. Bu durum bazı yorumcular tarafından ABD kongresindeki İsrail destekçisi grupların Türkiye'yi sert bir biçimde eleştirmeleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu grupların Bush yönetimi tarafından *Şer Ekseni* ülkeleri içerisinde yer alan Suriye ile Türkiye arasında gelişen

ilişkiler nedeniyle böyle bir tutum sergiledikleri ortaya konulmuştur (Arbell, 2014: 10).

4.2.3. İran Nükleer Programına Dair Yaklaşım Farklılıkları

11 Eylül olayları sonrası Irak ve Afganistan'a yönelik *teröre karşı savaşmak* amacıyla ABD tarafından ortaya konulan operasyonlar aynı zamanda İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle uluslararası arenada bazı ülkeler tarafından baskılanması, Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesinin ortaya koyduğu ekonomik, politik ve sosyal sonuçlar 2002 sonrası Türkiye-İran ilişkilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin bu dönemde İran ile geliştirdiği ilişkiler bazı yorumcular tarafından dış politikasının İslamlaşması yönünde algılanmakla beraber İran ile gelişen ilişkiler aynı zamanda Türkiye ve Batı arasında ortaya çıkan uçurumu gösteren en belirgin politikalardan biri olarak yorumlanmıştır. Zira İran İslam Cumhuriyeti bir zamanlar Türk karar alma mekanizmalarında baskın olan yaklaşıma göre uzak durulması gereken bir ülke olarak değerlendirilmekte idi (Inbar, 2009: 42).

İran, ABD'nin 2003 yılında Irak'a başlatmış olduğu askeri operasyonu kendisi için bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin bu süreçte ABD tarafından beklenen desteği ortaya koymaması nedeniyle Türkiye ve ABD arasındaki güvenin zedelenmesi, bölgede bir Kürt devletinin ortaya çıkma durumunun mümkün olması, İran'ın 2004 yılında PKK'yı Türkiye'de olduğu gibi bir terör organizasyonu olarak değerlendirmesi, 2004 yılında PKK'nın PJAK adı ile bir organizasyon kurarak İran yönetimine karşı eylemler gerçekleştirmesi Türkiye ve İran'ın bu dönemde yakınlaşmasına sebebiyet veren gelişmeler olmuştur. Bu bağlamda İran'ın PKK ve PJAK'a karşı hayata geçirdiği önlemler Türk kamuoyu tarafından olumlu değerlendirilmiştir. 2003 sonrası dönemde İran yönetiminin sınır kontrolü, PKK'ya karşı gerçekleştirilmesi planlanan eylemler ve istihbarat paylaşımları konusunda Türk yönetimi ile işbirliği gerçekleştirdiği görülmüştür (Tank, 2005: 69-86). İran'ın bu dönemde KBY ile istikrarlı bir şekilde arttırdığı ticaret hacmi, Türk yönetiminin PJAK ile ilgili sorunlarda Tahran yönetiminden talep ettiği yaklaşımın gerçekleşmesini zorlaştıran bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Türk yönetiminin İran'ın bölgede istikrarsızlığa yol açabilecek ayrılıkçı Kürt grupları desteklediğine

dair ifadeleri olmuş fakat bununla beraber Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'ta bazı askeri uygulamalar gerçekleştirmesine İran sıcak bakmıştır (Steinberg, 2011: 26). 2010 yılında İran yönetiminin KBY'nin bağımsızlık ilanını durdurmak için Kürt hükümetine baskı yapması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. 2008 yılının Ağustos ayında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad resmi bir ziyaret kapsamında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 2009 seçimlerinde Ahmedinejad'ın tekrar seçilmesi sonrası, seçimler her ne kadar AB tarafından şaibeli olarak değerlendirilse de Türkiye'de dönemin başbakanı Erdoğan'ın İran Cumhurbaşkanını tebrik etmesi Türkiye'nin İran'a karşı uluslararası alanda olumlu yaklaşımını gösteren bir başka gelişme olmuştur (Inbar, 2009: 42).

Türkiye-İran ilişkilerinin bir restorasyon sürecinde olduğu bu dönemde ilişkilerin Türkiye ve İsrail ikili ilişkilerini etkileyen en önemli unsuru İran Nükleer Programı'na dair gelişmeler olmuştur. 50'li yıllarda başlayan İran Nükleer Programı, İran yönetimi ve Batı dünyası arasındaki ilişkilerin sorunlu bir döneme girmesine sebebiyet verirken, bu durum 1979 İran devrimi sonrası daha gözle görülür hale gelmiştir. İran nükleer programı sonrası ABD ve AB ülkeleri tarafından İran'a karşı yaptırımlar uygulanmıştır. ABD yönetiminin İran'a karşı özellikle rafine petrol ürünleri alanında, daha sert yaptırımlar uygulamak istemesine rağmen Türkiye ve İran, İran'ın kuzey bölgesinde bir ortak girişim projesi başlatmak konusunda fikir birliği sağlamışlardır. Aynı zamanda Bölgesel meselelerin çözümü konusunda ortak görüşlere sahip olduklarını belirten Türk yetkililer tarihi perspektifle karşılaştırıldığı zaman Türkiye-İran ilişkilerinin geçmişe nazaran rekabetçi yönünün zayıfladığına işaret etmiştir (Inbar, 2011a: 139).

Türk yönetimi bu yaptırımların taraflar arasında yapılacak görüşmeler üzerinden çözülmesine önem vermiş fakat aynı zamanda bilhassa 2005 sonrası sorunun taraflar arasında diplomatik yollardan çözülmesi konusunda aktif çalışmalar yürütmüştür. Türk yönetimi nükleer çalışmalar konusunda ayırımda bulunmakta bu çalışmaları *nükleer silah* ve *nükleer teknoloji* çalışmaları olarak birbirinden ayırmaktadır. İran konusunda sadece İran değil hiçbir ülkenin nükleer silahı sahibi olmasını istemedikleri ifade eden Türk yönetimi, nükleer teknolojiye getirilen

sınırlamaları ise güvenlikten ziyade bir ekonomik sınırlama olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda nükleer silahı güvenlik, nükleer teknolojiyi ise ekonomi meselesi olarak değerlendirmekte ve nükleer silaha sahip olacağı gerekçesiyle bir ülkenin nükleer teknoloji konusunda kendisini geliştirmesine sınırlama getirmesine karşı durmaktadır. 2008'den bu yana İran ve ABD arasında arabulucu olarak çalışma arzusunu dile getiren AK Parti hükümeti, İran'ın doğrudan bir tehdit oluşturduğuna inanmamaktadır (Hürriyet, 2008; Neues Deutschland, 2010). NATO müttefiki diğer ülkelerden farklı olarak Türk yönetimi ayrıca, bölgedeki silahlanma çabalarını eleştirmekte, nükleer silahlanma yasağının tüm bölgeye uygulanması gerektiğini ifade etmekte ve bu duruma yönelik gereken önlemlerin alınması gerektiğini ifade etmektedir. İsrail yönetimi tarafından resmi olarak açıklanmamakla birlikte, kamuoyunda İsrail'in Nükleer silah sahibi olduğuna dair bildirilen görüşlere katılan Türk yönetimi, uluslararası toplumun bilhassa batılı devletlerin İsrail'in nükleer gücünün yeterince eleştirmediğini ifade etmektedir. İran Nükleer Programı bağlamında devreye sokulan yaptırım politikasına itiraz eden Türk yönetimi gelişmelere dönük önlemler konusunda muhtemel bir askeri müdahaleye karşı durmaktadır. Türk yönetimi İran doğalgaz ve petrolünü ithal etmesi nedeniyle Türkiye açısından olumsuz sonuçları olduğuna inandığı askeri operasyona, bölge adına enerji darboğazı yaşanması ve bölgesel istikrara sebebiyet vermesi ihtimalinin kuvvetli olması nedeniyle kesin bir dille karşı çıkmaktadır (NTV,2010).

İran yönetimi ve Batı dünyası arasında yaşanan bu durumun Türk yönetiminin batıyla olan ilişkileri nedeniyle Türkiye-İran ilişkilerine yansımaması için yoğun diplomatik çabalar sarf etmiştir. Ayrıca Türk ürünlerinin Orta Asya pazarına ulaşmasında önemli bir vazife gören İran ile 2002 sonrası ekonomik anlamda gelinen noktanın – yaklaşık 22 milyar dolar- (Fars Haber Ajansı, 2013) zarar görmemesi Türkiye açısından önem arz etmekteydi. Türkiye, İran'dan yüzde 3 ila 5 arasında petrol ithal eden Avrupa ülkelerinden farklı olarak daha fazla oranda petrol ithal etmekte 2000'li yılların başlarında doğalgaz ihtiyacının yaklaşık % 18-20'sini İran'dan karşılamakta idi (Iran German Radio, 2012). Bu bağlamla beraber düşünüldüğünde İran'a karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması halinde, İran'ın enerji ihracatın artması ve altyapı sübvansiyonlarına yönelmesi sonrası İran pazarına

karşı ortaya çıkan talep artışını karşılama fırsatını elde edebilecekti. Türk yönetimi İran'a yönelik yaptırımların gevşetilmesinin İran ile Türkiye arasındaki ticaret hacmine oldukça olumlu katkılar yapacağını, yaptırımların tamamen kaldırılması durumunda ise bu rakamın daha da yükseleceği (100 milyar dolar) dolara yükseleceğini ifade etmiştir (Iran Turkish Radio, 2013). Bu dönemde İran nükleer programı nedeniyle Batı ile İran arasında bir arabulucu olma konusunda istekli olan Türkiye'ye karşı İran yönetimi mesafeli bir tutum sergilemiş olsa da, Türkiye'nin bu dönemde İran ile Batı arasındaki bir arabulucu rolü edinme konusundaki gayretlerine devam etmiştir.

Haziran 2010 tarihinde Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a karşı uygulanan yaptırımların artırılmasına yönelik kararı konusunda karşıt oy kullanmış ve yaptırımların konusundaki tutumunu tekrardan teyit etmiştir. İlerleyen süreçte yaptırımlar konusunda daha kalıcı etki bırakacak bir eylem olarak Türkiye, İran ve Brezilya arasında Uranyum Takası konusunda bir anlaşma imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2010). Mutabakatın öngördüğü şekliyle takas işleminin Türkiye'de yapılması bir sene boyunca Batılı ülkeler tarafından yüzde yirmi oranında zenginleştirilmiş uranyumunun tekrardan İran'a evrilmesi öngörülmekte idi. Türkiye ve İran arasındaki güven üzerinden mümkün kılınan anlaşma, Batılı devletler tarafından İran'ın bir zaman kazanma hamlesi olarak değerlendirilmiş ve taraflar arasındaki güveni artırıcı bir rol oynamamıştır (Oğuzlu, 2010: 81). Bu durumun bir sonucu olarak İran'a karşı uygulanan yaptırımlar devam etmiş ve hatta artırılmıştır. 11 sene süren ve sonuçsuz kalan müzakereler sonrası BM veto yetkisi sahibi güçler ve aynı zamanda Almanya İran ile ilerleyen süreçte nükleer programının bir bölümünü dondurması konusunda anlaşmışlardır (Zeit Online, 2013). Anlaşmanın devamının sağlanması konusunda uygun zeminin sağlanması konusunda hemfikir olan taraflar arasındaki bu gelişme, Türkiye tarafından kalıcı bir çözüm ortaya konulması açısından oldukça önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde, Ankara ile Tahran arasındaki ekonomik ilişkiler, özellikle doğal gaz arzında istikrarlı bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Diğer yandan ise Türkiye, İran'ın uluslararası topluluğa katılım konusunda ciddi bir destek vermiştir.

Türkiye'nin aksine İsrail, İran'ı kendisine karşı doğrudan bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu dönem içerisinde, İran Devlet Başkanlığını yürüten Mahmut Ahmedinejad'ın, Filistin bölgesinde iki devletli bir çözüm yerine, sadece Filistin devletinin kurulması gerektiği ve İsrail'in haritadan silinmesi gerektiği yönündeki İsrail karşıtı açıklamaları bu tehdit algısını İsrail'e göre açısından daha da anlamlı hale getirmiştir. Gerek ABD gerekse dünya toplumu İsrail ve İran arasındaki anlaşmazlık konusunda daha ziyade İsrail yanlısı bir politika ortaya koydukları görünse de, İsrail yönetimi bu çabaları şüphe ile karşılamaktadır (Yaron, 2012: 1). Bu konuda İsrail Başbakanı Netanyahu, sık sık İran'ın nükleer programını durdurmanın zamanının geldiğini ve İsrail ile ABD'nin yakında nükleer silahlara sahip militan bir rejimle karşı karşıya gelmesinin kuvvetle muhtemel şeklindeki açıklamalarını sıklıkla dile getirmektedir. ABD yönetimini İsrail'in güvenliğini tehlikeye atmakla suçlayan ABD yönetimi, ABD'yi sıklıkla *kırmızı çizgiler*'ini çekmeye davet etmektedir (Demiryol, 2012: 69; PBS Newshour, 2011). Bu dönemde İran ve İsrail arasındaki yükselen gerilime rağmen taraflar arasında denge politikası yürüten ABD yönetimi prensipte İran'a karşı askeri bir harekâta karşı olduğunu ve sorunun diplomatik yollardan çözümü için asgari gerekliliklerin sağlanması gerektiğine işaret etmektedir (The Guardian, 2012; The Atlantic, 2012; Haaretz, 2012). 2012 ABD seçimleri öncesi Obama tarafından her ne kadar İran'a karşı pozisyonunu sertleştirmiş olsa da, bu durum bazı yorumcular tarafından ABD yönetimi tarafından İsrail'in İran'a karşı istemediği bir zaman ve şekilde bir eylemde bulunmasının önüne geçmek için böyle bir politika takip edildiği şeklinde yorumlanmıştır. 2013 yılında İsrail'i ziyaret eden Obama'nın İran nükleer programına karşı askeri operasyon ihtimalinin ihtimal dairesi içerisinde olduğunu ifade etmesi yine bu minvalde değerlendirilmektedir (Süddeutsche, 2013). ABD tarafından İran'a karşı başlatılan bir askeri müdahalenin İran'la ekonomik ilişkiler yürüten Çin ve Rusya gibi aktörleri de harekete geçirebileceği yönündeki görüşler ABD'nin bu harekâtı başlatmasını zayıflatan faktörler olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir operasyonun İran ile mümkün olan tüm iletişim kanallarını kapatma ihtimalini de barındırdığı ve düşünülenin aksine daha zararlı (contraproduktiv) bir eylem olacağı ifade edilmiştir (Haaretz, 2012b; Ynet News, 2012). İsrail yönetimi, İran'a karşı askeri yöntemlerin kullanılması konusunda uluslararası kamuoyuna baskı

uygulamaktadır (Demiryol, 2012: 71). ABD'nin İsrail ve İran arasındaki gerilen siyasi retoriğin azaltılması çabalarına rağmen, İsrail'in; tek taraflı bir askeri operasyon başlatmasının, ABD'nin operasyona destek vermemesi ile sonuçlanabileceği yahut ABD ile ikili ilişkilerine negatif etkide bulunacağı ihtimalini göz önünde bulundurduğu görülmektedir (Rudolf, 2012: 6). 3 Ağustos 2013 tarihinde Hasan Ruhani'nin İran'da cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi sonrasında P5+1 ülkelerinin İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik bir anlaşma imzalaması İsrail yönetimi tarafından keskin bir şekilde kritize edilmiş ve *tarihi bir hata* olarak nitelendirilmiştir (Spiegel Online, 2013). Anlaşmaya dair gelişmelerin İsrail tarafından baskın bir şekilde şüphe ile karşılanması İsrail'in siyasi algıları ve duruşunun İran'la herhangi bir yakınlaşmaya henüz tam anlamıyla hazır olmadığına işaret etmiştir. İran'ın Lübnan'da bulunan Hizbullah ve Gazze'de faaliyet gösteren HAMAS'la olan ilişkilerini de hesaba katan İsrail yönetiminin bu yakınlaşmayı tasvip etmemesinde başka faktörlerinde etkili olduğuna işaret etmektedir (Oğuzlu, 2009b: 19). Bazı yorumcular tarafından İsrail'in siyasi söylemleri açısından ilk sıralarda bulunan İran meselesinin çözümü sonrasında dünyanın dikkatinin Arap/Filistin-İsrail meselesinin çözümüne yöneleceği düşüncesiyle İran meselesini gündeminde ilk sırada tuttuğu ifade edilmektedir.

4.3. Bu Dönemde İkili İlişkilere Yakın Bakış

2002 sonrası ilk yıllarda Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler daha önceki dönemlere benzer büyük bir değişim yaşamadan devam etmiştir. Ocak 2004'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ABD'de de yaşayan Yahudi Cemaati tarafından *Cesaret Ödülü* verilmiştir. American Jewish Community (AJC) Başkanı Jack Rosen *"Türkiye'nin Müslüman kimliğiyle beraber demokratik değerleri savunan, teröre karşı mücadeleler veren ve aynı zamanda ABD ve İsrail ilişkilerine değer veren bir ülke" olmasını* Türkiye'nin Başbakanı olarak Recep Tayyip Erdoğan'a verilen ödülün nedenleri olarak vurgulanmıştır (Uzer, 2011: 151).

Aynı yıl İsrail Ordusu'nun Rafah mülteci kampına askeri operasyon düzenlemiştir. Bunun üzerine Başbakan Erdoğan, düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: *"Orta Doğu'daki bu gelişmeler, dün gerek Refah Mülteci Kampı'ndaki,*

gerek Irak'taki gelişmeler her şeyden önce insan hakları açısından, insanlık açısından gidişin ne derece bir fecaat olduğunu ortaya koymaktadır. Burada sorumluluk taşıyanların, sorumluluk mevkiinde olan bir insan olarak söylüyorum, tarihe karşı çok büyük bir sorumluluğu vardır, çok büyük bir vebali vardır. […] Bunun her şeyden önce affedilir, bağışlanır bir yanı yok. Bu konuda artık bombalarla sadece barış vuruluyor, bunu bilmemiz lazım. […] eğer teröre karşı bir ortak mücadele platformu oluşturacaksak, önce adeta devlet terörü noktasına tırmandırılan bu adımlara karşı ben bütün sorumluluk noktasında olan başbakanları, devlet başkanlarını ortak dayanışmaya davet ediyorum ve bu konuda tavır almaya davet ediyorum" Başbakanı Erdoğan'ın bu sözlerinin ardından, zamanın İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom (Tür, 2009: 25), bu sözlerin Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyebileceğini vurgulamış, ancak ikili ilişkileri kendi seyrinde sürdürmek istediklerini belirtmiştir. 2004'te Başbakan Erdoğan, İsrail ile Suriye arasında barış görüşmeleri konusunda İsrail Cumhurbaşkanı tarafından gönderilen mesajı Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'a arabuluculuk yaparak iletmiştir.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 2004'te HAMAS lideri Şeyh Ahmed Yasin'in İsrail tarafından öldürülmesinin ardından İsrail'i *devlet terörizmi* yapmakla suçlamıştır (Aras, 2009). Mayıs 2005'te beraberinde büyük bir delegasyon ile beraber İsrail'i ziyaret eden Erdoğan, Türkiye'de yaşayan 30.000 Yahudi vatandaşın ve Türkiye'den İsrail'e göç eden 100.000 kişinin iki ülke arasında bir köprü olduğunu vurgulamış ve anti-semitizm meselesini bir insanlık suçu olarak nitelendirmiştir (Uzer, 2011: 151). Bu ziyaret esnasında İsrail'den insansız hava aracı Heron satın alınması ve M-60 tanklarının İsrail tarafından modernizasyonun yapılmasına yönelik anlaşma imzalanmıştır. Bu durum, askeri alanın ve bu alandaki ilişkilerin iki ülke arasında siyasi söylem açısından gergin görünen ilişkilerden uzak tutulduğuna işaret etmektedir (Murinson, 2010: 56).

İsrail'in Gazze'den çekildiği yıl olan 2005 yılında, Recep Tayyip Erdoğan İspanya'nın başkenti Madrid'te Şimon Peres ile bir araya gelmiştir. Peres, Erdoğan'a Gazze'ye Türk şirketlerinin yatırım yapmasını ve bu yatırımlar neticesinde Gazze'nin bir turizm merkezi olmasını önermiştir. Bu bağlamda Türkiye Odalar ve

Borsalar Birliği (TOBB), Eretz Sanayi Bölgesi'nde *Barış için Sanayi* (Tür, 2009: 26) projesini başlatmıştır. Türk yönetimi, Filistin topraklarında ekonomiyi yeniden canlandırmak ve desteklemek amacıyla bu projenin gerçekleştirilmesi konusunda gayret sarf etmiştir. Çok sayıda sosyal ve hayırsever yardım faaliyeti ile de desteklenen proje, proje bölgesinin içerisinde bulunduğu güvenlik sorunları nedeniyle kesintiye uğramıştır.

HAMAS'ın 2006 yılı başında Filistin Devleti'nde seçimleri kazanmasının ardından Türkiye HAMAS ile müzakerelere başlamıştır. HAMAS'ın sürgünde olan lideri Halid Meşal Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret hem İsrail hem de ABD Kongresi tarafından eleştirilmiştir. Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, iki kez de Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika danışmanıyken ve 2009 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı sıfatlarıyla HAMAS politbüro şefi Halid Meşal ile bir araya gelmiştir (Hale, 2009: 150). 2006 yılında gerçekleşen Halid Meşal'ın ilk ziyaretinin akabinde dönemin İsrail Ankara Büyükelçisi Pinhas Avivi, bu ziyaretle ilgili "*Biz bu görüşmeye karşıyız, Türkiye oyunun kurallarını öğrenmeden önce HAMAS ile müzakere yapmamalıdır*." şeklinde görüşünü ifade etmiştir. İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ra'anan Gissin bu konuşmayı ikili ilişkilerde büyük hata olarak gördüğünü ifade etmiş ve *"Biz Abdullah Öcalan ile pazarlık yapsaydık siz kendinizi nasıl hissederdiniz?"*diye sormuştur (Tür, 2009: 27). Bu ifadeler, Türk ve İsrail yönetimleri arasında HAMAS konusunda önemli farklılıklar bulunduğunu göstermiştir. Türk hükümetine göre; Filistin'li vatandaşların oylarıyla seçilen HAMAS, siyasi bir parti olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla barış görüşmeleri sürecinin meşru bir partneri olarak HAMAS'ın görüşmelere davet edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda HAMAS'ın dışlanması Filistin halkının dışlanması anlamına gelmektedir (Haber Türk, 2009). İsrail yönetimi ise, HAMAS'ı İsrail devletini yok etmek isteyen bir terör örgütü olarak değerlendirmekte idi. İsrail yönetiminin İsrail'e karşı eylemlerini bırakması, İsrail'i bağımsız bir devlet olarak tanıması ve İsrail Devleti ile Filistin Otoritesi arasında yapılan anlaşmaları kabul etmesi halinde HAMAS'ı meşru bir muhatap olarak tanıyacağını vurgulaması yönetimin, HAMAS'la iletişim içerisinde olmaya tamamen karşı olmadığına işaret etmiştir. Bu yaklaşımın gelişmesinde Türk yönetiminin İsrail'e HAMAS konusunda

yapmış olduğu uyarıların da etkili olduğu düşünülebilir. Zira Türk yönetimi, HAMAS'ın İsrail tarafından izole edilmesinin HAMAS'ı İran ve Suriye'ye daha da yakınlaştıracağı ve bu durumun muhtemel barış görüşmelerine olumsuz etkileri olacağı ve sürecin başlamasını geciktireceği yönünde fikirlerini ortaya koymuştur (Senkyr, 2010 : 2).

Dönemin Başbakanı Erdoğan Mayıs 2005'te İsrail'e yaptığı ziyaret sırasında Kudüs'teki Yad Va'shem Soykırım Anıtı'na çelenk bırakmıştır. Bu ziyareti bir sene sonra Haziran ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından yapılan ziyaret takip etmiştir. İki liderde Sezer, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'i Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) hitap etmesi için davet etmeleri sonrasında 2007 yılında bu ziyaret gerçekleşmiştir (Arbell, 2014 :10). Türkiye- İsrail ilişkileri, İsrail'in 2006 yılında Lübnan ve 2008 yılında Gazze saldırıları nedeniyle tekrardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Türk yönetimi, İsrail'in yapmış olduğu bu saldırıları şiddetli bir şekilde eleştirirken bu durum iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiş iki ülke arasında imzalanan araştırma-geliştirme projeleri durdurulmuş ve Manavgat suyunun İsrail'e satılması (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2006) yönündeki proje sonlandırılmıştır (Sabah, 2011). Ayrıca GAP Bölgesi'ne yatırım planlamaları durdurulmuş ve özellikle askeri alanda verilmiş büyük siparişler dondurulmuştur (Bilgesam, 2011). 2000'li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler he ne kadar eski sıcaklığını kaybetmiş olsa da, Türk hükümeti tarafından askeri ve ekonomik alanlarda İsrail'le ilişkilerin sürdürülmesi gerekli görülmüştür (Arbell, 2014: 11).

Dökme Kurşun Operasyonu öncesinde Türkiye, Ankara'da İsrail ile Suriye arasında bir dizi barış görüşmesinde önemli bir rol oynamıştır.Türk diplomatları taraflar arasındaki mesajların aktarılması, aynı ortamda görüşmek istemeyen müzakere aktörleri arasındaki iletişim zemininin kurulması konusunda hem aracılık hem de arabuluculuk rolleri üstlenmişlerdir. Bu görüşmelerin devamının sağlanması sürecinde, dönemin başbakanı Erdoğan önemli bir rol oynamıştır. Görüşme sürecinin devam eden seyri esnasında Golan Tepeleri'nin Suriye'ye geri evrilmesi, İsrail-İran ilişkileri, Hizbullah ve Hamas gibi konularda ayrıntılı bir planlama süreci

yaşanmıştır. İsrail başbakanı Olmert'in bu kapsamda 22 Aralık 2008 tarihinde Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret sonrasında müzakere maddelerinin başarı elde etmesi amacıyla daha spesifik hale getirilmesinin yolları aranmıştır. Fakat bu dönemde İsrail'de yaklaşan seçimler Türkiye tarafından desteklenen görüşmelerin devamının ancak seçimler sonrası gerçekleşebileceğini daha da belirginleştirmiştir (Amos, 2010: 59-60).

27 Aralık 2008 tarihinde İsrail tarafından Hamas tarafından İsrail'de ki sivil halka yönelik füze saldırıları gerçekleştirildiği gerekçesi ile Gazze'ye başlatılan *Dökme Kurşun* (Operation Cast Lead) operasyonu, Başbakan Erdoğan tarafından güçlü bir şekilde eleştirilmiştir. İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in 22 Aralık'ta Ankara'yı ziyaretinin hemen ardından gerçekleşmesi Türkiye tarafından saygısızlık olarak nitelendirmiş (Gönül Tol, 2012) ve ikili ilişkilerde güven tesisinin hala sağlanamadığı vurgulamıştır. Operasyon ayrıca Türkiye' nin arabulucu olduğu İsrail-Suriye arasındaki dolaylı görüşmelere de olumsuz etkide bulunmuştur. Başbakan Erdoğan bu gelişmeler nedeniyle İsrail'i saldırgan bir devlet olarak tanımlamıştır. Gazze Şeridi'nin İsrail tarafından uygulanan politikalar nedeniyle büyük bir açık hava hapishanesi haline getirildiğini ifade eden Başbakan Erdoğan, İsrail'in bu hamlesiyle barışa şiddetli bir darbe vurduğunu ifade etmiştir.

Türk yönetimi, Dökme Kurşun operasyonu sürecinde ateşkes kararı alınmasını tavsiye etmiş, akabinde de tarafların barış görüşmelerine başlamasının gerekliliği ve önemini çeşitli platformlarda dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Gazze'de insani bir trajedinin yaşandığı ve bu durumun yaşanmasında özellikle Birleşmiş Milletlerin büyük bir sorumluluğunu olduğunu ve Türkiye'nin barış için mümkün olan her şeyi yapmaya devam edeceğini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Ayrıca Gazze'de yaşayan insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, Gazze'de etkili olan Hamas ve Batı Şeria etkili olan El-Fetih arasında uzlaşma olması gerektiğini ve taraflar arasındaki muhtemel bir yakınlaşmanın Türkiye tarafından destekleneceği hususlarını defaatle dile getirmiştir. Dökme Kurşun Operasyonu sonrası 31 Aralık 2008 ile 3 Ocak 2009 tarihleri arasında Orta Doğu ülkelerine ziyaret gerçekleştiren Türkiye Başbakanı Erdoğan Suriye, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'ı ziyaret

etmiştir. Operasyon sonrası Türkiye İsrail arasında yaşanan güven erozyonu nedeniyle Erdoğan Orta Doğu ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretlere İsrail'i de eklememiştir. Ziyaretin amacı bir taraftan, İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki saldırılarına son vermesini sağlamak diğer taraftan ve uzun yıllardır çatışma halinde olan tarafların müzakere masasına yeniden oturması konusunda teşvik edilmesi idi. Eğer bu iki hedefe ulaşılırsa, Hamas ile El-Fetih arasındaki uzlaşma sağlanacak ve Gazze'de yeniden yapılanması uluslararası yardım organizasyonları aracılığıyla gerçekleştirilebilecekti. İlerleyen süreçte Türkiye HAMAS'ın ateşkes şartlarının şekillenmesinde etkili olmuştur. 18 Ocak 2009'da İsrail ile HAMAS arasındaki çatışma sona erdiğinde Türk yönetimi HAMAS'ın silah bırakmasında Türkiye'nin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Senkyr, 2009 : 3).

Türkiye'nin İsrail-Suriye barış görüşmelerinde daha fazla rol oynamasına imkan tanıması yönündeki beklentisine, İsrail başbakanı Olmert tarafından yeterince sıcak bakılmamıştır. Bu bakımdan İsrail başbakanı Olmert, beklenenden zayıf bir görüntü ortaya koyduğu gerekçesiyle Türk yönetimi tarafından eleştirmiştir. 2009 Eylül ayında ise İsrail'li yetkililer dönemin dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu'nun İsrail'den Gazze Şeridi'ne gitme isteğini bakanın Hamas yetkilileri ile görüşeceği fikri ile kabul edilmediği basına yansımıştır. Bu olay Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından gerçek dışı olarak tanımlanmakla birlikte (Radikal, 2009) , olay Türk yönetiminin dış politika amaçlarının sağlanması açısından önemli olarak değerlendirdiği arabuluculuk özelliğini kuvvetlendirmek istediği iddia edilmiştir (Inbar, 2009: 42). Bu durum aynı zamanda İsrail Hava Kuvvetleri'nin Ekim 2009'da *Anadolu Kartalı* tatbikatına katılmasına engel olarak İsrail tarafından uygulanan politikalara tepki veren Türk yönetiminin bu memnuniyetsizliğine karşı İsrail tarafından verilen bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Fakat Türk dışişleri tarafından yapılan açıklamalar 2001 yılından beri düzenli olarak yapılan tatbikatın Türkiye tarafından değil, diğer katılımcı ülkelerle yapılan istişareler sonucu ertelendiği ifade edilmiştir. Tatbikatın uluslararası bölümünün ertelenmesi dolayısıyla İsrailli yetkililere atfen basında yer alan değerlendirmelerin kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir (Radikal, 2009b).

4.3.1. Davos Ekonomik Zirvesi

2009 yılında İsviçre'nin Davos kentinde gerçekleştirilen Davos Ekonomik Forumu'nda Türkiye Cumhuriyeti Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan ve İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres arasında yaşanan tartışma, iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler açısından önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. Oturumda Başbakan Erdoğan, İsrail'in Gazze politikasını aleni ve şiddetli bir biçimde eleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Peres İsrail'in Gazze saldırılarını HAMAS tarafından İsrail'e gönderilen roket saldırıları üzerinden açıklarken Hamas konusunda Türkiye ve İsrail arasındaki algı farklılıklarına dikkat çekmiştir. Gazze'de insani şartların kötü olması durumunun HAMAS tarafından engellendiği ifade eden Peres'in açıklaması sonrası Başbakan Erdoğan Program Moderatörü David Ignatius'tan tekrar söz istemiş ve İsrail'in Gazze politikasını şiddetli bir biçimde eleştirmiştir (Yeni Şafak, 2009). Davos Ekonomik Zirvesi'nde gelişen bu olay sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerindeki kriz noktalarına bir yenisi daha eklenmiştir (Senkyr, 2009: 2).

4.3.2. "Alçak Koltuk" Krizi

Türkiye'de yayınlanan *Kurtlar Vadisi* isimli televizyon dizisinde İsrail Dış Gizli Servisi MOSSAD ajanlarının çocuk kaçırırken gösterilmesi İsrail yönetimi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'un konuya ilişkin bir izahat yapmak üzere İsrail Dışişleri Bakanlığına çağrılması sonrası, bir kısım basın mensuplarının da bulunduğu bir ortamda, İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon ve İsrail Dışişleri yetkilisinin oturduğu koltukdan daha alçak bir koltukta oturtulması ve İsrail Dışişleri Bakanı Ayalon'un *„Büyükelçi'nin oturduğu koltuk alçak, biz daha yüksekte oturuyoruz, ayrıca masamda sadece İsrail bayrağı var. İnsanların bunları görmesi gerekiyor ve biz gülmüyoruz"* şeklinde konuşma yapması Türkiye ve İsrail arasında yeni bir krize sebebiyet vermiştir (Uzer, 2011: 155-156). Kriz sonrası Türk yönetimi, İsrail'in Ankara Büyükelçisini Gabby Levy'yi Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak Danny Ayalon'un davranışı dolayısıyla özür beklendiği talebini iletilmiştir (20 Minuten Online, 2010). Beklenen özür, İsrail Başbakanı ve Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'ye gönderilen bir mektupta iletilmiştir (Milliyet, 2010). Kriz sonrası İsrail

radyosuna yapılan açıklamada büyükelçiyi küçük düşürmek istemediğini ifade eden Ayalon, niyetlerinin Türk büyükelçiyi küçük düşürmek olmadığını fakat bu eylemi İsrail'in hiçbir devlet karşısında küçük düşürülemeyeceğini anlatan bir mesaj olması amacıyla gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir (NTV, 2010b).

4.3.3. Gazze İçin İnsani Yardım Filosu

Mayıs 2010 tarihinde Gazze Şeridi'ne yönelik abluka ve ambargoya karşı dünyanın dikkatini bölgeye çekmek amacıyla insani yardım taşıyan toplam 6 gemiden müteşekkil filo Türkiye tarafından, 37 ülkeden Sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek organize ettiği çok yönlü bir insani yardım inisiyatifi olarak tanımlanmıştır. Filoda bulunan Komor bandıralı Mavi Marmara, Türk Bandıralı Defne ve Gazze-1, Yunanistan bandıralı Eleftheri Mesogios , Togo bandıralı Sfendoni, ABD bayrağı taşıyan Challenger-1 isimli gemilerde sırasıyla, 577, 20 ve 28, 30, 43 ve 20 aktivist mevcut idi. *Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım* kampanyası kapsamında filoda bulunan ve en fazla aktivisti bulunduran Mavi Marmara gemisi uluslararası sularda İsrail ordusu tarafından silahlı saldırıya uğramıştır. Mavi Marmara gemisinde bulunan biri aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı dokuz sivil Türk vatandaşı İsrail'in saldırısıyla neticesinde hayatlarını kaybetmiştir. Organizasyona dünyanın çeşitli ülkelerinden birçok aktivist ve farklı bandıralı gemiler katılmakla beraber İsrail Ordusu'nun bu baskını gerçekleştirmesi sonrası Türk vatandaşlarının hayatını kaybetmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Türkiye BM büyükelçisi baskını bir *katliam* ve *korsanlık* eylemi olarak kınamış ve BMGK'nin da İsrail'in eylemini kınayan bir karar alması için çaba sarf etmiştir. Bu süreçte Türkiye Avrupalı ülkeler tarafından ortaya konulan kınama tepkilerine benzer bir davranışı ABD tarafından da beklerken, ABD saldırıyı kınamaksızın tarafların sakince hareket etmelerini telkin etmiştir (Arbell, 2014: 13). Yaşananlar üzerine Türkiye, Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u istişarelerde bulunmak üzere Ankara'ya çağırmıştır. Akabinde İsrail'le yapılan tüm askeri tatbikatlar iptal edilmiş veya durdurulmuştur. İsrail tarafından Türkiye'ye satılan insansız hava araçlarının eğitimi için gelen eğitmenler ve aileleri dâhil olmak üzere Türkiye'de bulunan tüm İsrailli diplomatlar geri çağırılmaları neticesinde İsrail'e geri dönmüşlerdir (Hürriyet, 2010).

Mavi Marmara Olayının yaşanması sonrası ayrıca gerek İsrail gerekse Türk yönetimi tarafından soruşturma komisyonları oluşturulmuştur (Arbell, 2014: 13). Saldırı sonrası Türkiye ayrıca diplomatik kanalları harekete geçirerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni acil olarak toplanmaya davet etmiştir. Gazze ablukasına sınırlarını kapatarak dolaylı olarak destekleyen Mısır, olay sonrası Gazze sınırındaki Rafah sınır kapısını açmış ve İsrail Gazze'ye yönelik ablukayı kısmi olarak hafifletmiştir (Özcan, 1998: 37). Türk yönetimi tarafından *haydutluk ve korsanlıkla eşdeğer* tutulan saldırı *hiçbir mazereti veya haklılığı olmayan* bir eylem olarak değerlendirilmiştir. İsrail'in bu operasyonu nedeniyle uluslararası toplumdan özür dilemesi gerektiğini ifade eden Türk yönetimi tarafından, sivillere yönelik ortaya koyduğu eylem nedeniyle İsrail'in uluslararası camiadaki saygınlık ve meşruiyetini kaybettiği ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2010b). İslam Konferansı Örgütü ve NATO'nun olağanüstü toplantıya çağırılması sonrası İslam Konferansı Örgütü genel kurulunda Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından yapılan konuşma bu saldırının Türkiye-İsrail ilişkilerinin geçmişi açısından ne anlama geldiğini yansıtan bir içerikte olmuştur. Dışişleri Bakanı Davutoğlu konuşmasında saldırı neticesinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tarihinde ilk kez başka bir ülkenin askerleri tarafından öldürüldüğünü ifade etmiştir. Saldırı sürecinde İsrail tarafından ortaya konan eylemlerin eşkıyalık, korsanlık, taammüden cinayet ve adam kaçırma gibi suçların hepsini içerdiğini ifade eden Davutoğlu, yaşanan olayı Türkiye'nin 11 Eylül'ü olarak nitelendirmiş ve olayın Türkiye'nin bölgesel ve küresel bakışına derin bir şekilde etkide bulunacak bir eylem olarak nitelendirmiştir (Milliyet, 2010b). Türkiye-İsrail arasındaki bütün askeri anlaşmalar ve savunma işbirliğine kapsamında sürdürülen çalışmaların dondurulması sonrasında (Arbell, 2014: 17) Türk yönetimi tarafından, İsrail ile ilişkilerin normale dönebilme ihtimali 7 somut koşulun gerçekleştirilmesine bağlanmıştır: **i.** Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı çıkarttırılması; **ii.** Olayla alakalı bir soruşturma heyeti oluşturulması; **iii.** Olay sonrası hapiste tutulan Türk ve yabancı vatandaşların serbest bırakılması, yaralı ve hayatını kaybedenlerin Türkiye'ye teslim edilmesi; **iv.** Mavi Marmara filoda bulunan tüm gemilerin iade edilmesi; **v**. saldırı nedeniyle özür dilenmesi; **vi.** Gazze için yardım götüren yardım filosunda yer alan Mavi Marmara gemisine yapılan saldırıda hayatlarını kaybeden 9 kişinin yakınlarına tazminat

ödenmesi ve **vii.** Gazze ablukasının kaldırılması ve Gazze'nin kalkınması (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2013). Bu koşulların ilk dördünün olay sonrası birkaç gün içerisinde sağlanması nedeniyle (Haaretz, 2010; 2010b; 2010c), beşinci, altıncı ve yedinci maddelere ilişkilerin normalleşme sürecinde ön plana çıkan koşullar olmuştur (Radikal, 2010).

Filoya yönelik İsrail tarafından yapılan silahlı operasyon sonrası her iki ülkede de ilişkilerin seyri ve geleceği konusunda tartışmalar gerçekleşmiştir. Tartışmaları incelerken öncelikli olarak Gazze'ye insani yardım götüren bir STK tarafından organize edildiğini dikkate almak gerekmektedir (Hürriyet Daily News, 2011). Sivil toplum örgütlerinin Türk dış politikası üzerindeki etkisinin Soğuk Savaş'ın sona ermesi neticesinde giderek arttığını burada belirtmek önemlidir. Bu bakımdan organizasyonun hedefleri, katılımcıları, gerçekleştirme biçimi olarak Türk dış politikasını etkilemesi bakımından özgün bir tarafının olduğu bir dikkat çekmektedir (Özcan, 2010: 36). Yaşanan olay Türkiye'de toplumsal düzlemde çeşitli kesimlerin İsrail'le ilişkilerin yaşamış olduğu gelişmelere bağlı olarak zaman zaman gündeme gelen Filistin sorununun Türkiye için neden bu kadar önemli olduğunu tartışmalarını gündeme getirmesine sebebiyet vermiştir. AK Parti hükümetlerinin Filistinlilere ve Filistin sorununa yönelik tutumunun İsrail ile gerginliğe sebebiyet vermesi ve sorununun bu şekilde ele alınmasının ulusal çıkarlara zarar verdiğini iddia eden gruplara karşı hükümet yetkilileri, Filistin sorununun bir dış politika konusu olarak değerlendirilemeyeceğini bilakis bir iç politika meselesi olduğunu vurgulamışlardır. Gelinen noktada Filistin meselesinin Türkiye için temelde iki sebep nedeniyle önemli olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki kültürel sebeplerdir. Tarihi ve kültürel sebepler nedeniyle AK Parti hükümeti Filistin meselesini bir iç mesele olarak görmektedir. İkinci sebep ise ahlaki sebeplerdir. Ahlaki sebeplerle Türk yönetimi tarihinin hiçbir döneminde İsrail hükümetinin Filistin'e yönelik uygulamalarına karşı kayıtsız kalmamaktadır.

İsrail'de ise İsrail askerleri tarafından gerçekleştirilen baskın neticesinde Türkiye tarafından ilişkilerin normalleşmesine dönük ortaya konulan koşullar İsrail'de bulunan siyasi gruplar tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir

(Turkish NY, 2011). Operasyonu savunan kesimler, yardım filosunun planlı bir provokasyon olduğunu ve İsrail askerinin doğru yönde hareket ettiğini ifade ederek İsrail'in yaptıklarının uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde meşru müdafaa hakkını kullandığını savunmuşlardır. Filo her ne kadar sadece Türk gemileri ve aktivistlerinden oluşmasa da İsrailli yetkililere göre filo, deniz ablukasını kırmak ve İsrail'in caydırıcılığını zayıflatmak amacıyla hareket eden bir Türk girişimi olarak değerlendirilmekteydi. Ablukanın muhtemel bir delinme durumunu İsrail'in güvenlik çevresinin daha fazla kötüleştirecek bir durum olarak algılayan İsrail yönetimi, bu durumun başarılmasını başka tehdit ve teşebbüslere yol açacak tehlikeli bir emsal olarak değerlendirmekteydi (Arbell, 2014: 15). İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi ile birlikte operasyonu yürüten askerleri ziyaret etmiş ve başarılı olarak değerlendirdiği eylemleri nedeniyle tebrik etmiştir. İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi ziyaret sırasında; İsrail ordusunun sadece gereken yerde silah kullandığını belirtmiştir (The Jerusalem Post, 2010). Muhalefette bulunan Kadima partisi Başkanı Tzipi Livni'de benzer şekilde yardım filosunun bir provokasyon olarak hazırlandığına inandığını belirtmiştir (Haaretz, 2010d) . Turizm Bakanı Stas Misezhnikov, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı suçlayarak, Türkiye'nin değil, Başbakan Erdoğan'ın *İsrail devletinin düşmanı* olduğunu ifade etmiştir (Haaretz, 2010e). Diğer taraftan operasyon ve sonrasında gelişen olayları İsrail'de görev başında olan koalisyon ortakları tarafından eleştirenlerde olmuştur. İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak, Başbakan Netanyahu'yu yaşanan diplomatik krizi doğru bir şekilde ele almadığı ve ilişkileri lüzumsuz bir şekilde çıkmaza sokmakla suçlamıştır (Ntv Msnbc, 2011). Kamuoyunda kriz ve sonrasında yaşanan gelişmelerin İsrail'in lehine olmayacağı (Uzer, 2011: 159), Gazze'ye uygulanan ablukanın gevşetilmesi gerektiği ve Türkiye ile olan ilişkilerin normale dönmesi için taleplerin yerine getirilmesi gerektiği savunanlar olmuştur (Haaretz, 2010f).

4.3.4. Palmer Raporu

Mavi Marmara Olayı sonrasında konuyla ilgili Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından bir *Araştırma* Komisyonu oluşturulurken Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği tarafından da bir Soruşturma Komisyonu oluşturmuştur.

Komisyon Başkanı Yeni Zelanda eski Başbakanı Geoffrey Palmer olmuş, Kolombiya Devlet eski Başkanı Alvaro Uribe Vélez ise bağımsız üye olarak komisyonda yer almıştır. Ayrıca İsrail Dışişleri Bakanlığı eski Genel Direktörü Joseph Ciechanover Itzhar ve Emekli Türk Büyükelçi Özdem Sanberk iki ülke tarafından komisyona üye olarak gönderilmişlerdir (Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, 2010). Türkiye ve İsrail tarafından Temmuz 2011'de belge ve değerlendirme raporları sunum süreci tamamlanmış olsa da rapor sonuçlarının ilan edilmesi üç kez ertelenmiştir. İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun 28 Ağustos 2011 tarihinde raporun açıklanmasının altı ay daha ertelenmesini talep etmiş, Türkiye ise bu teklifi kabul etmemiştir.

Gerek Türkiye ve İsrail tarafından olaya dönük olarak hazırlanan raporlar gerekse Palmer raporu her iki ülkenin de filoyu önceden bildiğini ve meselenin daha erken bir tarihte diplomatik yollarla çözülmesi konusunda çalıştığı sonucuna ulaşmıştır (Palmer, Uribe ve Ciechanover, 2011: 4). İsrail tarafından olay sonrası oluşturulan Turkel komisyonu tarafından, filo yola çıktıktan sonra dahi herhangi bir çatışma durumunun gerçekleşmesinin önüne geçilmesi amacıyla bazı yetkililerin devreye girdiğini öne sürülmüştür. Ayrıca filonun Gazze'de ki ablukayı delmek üzere yol çıkması nedeniyle bunun engellenmemesinin anlaşılmaması üzerine İsrail'in filonun İsrail'in Aşdod ve Mısır'ın El-Ariş limanına yönlendirilmesi konusunda gayret gösterdiği ifade edilmiştir. Bu durumun başarılı olması durumunda İsrail tarafından yardım malzemelerinin Gazze'ye ulaştırılacağı ifade edilmiştir (The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010, 2011: 115.)

Raporun açıklanmasının beklendiği süreç devam ederken 01 Eylül 2011 tarihinde raporun ABD'nin New York Times gazetesinde yayınlanması (The New York Times, 2010) raporun bu şekilde ortaya çıkması ile ilgili yaşanan tartışmalar sonrası Türkiye herhangi bir bağlayıcılığı olmayan raporu tanımadığını deklare etmiştir. Türk yönetimi Gazze'ye uygulanan deniz ablukasını Gazze'den silah girişini önlemek için konulan bir hukuki güvenlik önlemi olarak değerlendiren ve bu nedenle uygulanmasının uluslararası hukuk kurallarına uygun olduğunu ifade eden

ayrıca ve İsrail'in Gazze'ye uyguladığı deniz ablukasının ve İsrail askerlerinin yardım konvoyuna müdahalesinin, meşru müdafaa kapsamında uluslararası hukuka uygun olduğu yönünde ifadelerin yer aldığı raporu (Aksar, 2012: 23-40), Türkiye açısından kabul edilemez olduğunu ilan etmiştir. Palmer raporu sonrası İsrail'e yönelik Türkiye tarafından talep edilen 3 husus bir kez daha tekrarlamıştır.

Palmer Raporu her ne kadar hukuki bir bağlayıcılığı olmaması açısından kendi nüfuz gücünü ortaya koysa da iki ülke arasında yaşanan gerginlik sonucu ortaya çıkan farklı anlatımlar arasında köprü kurma ve ilişkilerin normalleşme sürecine katkıda bulunabilme ihtimalini barındırmakta idi. Fakat taraflar arası gerginliğe gözle görünen olumlu yönde bir katkı sunmamıştır. 2 Eylül 2011'de Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından düzenlenen basın toplantısında Türkiye'nin daha önce belirtilen üç koşulu yerine getirinceye kadar İsrail'e 5 maddelik yaptırım uygulayacağı vurgulanmıştır. Bu yaptırımlar şu şekilde ifade edilmiştir: i. Türk İsrail diplomatik ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirilecektir. İkinci katip düzeyi üzerindeki tüm görevliler, başta büyükelçi olmak üzere ülkelerine geri döneceklerdir; ii. Türkiye ile İsrail arasındaki tüm askeri anlaşmalar askıya alınmıştır; iii. Doğu Akdeniz'de en uzun kıyısı bulunan sahildar devlet olarak Türkiye, Doğu Akdeniz'de seyrü-sefer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacaktır; iv. Türkiye İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukayı tanımamaktadır. İsrail'in 31 Mayıs 2010 tarihi itibariyle Gazze'ye yönelik uyguladığı ambargonun Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulu'nu harekete geçirmek için Türkiye girişimlerde bulunacaktır; v. İsrail saldırısının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine gereken her türlü destek verilecektir (Hürriyet Planet, 2011).

4.3.5. Arap Baharı Sürecinde İki Ülke İlişkilerine Dair Değerlendirmeler

Arap Baharı olarak adlandırılan ve bölgelerdeki Arap ülkelerinde meydana gelen halk hareketleri bölgede birçok ülke ile beraber Türkiye ve İsrail'e de etkide bulunmuştur. İki ülke de bölgede meydana gelen halk hareketlerine dönük olarak süreç içerisinde farklı aktör ve faktörlerin devreye girmesi ile yaşanan gelişmelere dönük birtakım politika adaptasyonları ortaya koymuşlardır. Bu süreç Mavi

Marmara olayı sonrası ciddi bir yara alan Türkiye-İsrail ilişkilerine de bir takım etkileri olmuştur.

Türkiye, bölgede ilk olarak Tunus ve Libya'da çıkan olaylar sürecinde itidalli bir politika takip etmiş ve hükümetlerin halk hareketlerine dönük ortaya koymasını beklentisi içerisinde olduğu davranışları diplomatik yollarla bildirme yoluna gitmiştir. Arap Baharı'na kadar ki süreçte bölgeye dönük aktif ve ikili ilişkileri farklı alanlarda geliştirmeye yönelik politikalar ortaya koyan Türkiye, gerek bu kazanımların zarara uğramaması gerekse sürecin bölgedeki kırılgan siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyı daha da kötüleştirmemesi için mevcut hükümetlerin halkın isteklerine duyarsız kalmamaları yönündeki fikrini ortaya koymuştur. Türkiye bu süreçte bölgede temsili demokrasinin kurumsallaşması, yeni ve meşru düzen oluşturulmasının önemine vurgu yapmıştır. Türkiye tarafından bölgedeki ülkelerin gerek kendi aralarında gerekse Türkiye ile ilişkilerine olumlu katkılar yapacağını düşünülerek vurgulanan demokrasinin güçlendirilmesi konusu, aynı zamanda Arap ülkelerinin batılı ülkelerle daha istikrarlı ilişkiler kurması açısından gerekli görülmekteydi (Orsam, 2011). Bu minvalde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından bölge ülkelerine ziyaretler gerçekleştirilmiş ve bu yönde telkinlerde bulunulmuştur.

İsrail yönetimi bu süreçte Türkiye'ye nazaran daha sessiz ve tarafsız bir politika ortaya koymuş gelişmelerin seyir süreci ile alakalı resmi olarak olumlu yahut olumsuz tespitlerde bulunmak konusunda oldukça dikkatli davranmıştır. Bölgedeki gelişmelerin daha demokratik bir Orta Doğu meydana getirebilme ihtimali üzerinde İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından yapılan açıklamalar Türkiye ile karşılaştırıldığında nicelik açısından oldukça az görülmüştür. İsrail'in yaşanan gelişmeleri değerlendirme sürecinde dönüşüme dair tedirginlik durumu göze çarpmıştır. Zira İsrail tarafından yaşanan gelişmeler gerek İran'la gerekse Filistinlilerle içerisinde bulunulan karşıtlık durumu besleme potansiyeli kuvvetle muhtemel gelişmeler olarak değerlendirilmekteydi.

Arap Baharı sürecinde yaşanan gelişmeler gerek Türkiye gerekse İsrail'e doğrudan ve direk etkilerde bulunurken hükümeti bu gelişmeler içerisinde Suriye'de

yaşanan olaylar Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerde yeni bir sürece girilmesine sebebiyet vermiştir. Suriye'de yaşanan gelişmeler Türkiye açısından son dönemde Suriye ile geliştirilen ekonomik, sosyal, siyasi ilişkilerinin muhafaza edilmek istenmesi nedeniyle aktif bir politika biçimi ile karşılanmıştır.

Krizin başlaması sonrasında bir taraftan yoğun bir şekilde Suriyeli mülteciyi ülkesine kabul eden Türkiye diğer taraftan da uluslararası toplumun Suriye yönetimine karşı daha güçlü karşılık vermek ve Suriye muhalefetine destek olunması konusunda uluslararası toplumu eyleme çağırmıştır. Bu süreçte Türkiye tarafından gerek mülteci akışının düzenlenmesi gerekse ülke sınırının güvenliğinin korunması amacıyla oluşturulması istenilen tampon bölge fikri uluslararası arenada destek görmemiştir. Sınır güvenliğine katkıda bulunması amacıyla 2012 sonlarında Türkiye -Suriye sınırı boyunca NATO tarafından tedarik edilen Patriot füzeleri ise Türkiye - İran ilişkileri açısından olumsuz sonuçlar ortaya koymuştur. Krizin sürecinde Suriye'yi destekler pozisyon alan İran yönetimi bu gelişmeyi "beklenmedik sonuçlar doğurabilecek kışkırtıcı bir eylem" olarak değerlendirmiştir (Yeni Şafak, 2012).

Krizin ilk yıllarında İsrail'in yaşanan gelişmelerden uzak durmasının da bir sonucu olarak gelişmelere karşı aktif bir pozisyonu tercih edilmeyerek yaşanan gelişmelere karşı bekle-gör politikası olarak tabir edilecek pasif bir politika ile karşılık verilmiştir. Suriye yönetiminin protestolarda bulunan halka karşı şiddet göstermesi gösterilerin erken dönemlerinde yönetimin meşruiyetinin gerek ülke de gerekse ülke dışında sorgulanmasına sebep olmuştur. Suriye yönetiminin meşruiyet tartışmaları devam ederken İsrail 1974 Geri Çekilme Anlaşması sonrası soğuk bir barış içerisinde bulduğu Esad yönetiminin meşruiyeti ve geleceği konusunda yorumda bulunmaktan kaçınmıştır. Krizin bilhassa ilk dönemlerinde İsrail'in Suriye yönetiminin geleceği ile alakalı net bir fikir olmadığı görülmektedir. Esad yönetiminin değişmesi durumunda nasıl bir yönetimin görevi devralacağına dair belirsizlikler İsrail'in bahsi geçen kararsızlığına ışık tutmaktadır. Suriye yönetiminin olası bir İran desteğiyle görevde kalmaya devam etmesi Suriye-İran ittifakının sağlamlaşması anlamına gelmesi nedeniyle İsrail tarafından istenmemekte iken diğer taraftan *bilinen düşman* olarak tabir edilen Suriye yönetiminin değişmesi bu eksenin

zayıflamasına sebebiyet vermesi ihtimali açısından olumlu olarak değerlendirilmekteydi. Fakat bu durumda da Suriye'de etkili olması muhtemel gözüken aktörlerin İsrail açısından oluşturacağı tehdit durumu öngörülememekte idi. Gelişmelerden en az zararla çıkmayı hedefleyen İsrail yönetimi bölgede etkili olan aktörlere karşı bir politika çizgisi ortaya koymuş ve bunu uygulamaya gayret etmiştir. Bu bağlamda Suriye yönetiminin İran ile olan ittifak ilişkisinde kendi adına faydalar sağlayan Hizbullah İsrail yönetimi açısından önemli tehdit unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Golan bölgesinde 1974 yılında ilan edilen ateşkes çizgisinde kendisi açısından tehdit oluşturacak grupların gerçekleştirdiği faaliyetlere karşı oldukça sert açıklamalar ortaya koyan İsrail yönetimi bu faaliyetlere karşı gereken durumlarda gerekli tedbirleri alacağını defaten belirtmiştir. Hizbullah ve İran'la ilintili güçlerin İsrail'in açıklamalarına rağmen Suriye'de görünürlüğünü artırmaya devam etmesi İsrail yönetiminin çok taraflı savunmayı artırmasına yönelik politikalar ortaya koymasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada yönetimin bölgede benzer güvenlik sorunları yaşayan Türkiye ile ilişkileri tekrardan gözden geçirme konusunda gayret sarf ettiği görülmüştür. Mavi Marmara Olayı'nın yaşanmasından 3 yıl sonra İsrail başbakanı Netanyahu tarafından gerçekleştirilen özrün Suriye'de yaşanan gelişmelerle ilişkili olduğu Türk ve İsrailli yetkililer tarafından ortaya konulmuştur. Krizin ilk yıllarında krize karşı birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya koyan Türkiye ve İsrail yönetimlerinin zaman içerisinde bölgede yaşanan kriz durumunun kötüleşmesi nedeniyle ilişkileri düzeltme konusuna sıcak baktıkları görülmüştür.

Bu dönemde bazı ABD yetkililer tarafından özür konusu desteklenmekle beraber İsrail siyasi liderliği özür konusunda bölünmüş bir görüntü vermekteydi. Savunma Bakanı Barak ve Başbakan Yardımcısı Meridor Türkiye ile ilişkilerin normalleşme sürecine girmesini desteklemekle beraber Dışişleri Bakanı Liberman bu konuda farklı düşünmekteydi. Netanyahu tarafından geliştirilmeye çalışılan süreç yönetim tarafından terör örgütü olarak değerlendirilen IHH, HAMAS ve Hizbullah gibi bir örgütün özrünü içermeyen bir anlaşmanın onaylanmaması gerektiğini düşünmekteydi (Ynet News, 2010). Arbell'e göre Mavi Marmara Olayı sonrasında İsrail'de iki tarz düşüncenin yaygın şekilde destek görmüştür. Türkiye ile yakınlaşma

karşıtı olan gruplar Türkiye'nin Arap dünyası ve Müslüman dünyasında hegemonya kurmaya yakın bir yola girdiğini öne sürmekte ve İsrail'le çatışmanın bu amaca hizmet eden bir amaçla gerçekleştiğine inanılmakta idi. Bu bağlamda İsrail'in özür dilemesi bir zayıflık göstergesi ve İsrail ulusu ve silahlı kuvvetlerinin gururuna darbe vuracak bir olay olarak algılanmakta idi (Arbell, 2014: 16). İkinci görüşe göre ise, bölgesel yapının içerisinde bulunduğu durum ve evrildiği yön bu durumu bir gereklilik olarak ortaya çıkarmakta idi. Bölgenin dört önemli gücünden olan Mısır ve Suudi Arabistan istikrara ve iç meselelere odaklanmış iken bir diğer güç olan İran İsrail'e karşı hasmane tutumunu sürdürmekte idi. Dolayısıyla İsrail tarafından gerçekleştirilecek özür ilişkilerinin normalleşmesi sürecini başlatmakla beraber sürecin devam etmesiyle beraber İsrail bölgede çıkarlarına hizmet edecek bir ortak kazanmış olacaktı. Bu tartışmalar İsrail'de devam etmekle beraber bölgesel durumun baskılarının İsrail hükümeti tarafından ikinci düşünce yapısının benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. İsrail Başbakanı Netanyahu 2013 yılının Mart ayında İsrail'i ziyaret eden ABD başkanı Obama'nın teşvik etmesi ile Mavi Marmara Olayı'nda İsrail askerinin *operasyon hatalar* yaptığını ve bu hatalardan dolayı üzgün olduğunu ifade etmiş ve Türkiye'den özür dilemiştir (Jewish Daily News, 2013). Aslına bakılırsa Obama tarafından ortaya konulan bu teşvik, uzun süredir ABD tarafından Türkiye-İsrail ilişkilerinin restorasyonuna yönelik çabaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Zira Ağustos 2010 ile Eylül 2011 arasında, taraflar arasındaki ilişkilerin normalleşme yoluna girmesi amacıyla sürekli girişimlerde bulunulmuş, üst düzey Türk ve İsrailli yetkililer bir takım müzakerelerde bulunmuşlardır (Arbell, 2014: 14).

Suriye bağlamında yaşanan güvenlik sorunlarının iki ülkenin birbirine yakınlaşmasında etkili olduğu İsrail başbakanı Netanyahu tarafından dile bizzat dile getirilmiştir. Türkiye açısından ise, ülkenin Suriye'de ki görünürlüğünü artırmasının bir sonucu olarak İsrail'le yakınlaşmanın Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edeceği fikrinin kabul gördüğünün söylemek mümkündür. Türkiye'nin bu noktada somut olarak geçmişte olduğu gibi İsrail ile istihbarat paylaşımı ihtimalinin gerçeklemesi ve İsrail-Filistin bağlamında bir kez daha yapıcı bir rol oynamak üzere normalleşme sürecine sıcak baktığı söylenebilir. Ayrıca Suriye'deki bulunan kimyasal silahlarının geleceği konusu iki ülkenin işbirliği kurabileceği bir diğer alan olarak ortaya

çıkmıştır. Bu silahların bölgede etkili olan YPG/PYD'nin eline geçme ihtimali nedeniyle Türkiye tarafından duyulan endişe İsrail'de ise İran ve iltisaklı grupların eline geçmesi üzerinden hissedilmiştir. 2013 başlarında Obama yönetimi tarafından bölgedeki gelişmeleri değerlendirmek üzere İsrail, Türkiye ve Ürdün'ünde katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve toplantı sonunda çok uluslu bir görev gücünün devreye sokulması amaçlanmıştır. İsrailli erken uyarı ekipmanlarının Türk AWACS istihbarat hava güçlerine satılması, Türkiye'nin dış politika dinamiğindeki değişimin bir parçası olarak görülebilir (Arbell, 2014: 28).

21 Ağustos 2013 tarihinde Esad rejimi tarafından Guta'ya yapılan kimyasal saldırı sonrası gerek Türkiye gerekse İsrail Esad yönetiminin kimyasal programına bağlı hedeflere karşı ABD tarafından gerçekleştirilecek bir eyleme destek vermişlerdir. Fakat bu durumun gerçekleşmemesi iki ülkenin de konuya ilişkin tedirginliğinin devam etmesine sebebiyet vermiştir. Eylül 2012 tarihinde Esad rejiminin kimyasal silahlara sahip olduğunu ilan etmesi sonrasında Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ne katılacağını ve stoklarını imha edeceğini ilan etmesi üzerine Türkiye ve İsrail gelişmelere dönük süreci destekler bir pozisyon almışlardır fakat ABD'nin konuya dönük politikasına dönük şüphelerini devam ettirmişlerdir. 11 Nisan 2014 tarihinde Suriye yönetiminin Klor gazı şeklinde tekrardan kimyasal silah kullandığı kamuoyuna taşınmıştır (BBC News, 2014). İki ülkede ilerleyen süreçte Suriye'de bulunan silahların tahliye edilmesi durumunu olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş ve desteklemiştir.

İlerleyen süreçte Türkiye'nin öne sürdüğü koşullar çerçevesinde yürütülen müzakereler herhangi bir yakınlaşma zemini üretememiştir. Netanyahu tarafından bu süreçte İsrail'in Türkiye ile yaşanan kriz sonrası sürekli olarak ilişkilerin normalleşmesi konusunda gayret ettiğini ifade edilmekle beraber koşulların yerine getirilmesinin beklenildiği tarafın İsrail olması tam olarak bilinememekle beraber Türkiye ve İsrail arasında müzakere maddelerinde kuvvetli bir anlaşmazlık olduğu ihtimalini de ortaya çıkarmıştır.

Suriye'deki çatışmalar ve ülkenin geleceği konusunda iki ülkenin sahip olduğu genel bakış açısı birbiriyle karşılaştırıldığında Türkiye ve İsrail arasında önemli

ayrışmalar dikkat çekmektedir. Fakat biraz daha detaylı bakıldığında ise, İran'ın bölgede artan nüfuzu ve krizin oluşturduğu güvenlik sorunları konusunda iki ülke arasında yaklaşım benzerlikleri mevcuttur. Türkiye ve İsrail İran konusunda her ne kadar farklı politikalara sahip olsalar da, İran'ın Suriye'de sahip olduğu ve genişlettiği nüfuzu konusunda birbiriyle örtüşen yakın tehdit algısına sahiptir. İsrail İran tarafından gelişen tehditlere yönelik olarak Hizbullah başta olmak üzere İran ile ilintili milislere yönelik hava saldırıları yapmakta iken, Türkiye bu gruplara herhangi bir doğrudan müdahalede bulunmamayı tercih etmektedir. Türkiye sınırına yakın bölgelerde Suriyeli muhaliflerle çatışan bu grupların sınır boyunca elde ettikleri alanlar Türkiye'nin bu gruplardan algıladığı tehdit potansiyelini artırmaktadır. Her iki ülkenin İran'ın Suriye'de milisler eliyle idame ettirilecek nüfuzuna dönük olarak işbirliği sağlama durumuna ihtiyaç hissettiği aşikârdır. Türkiye ve İsrail'in İran'a karşı bir ittifakı değil İran nüfuzundaki milislerin Suriye'deki faaliyetlerine karşı işbirliği ihtiyacı olduğu görülmekle beraber ilerleyen süreç iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece bu konudaki ihtiyaçlar üzerinden 'normal'leşemeyeceğine işaret etmiştir. Bu çerçevede, Türkiye ile İsrail arasındaki bölgesel ilişkiler konusunda kısa vadede potansiyel işbirlikleri gerçekleşeceğini düşünmek kolay gözükmemektedir.

Ara Sonuç

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, uluslararası literatürde kimlik kavramının devletlerin dış politikasında sahip olduğu potansiyelin daha fazla tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum Türkiye örneğinde de belirgin bir şekilde görülmüş ve kimliksel anlamda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Türkiye'de bir kimlik dönüşümü yaşandığı çerçevesinde devam eden tartışmalar, 2002 sonrası AK Parti iktidarının göreve gelmesi sonrası daha da kuvvetlenmiştir. Zira 1990'lı yıllarda bir kimlik dönüşümünün yaşandığına dair sağlam deliller olarak ortaya koyacak olan dış politika algılamalarının değişmesi yahut bu durumun süreklilik kazanarak dış politika yaklaşım ve yöntemlerine yansıması söz konusu olmamıştır. Fakat bu yıllarda Türkiye'nin batılı olarak tanımladığı kimliğinin etkileşim içerisinde bulunduğu Batı tarafından tam olarak kabul görmemiştir. Bu bağlamda Türkiye tarafından Batı olarak tanımlanan bütün ile sınırları Avrupa Birliği tarafından çizilen 'Batılı' tanımlamalarının birbirinden içerik olarak farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Bu

tanımlamanın zaman içerisinde hatlarını daha fazla keskinleştirdiği ve Türkiye'yi bu tanımlamanın dışında tutma eğilimi içerisinde olduğu görülmüştür. Bu durumun Türk yönetimi tarafından giderek artan oranda fark edilmesi, ilerleyen süreçte ülkenin dış politika etki alanlarını çeşitlendirmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple daha önceki dönemlere nazaran daha yoğun bir şekilde çevre bölgelerle ilişkiler geliştirilmiştir. Burada dikkat çeken husus, Türkiye'nin bu politikalarını Batı ile ilişkilerine alternatif olarak kurgulamadığı aksine Batılı dış politikasının bir yönü olarak uyguladığını ifade etmesi olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de bir kimlik dönüşümü olduğunu düşündüren tüm davranışsal unsurlar, Batı referansından uzaklaşılmayarak gerçekleştirilme gayreti taşımıştır.

Kimlik anlamında yaşanan bu dönüşüm sürecinin dış politika pratikleri açısından da önemli sonuçları olmuştur. Bu durumun en belirgin şekilde görüldüğü alanlardan biri de Türkiye – İsrail ilişkilerinde yaşanan gelişmeler olmuştur. Öncelikli olarak, doğrudan Türkiye ve İsrail tarafları arasında olmayan iki olay **i.** 2000'li yıllarda Camp David ve Oslo görüşmelerinin başarısız olması ve **ii.** sonrasında İkinci İntifada'nın patlak vermesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde kendisini çeşitli şekillerde gösteren siyasi gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda İsrail'in barış sürecinin gerekliliklerine sadık kaldığı durumlarda Türkiye İsrail ile olan ilişkisinin gelişimine dair sorgulayıcı bir tavır ortaya koymaz iken, İsrail tarafından süreci askıya alacak bir eylemin ortaya konulması durumunda ilişkilerin bu gelişmelerden olumsuz anlamda etkilendiği görülmüştür. Bu yıllarda Türkiye gerek iç siyaset gerekse uluslararası ve bölgesel çevresinde yaşanan değişiklikler sebebiyle dış politikasında bazı yeni yönelimler ortaya koymuştur. 2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümeti bu sürecin önemli bir aktörüdür. İsrail'in İkinci İntifada sürecinde ortaya koyduğu politikalara karşı eleştirel bir yaklaşımı olmakla birlikte Türk hükümeti, iktidara gelmesinin hemen sonrasında İsrail ile ilişkilerinde ciddi bir değişikliğe gitmemiştir. Avrupa Birliği ile geliştirilen ilişkiler çerçevesinde karar alma mekanizmalarındaki asker-siyaset ilişkisini dengelemek konusunda atılan adımlar hükümetin bu süreçteki aktör olma rolünü belirginleştirmiştir. Dış politika meselelerinin güvensizleştirme (desecuritization) başlamasının bir sonucu olarak askerin dış politika karar alma süreçlerindeki rolü zayıflamıştır. Çevre ülkelerle çok

boyutlu işbirliğinin ön plana çıkarıldığı bu dönemde Orta Doğu bölgesi önemli bir yer tutmuştur. Arap ülkeleri ve aynı zamanda İran ile geliştirilen ilişkilerde farklı alanlarda işbirlikleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Türk yönetimi birçok ülkeyle ikili olarak geliştirilen ilişkilerin üçüncü bir ülkeye karşı olmadığını defaatle vurgulamıştır. Bu vurgu İsrail açısından da önemli mesajlar içermekteydi. Fakat bu zaman kadar Türkiye'nin İsrail'le ve Arap ülkeleri ile olan ilişkileri çoğu zaman Türkiye tarafından istenildiği gibi birbiriyle eş zamanlı olarak ilerleyememiş bir tarafla geliştirilen ilişkiler diğer tarafla mevcut ilişkilerin gerilemesine sebebiyet vermiştir. Bu süreçte İsrail'in sağ ve merkez sağ hükümetlerin görev başına gelmesi ile daha fazla milliyetçi bir çizgiye kaydığı görülmüştür. Barış görüşmelerinin çöküşü bir taraftan İsrail'de sağ ve merkez sağ hükümetlerin görev başına gelmesine sebebiyet verirken, diğer taraftan Türkiye- İsrail ilişkilerinin evrildiği yönü belirleyen önemli bir unsur olmuştur.

2003 Irak Savaşı Türkiye'nin gerek ABD ile olan ilişkilerinde gerekse İsrail'e karşı olan yaklaşımında önemli etkiler ortaya koymuştur. ABD'nin 2003 yılında Irak'ın kuzeyinde bir cephe açmak için Türk topraklarını kullanma talebinin Türk yönetimi tarafından kabul görmemesi ülkenin dış politikasının yeni dönemdeki yönelimlerinin farklılaştığına dair yorumların yapılmasına sebebiyet vermiştir. 1 Mart Tezkeresi Türkiye-ABD ortaklığının mahiyeti konusunda yeni sonuçlar meydana koymakla birlikte tezkerenin kabul edilmemesi ülkenin Orta Doğu ülkelerindeki algılanma biçimine ve prestijine önemli katkılar sunmuştur. 90'lı yıllarda Türkiye ve İsrail'i bir araya getiren önemli sebeplerden biri olan Irak meselesinde yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin İran ve Suriye ile daha yakın ilişkiler geliştirmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Irak Savaşı'nın son aşamalarında İsrail ile Kuzey Irak'ta Türkiye açısından terör grupları olarak adlandırılan gruplar arasındaki yakınlaşma her ne kadar İsrail yönetimi tarafından reddedilse de, Türk yönetimi tarafından dikkatle izlenmiş ve Türkiye, İsrail ile olan ilişkilerinde bu hususu göz önünde bulundurmuştur.

2006 yılında HAMAS yetkilileri ile Türkiye yönetimi arasında yapılan görüşmeler her ne kadar İsrail tarafından olumlu karşılanmasa da, görüşme ikili

ilişkileri sekteye uğratacak bir etkide bulunmamıştır. Türk yetkililerin HAMAS ile bir araya gelmesini demokratik yollarla seçilen bir siyasi partinin İsrail nazarında 'normalleşmesi'nin gerekliliğine vurgulamak niyetiyle gerçekleştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla yapılan görüşmelerin olası bir normalleşme sürecine katkı sunacağını düşündükleri söylenebilir. 2000'li yıllarda Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler her ne kadar 90'lı yıllarda ki yakınlığını kaybetmiş olsa da, İsrail tarafından 2008/09 yılında Gazze'ye başlatılan *Dökme Kurşun Operasyonu*'na kadar inişli çıkışlı devam etmiştir. Türkiye tarafından Dökme Kurşun Operasyonu öncesinde Suriye-İsrail görüşmelerine dair ortaya konulan ciddi çabalara rağmen operasyonun başlatılmış olması Türkiye'nin İsrail yönetimine olan güvenini bir kez daha derinden yaralamıştır. Sonrasında yaşanan Davos Ekonomik Zirvesi'nde yaşanan olaylar ve 'Alçak Koltuk' krizleri ile iki ülke arasındaki gerilim daha da fazla artmıştır. 31 Mayıs 2010 tarihinde yaşanan *Mavi Marmara Olayı* Türkiye ve İsrail arasındaki gergin ilişkilerin ciddi bir çöküş yaşamasına sebebiyet vermiştir. İsrail ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler Mavi Marmara olayından yaklaşık üç yıl sonra İsrail'in özür dilemesi sonucunda olmuştur. İsrail'i ise özür dilemeye ABD'de görevde olan Obama yönetimi ikna etmiştir. Mavi Marmara olayı ve akabinde İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi; Türk-İsrail ilişkilerinin karmaşık ve akışkan doğasını ortaya koymak açısından önemlidir. Türkiye İsrail ilişkilerinde ABD'nin merkezi rolü tekrar gündeme gelmiş ve ikili ilişkilerin ilerlemesinin İsrail-Filistin müzakerelerindeki ilerlemeyle paralellik arz ettiği bir kez daha gündeme gelmiştir.

Türkiye'nin bu dönemde özellikle Orta Doğu ve Balkan coğrafyasında geliştirdiği ikili ilişkileri İnşacı teoride bahsi geçen Kantiyan kültürün bir yansıması olarak görmek mümkündür. Türkiye bu dönemde anılan bölgelerde yer alan birçok ülkeyle vize uygulamalarını kaldırmış, ticari ilişkilerin gelişmesi için önemli adımlar atmış ve siyasi ilişkileri en üst düzeyde tutarak ortak işbirliğini geliştirmek için kurullar oluşturmuştur. Bu iyimser atmosfer bu dönemde 2011 yılında başlayan Arap Baharı'na kadar devam etmiştir. Daha sonra bölgede önce Mısır daha sonra Suriye'de meydana gelen olaylar neticesinde siyasi ortam Kantiyan kültürü ortadan kaldırmış ve güvenliği, sınırları korumayı, hâkimiyet alanında etkin olmayı ön plana çıkartan Hobesyan ve Lockiyan kültürün hâkim olduğu bir alan haline gelmiştir.

Dolayısıyla inşacı teori öğretisinde olduğu gibi Hobesyan veya Lockiyan kültürün hâkim olduğu bir Yapı içerisinde Eden olarak bir devlet tek başına çok iyimser halde Kantiyan kültürü yaşayamamış ve bölgesinde yaşatamamıştır.

SONUÇ

Çalışmanın teorik perspektifini oluşturan İnşacı yaklaşım, dış politikada kimliğin rolüne dair değerlendirmeleri bulunan yerleşik kuramlardan farklılık arz etmektedir. İnşacı yaklaşım, uluslararası ilişkilerin *eden*i rolündeki devletin, içinde bulunduğu *yapı*nın ortaya koymuş olduğu çerçeve ile beraber sahip olduğu kimliğin de dış politika davranışlarına etkide bulunduğunu savunmaktadır. Devletin kimliğinin dış politika davranışları ile ilişkili olduğunu savunan İnşacı teoriye göre, etkili bir dış politika uygulaması için *ulusal kimliği* meydana getiren unsurlar birincil önem taşımaktadır. Bir siyasal kültür içerisinde gelişen kimlik kavramı, dış politika karar verici aktörlerinin siyasetle ilişkili bir şekilde ortaya çıkan gerçeklik durumunu algılama ve yorumlama sürecinin çerçevesini inşa etmektedir. Belli bir zaman ve çerçeve ile kısıtlı olmayan bir çevre içerisinde gelişen kimlik kavramı, dış politika çıkarlarının tanımlanma ve dönüşüm sürecine eşlik etmektedir. İnşacı teoriye göre, devletlerin dış politikada benimsedikleri kimlik ile ortaya koydukları davranış arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasında iç ve dış siyaset bileşenlerinin birlikte ele alınması gerekli görülmektedir. Bu süreçte dış politikayı şekillendiren kimlik meselesi iç ve dış süreçlerden etkilenmekte ve evrim geçirmektedir. Bir ülkenin dış politikasında izlenen kimlik stratejisinin oluşturulmasında etkili olan dış unsurlar, ülkenin ulus devlet niteliğini benimseyerek uluslararası sistemle sürdürdüğü ilişkiler sonucunda karşı karşıya kaldığı etmenlerdir. Bu etmenler ülkenin sosyal *eden* olarak uluslararası yapıyla karşılıklı etkileşim gereksinimine dayanmaktadır. Bu bağlamda ülke siyasetindeki iç unsurların dış politikada etkili olması gibi, dış unsurların da iç siyasete yansıyarak siyasal-toplumsal gelişmelere tesir ettiği ve zamanla kimliğin yeniden tanımlanmasına neden olduğu görülmektedir. Kimlik meselesinin iç ve dış süreçlerden etkilenmesi ve dönüşmesi kimi zaman *yukarıdan aşağıya (top-down)* kimi zamanda *aşağıdan yukarıya (bottom-up)* gerçekleşmekte ve bağımsız bir değişken olarak dış politika oluşturma süreçlerine eşlik etmektedir.

Çalışmanın ulaştığı en temel sonuçlardan birisi, kimlik kavramının birbirinden farklılaşan formlarda ortaya çıkabildiği ve farklı yansımaları olabildiğidir. Bu formlar içerisinde *ulusal kimlik* ve *devlet kimliğine* yoğunlaşılmakta ve bu iki farklı kimliğin varlığını aynı anda sürdürebildiği savunulmaktadır. Bu durum, İnşacı

teorinin devletin kimliğinin zaman içerisinde değişip/dönüşebileceği yönündeki söylemiyle paralellik arz etmektedir. Devletin kendi için tanımladığı kimliği, *yukarıdan aşağıya (top-down)* olmak kaydıyla toplumu dönüştürmek amacıyla dayatması, toplumun bir kısmına nüfuz etse bile bütünüyle toplumsal bir meşruiyet sağlayamamıştır. Devletlerin kimlik inşa sürecinin sonu olmayan ve sürekli yeniden yapılandırılan bir özellik arz etmesi bu sürecin ve süreç içerisindeki unsurların sürekli olarak canlı ve değişken olması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla ulusal kimlik çoğunlukla içinde barındırdığı unsurların yeniden ortaya çıkmasıyla yeniden yorumlanabilmektedir.

Burada ayrıca ulusal ve devlet kimliğinin farklı dönemlerde birbirinden uzaklaşması ve yakınlaşmasının söz konusu olduğu görülmüştür. Bu durum İnşacı yaklaşımın; devletin kimliğinin (ve dolayısıyla merkezi çıkarının) etkileşim yoluyla değişebileceği yaklaşımı ile uyum arz etmektedir. Türkiye örneğinde bu iki kimliğin birbiriyle birebir örtüşmemesi nedeniyle ulusal kimlikten ziyade devlet kimliğinin uzun süre dış politika uygulamalarında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki ülkenin dış politika ilişkileri açısından da sonuçlar ortaya koyan bu durum, Türkiye-İsrail ikili ilişkileri açısından da sonuçlar ortaya koymuştur. İkili ilişkileri üç ayrı döneme ayırarak inceleyen çalışma bu dönemlerde etkili olan kimlikle alakalı gelişmelerin ikili ilişkilere nasıl yansıdığını incelemiştir. Bu bağlamda çalışmada öncelikli olarak Türkiye ve İsrail ilişkilerinin ilk dönemlerinde her iki ülke için kurucu kimlik olarak tanımlanan *Kemalizm* ve *Siyonizm* kavramlarının nasıl etkide bulunduğu üzerinde durulmuştur.

İsrail ulusal kimliğinin şekillenmesinde Siyonizm kavramı önemli rol oynamıştır. Kavram, İsrail'in dış politika davranışları ve bölge ile ilişkilerinin anlaşılmasında önem arz etmektedir. İsrail'in varlığını sürdürdüğü bölgeyle olan ünsiyetini belirleyen temel unsurların dayandığı Siyonizm, ülkenin gerek kurucu elitleri gerekse ilerleyen süreçteki karar alıcılar tarafından ortaya konulan topraksal bağlılık ile yakından ilişkili olmuştur. Bu bağlamda İsrail'in bölgeye olan topraksal bağlılığı Eretz İsrail (İsrail toprağı) kavramı üzerinden değerlendirilmektedir. Tevrat'a göre Eretz İsrail kavramı, İsrail topraklarını İsrailoğullarına Hz. İbrahim

aracılığıyla teslim etmek anlamında kullanılan bir tanımlama olup, kutsal bir 'vaat' olarak değerlendirilen bir coğrafyayı tanımlamaktadır. İsrailoğullarının bu coğrafyada siyasi bir yapı altında varoluşları her ne kadar kısa ömürlü olmuş ve bu topraklardan göç etmiş olsa da, Eretz İsrail fikri zihinlerinde sürekli canlı kalmıştır. Bu durum, zaman içinde ideolojik temellere oturtulmuş ve 19. yüzyılda Siyasal Siyonizm olarak ortaya çıkmıştır. Devletin kurulmasına giden süreçte etkili olan aktörler tarafından Doğu ve Batı Avrupa'da yaşanan asimilasyon ve Yahudi karşıtlığına yönelik 19. Yüzyıl sonlarında geliştirilen Siyonizm düşüncesi, seküler bir program olarak ortaya konulmuştur. Bir devlet kurmak ve tüm dünyadaki Yahudileri bu devlette birleştirme fikrinin bir yansıması olarak, Yahudi kimliğinin yeniden tanımlanması ve karşılaştıkları zorluklara karşı çözümler ortaya konulması durumu ortaya çıkmıştır. İsrail devletinin kurulma aşamasında etkili olan bu yaklaşım, İsrail devleti kurulduktan sonra da politikalarının belirlenmesinde etkili olmaya devam etmiştir.

Kimlik ile ilgili değişim/dönüşüm/çeşitlilik durumunun İsrail'den ziyade Türkiye'de gerçekleşmiş olması, Türkiye İsrail ilişkilerindeki dönüşümde Türkiye bağlamında yaşanan gelişmeleri ön plana çıkarmıştır. Buradan hareketle çalışmada, 2002 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin geçirdiği dönüşümü Türkiye'de gerçekleşmekte olan dönüşüm üzerinden açıklanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran aktörlerin devletin bekasını ve güvenliğini sağlamak amacıyla tanımladığı kimlik, cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte yoğun bir şekilde şekillendirilme sürecinden geçmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu sonrası bu inşa sürecinin daha ziyade *yukarıdan aşağıya (top-down)* doğru gerçekleşmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda politika hedeflerinin, kurucu elitler tarafından uygulanmak istenen siyaset anlayışına uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu durum aynı zamanda ülkenin dış politika hedeflerinin oluşturulmasında da etkili olmuştur. Batı çizgisinde modern bir toplumun oluşturulması ortaya konulan kimlik üzerinden ulaşılmaya çalışılan önemli bir hedef olmuştur. Bu politika kademeli bir şekilde Türk kültürünün içeriğini oluşturan bazı unsurların zayıflatılarak, politik ve sosyal hayat içerisindeki etkisinin dönüştürülmesini amaçlamıştır. Sosyal hayatta ve

devlet işleyişinde bu dönüşümü gerçekleştirecek kavramsal çerçeve, Kemalizm kavramı üzerinden kurgulanmış ve şekillendirilmiştir. Kemalizm konusunda monolitik bir tanım mevcut olmamakla beraber, Kemalizm hakkında yapılan tanımlar ve yorumlar; Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet'in kurulma safhasında devletin bekası ve geleceğinin garantiye alınması amacıyla ortaya koyduğu düşünsel faaliyetlere bakılarak yapılan yorumları içermektedir. Kemalizm kavramının kurgulandığı ve şekillendirildiği süreçte, ulus-devletin kuruluş döneminin kurgulandığı ilkelerin mükemmeliyetine dair duyulan inanç Cumhuriyet'in kuruluş döneminin de ortaya konulan politik esasların güncelliğini korumasına sebebiyet vermektedir. Bu konuda süreç içerisinde ortaya konulan alternatif tartışmalar ve politika uygulamaları, toplumun bazı kesimleri tarafından endişe ile karşılanmaktadır. Bu bağlamda iktidara gelen hükümetler tarafından Kemalizm ilke ve uygulamalarına dair gerekli görülen adaptasyon ve güncellemelerin ortaya konulması iç ve dış politikaya etkide bulunan bir niteliğe sahip olmaktadır. Türkiye'de kendini Kemalist olarak tanımlayan bir kesim tarafından, Kemalizm'in Türkiye'nin kuruluş sürecinde ortaya koyduğu ilkelerin kesinlikle değiştirilemez ve dönüştürülemez niteliğe sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak, kendini Türkiye'nin *koruyucusu* ve *kollayıcısı* olarak gören çevreler, gerek devletin farklı organlarında gerekse toplumsal hayatın içerisinde kendilerine alan açma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu çevrelerin bilhassa devlet ve asker içinde meydana getirmiş olduğu yapıların mevcudiyeti ve gerek iç gerek dış politika faaliyetleri, toplumun tüm kesimlerinin devlet mekanizmasında ve siyasal sistem içerisinde temsil edilmemesi tartışmalarına sebebiyet vermiştir.

Kemalist düşüncenin baskın olduğu karar alma mekanizmaları, kamuoyunda ortaya çıkan bu tepkileri uzun bir süre dikkate almamış ve bu konuda somut değişiklikler ortaya koyma gayreti içerisinde olmamıştır. Ancak 80'li yıllardan itibaren gündeme gelen Türk-İslam sentezi ile birlikte karar alma mekanizmalarının dışarısında kalan kesimlerin, kendini ifade edecek alanlar bulması söz konusu olmuştur. Bu kesimler içerisinde muhafazakâr kesimin 90'lı yıllarda somut bir siyasi harekete dönüştüğü görülmüştür. Bu gelişme ile beraber, askeri ve bürokrat yönetim kadrosunda bulunan elitler ile iktidarda bulunan muhafazakâr kanadın temsilcileri

arasında yaşanan uyuşmazlıklar bu tarihten sonra siyasal sistem içerisinde de görünürlük kazanmıştır. Özellikle 28 Şubat süreci bu durumu somut hale getiren önemli bir örnek olarak görülebilir.

Türkiye'de 2002 yılında AK Parti iktidarıyla birlikte ortaya konulan dış politika uygulamaları, kimlik tartışmalarına yeni bir boyut eklemiş, bu bağlamında devlet kimliği ile alakalı tartışmalar ön plana çıkmıştır. AK Parti iktidarı ile birlikte muhafazakâr ve geleneksel unsurlar devlet mekanizmasında söz sahibi olmuşlardır. Kimlik kavramının yeniden yorumlandığı bu süreçte, devlet kimliği ile toplumun çoğunluğu tarafından kabul gören kimlik arasındaki bir yakınlaşma söz konusudur AK Parti iktidarında, ülkenin kimlik anlayışında muhafazakâr/geleneksel unsurların rol almasının mümkün olmaya başlamasının bir sonucu olarak tarihsel ve kültürel bağlarının olduğu coğrafyalardaki ülkelerle daha yakın ilişkiler kurulmuştur. AK Parti ile beraber Türkiye'nin dış politikasında meydana gelen çok yönlülük, Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte tek yön olarak gördüğü Batı ve Avrupa ile olan ilişkileri açısında da farklı sonuçlar ortaya koymuştur.

2001 ekonomik krizinin hemen ardından iktidara gelen AK Parti önceliğinin toplumsal kalkınma olduğunu belirtmiş ve sürekli ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek istemiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri, ekonomik yöndeki toplumsal taleplerin dikkate alınmasıyla beraber hükümetin geçmiş dönemlerde Türk siyasal hayatının elde ettiği tecrübeleri göz ardı etmemesi olduğu söylenebilir. Hükümette bulunan muhafazakârlar devlet mekanizmasında güçlü olan Kemalist elitlerin tepkisini çekmek istememiş ve bu şekilde siyasi açıdan kriz durumları oluşturacak adımlar atmama konusunda dikkatli davranmıştır. AK Parti hükümetlerinin ilk döneminde ekonomik kalkınmanın öncelenmesi realist bir yaklaşım üzerinden politikalarını kurguladığı düşüncesinin ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. Ancak bu yaklaşım; karar alma mekanizmalarında etkili olan aktör çevresinin çeşitlenmesine doğrudan katkıda bulunmuştur. Ortaya çıkan bu yeni aktörler kimliğin gelişim sürecine ve dolayısıyla devlet kimliğinin ulusal kimliğe yakınlaşması sürecine katkıda bulunmuşlardır. AK Parti'nin özellikle 2008 yılıyla başlayan ikinci dönemiyle birlikte, bürokratik karar alma mekanizmalarında daha

etkili olmasının da bir sonucu olarak, bu dönemde devlet kimliğinin geleneksel unsurları barındıran ulusal kimliğe yakınlaşması söz konusu olmuştur. 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana siyasi sistem üzerinde önemli pozisyonlar elde eden askeri-bürokratik aktör çevresinin, siyaseten seçilerek iş başına gelen yasama ve yürütme erki arasında yeniden bir konumlandırma yaşandığı görülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsuru olarak kendini gören ve gerektiği zaman İç Teşkilat Kanunu'nun 35. maddesi gereği Cumhuriyet'i koruyup kollama görevinin olduğu gerekçesiyle siyasetin alanına müdahaleyi kendi açısından meşru ve gerekli gören ordunun iç ve dış politikadaki etkisi normalleşme sürecine girmiştir. Ekonomik liberalizasyon sürecinde yeni aktörlerin ortaya çıkışı, siyasi olarak karar alma süreçlerinin daha demokratik bir düzlemde gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Askeri bürokrasinin karar alma süreçlerindeki etkisinin normalleşme sürecine girmesi sonrasında Türkiye'nin dış politika davranışlarının şekillenmesinde farklı toplumsal aktörlerin temsil edildiği bir dağılım ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de kimlik bağlamında yaşanan bu gelişmeler, dış politikada ülkenin farklı bölgelerdeki ülkeler ile olan ilişkilerini etkilemekle beraber çalışmanın konusu olan Türkiye-İsrail ilişkilerine doğrudan etkileri olmuştur.

İnşacı teoriye göre, uluslararası yapı kimlik üzerinde kurucu bir etkide bulunmaktadır. İnşacı teorinin bu yaklaşımı, uluslararası yapının Türkiye ve İsrail ikili ilişkilerinin gerçekleşme süreçlerine nasıl etkide bulunduğunun aktarılması çalışma açısından göz ardı edilememesi gereken bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmada süreç içerisinde uluslararası yapıda yaşanan gelişmelerin ikili ilişkilere yansıması üzerinden bir içerik kurgulaması yapılmış ve bu yapının ikili ilişkilere etkisi önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin Soğuk Savaş Dönemi, Soğuk Savaş Sonrası ve 2002 sonrası şeklinde ayrıldığı çalışmada, uluslararası yapının ortaya koymuş olduğu çerçevenin ikili ilişkilere doğrudan etkisi olduğu savunulmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak ilişkisi, bilhassa İsrail dış politikası bağlamında yaşanan gelişmeler nedeniyle oldukça inişli çıkışlı bir yapı ortaya koymuştur. Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinin realist

yaklaşımların etkisinde kaldığı ve tam olarak güvenlik bağlamında iki ülkenin çıkarları doğrultusunda geliştiği izlenimi öne çıkabilir. Ancak inşacı yaklaşıma göre; devletlerin birbiriyle etkileşimi, kolektif bir çıkar geliştirme olasılığı ile ilişkilidir. Kolektif hareket etmenin bir ileri safhası ise, devletlerin birbirleriyle özdeşleşmesi olarak ortaya çıkmaktadır. İki ülke arasındaki özdeşleşmeden, iki devletin dayanışması ve birbirine sadakatleri göstermesi beklenmektedir.

Çalışmanın konusu açısından bakıldığında, Türkiye ve İsrail arasında bu dönemde bir kolektif çıkar söz konusu olsa da, özdeşleşme olmadığı aşikârdır. Zira her iki ülke de kriz durumlarında birbirinin tarafında aktif bir şekilde bulunmasını istemişlerdir. Ancak Türkiye, İsrail'le ciddi bir karşıtlık içerisinde bulunan Arap ülkelerine rağmen, kültürel ve tarihsel bağlarını göz önünde bulundurarak, ileri bir ilişki kurmaktan imtina etmiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki Soğuk Savaş dönemindeki ilişkiler; gerek küresel gerekse bölgesel konularda büyük bir mutabakat ve yaklaşım benzerliği içermesi nedeniyle bazı yorumcular tarafından *Stratejik Ortaklık* olarak adlandırılmıştır. Soğuk Savaş süreci içerisinde iki ülkenin blok tercihlerinin yoğun bir şekilde etkilediği ikili ilişkiler inişli çıkışlı profiline rağmen iki ülke yönetimleri tarafından devam ettirilmiş olsa da, bu ittifak ilişkisinin önemli bir aktörü olan asker tarafından ilişkilere çizilen çerçeve Türkiye'nin İsrail'e yönelik genel yaklaşımına dair ipuçları barındırmaktadır. Askeri ilişkiler her ne kadar gelişse de, ittifak ilişkisi ülkelerden birinin diğeri adına askeri bir eylemi aktive etmesine sebebiyet verecek geleneksel anlamda *açık bir askeri ittifak ilişkisi* (casus foederis) olarak tanımlanmamıştır. Aynı zamanda, iki ülke arasında karşılıklı bir savunma ilişkisi veya gelecekte vuku bulması muhtemel durumlara karşı resmi bir askeri koordinasyon taahhüdü de ortaya konulmamıştır. Bu ortaklık, öncelikli olarak ortak tehditlere karşı işbirliği yapan iki bölgesel gücün işbirliği olarak görülebilir. Resmi bir ittifak olmasa da, İsrail-Türkiye güvenlik ve siyasi işbirliğinin mevcut seviyesi iki devletin somut ekonomik, politik ve askeri ağırlığı ve konvansiyonel güçleri bölgedeki herhangi bir başka aktör ile karşılaştırıldığında benzersiz olarak tanımlanabilir. Bu benzersizlik durumu nedeniyle Orta Doğu'da yeni bir güç gruplaşması yaratacağı yönünde fikirler ortaya konulmuştur. Bölge ülkeleri tarafından Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin ortaya koyacağı sonuçlar yoğun bir

şekilde eleştirilmiştir. İki ülkenin birbirine yakınlaşması konusunda yaşanan ilerlemelere rağmen, bu yakınlaşmanın Orta Doğu'da ciddi anlamda bir değişiklik ortaya koymadığı görülmektedir. Bu durumun en önemli sebebi ise, hem Türkiye hem de İsrail'in bu dönemde bölgedeki mevcut durumu (statüko) korumak konusunda ortaya koydukları güçlü irade olarak çıkmaktadır. Bu yakınlaşma her ne kadar Orta Doğu'daki mevcut durumun değişmesine yönelik olarak önemli sonuçlar ortaya koymasa da, bölge ülkelerinin her iki ülkeyle olan ilişkilerine büyük ölçüde etkileri olmuştur. Türkiye-İsrail işbirliği her bir devleti ayrı ayrı güçlendirmiş ve bölgesel statüsüne katkılar sunmuştur. 14 Mayıs 1948 tarihinde resmen kurulan İsrail'i, 28 Mart 1949'da tanıyan ilk Müslüman ülke Türkiye olmasına rağmen, İsrail'in bölge ülkeleri ve halklarına yönelik olarak tek taraflı bir şekilde yürüttüğü politika Türkiye tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Bu durum, Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin inişli - çıkışlı bir görüntü ortaya koymasının en önemli somut sebebini teşkil etmiştir. Ayrıca ikili ilişkiler bazı dönemlerde özellikle Türk kamuoyunun tepkisinden çekinilerek gizli şekilde yürütülmüştür.

1958 yılında İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir ile Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Marmara Denizi'nde bir gemide birtakım görüşmeleri gizli olarak gerçekleştirmiştir. Görüşmeler her iki ülkenin bölgede birbirine ihtiyaç duyduğuna işaret ederken, gizli yürütülmesi neticesinde İsrail Başbakanı Ben Gurion bu gizliliğe atıfta bulunarak Türkiye'nin İsrail'e 'metres'i gibi davrandığı şeklinde eleştirilerde bulunmuştur. Tarihte *metres sendromu* olarak anılan bu durum aslında Türkiye'nin Batı yönelimli devlet kimliğinin yapmak istediği dış politik bir hamleyi, *ulusal kimliği*'nin tarihi ve kültürel arka planı sebebiyle ancak gizli bir şekilde gerçekleştirebildiğini ve kendi kamuoyuna açıklamaktan imtina ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. İnşacı yaklaşımın; bir devletin dış politika davranışının *değer yüklü beklentiler* temelinde şekilleneceğini savunması bu davranışın açıklanmasına katkılar sunmaktadır. Uluslararası ilişkileri sosyolojik bir perspektiften ele alan İnşacı teoriye göre, devletler dış politikalarını toplumlarının kabul edeceği şekilde yürüttükleri ölçüde politikalarının devamlılığını sağlayabilmektedirler.

Soğuk Savaş sonrası döneminin ilk yıllarında, uluslararası yapının bu dönemde ortaya koyduğu kısıtlılıkların görece zayıflaması nedeniyle her iki ülke de bölgede daha rahat dış politika üretmişlerdir. Bu dönemde Türkiye ve İsrail tarafından ortaya konulan politikalar, Orta Doğu bölgesinde diğer bölge ülkeleri ve uluslararası aktörler tarafından önemsenen bir seviyede olmuştur. 90'lı yıllarda iki ülke arasında önemli ölçüde yakınlaşmanın sağlanması ile ilişkiler büyük ölçüde ilerlemiş ve bu yıllar ilişkilerin *altın* yılları olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin içerisinde bulunduğu güvenlik durumunun kötüleşmesi güvenlik konusunun dış politika gündeminde ön plana çıkmasına sebebiyet verirken, Türkiye içerisinde bulunduğu askeri ittifak ilişkilerinin bölgede tehdit olarak algıladığı gelişmelere karşı yeterli olamayacağını düşünmesi askeri anlamda İsrail ile daha fazla yakınlaşması sonucunu doğurmuştur.

2000'li yıllarda, Camp David ve Oslo barış görüşmelerinin başarısız olması ve sonrasında İkinci İntifada'nın başlamasının da etkisiyle, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gerilimlerin daha yoğun bir şekilde yaşandığı bir sürece girilmiştir. Bu değişimin arkasında yatan en temel neden, 2002 yılında Türkiye'de yaşanan iktidar değişikliği sonrası Türk hükümeti tarafından benimsenen dış politika stratejisi ve İsrail'in bilhassa Filistin meselesinde güvenlik konusundaki kaygılarının devam etmesi nedeniyle ortaya koyduğu politika ve eylemler olmuştur. Bu dönemde ikili ilişkilerin gelişimin de, genel anlamda İnşacı yaklaşım argümanları çerçevesinde kimliksel sebeplerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. İkili ilişkilerdeki değişimin sebebi ele alınacak olunursa, Türkiye'nin gerek iç siyaset gerekse uluslararası ve bölgesel olarak çevresinde yaşanan değişiklikler sebebiyle kimliği çerçevesince ortaya koyduğu bölgesel bakış açısı, İsrail'in tehdit algılamaları üzerinden değerlendirdiği bölgesel bakış açısı ile benzeşmemektedir. Bu bağlamda İsrail-Filistin sorunu önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türk yönetimi İsrail-Filistin sorununu bölgesel barışın dolayısıyla Türkiye'nin bölgesel hedef ve vizyonunun önündeki en temel problemlerden biri olduğunu değerlendirmektedirler. Türkiye'de gerek toplum gerekse devlet düzleminde İsrail yönetiminin bilhassa Filistin halkına karşı uyguladığı politikaların orantısız güç kullanımı olarak değerlendirilmesi ve bu süreçte İsrail tarafının uzlaşmaya yanaşmadığı fikrinin kabul görmesi ikili ilişkilerin

temel sorun hattını oluşturmaktadır. Diğer taraftan, Türk yönetiminin aynı zamanda kimliksel sebepler çerçevesince Orta Doğu bölgesine yönelik artan çok boyutlu ilgisi, iki ülke arasındaki siyasi vizyon farklılıklarının belirginleşmesine sebebiyet vermiştir. İnşacı yaklaşımda, devletlerin dış politika yaklaşımlarının ortaya çıkmasında, toplumsal beklentilerin ön plana çıktığını açıkça görebilmek mümkündür. Bu bağlamda Türk toplumu tarafından Filistin ve İsrail arasındaki çatışmalarda, İsrail yönetimine karşı daha fazla tavır alınması konusunda ortaya konulan beklentilerin karar alıcılar tarafından göz ardı edilmediği görülmüştür. Burada ayrıca dış politikaya şekil veren aktörlerin çeşitlenmesi, demokratik ve çoğulcu bir şekilde politika üretmeyi amaçlayan kurumların toplumun beklentilerinin karar alma mekanizmalarına yansımaları da önemli rol oynamıştır. Bu aktör çerçevesinin topluma doğru genişlemesi toplumun beklentilerinin karar alma mekanizmalarına daha fazla oranda yansımasına sebebiyet vermiştir. Türkiye ile İsrail arasında büyük krize sebebiyet veren Mavi Marmara olayını da bu çerçeveden görmek mümkündür.

Bu dönemde Türkiye uluslararası sistemdeki rolü hakkında yeni bir söylem geliştirmiştir. Ülkenin doğu ile batı arasında köprü rolünden farklı olarak merkezi öneme sahip bir ülke olduğunu ve çok boyutlu bir dış politika konsepti uygulamaya koymak istediği görülmektedir. Türkiye'de karar alıcılara göre Türkiye, Balkanlar, Kafkaslar, Hazar ve Karadeniz bölgesinin, Doğu Akdeniz'in, Orta Doğu'nun ve Avrupa'nın bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Kramer, 2010: 1). Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu dini-kültürel miras Türkiye'yi Afrika'nın bazı bölgelerinin yanı sıra merkezi ve güney Asya'ya da bağlamaktadır. Bu coğrafi ve tarihsel-kültürel faktörler Türkiye'ye çok yönlü bir kimlik kazandırmakta, böylece Türkiye bir Avrupa, Asya ve (Yakın) Orta Doğu ülkesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu anlayışa göre Türkiye, uluslararası politikada merkezi ülke rolünü üstlenmekte, bu da Türkiye'nin Kuzey ve Güney ile Doğu ile Batı arasında eksenini değiştirmeden bir denge kurmasını mümkün kılmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu bu çok yönlü kimliğin özgül içeriği, sadece kendisi için değil, aynı zamanda komşu bölgeler için de güvenlik ve istikrar arayışına girmektedir.

Türkiye bu anlayışa göre coğrafya, tarih, kimlik ve reelpolitik arasında yakın bir bağlantı kurmak istemektedir. Tarihi ve coğrafi kimliğini yeniden kazanması gereken ülke, komşu bölgelerdeki tarihi ve kültürel kökenlerini tanımalı ve tüm aktörlerle eşit bir ilişki kurmayı amaçlamalıdır. Türkiye'nin coğrafi olarak bulunduğu bu konum ülkenin Avrupa, Orta Doğu, Asya başta olmak üzere çeşitli bölgelerin güvenlik ve istikrarı ile sağlamak için gayret göstermeli, farklı bölgelerde eş zamanlı olarak proaktif ve yapıcı bir politika takip etmesini gerektirmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin kimliği tek bir kimliğe indirgenememektedir. Türkiye, ABD ve AB ile bir ittifak ve iyi ilişkiler kurması ile beraber aynı zamanda bölgedeki diğer ülkelerle de iyi ilişkiler kurmasının gerekliliğine inanmaktadır. (Gürbey, 2010: 21). AK Parti Hükümeti tarafından ortaya konulan dış politika programında, ülkenin farklı bölgelerle olan ilişkilerinin birlikte sürdürülmesi vurgusu yapılmakla beraber bilhassa Orta Doğu bölgesi ile geliştirme gayreti içerisinde olduğu ilişkileri dikkat çeken hususlardan biri olmuştur. Bu durum Türkiye'nin aynı zamanda İsrail ile ilişkilerini de etkileyen önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye İsrail ilişkileri, Soğuk Savaş döneminde ve soğuk savaş sonrası altın yıllar olarak nitelendirilen 90'lı yıllarda olduğu gibi askeri yönden çıkar ilişkisi dışında, İnşacı yaklaşımın öngördüğü gibi kimliğin gelişimi/değişimi ve çeşitlenmesi üzerinden kültürel ve tarihi arka plan önemsenerek yeniden tanımlanmaktadır.

Türkiye'nin bu dönemde uygulamış olduğu çok yönlü dış politikaya ilişkin olarak, hem iç hem de uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin ekseninin kaydığına dair eleştiriler olmuştur. Bu bağlamda Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin yakın çevresindeki ülke ve bölgelerle ilişkilerindeki ilerleme Batı'daki dostlarımız, müttefiklerimiz ve ortaklarımızla geleneksel olarak sahip olduğumuz güçlü bağlardan herhangi bir ödün vermeksizin gerçekleşmektedir. Biz tüm dış ilişkilerimizi birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir çerçevede geliştiriyor ve temel eksenimizden hiçbir şekilde sapmıyoruz şeklinde yorumlamıştır. Türkiye komşusu olan ülkelerle kültürel bağlarının mevcudiyeti sebebiyle gelişmeleri yakından takip etmeyi aktif rol üstlenmeyi kendisi için bir gereklilik ve zorunluluk olarak görmüştür. Orta Doğu ve Balkanlar başta olmak üzere çevre bölgelerdeki ülkelerle geliştirilen ilişkilerde Türkiye sahip olduğu yumuşak güçten de faydalanmıştır. Türkiye'nin bu dönemde

takip ettiği dış politikada; İnşacı yaklaşımın, çıkarların, mutlak bir şekilde önceden belirlenmediği, aksine norm, değer, kimlik kavramlarına göre şekillendiği dolayısıyla uluslararası ilişkilerde aktör ve yapıların etkisinin sosyal olarak ortaya çıkan normlar, değerler ve kimliklerden bağımsız olarak ele alınamayacağı vurgusuna uygun olduğu görülmektedir. Fakat bu durum Türkiye'nin daha önceki dönemlerde tek yön olarak Batı'ya yönelmesi ve dış politikada edilgen halde bir dış politika izlemesinin aksine bir davranış şekli olması bakımından bölgede statükonun devam etmesini isteyen aktörler tarafından eleştirilmiştir. Orta Doğu bölgesinde statükoyu korumak isteyen aktörlerden birisi de İsrail Devleti olmuştur.(Bkz. Ek: Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Röportaj)

2003 Irak Savaşı, Türkiye'nin gerek ABD ile olan ilişkilerinde gerekse İsrail'e karşı olan yaklaşımında önemli etkiler oluşturmuştur. ABD'nin Irak müdahalesi sürecinde Türkiye-ABD müttefikliğinde ortaya çıkan anlaşmazlık, İsrail-ABD yakın ilişkileri ile beraber düşünüldüğünde ilişkileri uzun dönemde etkileyen temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu etkinin temel belirleyenlerinden birisi, Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesiyle beraber Irak'ın -dolayısıyla Kuzey Irak'ın- geleceği ile alakalı Türkiye ve İsrail arasında gelişen düşünce farklılıkları oluşmuştur. Bir başka faktör, 2006 yılında Gazze'de etkili olan HAMAS yetkilileri ile Türkiye yönetimi arasında yapılan görüşmelerden İsrail'in rahatsız olmasıdır. İsrail tarafından 2008/09 yılında Gazze'ye yönelik olarak başlatılan *Dökme Kurşun Operasyonu*, sonrasında *Davos Ekonomik Zirvesi*'nde yaşanan olaylar ve *Alçak Koltuk Krizi* ile iki ülke arasındaki gerilim daha da artmıştır. 31 Mayıs 2010 tarihinde yaşanan *Mavi Marmara Olayı* ise Türkiye ve İsrail arasındaki zaten gergin olan ilişkilerin ciddi bir çöküş yaşamasına sebebiyet vermiştir.

Arap Baharı olarak adlandırılan süreç bölgede birçok ülke ile beraber Türkiye ve İsrail'i de etkilemiştir. İki ülke de bölgede meydana gelen bu halk hareketlerine dönük olarak süreç içerisinde farklı aktör ve faktörlerin devreye girmesi ile yaşanan gelişmelere dönük birtakım politika adaptasyonları ortaya koymuşlardır. Bu sürecin Mavi Marmara olayı sonrası ciddi bir yara alan Türkiye-İsrail ilişkilerine de bir takım etkileri olmuştur. Süreç içerisinde Türkiye ile İsrail'i çıkarlar bağlamında

birbirleriyle işbirliği yapmaya itecek önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Krizin ilk yıllarında krize karşı birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya koyan Türkiye ve İsrail yönetimlerinin zaman içerisinde bölgede yaşanan kriz durumunun kötüleşmesi nedeniyle ilişkileri düzeltme konusuna sıcak baktıkları görülmüştür. Nitekim Mavi Marmara Olayı'nın yaşanması sonrası İsrail hükümetinden talep edilen özürde bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Olayın yaşanmasından üç sene sonra İsrail başbakanı Netanyahu tarafından gerçekleştirilen özürde Suriye'de yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. İsrail Başbakanı Netanyahu 2013 yılının Mart ayında İsrail'i ziyaret eden ABD başkanı Obama'nın teşvik etmesi ile Mavi Marmara Olayı'nda İsrail askerinin *operasyonel hatalar* yaptığını ve bu hatalardan dolayı üzgün olduğunu ifade etmesi ve Türkiye'den özür dilemesi; ABD tarafından Türkiye-İsrail ilişkilerinin restorasyonuna yönelik çabaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Suriye bağlamında yaşanan güvenlik sorunlarının, İsrail'in Mavi Marmara Olayı sonrası Türkiye'nin taleplerini yerine getirme sürecine girmesinde etkili olduğu İsrail başbakanı Netanyahu tarafından bizzat dile getirilmiştir. Türkiye açısından ise, ülkenin Suriye'deki gelişmelerdeki etkisini artırmasının bir sonucu olarak İsrail'le yakınlaşarak bu çıkarlara katkıda bulunulacağı fikri kabul görmüştür. Kısa vadede İsrail ile muhtemel bir istihbarat paylaşımı ihtimalinin gerçekleşmesi ve uzun vadede Türkiye'nin İsrail-Filistin meselesi bağlamında yapıcı bir rol elde edebilme ihtimalinin ortaya çıkması Türkiye'nin normalleşme sürecine sıcak bakmasına sebebiyet vermiştir. Bununla beraber Suriye yönetiminin elinde bulunan kimyasal silahları teslim etmesi ile alakalı başlatılan sürecin tam anlamıyla amacına ulaşamaması iki ülkenin işbirliği yapabileceği bir diğer alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu silahların Türkiye açısından tehdit olarak değerlendirilen YPG/PYD gibi terörist unsurların eline geçme ihtimali Türkiye tarafından endişe ile karşılanmakta iken, İsrail tarafından İran ve iltisaklı grupların eline geçmesi ihtimali nedeniyle endişe oluşturmaktadır.

Türkiye ve İsrail'in benzeşen bu algılamalarına rağmen, bir süre sonra müzakereler tekrardan bir durağanlaşma sürecine girmiştir. İsrail yönetimi tarafından İsrail'in Türkiye ile yaşanan kriz sonrası sürekli olarak ilişkilerin normalleşmesi

konusunda gayret sarf edildiği ifade edilmekle beraber, Türkiye ve İsrail arasında müzakere maddelerini aşan bir anlaşmazlık durumu olduğu değerlendirilebilir. Her ne kadar Suriye'deki çatışmalar konusunda benzeşen tehdit algılamaları mevcut bulunsa da, bilhassa bölgenin geleceğini etkileyen konular ile alakalı olarak Türkiye ve İsrail arasında önemli ayrışmalar dikkat çekmektedir.

İlk olarak, İran'ın Suriye'de dolayısıyla bölgede artan nüfuzu ve krizin oluşturduğu güvenlik sorunları konusunda iki ülke arasında yaklaşım benzerlikleri mevcuttur. Her iki ülkenin de İran'ın Suriye'de milisler eliyle idame ettirilecek nüfuzuna dönük işbirliği sağlama durumuna ihtiyaç hissettiği aşikârdır. Fakat eylemsel olarak bakıldığı zaman, İsrail, İran tarafından gelişen tehditlere yönelik olarak Hizbullah başta olmak üzere İran ile ilintili milislere yönelik hava saldırıları yapmakta iken, Türk yönetimi bu gruplardan doğrudan bir müdahaleyi gerektirecek bir tehdit algılamamaktadır. Ayrıca Suriye'nin Türkiye ile komşusu olan kuzey cephesinde etkili olan aktörler ile İsrail'e sınır güney cephesinde İsrail tarafından tehdit olarak algılanan aktörler birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu durum iki ülkenin Suriye'deki önceliklerinin birbirinden farklılaşmasına sebep olmaktadır.

İkinci olarak, Türkiye ve İsrail'in İran ve ilintili güçlerin Suriye'deki faaliyetlerine karşı işbirliği ihtiyacı olduğu görülmekle beraber, bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin 'normal'leşmesinde yeteri kadar kuvvetli bir sebep görüntüsü vermemektedir. Bölgede iki ülkenin birbirinden ayrıldığı bir diğer husus, Arap Baharı sürecinde Mısır'da yaşanan gelişmeler olmuştur. Arap Baharının başlaması ile birlikte Türkiye bölgedeki demokrasi hareketlerini destekleyen politikalarının devamı olarak Mısır'daki demokratikleşme çabalarını desteklemiştir. Müslüman Kardeşler Hareketinin demokratik yollarla Muhammed Mursi ile birlikte iktidara gelmesi Türkiye tarafından desteklenirken İsrail yönetimi, 1979 Camp David anlaşması sonrası bölgede Mısır ile ulaşmış olduğu kazanımları kaybetmekten endişe duymuştur. Fakat ilerleyen süreçte yaşanan darbe sonrası Abdülfettah Sisi'nin iktidara gelmesini, Türkiye bu demokratikleşme sürecinin kesintiye uğraması şeklinde yorumlamış ve diplomatik ilişkiler zarar görmüştür. İsrail yönetimi ise bu gelişmeyi kendi çıkarları açısından olumlu yönde değerlendirmiştir.

Üçüncü olarak, Türkiye P5+1 ülkelerinin İran'la yapılan nükleer müzakereleri desteklerken, İsrail müzakerelere karşı çıkmış ve anlaşmanın feshine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Dolayısıyla İran'ın Suriye'de artan nüfuzu hususunda her iki ülke tedirgin olmakla birlikte, İran ile olan ilişkilerinin mahiyeti açısından birbirinden farklı bir görüntü ortaya koymaktadır. Türkiye, İran'ı bölgede önemli bir ticaret ortağı olarak değerlendirmekte ve nükleer çalışmalarını *nükleer silah* çalışmaları olarak değil *nükleer teknoloji* çalışmaları olarak görmektedir. İsrail yönetimi ise bu çalışmaları *nükleer silah* elde etme yönünde çalışmalar olarak değerlendirmekte ve kendisi açısından varoluşsal bir tehdit olarak ifade etmektedir.

Son olarak, iki ülke arasındaki belirgin bir diğer görüş farklılığını Filistin meselesi oluşturmaktadır. Türk yönetimine göre; Filistin meselesi Orta Doğu'daki sorunların merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda başkenti Doğu Kudüs olan, bağımsız, egemen ve yaşayabilir bir Filistin devletinin kurulması sorunun çözümü açısından gerekli görülmektedir. Buna karşın İsrail yönetimi Filistin meselesini sadece bir güvenlik sorunu olarak görmekte ve bilhassa Kudüs'ün demografik yapısını değiştirmeye yönelik adımlar atmaktadır. (Bakınız Ek: Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Röportaj)

Yukarıda bahsedilen Türkiye ve İsrail arasındaki yaklaşım farklılıkları, Türkiye ile İsrail ilişkilerinin daha yakın bir seviyeye ulaşmasında önemli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu alanlarda tarafları birbirine yaklaştıracak politik yaklaşım ve uygulamaları hayata geçirilmediği müddetçe iki ülkenin birbiriyle daha sağlam bir zeminde ilişkilerini geliştirmesi öngörülmemektedir. Bu görüş ayrılıklarından Filistin meselesi konusunda her iki ülke içinde kırmızı çizgilerinin birbirleriyle kesiştiği ve bunun neticesinde çatışma alanlarının ortaya çıktığı görülmektedir. İsrail karar alma mekanizmalarında baskın olan algının bu konuda Türkiye'nin algılamalarından oldukça farklı bir görüntü ortaya koyması Türkiye ve İsrail arasındaki ikili ilişkilerin yakın bir gelecekte düzelmesinin önündeki zorluklara işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Abadi, Jacob (1995). Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations. The GREEG Center for the Study of War and Society, *The Journal of Conflict Studies, 15* (2), 104-128.

Adanır, Fikret (1995). Geschichte der Republik Türkei, Mannheim.

Akandere, Osman (1988). *Milli Şef Dönemi.* İstanbul.

Akkaya, Çiğdem ve Aver, Caner (2004). Die türkische Sicherheitspolitik in einem unsicheren Raum". *Südosteuropa, 53* (1), 69.

Akkor, Mahmut (2017). II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2* (2), Güz Dönemi, 1-17.

Akpınar, Hakan (2001). *28 Şubat. Postmodern Darbenin Öyküsü*, Ankara.

Aksar, Yusuf (2012). Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk. *Uluslararası İlişkiler 9* (33), Bahar, 23-40.

Aleksandrova, Boryana (2007). Die Teilnahme eines Dritten bei der Bearbeitung von internationalen Konflikten: die USA und der israelisch palästinensische Konflikt (1993-1998), Unveröffentlichte Dissertation an der Westfälischen Universität Münster.

Altunışık, Meliha Benli (2009). Orta Doğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken, *Orta Doğu Etütleri, 1* (1), 69-81.

Altunışık, Meliha Benli; Tür, Özlem (2006). From Distant Neighbours to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations, *Security Dialogue*, June 2006.

Altunışık, Meliha Benli (2001). The Breakdown of the Post-Gulf War Middle East Order?, *Perception, 6* (2), 45-56.

Amar-Dahl, Tamar (2012). *Das zionistische Israel. Jüdischer Nationalismus und die Geschichte des Nahostkonflikts*, Paderborn.

Amos, Deborah (2010). *Eclipse of the Sunnis: Power, Exile, and Upheaval in the Middle East*, New York: Public Affairs.

Aras, Bülent (2009). Turkey and the Palestinian Question, *SETA Policy Brief, 27*., 49-63.

Arbell, Dan (2014). The U.S. Turkey-Israel Triangle,*Center for Middle East Policy at Brookings, Analysis Paper, 34*, Oktober.

Arı, Kemal (2007a). İsrail'in Kuruluşu Sonrasında Türkiye'den İsrail'e Musevi Göçü, On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri: XVIII, Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (04-05 Nisan 2007 İstanbul) I, 267-292, Ankara.

Arı, Tayyar (2007b). Orta Doğu, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

Arı, Tayyar (2010). Türk-Amerikan İlişkileri Nereye Gidiyor?, Stratejik Düşünce, Ocak, 51-53.

Asher, Arian (1995). Security Threatened: Surveying Israeli Opinion on Peace and War, Cambridge (Cambridge University Press).

Armaoğlu, Fahir (1991-1993). El-Alakatü't-Türkiyye El-Arabiyye fi Merhalet El-Med ElKavmi El-Arabi (1945-1970), İki Tarafın Görüşleri Açılarından Arap-Türk Münasebetleri, Editörler: Ekmeleddin İhsanoğlu, Muhammed Safiyüddin Abu-l'izz, Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, *İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA)*, 195-251.

Armaoğlu, Fahir (1984). *20.Yüzyılda Türk Siyasi Tarihi*. Ankara.

Ataman, Muhittin (2006). Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Orta Doğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler, *Orta Doğu Yıllığı 2006*, 401-431.

Ataman, Muhittin (2005). United States of America. Gieler, Wolfgang; İnat, Kemal ve Claudio Kullmann (Editör). Foreign Policy of States: A Handbook on World Affairs, İstanbul: TASAM Publications, 523-542.

Atmaca, Ayşe Ömür: Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri, in: Orta Doğu Etütleri, Band 3, No 1, Juli 2011, S.157-191.

Aybars, Ergün (1986). Türkiye'de Demokrasi'nin Temellerinin Atılmasında 1923-1927 Dönemi, Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı (6 – 8 Kasım 1985) *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, 182-183.

Aydın, Mustafa (2004). Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler, Türk Dış Politikası, Oran, Baskın (Editör), İstanbul, 366-439.

Ayhan, Veysel: Türkiye-Suriye Ilişkilerinde Yeni Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, *Ortadogu Analiz, 1 (11),* 27-34.

Bahadır, Sefik Alp (1997). Die Zollunion der Türkei mit der Europäischen Union – ein Schritt auf dem Weg zur Vollmitgliedschaft?, *Aus Politik und Zeitgeschichte, B 11-12/*97, 33-40.

Balke, Ralf (2009). *Israel*, München, 4.Baskı.

Barnett, Michael (2002). The Israeli Identity and the Peace Process: Re/creating the Un/thinkable. Barnett, Michael ve Telhami, Shilbey (Editör): *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Ithaca (Cornell University Press).

Bar – Zohar, Michael (2006). *Shimon Peres – Eine politische Biographie,* Tel Aviv.

Bärsch, E.Claus; Berghoff, Peter; Sonnenschmidt, Reinhard (Editör) (2005). *Wer Religion verkennt, erkennt Politik nicht.* Perspektiven der Religionspolitologie, Würzburg.

Bengio, Ofra (2015). Turkey's Quiet Revolution and Its Impact on Israel, *Israel Journal of Foreign Affairs, 4*: 1, 15-21.

Bengio, Ofra (2014). Surprising Ties between Israel and the Kurds, *Middle East Quarterly Summer 2014, 21 (*3), 1-12.

Bengio, Ofra (2009). Altercating Interests and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel, *Insight Turkey, 11* (2), 43-55.

Bengio, Ofra (2004). *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern outsiders,* New York (Palgrave).

Bengio, Ofra ve Gencer Özcan (2001a). The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment with Israel in the 1990's, International Journal of Turkish Studies, 90-110.

Bengio, Ofra ve Gencer Özcan (Nisan 2001b.) Old Grievances New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel, *Middle Eastern Studies, 37*:2, 50-92.

Benner, Maximilian (2004). Eine Europäische Zukunft für Israel?, *KAS Yayınları, 8.*

Bergem, Wolfgang (1996). Nationale Identität- Faktum und Fiktion, Opladen.

Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (2003). *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit, Eine Theorie der Wissenssoziologie,* Frankfurt am Main, 19. Baskı.

Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1966). *The Social Construction of Reality*, Anchor (New York).

Beyme, Klaus von (1991). Hauptstadtsuche, Hauptstadtfunktionen im Interessenkonflikt zwischen Bonn und Berlin. Frankfurt am Main.

Bıyıklı, Derya (2004). Die außenpolitische Stellung der Türkei im Nahen und Mittleren Osten, besonders nach dem Kalten Krieg bis Ende 1999, Kontinuität oder Wandel?, Unveröffentlichte Dissertation an der Universität Hamburg.

Bilgin , Pınar (2004). "Whose 'Middle East'? Geopolitical Inventions and Practices of Security", *International Relations, 18* (1).

Biyar, Mustafa Seyfettin (2007). *Turkiye We Kurdustan El-Iraq Cariyin Hayiren (İki Çaresiz Ülke, Türkiye ve Irak Kürdistan'ı),* Dohuk.

Bialas, Wolfgang (2002). *Die nationale Identität der Deutschen. Philosophische Imaginationen und historische Mentalitäten*, Frankfurt/M. u.a. (Lang).

Binder, L. (1964). *The Ideological Revolution in the Middle East*, New York, Wiley&Sons Inc.

Bir, Çevik (1999). Reflections On Turkish-Israeli Relations And Turkish Security, *Policy-Watch*, No: 422.

Bishku, Michael B. (2006). How Has Turkey Viewed Israel? *Israel Affairs, 12* (1), 177-194.

Boekle, Henning; Volker Rittberger ve Wolfgang Wagner (2001). Constructivist foreign policy theory, Rittberger, Volker (Editör): *German foreign policy since unification, Theories and case studies*, Manchester-New York (Manchester University Press).

Bostancı, Mustafa (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı, *Gazi Akademik Bakış, 7*(13), Kış, 171-184.

Bozkurt, Mahmut (1995). *Die Beziehung der Türkei zur Europäischen Union*, Frankfurt.

Bölükbaşı, Süha (1999). Behind the Turkish-Israeli Alliance – A Turkish View, *Journal of Palestina Studies, 19* (1), 21-35.

Bracher, Karl Dietrich; Fraenkel, Ernst (Editör) (1969). *Das Fischer Lexikon Internationale Beziehungen, unter „Auswärtige Gewalt"*. Frankfurt am Main.

Brand, Alexander; Knapp, Manfred; Krell, Gert (2004). *Einführung in die internationale Politik*. München, 2004.

Brecher, Michael (1972). The Foreign Policy System of Israel: Setting. Images. Process, New Haven, CT (Yale University Press).

Brenner, Michael (2008). *Geschichte des Zionismus* (3.Baskı). Münih: C.H. Beck Basımevi.

Busse, Nicolas (1999) Constructivism und Southeast Asian Security. *The Pacific Review*, 12 (1), 39-60.

Carlsnaes, Walter; Simmons, Beth; Risse, Thomas (Editör) (1998). *Handbook of IR.* London.

Checkel, Jeffrey T. (1998). The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics 50* (2), 324-348.

Cleveland, William L. (2000). *A History of the Modern Middle East*, London (Westview Press).

Cohen, Erik (1983). Ethnicity and Legitimation in Contemporary Israel, *Jerusalem Quarterly 28*, 111-124.

Crabb, Cecil V. (1982). *The Doctrines Of American Foreign Policy*, Lousiana.

Crabites, Pierre (1940). *The Spoliation of Suez*, London:George Routledge.

Croitoru, Joseph (2007). *Hamas, Der islamische Kampf um Palästina*. München.

Çalış, Şaban Halis (1996). The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nottingam: University of Nottingam.

Çetinsaya, Gökhan (2004). Türk-İran İlişkileri, Sönmezoğlu, Faruk(Editör): *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul.

Çınar, Burak (2014). II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İki Cepheli Savaş Sorunu. Güvenlik Stratejileri, 10 (20), Ekim, 149-197.

Davutoğlu, Ahmet (2004). *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Istanbul.

Davutoğlu, Ahmet; Sönmez, Yunus; Kalaycı, Ömer F. (2003). *Filistin, Çıkmazdan Çözüme* (1. Baskı), Istanbul,

Demiryol, Tolga (Eylül 2012). Ekonomik Yaptırımlar, Güç Tehdidi ve İç Politika: İran Nükleer Krizi Bağlamında İsrail-ABD İlişkileri, *Orta Doğu Analiz, 4*:47, 67-76.

Derks, Lucas A.C. (1995). The Social Panorama. NLP and Group Processes, Manuskript, Niederlande: Nijmegen.

Doğan, Naci (2004). Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Uluslararası Sistem, Nato'nun Rolü ve Türkiye'nin Stratejik Konumu", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *5:*10, 25-41.

Doty, Roxanne Lynn (2000). Desire All the Way down, *Review of International Studies, 26*: 1, 137-139.

Dowty, Alan (1999). Israeli Foreign Policy and the Jewish Question, *Middle East review of International Affairs, 3: 1, 1-13.*

Dowty, Alan (1998). 'Zionism's Greatest Conceit', *Israel Studies, Vol. 3*: 1, 1-23.

Duman, Sabit (Mayıs-Kasım 2005). Orta Doğu Krizleri ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 35-36*, 313-332.

Dunne, Timothy (1995). The Social Construction of International Society, *European Journal of International Relations, 3*, 367-389.

Dursun, Davut (Kasım 2003). "Orta Doğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi", *Stradigma, 10*.

Dursunoğlu, Alptekin (2000). Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail ilişkilerinin Öyküsü, İstanbul.

Eban, Abba (Haziran 1965). Reality and Vision in the Middle East. *Foreign Affairs, 43*, 4, 634-35.

Eisenstadt, Shmuel N. (1987). Die Transformation der Israelischen Gesellschaft, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Ekinci, Necdet (2002). İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları, Genel Türk Tarihi, Ankara.

Elekdağ, Şükrü (Mart- Mayıs 1996). 2½ War Strategy ,*Perceptions, Journal of International Affairs, 1 (*1), 1-11.

Eliezer, Ben-Rafael ve Yochanan, Peres (2005). Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturralism Confounded, Brill: Lieden.

Elizur, J. (2002). 'The Fracturing of the Jewish Self-Image: The End of "We Are One"?'. E. Karsh (Editör). *Israel: The First Hundred Years, Volume III; Israeli Politics and Society Since 1948 – Problems of Collective Identity*. London and Portland: Frank Cass.

Ereker, Fulya (2010). *Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi,* Doktora Tezi, Ankara Ü. Sos. Bil. E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

Erkmen, Serhat (Sonbahar 2005). 1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği, *Uluslararası İlişkiler, 2* (7), 157-185.

Ermann, Michael (2010). Identität, Identitätsdiffusion, Identitätsstörung. Vortrag am 21. April im Rahmen der 60. Lindauer Psychotherapiewochen.

Ersoy Öztürk, Tuğçe (Sonbahar- Yaz 2014) .Religion as a Factor in Israeli - Turkish Relations: A Constructivist Overlook , *Alternatives Turkish Journal , 13* (1-2), 62-74.

Erol, M. S. (2009). 1946-1950 Dönemi Türk Dış Politikası, Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika.Savaş Kitap ve Yayınevi.

Estel, Bernd (2002). Nation und Nationale Identität.Wiesbaden.

Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer (2008). *Orta Doğu'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Oran, Baskın (Editör), C.I, İstanbul (İletişim Yayınları).

Finnemore, Martha; Sikkink, Kathryn (1998). International Norms Dynamics and Political Change*, International Organization, 52 (*4), 887-917.

Franz, Erhard (Temmuz 2003). Das Parteiensystem in der Türkei, Deutsches Übersee-Institut, Forschungsgruppe: Parteien im Spannungsfeld formaler und informeller Politik, Arbeitspapier.

Fromkin, David (2001). *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York.

Fuller, Graham E. (2011). Yeni Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul.

Fuller, Graham ; Lesser, Ian O. (1993): Turkeys New Geopolitics. From the Balkans to Western China, *RAND Study,* San Francisco/Oxford.

Fürtig, Henner (2006). Der Irakisch-Iranische Krieg 1980-1988, Greiner, B./Müller, C. T./Walter, D. (Editör).*Heiße Kriege im Kalten Krieg*, Hamburg.

Gerster, Johannes (1999). Israel nach den Wahlen. Ein Land am Scheideweg; *KAS-Auslandinformationen 15*, 7, 62-74.

Giddens, Anthony (1984). The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration, Polity Press, Cambridge.

Girgin, Kemal (2002). 21.Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul.

Ginat, Rami (2017). Egypt and The Struggle for Power in Sudan From World War II to Nasserizm, Cambridge (Cambridge University Press).

Goldberg , J. Arthur (1993). *United Nations Security Council Resolution 242 and the Prospect for Peace in the Middle East, UN Security Council Resolution 242: The Building Block of Peacemaking*, Washington, D.C: The Washington Institute for Near East Policy.

Gologlu, Mahmut (1974). *Milli Şef Dönemi (1939-1945), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Ankara.

Gönlübol, Mehmet ve Ulman A. Haluk (1966). *Türk Dış Politikasının 20 Yılı (1946 - 1965)*, Ankara.

Güler, Yavuz (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 5* (1), 101-112.

Gürbey, Gülistan (2012). Außenpolitische Implikationen des türkisch-kurdischen Verhältnisses. Rill, Bernd (Editör). *Türkische Außenpolitik,* Hanns Seidel Stiftung, Argumente und Materialien zum Zeitgeschehen 80, München.

Gürbey, Gülistan (Şubat 2010). Changes in Turkish Foreign Policy under AKP Government? Foreign Minister Davutoğlu's Concept of "Strategic Depth". *Sudost Europa Mittteilungen*, 16-27.

Gürkan, İhsan (Temmuz 1993). Turkish-Iranian Relations: Dynamics in Continuity and Change, *Turkish Review of Middle East Studies,* 59-97.

Gresh, Alain ve Vidal, Dominique (1991). *Orta Doğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na,* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Gruen, George E. (1995). Dynamic progress in Turkish-Israeli relations, *Israel Affairs I, Nr. 4*, 40-70.

Gürün, Kamuran (1991). Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara.

Hale, William (2009). Turkey and the Middle East in the New Era, *Insight Turkey, 11:* 3, 143-159.

Hale, William (2002). *Turkish Foreign Policy 1774-2000* (2. Baskı), London.

Hallahmi, Benjamin Beit (1987). *The Israeli Connection: Who Israel Arms and Why* ,New York: Pantheon.

Halliday, Fred (1994). Rethinking International Relations, Londra: MacMillan.

Hänggi, Heiner (Ocak 1998). "Sozialer Konstruktivismus als goldene Brücke?", Zur jüngsten Theoriedebatte in der Diziplin der Internationalen Beziehungen, in: Bulletin der Schweizerischen Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften, 32-41.

Hawas, Akram T. (Ağustos 1998). The New Alliance: Turkey and Israel, It's a course towards new division of the Middle East?, *The Fourth Nordic Conference On Middle Eastern Studies: The Middle East In Globalizing World*, Oslo.

Herz, Dietmar (2003). *Palästina: Gaza und Westbank: Geschichte, Politik, Kultur* (5. Baskı), München.

Herz, Dietmar; Jetzlsperger, Christian; Ahlborn, Kai (2003). Der israelisch-palästinensische Konflikt, Hintergründe, Dimensionen und Perspektiven, *HMRG Beihefte 48*: Franz Steiner Verlag.

Herzl, Theodor (2009). *Yahudi Devleti* (3. Baskı). İstanbul: Ataç Yayınları.

Hirsch, Mosche; Housen-Couriel, Deborah; Lapidoth, Ruth (1995). *Whither Jerusalem, Proposal and Position Concerning of the Future of Jerusalem*, Lahey: Martinus Nijhoff Publisher.

Hobbes, Thomas (1996). *Leviathan oder Stoff, Form und Gewalt eines bürgerlichen und kirchlichen Staates*, Kersting, Wolfgang (Editör), Berlin:Akademie Verlag.

Hoffmann, Judith: Aufstieg und Wandel des politischen Islam in der Türkei, Berlin, 1. Auflage, 2003.

Hopf, Ted (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory, *International Security, 23*, 171–200.

Hubel, Helmut (1984). *Türkei und Mittelost-Krisen, die türkische Interessenlage gegenüber amerikanischen und westeuropäischen Bemühungen um Konfliktbewältigung im Nahen und Mittleren Osten.* Bonn.

Hudson, Valerie M (1997). Culture and Foreign Policy, Developing a Research Agenda, *Culture and Foreign Policy*, London:Boulder, 1-26.

Inbar, Efraim (2011a). "Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications", *Orbis, 55,* 1, 132-146.

Inbar, Efraim (2009). Israeli-Turkish Tensions and Beyond, *Turkish Policy Quarterly, 8* (3), 39-47.

Inbar, Efraim (2005). The Resilience of Israeli-Turkish Relations, *Israeli Affairs, 11(4)*, 591-607.

Inbar, Efraim (2001a). Regional İmplications of the Israeli- Turkish Strategic Partnership, *Middle East Review of International Affairs(MERIA), 5* (2), Yaz , 48-65.

Inbar, Efraim (2001b). Türk-Israil Stratejik Ortaklığı, Ankara.

İşeri, Emre (2009). The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-FirstCentury, Geopolitics, 14 (1), 26-46.

Ivry, David (Aralık 2002). "Concluding Remarks On The US-Turkish-Israeli Cooperation", Turkey Israel-US Trialogue, *The Begin-Sedat-Center for Strategic Studies,* , 45-47.

Jachtenfuchs, Markus (1995). Ideen und Internationale Beziehungen. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen 2*: 2, 417-442.

Jachtenfuchs, Markus; Kohler-Koch, Beate (Editör) (1996). Europäische Integration, Opladen.

Jackson, Patrick Thaddeus (2001). Constructing Thinking Space: Alexander Wendt and the Virtues of Engagement, *Cooperation and Conflict, 36*: 1, 109-120.

Jaschke, G. Thomas, Lewis V; Frye ve Richard N. (1952). The United States and Turkey and Iran, *Die Welt des Islams, 2* (1), 140-173.

Jensen, Uffa (2000). *Zwischen Orient und Okzident: Israel als Integrations- und Einwanderungsgesellschaft, David´s Traum: Ein anderes Israel*, Gerlingen.

Jensen, Stefan (1999). Erkenntnis, Konstruktivismus, Systemtheorie, Opladen, Wiesbaden.

Jetschke, Anja ve Liese Andrea (Temmuz 1998). Kultur im Aufwind. Zur Rolle von Bedeutungen, Werten und Handlungsrepertoires in den IB, *Zeitschrift für IBen, 5*: 1, 149-179.

Johannsen, Margret : *Der Nahost-Konflikt*, 3. Baskı ,Wiesbaden: VS Verlag.

Jones, Clive and Murphy, Emma C. Israel (2002). *Challenges to Identity, Democracy, and the State*.London: Routledge.

Jung, Dietrich; Piccoli, Wolfango (Mayıs 2001a). *The Turkish-Israeli Axis: A Matter of Geo-Strategic Change in the Middle East*?, Working Paper, Copenhagen Peace Research Institute.

Jung, Dietrich; Piccoli, Wolfango (2000). The Turkish-Israeli Alignment: Paranoia and Pragmatism?, *Security Dialogue, 31 (*1), 91-104.

Jung, Dietrich; Piccoli, Wolfango (2001b). *Turkey and the Crossroads. Ottomans Legacies and Greater Middle- East,* New York: Zed Books.

Kalicki, Jan H. (September/October 2001). "Caspian Energy at the Crossroads", *Foreign Affairs, 80* (5), 120-134.

Kantarcı, Şenol (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?", *Güvenlik Stratejileri, 8* (16), 47-85.

Kaplan, Morton A. (1957). *System and Process in International Politics*, New York.

Karakaş, Mehmet (2013). Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), 8* (2), 1-44.

Katzenstein, Peter J; Keohane, Robert O; Krasner, Stephen D. (1998). International Organization and the Study of World Politics, *International Organization , 52* (4), 645-685.

Kegley, Charles (1995). *Controversies in International Relations Theory Realism and the Neoliberal Challenge*, New York: St.Martin's.

Kelman, Herbert C. (Mayıs-Haziran 2007). The Israeli-Palestinian Peace Process and Its Vicissitudes, *American Psychologist, 62* (4), 287-303.

Keyman, Emin Fuat (1998) "Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı", Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam içinde, Keyman, Fuat(Editör), Sarıbay, Ali Yaşar, Ankara: Vadi Yayınları, 34-55.

Keohane, Robert (1988). Internationals Institutions: Two Approaches, *International Studies Quarterly, 32 (*4), 379-396.

Kerr, Malcolm (1971). The Arab Cold War: Gamal abd-al Nasir and His Rivals, 1958-1970, Published for the Royal Institute of International Affairs, London-New York.

Kibaroğlu, Ayşegül ve Klaphake, Axel vd.(Ekim 2005). Cooperation on Turkey's Transboundary Waters, Adelphi Research and the German Federal Ministry for Environment.

Kirişçi, Kemal (1994). Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri. Sönmezoğlu, Faruk (Editör). *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, 393-417.

Kirişçi, Kemal (2002). Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Geleceği.Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal (Editör). *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kissenger, Henry (2011). Diplomacy, London / New York.

Kissolewki, Janine (2005). Weltbilder und Ideen, Eine Konstruktivistische Analyse am Beispiel der deutschen Zuwanderungspolitik, Münih.

Knapp, Manfred; Krell, Gert (Editör.) (2004). Einführung in die internationale Politik (4. Baskı), München- Wien.

Köse, Talha (Ekim 2011). Türk Dış Politikasının Orta Doğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, SETA Yayınları XIV, 1. Baskı.

Kramer, Heinz (Mart 2009). Türkische Turbulenzen: Der andauernde Kulturkampf um die „richtige" Republik, *SWP-Studie*, Berlin.

Kramer, Heinz (1999). *A Changing Turkey. The Challenge to Europe and the United States,* Washington.

Kramer, Bomsdorf ve Müller, Reissner (Mayıs 1992). Mittelasien zwischen neuen Fronten, Kramer, Heinz. *Die Türkei: Anker für Mittelasien*, Stiftung für Wissenschaft und Politik.

Kratochwil, Friedrich (Temmuz 2000). Constructing a New Orthodoxy? Wendt's "Social Theory of International Politics" and Constructivist Challenge, *Millennium – Journal of International Studies, 29 (*73), 73-101.

Krell, Gert: Weltbilder und Weltordnung (2004). Einführung in die Theorie der internationalen Beziehungen, 3. Baskı, Baden Baden: Nomos Verlag, 2004.

Kuloglu, Armağan (Temmuz-Ağustos 2010). İran'ın Nükleer Teknoloji Çıkmazı, Gelişmeler ve Türkiye, *Orta Doğu Analiz, 2*: 19-20, 59-67.

Kut, Ş. (1991). Filistin Sorunu ve Türkiye. Haluk Ülman (Editör). Orta Doğu Sorunları ve Türkiye, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Kürkçüoğlu, Ömer (1972). Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970), Ankara.

Laetsch, Stefan (2008). Sind wir Deutschland?. Hamburg.

Larrabee, F. Stephen, Ian O. Lesser (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND Corporation, Santa Monica.

Lebow, Richard N. ve Risse-Kappan, Thomas: (Editör) (1995*). International Relations Theory and the End of the Cold War*, New York.

Lenore G. Martin (2002). *Türkiye ve Günümüzde Orta Doğu: Ulusal Güvenlik Anlayışı,* Ankara.

Liel, Alon (Aralık 2001). Die strategische Partnerschaft zwischen Türkei und Israel, in: Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik 2001, 57-64.

Luft, Gal (Mart 2004). *All Quiet On The Eastern Front*? Israel's National Security Doctrine After The Fall Of Saddam, Analysis Paper, No:2, The Saban Center For Middle East Policy At The Brookings Institution.

Mahan, Alfred Thayer (1902). *Retrospect and Prospect. Basra The Persian Gulf and International Relations,* Boston: Little Brown and Company.

Makovsky, Alan ve Batsheva, Tsur (1996). Israeli-Turkish Relations – A Turkish "Periphery Strategy"?, Barkey ,Henri J.(Editör.) *Reluctant Neighbor– Turkey's role in the Middle East.* Washington.

Mammadov, Hafız (2017). ABD'nin Suudi Arabistan-İran İşbirliğine Dayalı Körfez'de Güvenlik Politikası: "Çifte Sütun" Politikası, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 4* (2), 169-196.

Manaz, Abdullah (2005). *Siyasi Siyonizm Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Meissner, Axel (2010). *Martin Redes "Christliche Welt" und Armenien. Bausteine für eine internationale Ethik des Protestanismus*, Berlin.

Meyer, Bertold ve Vorhofer, Hannes (Şubat 2001). *Aus der Traum? Das Scheitern des Nahost-Friedensprozesses und seine innenpolitischen Hintergründe*, HSFK-Report, Frankfurt, 1-70.

Meyer, Thomas (2004). *Die Identität Europas. Der EU eine Seele?,* Frankfurt am Main.

Mielke, Christoph (2007).*Wandel der türkischen Nahostpolitik Außenpolitik zwischen regionalem Führungsanspruch und Interessenskonflikten*. Netzwerk Türkei Working Paper, No:3, Berlin.

Moser , Brigitte ; Weithmann, Michael (2008). *Landeskunde Türkei. Geschichte, Gesellschaft und Kultur*, Hamburg.

Moser, Brigitte ;Weithmann, Michael (2002). *Die Türkei, Nation zwischen Europa und dem Nahen Osten*, Regensburg.

Mufti, Malik (1998). Daring and Caution in Turkish Foreign Policy, *Middle East Journal, 52 (*1), 32-50.

Murinson, Alexander (2010). *Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan: State identity and Security in the Middle East and Caucasus*, London - New York.

Nachmani, Amikam (Haziran-Aralık 1999). *A Triangular Relationship: Turkish Israeli Cooperations and Its Implications for Greece*, Cahiers D'etudes Sur La Mediterranee Orientaleet Le Monde Turco-Iranien, No: 28.

Nachmani, Amikam (1987). *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East Mediterranean,* London: Frank Cass.

Nachmani, Amikam (2003). *Turkey: facing a new Millenium, Coping with intertwined conflicts*, Manchester.

Ninkovich, Frank (1999). *Wilsonian Century: U.S. Foreign Policy Since 1900*, Chicago.

Oğuzlu, Tarık (Haziran 2010). Türkiye-Brezilya-İran Antlaşması'nın Türk Dış Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi, *Orta Doğu Analiz, 2* (18), 79-85.

Oğuzlu, Tarık (Eylül 2009a). Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi, *Orta Doğu Analiz, 1 (*9), 43-50.

Oğuzlu, Tarık (2009 b). Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri, *Orta Doğu Analiz, 1:* 4, 14-21.

Oğuzlu,Tarık (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz ve"Güçler Dengesi" Politikaları, Orta Doğu Analiz, 3: 33, 30-37.

Onuf, Nicholas G: The Politics of Constructivism, Fierke, Karin M./ Joergensen, Knud Erik (Editör). *Constructing International Relations*, The Next Generation, Armonk, New York-London: M.E. Sharpe, 236-254.

Onuf Nicholas G (1989). World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations .Columbia: University of South Caroline Press.

Ökçün, Ahmet Gündüz; Ökçün, Ahmet R. (1974). Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Oran, Baskın (2004a). Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar, Band I, 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, Baskın (2008). *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim yayınları.

Oruç, Haydar (2017). Sekülerlikten Radikalleşmeye: İsrail'in Kurucu Felsefesinde Konstrüktivist Dönüşüm, *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi, 4* (1), 156-186.

Öcal, Mehmet (2005). Die türkische Außen- und Sicherheitspolitik nach dem Ende des Ost-West-Konflikts (1990-2001). Bonner Islamstudion 10, Schenefeld.

Öğür, Berkan; Baykal, Zana; Balcı, Ali (Ağustos 2014). Kuzey Irak – Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi SAMEC, Rapor No: 1.

Özcan, Gencer (1998). Türkiye-İsrail İlişkileri 50.Yılına Girerken. Faruk Sönmezoğlu (Editör). *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.

Özcan, Gencer (1994). Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dıs Politika (1983-1993). Sönmezoğlu, Faruk (Editör). *Türk Dış Politikasının Analizi,* Istanbul: Der Yayınları, 293-315.

Özcan, Mesut (2008). Harmonizing Foreign Policy. Turkey, The EU and the Middle East, England.

Özcan, Gencer (1994). Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika (1983-1993), Sönmezoğlu, Faruk (Editör). *Türk Dış Politikasının Analizi*, 293-315.

Özcan, Gencer (Haziran 2010). Aynalar Galerisi: Türkiye İsrail İİşkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler, *Orta Doğu Analiz, 2* (18), 36-44.

Özkan, Gökhan (Kış 2010). Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği, *Akademik Bakış, 4* (7), 17-40.

Öztürk, Asiye (Mayıs 2009). *Der innenpolitische Kontext des außenpolitischen Wandels der Türkei*, Discussion Paper/ Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, Bonn.

Öztürk, Recep (2004). Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye İsrail Ilişkilerinin Politikası, Ankara.

Palmer, Geoffrey; Uribe,Álvaro; Ciechanover, Joseph ve Sanberk, Süleyman Özdem (Ekim 2011). Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the May 31st 2010 Flotilla Incident. New York: United Nations.

Patel, Kiran Klaus (2004). Europas Symbole. Integrationsgeschichte und Identitätssuche seit 1945. *Internationale Politik, 59* (4), 11-18.

Peres, Shimon (1970). *David's Sling*, London: Weidenfeld and Nicolson.

Penslar, Derek J. (2007). *Israel in History The Jewish State in Comparative Perspective,* New York: Routledge.

Pfetsch, Frank R. (1998). Die Problematik der europäischen Identität, *Aus Politik und Zeitgeschichte, B 25-26*, 3-9.

Ratsch, Ulrich; Mutz, Reinhard; Schoch, Bruno; Hauswedell, Corinna; Weller, Christoph: Friedensgutachten 2005 (2005). *Forschungsstätte der Evangelische Studiengemeinschaft (FEST), Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik, an der Universität Hamburg (IFSH), Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung (HSFK), Bonn International Center for Conversion (BICC), Institut für Entwicklung und Frieden (INEF).* Münster.

Reus-Smit, Chris (Ağustos-1996) 'The Constructivist Turn: Critical Theory after the Cold War'. *IR Working Paper 1996/4*, Canberra: Department of International Relations, Research School of Pacific and Asian Studies, The Australian National University.

Richardson, James (1994). *Crisis Diplomacy, The Great Powers since the Mid-Nineteenth Century*. Cambridge University Press.

Riemer, Andrea K. (2006). *Theorien Internationaler Beziehungen und neue methodische Ansätze*, *Cilt* (2). Frankfurt am Main-Berlin- Bern- Bruxelles- New York- Oxford- Wien.

Samuel, Roberts (1973). *Survival or Hegemony?* The Foundations of Israeli Foreign Policy. Baltimore and London: John Hopkins University Press.

Robins, Philip (1991). *Turkey and the Middle Eas.* New York: Royal Institute of International Affairs.

Robins, Philip (2007). Turkish Foreign Policy Since 2002: Between a 'Post-Islamist' Government And A Kemalist State. *International Affairs,* 83 (1).

Rother, Stefan (2004). Normen, Identitäten und die Logik der Anarchie: die ASEAN aus konstruktivistischer Perspektive. *Freiburg i. Br.: Arnold-Bergstraesser-Institut*.

Röhrich,Wilfried (2006). *Die politischen Systeme der Welt*. (4.Baskı). Münih.

Rudolf, Peter (Haziran-2012). Die USA, Israel und die Legitimität eines Präventivangriffs gegen Iran.Strategische, völkerrechtliche und ethische Aspekte. *SWP-Studie*. Berlin. http://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2012_S14_rdf.pdf

Ruggie, John G. (1998). What makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge. *International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, *52* (4), 855-885.

Sander, Oral (1991). *Siyasi Tarih 1918-1990*. Ankara: İmge Kitabevi.

Samir, Salha (1995). *Türkiye Dış Politika Enstitüsü*. Ankara.

Sargın, Sevil (2006). *Üniversitelerin Şehirleşmeye Etkileri. Isparta Örneği*.

Sayari, Sabri (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism. *Journal of International Affairs, 54* (1), 169-182.

Schellhorn, Kai M: Der Staat: Die wichtigste Aktionseinheit in der internationalen Politik, in: Kindermann, Gottfried-Karl (Hg.): Grundelemente der Weltpolitik, München, 1991, S. 165-179.

Schlicht, Alfred (2008). *Die Araber und Europa, 2000 Jahre gemeinsame Geschichte*. Stuttgart:W. Kohlhammer Druckerei.

Schieder, Sigfried ve Spindler, Manuela (2003). *Theorien der Internationalen Beziehungen*. Opladen.

Schindler, Colin (2008). *A history of Modern Israel.* Cambridge.

Schirmer,Werner (2008). *Bedrohungskommunikation, Eine gesellschaftstheoretische Studie zu Sicherheit und Unsicherheit*. (1.Baskı). Wiesbaden.

Schneer, Jonathan (2011). *The Balfour Deklaration, The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, London: Bloomsbury Paperbacks.

Schoch, Bruno; Ratsch, Ulrich ve Mutz, Reinhard (1999). Friedensgutachten. *Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung (HSFK), Forschungsstätte der Evangelische Studiengemeinschaft (FEST), Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik, an der Universität Hamburg (IFSH).*

Schönbohm, Wulf (1999). Die Parlaments- und Kommunalwahlen in der Türkei, *KAS-Auslandinformationen, 15* (7), 75-93.

Schwaabe, Christian (Aralık-2005). Politische Identität und Öffentlichkeit in der EU. Zur Bedutung des Identitätsdiskurses im post- und abendländischen Europa. *Zeitschrift für Politik, 52* (4), 421-447.

Senkyr, Jan (2009). Die Gaza-Krise und die neue türkischen Außenpolitik. *Länderbericht/Auslandsbüro Türkei, Konrad –Adenauer-Stiftung e. V*.

Senkyr, Jan (Mayıs-2010). Die Türkei auf dem Weg zur regionalen Mittelmacht. *KAS Auslandsinformationen*. Berlin.

Serbest, M. Bürkan (2017). Süveyş Kanalı'nin Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6* (4), 689-711.

Serbest, M. Bürkan (2016). Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5* (3), 401-424.

Shaltiel, Eli ve Rosental, Yemima (1997). *Ben Gurion – The First Premier Minister. Selected Documents 1947–1963.* Israel State Archive, Jerusalem.

Sinkaya, Bayram (Nisan-2016). *Orta Doğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler.* Orsam 1. http://www.orsam.org.tr/files/ORSAMKaynak/1/1.pdf, Erişim Tarihi: 14.03.2017.

Sinkaya, Bayram (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve Batı Etkisi, *Adam Akademi, 1*, 79-100.

Smith, Anthony D. (1991). *National Identity*. Nevada.

Soysal, İsmail (1993). *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz 1919-1993.* İstanbul.

Sönmezoğlu, Faruk (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik Ve Değişim, Sönmezoğlu, Faruk; Baklacıoğlu N.Ö., Terzi Özlem (Editör), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi,* 879-896. İstanbul: Der Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk (2006). *Türk Dış Politikası*. Istanbul.

Staudigl, Robert (2003). *Die Türkei, Israel, Syrien zwischen Kooperation und Konflikt*. München.

Steinbach, Udo (2002). Gesellschaft zwischen Tradition und Moderne. *Informationen zur politischen Bildung 277* (4).

Steinbach, Udo (2007). *Geschichte der Türkei*. (4. Baskı) Münih.

Steinbach, Udo (1996). *Türkei im 20.Jahrhundert. Schwieriger Partner Europas, Originalausgabe.* Bergisch-Gladbach.

Steinberg, Guido (Mayıs-2011). Die neue Kurdenfrage. Irakisch-Kurdistan und seine Nachbarn, *SWP Studie(Stiftung Wissenschaft und Politik)*. Berlin.

Strohmeier, Martin ve Yalcin-Heckmann, Lale (2010). *Die Kurden:Geschichte, Politik, Kultur,* (3. Baskı). München.

Süer, Berna (Ocak-2012). Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz. *Orta Doğu Etütleri, Cilt 3* (2), 217-254.

Şahin, Mehmet (2010). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik Orta Doğu Cilt 4* (2), 9-22.

Şahin, Mehmet (2008a). ABD'nin Müslüman Savaşçıları, *Akademik Orta Doğu, Cilt 3* (1), 43-52.

Şahin, Mehmet (2008b). 1950-1960 Dönemi Orta Doğu ile İlişkiler, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*. Haydar Çakmak (Editör). Barış Platin Yayınları.

Tank, Pınar (2005). The Effects of the Iraq war on the Kurdish Issue in Turkey, *Conflict, Security and Development, 5* (1), 69-86.

Taşlıgil, Nuran ve Şahin, Güven (2011). Orta Doğu Kavramı ve Türkiye'de Orta Doğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması. *Akademik Orta Doğu, 6* (1),141-157.

Tellal, Erel (Sonbahar 2005).Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği, *Uluslararası İlişkiler Dergisi, No: 5* (2), 49-70.

Tidy, Joanna (2012).The Social Construction of Identity: Israeli Foreign Policy and the 2006 War in Lebanon, *Centre for Governance and International Affairs University of Bristol Working Paper, 04* (08).

Timm, Angelika (2003a). *Israel- Gesellschaft im Wandel*. Opladen: Leske+ Burlich.

Timm, Angelika (2003b). Von der zionistischen Vision zum jüdischen Staat, *Informationen zur politischen Bildung 278, 5-14.*

Topçu, İlyas (2017). Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri ve Türk Basını (Stalin'in Ölümüne Kadar), *International Journal of Academic Value Studies, 3*(9), 94-110.

Tosun, Ramazan (2001). Kıbrıs Meselesi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*, 95-107.

Troen, S., Ilan (Sonbahar 1996). The Protocol of Sèvres: British/French/Israeli Collusion against Egypt, 1956, *Israel Studies, 1* (2),122-139.

Truman, Harry S. (1956). Memoirs Volume Two, Years of Trial and Hope, New York.

Tür, Özlem (Nisan 2009). Yakın İşbirliğinden Gerilime, *Orta Doğu Analiz, 1* (4), 22-29.

Türkei - Jahrbuch des Zentrums für Türkeistudien 1999/ 2000, Münster 1999.

Ulbert, Cornelia; Weller, Christoph (Editör) (2005). Konstruktivistische Analysen der internationalen Politik, 1. Baskı, Wiesbaden: VS Verlag.

Ulusan, Şaban (Bahar-Güz 2008). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7:* 16-17, 237-258.

Umar, Ömer Osman (2002). Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12* (2), 421-438.

Uslu, Şükrü (2003). Laiklik-Din İlişkisi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16,* 235-250.

Uzer, Umut (Kış 2017). Kudüs Şehrinin Filistin, İsrail ve Birleşmiş Milletler Açısından Siyasi Önemi, *FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi*, 2, Kudüs Özel Sayısı, 134-157.

Uzer, Umut (Ocak 2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım, *Orta Doğu Etütleri, 2* (2), 137-168.

Uzer, Umut (2003). Filistin Meselesi gölgesinde Türkiye- İsrail İlişkileri, *KOK Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 5* (1), 181-195.

Ülker Erkan, Ayça (2010). Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası, *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E Sosyal Bilimler Dergisi, 8* (1), 183-194.

Ülman, Haluk (1961). Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947, Ankara: Sevinç Matbaası.

Ünal, Derviş Fikret (2017). *Turkey's Relations with Israel in the 2000s: A Constructivist Perspektive,* Ankara: Astana Yayınları.

Vatansever, Müge (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12*, Özel Sayı, 1487-1530.

William, Quandt (2001). *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967*, Los Angeles: University of California Press.

Walter, Eytan (1958). *The First Ten Years: A Diplomatic History of Israel*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Watson, Adam (2001).The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis.Londra &New York: Routledge.

Weischedel, Wilhelm (Editör) (1983). *Immanuel Kant: Werke in zehn Bänden*, Cilt: 9, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Weitzman, Bruce Maddy ve Kostiner, Joseph (1995). The Damascus Declaration: An Arab Attempt at Regional Security. Efraim Inbar (Editör), *Regional Security Regimes: Israel and Its Neighbors*, Albany: State University of New York Press, 107-126.

Weldes, Jutta (1996). Constructing National Interest, *European Journal of International Realations*, 3, 275-318.

Wendt, Alexander (Yaz 1987). The Agent-Structure Problem in International Relations Theory, *International Organization, Vol. 41* (3), 335-370.

Wendt, Alexander (Aralık 1998). On Constitution and Causation in International Relations, *Review of International Studies, 24* (5), 101-118.

Wendt, Alexander (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics, *International Organization, 46* (2), 391-425.

Wendt, Alexander (Haziran 1994). Collective Identity Formation and the International State, *American Political Science Review, 88 (2),* 384-396.

Wendt, Alexander (1999). Social Theory of International Politics, Cambridge.

Westmeier, Jens (2008*). Der EU-Beitritt der Türkei, Ein Beitrag zur Verbesserung der europäischen Sicherheit?,* Hamburg.

Wight, Martin (1966).Western Values in International Relations, Herbert Butterfield/ Martin Wight (Editör), *Diplomatic Investigations, Essays in the theory of international Politics,* London, S. 89-131.

Yavuz, Haluk K. (2000). *Türkiye'de Siyasal Sistem Arayısları ve Yürütmenin Güçlendirilmesi*, Ankara.

Yazıcı, Nebahat ve Demirtaş, Ayhan (2001). Turkey's Natural Gas Necessity and Consumption, *Energy Sources, 23* (9), 801-808.

Yazıcıoğlu, Ümit (2005). *Erwartungen und Probleme hinsichtlich der Integrationsfrage der Türkei in die Europäische Union*, Berlin.

Yıldırım, Cengizhan (2015). Kemalizm ve İktisadi Sonuçları. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *3* (1), Yıl: 3, 1-23.

Yıldız , Yavuz Gökalp (2000). Global Stratejide Orta Doğu, İstanbul.

Yılmaz , Şühnaz (2006). Challenging the Stereotypes: Turkish-American Relations in the Inter- War Era, *Middle Eastern Studies, 42* (2), 223-237.

Yörük, Zafer (2002). *Politik Psişe Olarak Türk Kimliği, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, 4, İstanbul: İletişim Yayınları.

Zehfuss, M. (2002). Words and world: Onuf's constructivism and German military involvement abroad. *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality, Cambridge Studies in International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 151-195.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Ataman, Muhittin ve Gökşen Ayşe Nur (2014). Sembolizm ve Aktivizm arasında İslam İşbirliği Teşkilatı, *SETA Analiz*, Ocak, 76, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140113194826_sembolizm-ve-aktivizm-arasinda-islam-isbirligi-teskilati-pdf.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.2018.

Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü (2017). Ayın Tarihi, http://ayintarihi.byegm.gov.tr/KbShZ/date/1994-11-11 , 22 Aralık 2017.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği (2010). Report of the Secretary –General's Panel of Inguiry on the 31 May 2010 Flotilla Incedent,http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf, Erişim Tarihi: 04 Mayıs 2018.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (2000). Resolution 1322 (2000) Adopted by the Security Council at its 4205th meeting on 7 October 2000, http://unscr.com/files/2000/01322.pdf ,7 Ekim 2000.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (1967). No. 33, Haziran, 56-57.

Human Rights Watch (2010). Jordan Stateless Again Palestinian-Origin Jordanians Deprived of their Nationality, February 2010,https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/jordan0210webwcover.pdf, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

Inbar, Efraim (2011b). The Deterioration in Israeli-Turkish Relations and its International Ramifications, *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies, No. 89,* https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/371654882.pdf, Erişim Tarihi: 11.05.2018.

İsrail Enformasyon Merkezi (2003). İsrail Hakkında Gerçekler, http://mfa.gov.il/MFA_Graphics/MFA%20Gallery/Documents%20languages/Turkish/ISRAIL%20HAKKINDA%20GERCEKLER.pdf , Erişim Tarihi: 26.04.2018.

OECD, "The Marshall Plan Speech at Harvard University, 5 June 1947", http://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm, 04.08.2018.

Rudolf, Peter (Haziran-2012). Die USA, Israel und die Legitimität eines Präventivangriffs gegen Iran.Strategische, völkerrechtliche und ethische Aspekte. *SWP-Studie*. Berlin. http://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2012_S14_rdf.pdf., Erişim Tarihi: 14.04.2017.

Sinkaya, Bayram (Nisan-2016). *Orta Doğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler.* Orsam 1. http://www.orsam.org.tr/files/ORSAMKaynak/1/1.pdf, Erişim Tarihi: 14.03.2017.

TBMM Tutanaklar (1994). B:36, O:3, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c071/b036/tbmm19071036062l.pdf , 16.11.1994, Erişim Tarihi: 31.05.2018.

The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 May 2010 (2011). https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/alternatefiles/he/turkel_eng_a_0.pdf, Erişim Tarihi: 08.11.2017.

Timm, Angelika (2002). Die Zivilgesellschaft in der Bewährung. Wissenschaft und Frieden, http://www.wissenschaft-und-frieden.de/seite.php?artikelID=0204, Erişim Tarihi: 03.03.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2013). Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun İsrail'in Mavi Marmara Saldırısı Nedeniyle Türkiye'den Özür Dilemesine İlişkin Olarak TRT "Neler Oluyor-Özel" Programında Yaptığı Açıklamalar, 22 Mart 2013, Ankara, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-israil_in-mavi-marmara-saldirisi-nedeniyle-turkiye_den-ozur-dilemesine-iliskin-olarak.tr.mfa , Erişim Tarihi: 18.06.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2010). 17.05.2010 Joint Decleration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil, http://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa, Erişim Tarihi: 13.10.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2010b). Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Yaptığı Konuşma, http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-_31-mayis-2010_.tr.mfa, 31 Mayıs 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2006). BN:3 - 6 Nisan 2006, Manavgat Nehrinden İsrail´e Su Satışı hk., http://www.mfa.gov.tr/bn_3-6-nisan-2006_-manavgat-nehrinden-israil_e-su-satisi-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi :17.06.2018.

Weller, Christoph (2005): *Theoretische und erkenntnistheoretische Konsequenzen konstruktivistischer Analysen internationaler Politik*, Papier für das Panel „Stand und Perspektiven konstruktivistischer Analysen internationaler Politik“ bei der Tagung der DVPW-Sektion „Internationale Politik“, 6. – 7. Oktober, Mannheim, http://docplayer.org/36555853-Theoretische-und-erkenntnistheoretische-konsequenzen-konstruktivistischer-analysen-internationaler-politik.html, Erişim Tarihi: 24.01.2014.

Yaron, Gil (Ocak 2012). Ein Staat igelt sich ein, in: Middle East Diary, Duesseldorf Institute for Foreign and Security Policy c/o Juristische Fakultaet der Heinrich-Heine-Universität, Düsseldorf, online: http://www.dias online.org/fileadmin/templates/downloads/Artikel/med101.pdf, Erişim Tarihi :17.06.2017.

GAZETELER

BBC News (2014). Suriye'de yeni kimyasal saldırı iddiası, 12.04.2014.

Bilgesam (2011). Türkiye-Israil Iliskileri Dibe Vurdu, 06.10.2011.

USA Sabah (2010). Tek Parti Döneminde İdeal Tipler Yarattık, Samet Karagöz'ün M. Şükrü Hanioğlu ile Röportajı, 6.10.2010.

Ekurd Daily (2005). Iraq's Kurds Support Relations with Israel, Massoud Barzani, 8.06.2005.

Fars Haber Ajansı (2013). İran ve Türkiye arasında ticaret hacmi 35 milyar dolara çıkıyor, 29.10.2013.

Foreign Policy (2010). Mr.'Zero Problems', Blake Hounshell, Aralık 2010.

Gönül Tol (2012). "The 'Turkish Model' in the Middle East," Middle East Institute, Aralık 14, 2012.

Iran German Radio (2012). Die Türkei wird weiterhin Öl und Gas aus dem Iran importieren, 26.12.2012.

Iran Turkish Radio (2013). Davutoğlu: İran ve Türkiye arasında ticaret hacmi 100 milyar dolara ulaşacak, 03.10.2013.

Eurosisches Magazin (2007). „Von der gemeinsamen Geschichte zur gemeinsamen Zukunft “, 31.01.2007.

Haaretz, After meeting Obama (2012). Netanyahu says world united over Iran“, 05.03.2012.

Haaretz (2012b). Impact of military strike on Iran's nuclear facilities 'unclear,' says U.S. report, 28.03.2012.

Haaretz (2010). Turkey to Israel: Lift Blockade of Gaza, 25.05.2010.

Haaretz (2010b). Gaza Flotilla Drives Israel into a Sea of stupidity”, 3.06.2010.

Haaretz (2010c). Our Primitive Policymaking, Yehezkel Dror, 3.06.2010.

Haaretz (2010d). Gaza flotilla Turkish provocation, 25.10.2010.

Haaretz (2010e). Tourism minister: Erdogan is the enemy, not Turkey, 20.06.2010.

Haaretz (2010f). Turkey is not an Enemy, 2.11.2010.

Haber Türk (2009). Haması ateşkese biz ikna ettik, 20.01.2009.

Hürriyet (2010). İsrail Türkiye’deki diplomat ailelerini geri çağırdı, 03.06.2010.

Hürriyet (2001). Şaron: Önce Şiddet Dursun “,08.08.2001.

Hürriyet (2001b). Sharon'un Ankara ziyaretinde çantası dolu, 06.08.2001.

Hürriyet (1999). Yardım Yağıyor, 18.08.1999.

Hürriyet (1999b). Uzayda ‘Türkiye İsrail’ İşbirliği, 18.11.1999.

Hurriyet Daily News (2011). We cannot interfere with NGOs” says Turkish President Gül, 05.06.2011.

Hürriyet Planet (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Tarihi Karar, 3.09.2011.

Jewish Daily News (2013). Israel Initiated Apology to Turkey, Not the U.S., 25.03.2013.

Milliyet (2010). Israil'le „alçak koltuk" krizi,13.01.2010.

Milliyet (2010b). Dışişleri Bakanı Davutoğlu: İsrail'in Saldırısı Bizim 11 Eylülümüz, 07.06.2010.

Milliyet (1999). Afet Bölgesine Yardım Yağıyor, 14.11.1999.

Milliyet (1992). Galada Barış Çağrısı, 18.07.1992.

Milliyet (1994). Kudüs'te Çiller Krizi, 07.11.1994.

Milliyet (1993). Ticaret Barış Demektir, 16.11.1993.

Milliyet (1993b). FKÖ'den Hediye, 17.11.1993.

NTV (2010). Davutoğlu: İsrail ile barışmaya niyetliyiz, 25.12.2010.

NTV (2010b). Tel Aviv Büyükelçisi alçak koltukta, 12.02.2010.

Ntv Msnbc (2011). Özür Krizi Israil Hükümetini ikiye böldü, 19.09.2011.

Ntv Msnbc (2001). Filistinli Bakan Türkiye tavır almalı", 5.08.2001.

Ntv Msnbc (2005). *Türkiye'den Kürt yerleşimci tepkisi*, 19 Ocak 2005.

Orsam (2011).Türkiye ve İsrail Orta Doğu'da Oluşmakta Olan Yeni Düzeni Farklı Yorumluyor, 26.09.2011.

Radikal (2010). Erdoğan İsrail için 3 şart saydı", 08.09.2010.

Radikal (2009). İsrail'den Davutoğlu'na Gazze engeli, 01.09.2009.

Radikal (2009b). 'One Minute'un ardından 'Anadolu Kartalı' gerilimi, 12.10.2009.

Sabah (2011). Manavgat Suyu'na yeni talip, 02.11.2011.

Spiegel Online (2013). Urananreicherung: Israel nennt Atomdeal mit Iran historischen Fehler, 24.11.2013.

Süddeutsche (2013). Obama sieht Militärschlag gegen Iran als Option, 12.04.2013.

Şalom, Birleşmiş Milletler'de Siyonizm Tartışmaları, 25.06.2015.

The Jordan Times (2009). Turkey boosts Syria ties amid renewed Israel row, 14.10.2009.

Turkish NY (2011). Özür Konusu İsrail Hükümetini İkiye Böldü, 09.08.2011.

Hürriyet (2008). Erdoğan Washington'da konuştu, 14.11.2008.

Neues Deutschland (2010). Türkei bietet sich als Vermittler zu Iran an, 21.04.2010.

PBS Newshour (2011). Netanyahu: No Return to 'Indefensible Boundaries of 1967', 24.05.2011.

Zeit Online (2013). Durchbruch in Atomverhandlungen mit dem Iran, 24.11.2013.

The Guardian (2012). US military chief cautions against Israeli attack on Iran, 20.02.2012.

The Atlantic (2012). Obama to Iran and Israel: As President of the United States, I Don't Bluff', 02.03.2012.

The Jerusalem Post (2010). Netanyahu salutes Shayetet 13 soldiers in 'Marmara' raid, 27.10.2010.

The New York Times (2010). Report Finds Naval Blockade by Israel Legal but Faults Raid, 1.09.2010.

Ulus, Filistin'de Kopacak Fırtınalara Hazırlık, 28.02.1948.

Yeni Şafak (2012). İran'dan bir 'patriot' açıklaması daha!, 16.12.2012.

Yeni Şafak (2009). Sayın Peres, siz öldürmeyi iyi bilirsiniz, 29.01.2009.

Ynet News (2012). Report: Israeli Strike Could Delay Iran Nuclear Program by 2 Years, 26.09.2012.

Ynet News (2010). Lieberman 'Won't Accept Turkish Lies, 26.12.2010.

20 Minuten Online (2010). Türkei erzünt über Israels „Sofa-Fauxpas, 13.01.2010.

EK: RÖPORTAJ

Çalışmanın bu kısmında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Haziran 2012 yılında yapılmış röportajın yazılı dökümü yer almaktadır.

RÖPORTAJ SORULARI

1. **Tez konumuz içerisinde Konstruktivizm teorisini işliyoruz, bu tezin içerisindeki kimlik kavramı üzerinden tezimizi inşa ettiğimiz için bu kavramın Türkiye İsrail ilişkilerine yansımasını tesbit etmemiz bizim için çok önemli. Bu bağlamda; geçmişte olmuş ve gelecekte olacak ilişkiler Türkiye'nin veya İsrail'in,**

a) **Politik kimlikleriyle ne kadar alakalıdır?**

b) **Kültürel ve dini kimlikleri ile ne kadar alakalıdır?**

Türkler ile Yahudiler arasındaki ilişkiler yüzyıllarca geriye giden dostluk bağları üzerine inşa edilmiştir. Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman topluma sahip ülkedir.

Tarih boyunca Yahudi toplumu ne zaman baskı ve zulüm görmüşse, Türk halkı kendilerine her zaman kucak açmış ve barış ve huzur içinde varlıklarını sürdürme imkanı tanımıştır. 1949 yılında İsrail Devleti'ni tanımamız akabinde İsrail'le ilişkilerimiz, 90'lı yıllarda bölgesel konjonktürün de etkisiyle önemli gelişme göstermiştir. Diplomatik ilişkilerimiz Büyükelçilik düzeyine çıkarılmış ve siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel konular başta olmak üzere, birçok alanda yakın işbirliği tesis edilmiştir. İki ülke arasındaki hukuki ilişkilerin altyapısı, 60'dan fazla anlaşmayla esasen tamamlanmış durumdadır.

Ancak, Orta Doğu bölgesinde yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmeler ister istemez ilişkilerimize yansımaktadır. Türkiye, yanlışları açık ve samimi bir şekilde dile getirirken, İsrail'in bölgede kalıcı barışın sağlanmasından en fazla fayda sağlayacak ülkeler arasında yer alacağının bilinciyle hareket etmektedir. Nitekim

İsrail'in Aralık 2008'de Gazze Şeridi'ne yönelik askeri saldırısını da bu çerçevede eleştirdik.

İsrail'le aramızdaki dostane geçmişimize dayanarak, İsrail'in İnsani Yardım Konvoyu'na karşı uluslararası sularda düzenlediği ve 9 masum sivilin hayatını kaybetmesine yol açan saldırıdan sonra bu ülkeden resmen özür dilemesini ve tazminat ödemesini talep ettik. Ancak, İsrail sözkonusu taleplerimizi bugüne kadar yerine getirmemiştir.

Biz İsrail'le olan ilişkilerimizi sürdürme niyetiyle saldırıdan sonra dahi, ilişkilerimizin kalıcı hasar görmemesi için itidalle hareket ettik. Ancak, sivil vatandaşlarımızın İsrail askerlerince öldürüldüğü bir olaydan sonra hiçbir şey olmamış gibi davranabilmemiz de beklenmemelidir. Eğer İsrail ilişkilerimize değer veriyorsa, iki ülkenin yakın dostluk ilişkilerinin gereklerini yerine getirmelidir. İlişkilerimizde hasarın kalıcı olup olmayacağı İsrail'in atacağı adımlara bağlıdır. İsrail'in olumlu adımlar atması halinde ilişkilerimizi normalleştirmeye hazırız.

c) Ekonomik kimlikleriyle ne kadar alakalıdır?

Türkiye, İsrailli işadamlarının faaliyet gösterdikleri ülkeler sıralamasında ABD ve İngiltere'nin ardından üçüncü sırada gelmektedir. 2008 yılında 3,4 milyar Dolar olarak gerçekleşen Türkiye-İsrail ticaret hacmi, küresel ekonomik krizin etkilediği 2009 yılında %30'luk bir düşüşle 2,4 milyar ABD Doları olarak ölçülmüştür. 2010 yılı gerek Türkiye gerek İsrail ekonomisi bağlamında önemli bir toparlanma yılı olarak tecelli etmiş, bu tablo ikili ticari ilişkilere de yansımıştır. Türkiye-İsrail ticari ilişkileri, İsrail'in "İnsani Yardım Konvoyu"na karşı düzenlediği saldırı nedeniyle kötüleşen siyasi ve askeri ilişkilere rağmen 2010 yılında, bir önceki seneye kıyasla %30 civarında artış göstererek, 2008 seviyesine gelmiştir.

Dolayısıyla, Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilerimizdeki gelişmelerden bağımsız olarak gelişebildiği ve siyasi düzlemde yaşanan sorunların halklarımız ve iş çevrelerimiz düzeyinde olumsuz sonuçlar doğurmadığı düşünülmektedir. Öte yandan, siyasi ilişkilerimizin normalleşmesi

durumunda, bugünkü ticaret rakamlarının çok daha üst noktalara taşınması imkânı olduğunu düşünüyoruz.

2. **2003 yılında Filistin Çıkmazdan Çözüme adlı kitapta "Orta Doğu meselesi aslında Filistin meselesi, Filistin meselesi Kudüs meselesi, Kudüs meseleside aslında Mescid-i Aksa meselesidir" diyorsunuz. Karşı taraftan İsrail 1980'de Kudüs'ün "bütün ve bölünmez" olup, ebedi başkenti olduğunu ilan etmesi ve İsrail'de var olan bütün partilerin Kudüs noktasında hemfikir oldukları ve bütünlüğü ve statüsünün kesinlikle degiştirilemez olduğunu düşündügünü bilmekteyiz. Ve 2010 yılı içerisinde mecliste yaptığınız konuşmada barış olduğunda Doğu Kudüs Filistin'in başkenti olacaktır diyorsunuz. Sizin sözlerinizle barışın neticesi Kudüs'un durumuna bağlı iken, İsrail tarafında bunun tam zıddı bir görüş hâkim. Bu durumla alakalı değerlendirmeleriniz nelerdir?**

Orta Doğu'daki sorunların merkezinde yer alan Filistin sorunu, iki devletli çözüm temelinde, başkenti Doğu Kudüs olan, bağımsız, egemen ve yaşayabilir bir Filistin devletinin kurulmasıyla çözülmeli ve Filistin halkı yıllardır özlemini çektiği devletine kavuşmalıdır.

Tabiatıyla, İsrail-Filistin ihtilafının merkezinde yer alan Kudüs meselesi dikkate alınmadan barış sürecinde ilerleme kaydedilebilmesi mümkün değildir. Üç büyük din açısından da kutsal olan Kudüs'ün Müslümanların ilk kıblesi olarak İslam aleminin gözünde ayrı bir değeri bulunmaktadır. Farklı din, etnik köken, mezhep ve kültürlere sahip toplumları yıllar boyunca barış içerisinde bir arada barındıran Kudüs gibi mukaddes bir kentin, bugün İsrail-Filistin ihtilafının merkezi haline gelmiş olması insanlık adına üzüntü vericidir. Bu bakımdan, Kudüs'ün eskiden olduğu gibi gelecekte de barış ve istikrarın hüküm sürdüğü bir medeniyetler beşiği olması için tüm tarafların yapıcı olması önem taşımaktadır.

Ancak İsrail, Kudüs kentinin tarihi dokusunu, demografik yapısını ve hassas dengelerini değiştirmeye yönelik adımlar atmaktadır. Kudüs sadece İslam aleminin

değil tüm insanlığın ortak mirasıdır. Bu nedenle, Kudüs'ün niteliklerini hedef alan bu gibi eylemlerin önünün alınabilmesi için sadece İslam dünyası tarafından değil, sorumluluk sahibi bütün uluslararası aktörler tarafından çaba sarf edilmelidir. Netice itibariyle, Kudüs'te sorunlar devam ettiği müddetçe, Orta Doğu'daki sorunlara bir çözüm bulunması mümkün olmayacaktır.

3. **Israil Mavi Marmara olayından dolayı özür diler ve tazminat öderse bundan sonraki ilişkiler ne yönde gelişebilir, hangi alanlarda Türkiye İsrail İlişkileri iyiye götürebilir?**

İsrail'in geçtiğimiz sene yardım konvoyuna karşı düzenlediği, dokuz masum sivilin ölümü ve birçok kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan saldırısı, ilişkilerimizi olumsuz etkilemiştir. Saldırı sonrasında her ne kadar itidalle hareket ettiysek de, Cumhuriyet tarihimizde ilk kez sivil vatandaşlarımızın yabancı bir ülkenin askerlerince öldürüldüğü sözkonusu olay nedeniyle -uluslararası hukuk ve teamüller çerçevesinde- İsrail'in resmen özür dilemesi ve tazminat ödemesi gerekmektedir. Aksi halde, İsrail'le ilişkilerimizi normalleştirmemiz mümkün değildir.

4. **Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasındaki arabuluculuk rolü kendi tasarladığı bir düşüncemiydi yoksa bunu küresel güçler ile beraber mi tasarladı?**

Bölgede kapsamlı barışın sağlanabilmesi için İsrail-Suriye kanalında da ilerleme kaydedilmesinin büyük önem taşıdığını düşünüyoruz. Bu anlayıştan hareketle ve bölgedeki tüm taraflarla yakın ilişkiler içinde olmamızın sağladığı özel konum sayesinde, 2008 yılında ülkemiz aracılığında İsrail ve Suriye arasında dolaylı görüşmeler başlatılmıştı. Gerek İsrail gerek Suriye makamları ülkemizin bu görüşmelerde oynadığı rolü memnuniyetle karşıladıklarını muhtelif vesilelerle açıklamışlardır.

Bu bağlamda yapılan dört tur görüşmede ve son olarak dönemin İsrail Başbakanı Olmert'in Aralık 2008'te ülkemizi ziyareti sırasında bu kanalda önemli mesafe kaydedilmiştir. Ancak ne yazık ki, Gazze Krizi, sürecin akim kalmasına yol açan talihsiz bir gelişme olmuştur.

Suriye görüşmelere kalındığı yerden ve ülkemizin aracılığında devam etmeye hazır olduğunu müteaddit defalar açıklamıştır. İsrail tarafı ise bu konuda net bir tutum belirleyememiştir. Ayrıca, İsrail'le ilişkilerimizde yaşanan gelişmelerin bu bağlamda gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

5. **Stratejik Derinlik kitabınızda *"Dünya hâkimiyetine yönelmek isteyen her devlet için Orta Doğu hâkimiyeti en önemli ve vazgeçilmez bir adım olmuştur"*[13] *diyorsunuz.* Buna paralel olarak Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki hareket alanı nedir?**

Orta Doğu'daki sorunlardan ve istikrarsızlıktan doğrudan etkilenen Türkiye, bölgedeki sorunların barışçıl ve diplomatik yöntemlerle çözülmesine hizmet edecek aktif ve dinamik bir siyaset izlemekte; ilgili tüm taraflarla işbirliğini geliştirmekte ve sorunların çözümünü kolaylaştıracak bir iklim oluşturulmasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler kuvvetini halklarımız arasında asırlardır var olan dostluk ve kardeşlik bağlarından almaktadır. Birçok bölge ülkesiyle yürürlüğe koyduğumuz serbest ticaret ve vize muafiyeti anlaşmaları gibi kolaylaştırıcı tedbirler sayesinde karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkiler, temas ve seyahatler giderek artmaktadır. Bu temasların mevcut bağları daha da pekiştirdiği, dolayısıyla ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin giderek güçlenmesine katkı sağladığı şüphesizdir.

Öte yandan Türkiye, en başından beri Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da yaşanan olayların, bölgemizde halkların meşru talep ve beklentilerinin karşılanmasının daha fazla ertelenemeyeceğinin işareti olduğunu savunmuştur. Yaşanan halk hareketleri, bölgemizde demokrasinin gelişemeyeceği yönündeki önyargıyı tamamen yıkacak tarihi bir mahiyet arzetmektedir.

Sayın Cumhurbaşkanımızın 2003 yılında Dışişleri Bakanı sıfatıyla katıldığı İKÖ toplantısında yaptığı konuşmada, kendi evlerimize çekidüzen vermek amacıyla

[13] Stratejik Derinlik, S.131.

gerekli reformları yapma çağrısında bulunmuştu. Şimdi yaşananlar, bölgemizdeki ülkelerin artık çatışma, yoksulluk, yolsuzluk ve baskı kelimeleriyle tanımlanmak istemediklerini, değişimin zamanının geldiğini açık ve net olarak ortaya koymuştur.

6. 2002'den bugüne kadar Türkiye'nin devam eden bölgede ve dünyadaki aktif dış politikası Yeni Osmanlıcılık (Neo-Ottomanizm) fikri ile açıklanabilir mi?

Türkiye sadece son yıllarda değil, Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi ışığında, bölgesinde ve dünyada çatışma ve çatışma riskini bertaraf etme, barış ortamını tesis etme ve karşılıklı işbirliğini geliştirme politikalarını benimsemiştir. Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası ortam ve ülkemizin ekonomik, siyasi ve sosyal alandaki gelişimi bu yönde daha da aktif bir dış politika izleme imkânı sağlamıştır. Nitekim bu çerçevede, bölgesel barış, istikrar ve güvenliği sağlama amacımıza ulaşmak üzere, komşularımızla siyasi diyalogu geliştirme, karşılıklı ekonomik bağımlılığı artırma ve kültürel uyumu sağlamaya matuf adımlarımıza son dönemde ivme kazandırmış bulunmaktayız. Karşılıklı anlayışın ve kazancın olduğu yerde çatışma riskinin azalacağına, sağduyunun sesinin yükseleceğine inanıyoruz.

Bununla birlikte, bu aktif dış politikamızın Yeni Osmanlıcılık ideolojisinin izlerini taşıdığını iddia eden bazı görüşler zaman zaman dile getirilmektedir. Son dönemde Türk dış politikasının önceliklerinde ve dikkatini yoğunlaştırdığı konularda sapma olduğunu öne sürenler de mevcuttur.

Bu iddialar tamamen temelsiz ve tutarsızdır. Bu iddiaların herhangi bir dayanaktan yoksun olduğunu, izlediğimiz dış politikanın detaylarına biraz daha girerek açıklamak istiyorum.

Öncelikle Türkiye'nin yakın çevresindeki ülke ve bölgelerle ilişkilerindeki ilerleme Batı'daki dostlarımız, müttefiklerimiz ve ortaklarımızla geleneksel olarak sahip olduğumuz güçlü bağlardan herhangi bir ödün vermeksizin gerçekleşmektedir. Biz tüm dış ilişkilerimizi birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir çerçevede geliştiriyor ve temel eksenimizden hiçbir şekilde sapmıyoruz.

Öte yandan, komşusu olduğumuz ülkelerle çok yakın tarihi ve kültürel bağlarımızın mevcudiyeti, bizim açımızdan yakın çevremizdeki gelişmeleri yakından takip etmeye ve aktif rol üstlenmeye bir gereklilik ve bir zorunluluk teşkil etmektedir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası içinden geçtiğimiz değişim süreci dünyada en çok bu bölgelerde hissedilmekte ve çeşitli sınamaların yanısıra birçok fırsatı da beraberinde getirmektedir. Güçlü bir bölge ülkesi olarak Türkiye'nin bu gelişmeleri olumlu bir şekilde yönlendirmeye çalışması son derece doğal ve hatta gereklidir.

Bu bağlamda, Orta Doğu ve Balkanlar başta olmak üzere çevre havzalardaki birçok ülkeyle ilişkilerimizi geliştiriyor ve kazan-kazan temelinde şekillendiriyoruz. Bu süreçte bölge ülkeleriyle ilişkilerimizde sahip olduğumuz yumuşak güçten de faydalanıyoruz. Türkiye'nin bu yumuşak gücünün kaynakları; köklü tarihinden komşularıyla sahip olduğu özgün ilişkilere ve bu ülkelerdeki soydaş ve akraba topluluklarına, yetişmiş insan gücünden güçlü ekonomisi ve demokratik hukuk devleti yapısına kadar geniş bir yelpazede bulunabilir.

Gelişen ilişkilerimizin arazideki somut bir yansıması olarak, yakın çevremizdeki pek çok ülkeyle ikili, üçlü ve dörtlü işbirliği mekanizmaları oluşturuyoruz. Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi olarak adlandırdığımız mekanizma çerçevesinde yapılan toplantılar, ilgili ülkelerin ortak kabine toplantısı şeklinde cereyan etmekte olup, bu ülkeler arasındaki işbirliği projelerinin ayrıntılarıyla ele alınarak geliştirilebilmesini mümkün kılmaktadır. Akdetmekte olduğumuz serbest ticaret anlaşmalarını ve karşılıklı olarak vize muafiyeti sağlanması tedbirlerini de bu çerçevede atılan adımlar arasında sayabiliriz.

Neticede ülkemizin aktif bölge diplomasisi barış, istikrar ve refah yönünde önemli bir katkı sağlamıştır. Bunun Yeni Osmanlıcılık olarak nitelendirilmesi bu gerçeği görememek ve bölgemizdeki ülkelerle kurduğumuz ilişkilerin karşılıklı çıkara dayalı eşitler arası bir işbirliği olduğunu idrak edememekten kaynaklanmaktadır. Önümüzdeki dönemde de bölgemizin olumlu potansiyelinin hayata geçirilmesine yönelik çabalarımız artarak devam edecektir.

7. ABD ve AB ülkeleriyle tarihi bir ilişkisi olan İsrail devletinin Türkiye ile ilişkileri Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecini nasıl etkiler?

Avrupa Birliği'ne aday ve müzakere yürüten ülkelerin, komşularıyla iyi komşuluk ilişkileri içinde olmaları ve bölgesel işbirliği faaliyetlerine katılmaları, Birlik tarafından teşvik edilmekte ve sözkonusu ülkelerin bu alanlarda kaydettiği gelişmelere muhtelif AB belgelerinde yer verilmektedir.

Bu çerçevede, AB Komisyonu tarafından ülkemiz hakkında yayınlanan 2009 yılı İlerleme Rapor'unda Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasındaki dolaylı görüşmelere aracılık etmekle oynadığı yapıcı rolden bahsedilmiş, 2010 yılında yayınlanan İlerleme Raporu'nda ise Gazze Yardım Konvoyu hadisesini müteakiben Türkiye-İsrail ilişkilerinin kötüye gittiği ifade edilmiştir.

Önümüzdeki dönemde, AB tarafından, "31-Dış Politika, Güvenlik ve Savunma Politikası" faslı bağlamında, Türkiye'nin dış politikası ve bölgesindeki gelişmeler hakkında yukarıda sunulan çerçevede gözlem ve tespitler yapılmaya devam edilmesi beklenmektedir. Türkiye'nin AB üyelik süreci, AB'nin oybirliğiyle almış olduğu kararlar temelinde, üyelik hedefi doğrultusunda devam eden teknik bir süreçtir. Bu sürecin AB dışından gelecek etkilerle siyasileştirilmesi gerçekçi ve doğru bir yaklaşım değildir.